

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE N. IORGA

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga



Serie nouă, tomul 3, 1992

7-8

iulie — august

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), PAUL CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CONSTANTINIU, EUGEN DENIZE, GEORGETA PENELEA-FILITTI, NAGY PIENARU, APOSTOL STAN, ION STANCIU, ANATOL ȚĂRANU.

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble. În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții. Prețul unui abonament este de 600 lei pentru persoane fizice și 1200 lei pentru persoane juridice. Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ORION SRL, Splaiul Independenței 220 A, București 6, P.O. Box 74-19 București, Tx 11939 CBTxR, Fax (400)424169.

REDACȚIA :

ION STANCIU (*redactor șef adjunct*)
NAGY PIENARU
VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa redacției revistei „REVISTA ISTORICĂ”.

Adresa Redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247 — București, tel. 50.72 41.

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIA NOLĂ

TOM III, NR. 7-8

iulie-august, 1992

S U M A R

○ vocație istoriografică împlinită: David Prodan' (*Șerban Papacostea*) 689

FRONTIERA LA CONFLUENȚA ISTORIEI CU JOLITICUL

SEVER MIRCEA CĂTALAȘ, FLORIN CONSTANTINIU, Frontiere în mișcare: modificări politico-teritoriale în Europa răsăriteană (1938-1947)	691
ION M. OPREA, Basarabia la Conferința româno-sovietică de la Viena (1924) (11)	707
LOUIS ROMAN, Români la est de Nistru în secolele XIII-XX	725
ION VARTA, Rusia și chestiunea basarabeană în perioada războiului pentru independență (1877-1878) (în lumina unor documente din arhivele Rusiei)	735
SEVER MIRCEA CATALAN, Principiul integrității teritoriale în politica românească în vremea lui Alexandru Ioan Cuza	753
ILEANA CĂZAN, Matia Corvin, asigurarea frontierei dunărene și armistițiul turco-ungar din 1468	769
EUGEN GLÜCK, Date noi cu privire la prezența cavalerilor teutoni la frontiera Banatului (1429-1437)	783



ADRIAN TERTECEI, Informații noi privind campania militară otomană din 1711 în Moldova („Jurnalul” lui Ahmed b. Mahmud)	793
CONSTANTIN REZACHEVICI, Originea și dețnția lui Alexandru Vodă Cornea (c. 21 decembrie 1540-9 sau 16 februarie 1541) - după documente inedite din Polonia	803

OAMENI REPREZENTATIVI ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

CONSTANTIN M. BONCU, Ion Gherasim Gorjanu - un cărturar din prima jumătate a secolului al XIX-lea	829
CONSTANTIN ARION, Radu Searial Arion, diplomat și dizident	834

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

VALERIU ȘTAN, Un memoriu inedit al lui Ion C. Brătianu din perioada exilului	837
--	-----

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

- Sesiune științifică consacrată împlinirii a 535 ani de la înscăunarea lui Ștefan cel Mare ca domn al Moldovei (*Mirela Șteban*); Sesiune de comunicări: Mihail Kogălniceanu — Chișinău, 26—27 mai 1992 (*Apostol Stan*); Activitatea cercului științific Eltorc Majorana din Ericc—Trapani (*Eugen Glück*); Călătorie de documentare în Ungaria (*F. Simon Kinga*) 817

RECENZII

- JEAN NOUZILLE, *Histoire de frontières. L'Autriche et l'Empire Ottoman*, Berg International Editeurs, Paris, 1991, 265 p. (*Florin Constantin*) 851
- SONIA ANDERSON, *An English Consul in Turkey, Paul Iycaut at Smyrna, 1667-1678*, Clarendon Press, Oxford, 1989, 324 p. (*Lucia Taftă*) 852
- JEAN-BAPTISTE DUROSELLE, *Histoire de l'Europe*, Éditions France, Loisirs, Paris, 1990, 423 p. (*Șerban Rădulescu-Zoner*) 851
- * ANNELI UTE GABANYI, *Die unvollendete Revolution*, München, 1990, 230 p. (*Ștefan Deloreanu*) 857
- CAROL IANCU, *Bleichöder et Crémieux. (Le combat pour l'émancipation des Juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin. Correspondance inédite 1878-1880)*. Centre de recherches et d'études juives et hébraïques, Université Paul Valéry, Montpellier, 1987, 264 p. (*Georgeta Penelea Filitti*) 860
- GHANTAL MILLON-DELSOL, *Les idées politiques au XX^e siècle*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, 258 p. (*Florin Müller*) 862

NOTE

- * * * *International Directory of Eighteenth-Century Studies 1991*, Voltaire Foundation Taylor Institution, Oxford, XI + 207 p. (*Iacob Mârza*); ÖGEL BAHAEDDİN, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)* (Mitologia turcă — Epopeile cu izvoare și explicații), vol. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, 644 p. (*Nagy Pienaru*); JEAN FAVIER, *Philippe le Bel*, Paris, 1988, 587 p. (*Eugen Penize*); EVAN MAWDSLEY, NICHOLAS MORGAN, LESLEY RICHMOND, RICHARD TRAINOR (eds.), *History and Computing III*, Manchester University Press, 1990, 214 p. (*Irina Gavrilă*); DAN V. PLEȘHOYANO, *Colonel Nicolae Pleșoiaru and the National Regeneration Movement in Valachie*, Columbia University Press, New York, 1991, 177 p. (*Mihai Sorin Rădulescu*); IMMANUEL WALLERSTEIN, *The Modern World-System, 111: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840s*, Academic Press, San Diego, 1989, XI + 372 p. (*Bogdan Muișescu*) 865

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

- „The American Historical Review”, American Historical Association, vol. 87—92, 1982—1987. (*Mihai Manea*) 871
- * * * „Studia Balcanica Bohemo-Slovaca”, vol. III, Universitatea J.E. Pukync, Brno, 1987, 333 p. [*Trăitan Ionescu-Nișcov*] 875
- * * * BULETIN BIBLIOGRAFIC 877

REVISTA ISTORICĂ

NOUVELLE SÉRIE
TOME III, N^{os} 7-8
juillet - août 1992

S O M M A I R E

Une vocation historiographique accomplie: David Prodan (<i>Șerban Pașcoștea</i>)	689
LES FRONTIÈRES À LA CONFLUENCE DE L'HISTOIRE ET DE LA POLITIQUE	
SEVER MIRCEA CATALAN, FLORIN CONSTANTINIU, Frontières en mouvement: changements politico-territoriaux en Europe de l'Est (1938-1947)	691
ION M. OPREA, La Bessarabie à la Conférence roumano-soviétique de Vienne (1924) (11)	707
LOUIS ROMAN, Les Roumains à l'est du Dniester aux XIII ^e -XX ^e siècles	725
ION VARTA, La Russie et le problème de la Bessarabie pendant la guerre d'Indépendance (1877-1878) (à la lumière de nouveaux documents découverts dans les archives de Russie)	735
SEVER MIRCEA CATALAN, Le principe de l'intégrité territoriale dans la politique roumaine à l'époque d'Alexandre Jean Couza	753
ILEANA CĂZAN, Mathias Corvin, la sécurité de la frontière danubienne et l'armistice turco-hongrois de 1468	769
EUGEN GLÜCK, Nouvelles données concernant la présence des chevaliers teutoniques à la frontière du Banat (1429-1437)	783
★	
ADRIAN TERTECEL, Nouveaux renseignements concernant la campagne militaire ottomane de 1711 en Moldavie (Le „Journal” d'Ahmed bin Mahmud)	793
CONSTANTIN REZACHEVICI, L'origine et le règne du prince Alexandru Cornea (v. 21 décembre 1540-9 ou 16 février 1541)-selon des documents inédits de Pologne	803
HOMMES REPRESENTATIFS DANS L'HISTOIRE DES ROUMAINS	
CONSTANTIN M. BONCU, Ion Gherasim Gorjanu - un érudit dans la première moitié du XIX ^e siècle	829
CONSTANȚIN ARION, Radu Scarlăt Arion, diplomate et dissident	834

MÉMOIRES, CORRESPONDANCE, NOTES

VALERIU STAN, Un mémoire inédit de Don C. Brătianu, rédigé pendant l'exil . . . 837

LA VIE SCIENTIFIQUE

Session scientifique consacrée au 535^e anniversaire depuis l'avènement d'Étienne le Grand sur le trône de Moldavie (*Mirela Șerban*); Session de communications: Mihail Kogălniceanu Chișinău, 26–27 mai 1992 (*Apostol Stan*); L'activité du cercle scientifique Ettore Majorana d'Erice—Trapani (*Eugen Glück*); Voyage de documentation en Hongrie (*T. Simon Kinga*) . . . 817

COMPTES RENDUS

JEAN NOUZILLE, *Histoire de frontières. L'Autriche et l'Empire Ottoman*, Berg International Editeurs, Paris, 1991, 265 p. (*Eloin Constantin*) . . . 851

SONIA ANDERSON, *An English Consul in Turkey, Paul Iycaut at Smyrna, 1667–1678*, Clarendon Press, Oxford, 1989, 324 p. (*Lucia Taftă*) . . . 852

JEAN-BAPTISTE DUROSELLE, *Histoire de l'Europe*, Éditions France, Loisirs, Paris, 1990 423 p. (*Șerban Rădulescu-Zonei*) . . . 854

ANNELI UTE GABANYI, *Die unvollendete Revolution*, München, 1960, 230 p. (*Ștefan Delureanu*) . . . 857

CAROL IANCU, *Eleichöder et Crémieux. (Le combat pour l'émancipation des Juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin. Correspondance inédite (1878–1880). Centre de recherches et d'études juives et hébraïques, Université Paul Valéry, Montpellier, 1987, 264 p. (Georgeta Penleca Fililit)* . . . 860

CHANTAL MILION-DELSOL, *Les idées politiques au XX^e siècle*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, 258 p. (*Floin Müller*) . . . 862

NOTES

* * * *International Directory of Eighteenth-Century Studies 1991*, Voltaire Foundation Taylor Institution, Oxford, 1991, 207 p. (*Iacob Măza*); ÖGEL BAHAEDDIN, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanları)*, vol. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, 644 p. (*Nagy Pienaru*); JEAN FAVIER, *Philippe le Bel*, Paris, 1988; 587 p. (*Eugen Denize*); EVAN MAWDSLEY, NICHOLAS MORGAN, LESLEY RICHMOND, RICHARD TRAINOR (eds.), *History and Computing III*, Manchester University Press, 1990, 214 p. (*Irina Gaurilă*); DAN V. PLEȘHOYANU, *Colonel Nicolae Pleșoianu and the National Regeneration Movement in Valachie*, Columbia University Press, New York, 1991, 177 p. (*Mihai Sorin Rădulescu*); IMMANUEL WALLERSTEIN, *The Modern World-System, III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730–1840s*, Academic Press, San Diego 1989, XI 372 p. (*Bogdan Mușescu*) . . . 865

REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

„The American Historical Review”, American Historical Association, vol. 87 92, 1982–1987 (*Mihai Manea*) . . . 871

* * * „Studia Balcanica Bohemo-Slovaca”, vol. III, Universitatea J. E. Purkyne, Brno, 1987, 333 p. [*Iraia Ionescu-Nișcov*] . . . 875

* * * BULLETIN BIBLIOGRAPHIQUE . . . 877

O VOCAȚIE ISTORIOGRAFICĂ ÎMPLINITĂ : DAVID PRODAN

Istoricul David Prodan a încetat din viață ; istoriografia română a pierdut pe unul din reprezentanții ei cei mai de seamă. David Prodan a fost mai mult decît profesionist de mare valoare, a fost o vocație superioară personificată. A aparținut celor puțini la număr, aleși pentru a întrupa o mare idee și pentru a continua o strălucită tradiție.

Traectoria istoriografică a celui a cărui dispariție o resimțim ca pe o grea scădere a comunității istoricilor români e simplă și liniară ca cea a oricărui principiu în acțiune. Ea s-a numit istoria Transilvaniei, istoria românilor din acest ținut românesc înstrăinat timp de secole, a sistemului care i-a condamnat la condiția de inferioritate și a năzuinței și efortului lor de a desface, cu puterea argumentului sau cu cea a răscoalei, strînsoarea regimului de segregare la care îi redusese războiul.

De-a lungul unei vieți în care cercetătorul s-a identificat sufletește și chiar fizic cu obiectul cercetării căreia i-a dăruit întreg timpul său, întreaga sa existență, el a adunat materialele din care avea să înalțe câteva din monumentele cele mai durabile ale istoriografiei noastre. Și, efortul său neîncetat reinnoit a fost răsplătit de puterea care l-a dăruit cu cel mai prețios dar acordat muritorilor, *vocația*. Astăzi, datorită străduințelor sale, avem înțelesul adînc al unora din cele mai însemnate procese din istoria Transilvaniei. Știm cum s-a constituit și cum a evoluat iobăgia — condiția legală și economică a marelui masă a țărănimii —, cum a funcționat sistemul politic-constituțional al națiunilor privilegiate, înțelegem sensul întreg al Unirii românilor din Transilvania cu Roma și al efortului cuprinzător al lui Inocenție Micu Clain de a-i ridica din condiția de tolerați, cunoaștem urmările reformismului iozefinist asupra românilor, desfășurarea marelui răscoală a țărănimii și adîncurile din care a pornit, ca și încercarea strălucitei pleiade de intelectuali transilvani de la sfîrșitul secolului XVIII de a se opune valului de reacție antireformist și de a promova cauza românească pe calea argumentării și a memoriilor istorice. Înțelegerea nouă și cuprinzătoare pe care a dat-o atîtor aspecte decisive ale trecutului nostru s-a integrat în istoriografia românească și e destinată să rămînă parte indelebilă a acesteia.

Dar istoricul David Prodan nu și-ar fi împlinit menirea adîncă pe care a asumat-o cu devotament nedesmințit dacă cercetătorul din ființa sa nu ar fi fost animat de o conștiință și un crez. Om de convingeri, el a știut să părăsească și onoruri și poziții atunci cînd convingerile generoase din tinerețe i-au fost contrazise flagrant de realitățile nefaste a ceea ce ar fi trebuit să devină în aspirațiile sale vremea împlinirii. S-a retras cu demnitate și discreție în laboratorul său, închinînd neobosită sa capacitate de creație chemării sale celei mai adînci.

În pragul sfârșitului, cu vocea scăzută care purta timbrul eternității, a spus unuia din interlocutorii săi privilegiați: „faceți ca istoriografia română să redevină ceea ce a fost odinioară”. E un imperativ pe care generațiile următoare de istorici au datoria să-l îplinească.

Șerban Papacostea

FRONTIERE ÎN MIȘCARE: MODIFICĂRI POLITICO-TERRITORIALE ÎN EUROPA RĂSĂRITEANĂ (1938 – 1947)

SEVER MIRCEA CATALAN, FLORIN CONȘTANTINIU

În perioada postbelică, mai exact, în aceea a hegemoniei sovietice în Europa răsăriteană, problema frontierelor a fost un subiect tabu în politică și — pe cale de consecință — în istoriografie. Beneficiară a ane-xiunilor devenite posibile prin Pactul Ribbentrop-Molotov și recunoscute de Alianții occidentali, Uniunea Sovietică nu era doritoare ca în privința problemelor teritoriale să se desfășoare cercetări, care ar fi dezvăluit adevărata natură — expansionistă — a politicii Moscovei și ar fi pus în lumină contiuitatea politicii externe a Rusiei imperiale și a „Țării socialismului”.

Din puținele studii care au văzut lumina tiparului în acea perioadă se cuvine semnalat cel al istoricului polonez Henryk Batowski consacrat schimbărilor de frontieră în Europa răsăriteană, la sfârșitul celui de-al doilea război mondial¹.

Intrucit situația geopolitică și geostrategică a României — ea însăși victimă a unor grave amputări teritoriale în vara anului 1910 — a fost puternic înrăutățită de modificările de statut politic și de frontieră din zonele limitrofe, încercăm în rândurile de mai jos, prezentarea, în ordine cronologică, a acestor mutații.

Acordul de la Munchen (29 septembrie 1938) a fost prima modificare a frontierelor sistemului versaillez, consimțită în cadrul unei conferințe internaționale, la care, alături de Germania și Italia, au luat parte cele două puteri considerate garante ale statu-quo-ului, Franța și Marea Britanie. Acordul de la Munchen a fost urmat de avalanșa schimbărilor de hotar din Europa răsăriteană².

Criza cehoslovacă a oferit Poloniei și Ungariei prilejul pentru a-și satisface revendicările teritoriale față de vecinul comun.

Se știe că, încă din anii 1919—1920, între Cehoslovacia și Polonia a existat un litigiu teritorial în legătură cu regiunea Těšín/Cieszyn, importată prin minele de cărbuni și nodul de cale ferată. După o tentativă de ocupație militară din partea Cehoslovaciei (1919), cele patru mari

¹ Henryk Batowski, *The origins of East-Central European states' boundaries of 1915-1917* în vol. *Snage i putovi rata i mira*, Zagreb, 1978, p. 231—242. Cf. și J.-B. Duroselle, *Les frontières. Vision historique* în „Relations internationales”, 1990, nr. 63, p. 229—241.

² Florin Constantiniu, *Agrésion et sécurité: les phases de la désagrégation du système de Versailles*, în *Snage i putovi*, p. 56.

puteri — Franța, Marea Britanie, S.U.A. și Italia — au divizat, la 28 iulie 1920, teritoriul între cele două țări atribuind, Cehoslovaciei partea ce cuprindea minele de cărbuni și nodul feroviar, decizie acceptată de nevoie de Polonia, confruntată cu ofensiva Armatei Roșii, care avea să o aducă la porțile Varșoviei ³.

În septembrie 1938, guvernul polonez a profitat de situația critică a Cehoslovaciei și, a doua zi după acordul de la München, în urma unui ultimatum de 12 ore a ocupat teritoriul în litigiu ⁴.

Amputarea teritorială a Cehoslovaciei a continuat prin primul arbitraj de la Viena, prin care Germania și Italia au atribuit Ungariei părțile de sud ale Slovaciei și Ucrainei Subcarpatice (care făcea parte din statul cehoslovac), însumând 12.103 km², cu o populație de peste un milion de locuitori ⁵.

Acordul de la München nu încheiase încă pentru Germania capitoul cehoslovac. Întârzierea deliberată a acordării garanției germane, promisă în capitala bavareză, pentru noile frontiere cehoslovace indica intenția Reichului de a întreprinde noi acțiuni împotriva Cehoslovaciei mutilate. Într-adevăr, încurajând separatismul slovac și apetiturile Ungariei pentru Ucraina subcarpatică, Reichul a creat condițiile pentru realizarea „loviturii de la Praga” (15 martie 1939); Cehia a fost declarată „Protectorat al Boemiei și Moraviei”, încorporat la Reich, Slovacia a devenit un stat independent, iar Ungaria a anexat restul Ucrainei subcarpatice, adică un teritoriu de 12.171 km², care îi asigură și o frontieră cu Polonia ⁶.

Este greșită, așadar, afirmația că, o dată cu dezmembrarea Cehoslovaciei, în martie 1939, România ar fi căpătat o frontieră comună cu Reichul și că unitățile Wehrmachtului se aflau la hotarul de nord-vest al României ⁷. La vest și nord-vest, România se învecina cu Ungaria; ea nu avea frontieră cu Slovacia și, cu atât mai puțin, cu Germania.

Următoarea schimbare survenită la hotarele României a fost cea determinată de împărțirea Poloniei, în septembrie 1939, între Germania și Uniunea Sovietică. După cum se știe, prin protocolul adițional secret

³ Joseph Rotschild, *East-Central Europe between the Two World Wars (A History of East Central Europe*, vol. IX), Seattle-Londra, 1974, p. 85; *Vsemirnaia istoriia*, t. VIII, Moscova, 1961, p. 196.

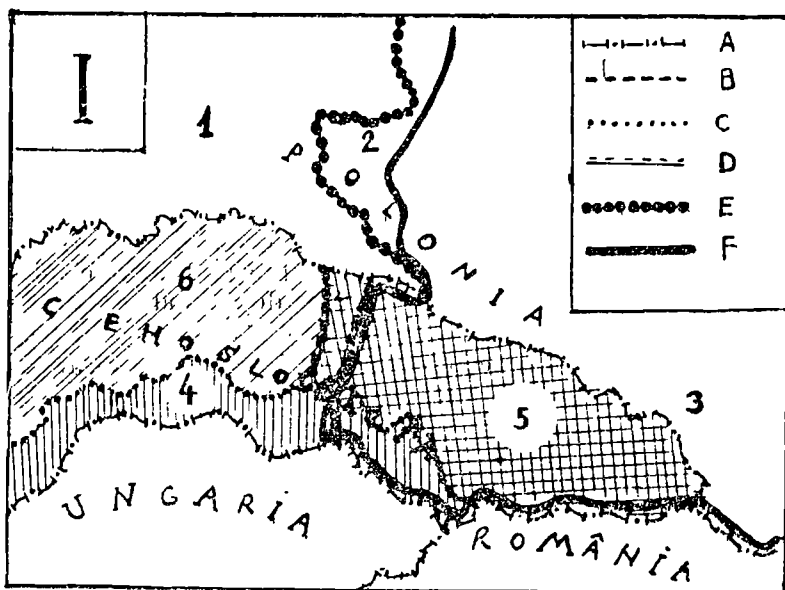
⁴ J. Rotschild, *op. cit.*, p. 132.

⁵ *Sovetskaia istoriceskaia enĭklopediia*, t. 3, Moscova, 1936, col. 313. J. Rotschild, *op. cit.*, p. 179 (potrivit istoricului american, ze na anexată reprezenta o cincime din teritoriul cedat Cehoslovaciei de Ungaria prin tratatul de la Trianon din 4 iunie 1920).

⁶ *Ibidem*. În ambele faze ale dezmembrării Cehoslovaciei (1938—1939), România ar fi putut beneficia de achiziții teritoriale pe șeama aliatului ei; la 18 octombrie 1938, ministrul de externe al Poloniei, Józef Beck a avut o întrevedere la Galați, cu regele Carol al II-lea și ministrul de externe, N. Petrescu-Comnen, în cursul căreia, încercând să obțină acordul României pentru încorporarea Ucrainei Subcarpatice de către Ungaria, a propus ca zonele locuite de populație românească din această regiune să fie atribuite României. Oferta a fost refuzată (Ion Calafeteanu, Cristian Popișteanu (coordonatori), *Politica externă a României*, București, 1986, p. 223); la 15 martie 1939, cind trupele ungare au pătruns în Ucraina subcarpatică, România nu a răspuns cererii lui Augustin Voșșin, președintele unui guvern creat în condițiile de criză, provocată de dezmembrarea totală a Cehoslovaciei și de amenințarea ungară, de unire a Ucrainei subcarpatice cu România (*Ibidem*, p. 225). Atitudinea României a fost determinată de atașamentul ei față de statu-quo-ul teritorial și de fidelitatea față de un aliat, aflat în dificultate.

⁷ E.g. Apelul din 17 martie 1939 al C.C. al P.C.R.: „Trupele de asalt ale lui Hitler au invadat Cehoslovacia și se găesc la granița țării noastre”.

care însoțea tratatul de neagresiune germano-sovietic (Pactul Ribbentrop-Molotov) din 23 august 1939, cele două părți decideau că „În cazul unei schimbări teritorial-politice în teritoriile care aparțin statului polonez, sferile de interese ale Germaniei și U.R.S.S. vor fi delimitate aproximativ de linia riurilor Narew, Vistula și San”⁸. Această prevedere a fost modificată prin tratatul germano-sovietic de frontieră și prietenie, din 28 septembrie 1939 (însoțit, de asemenea, de trei protocoale adițio-



Harta 1

- A. Granițe 1 ianuarie 1937.
 B. Linie de demarcație între provinciile autonome Slovacia și Ucraina subcarpatică.
 C. Limita anexiunilor ungare după 2 noiembrie 1938.
 D. Limita anexiunilor ungare după 15 martie 1939.
 E. Linia de demarcație germano-sovietică, stabilită prin tratatul de frontieră și prietenie din 28 septembrie 1939.
 F. Frontiera U.R.S.S., după al doilea război mondial.
 1. 2, 3, Polonia pînă la 1 septembrie 1939.
 2. Teritoriul polonez alipit de Reich („Guvernămint general”).
 3. Teritoriul polonez, ocupat de U.R.S.S., inclus în R.S.S. Ucraineană și restituit Poloniei după al doilea război mondial.
 4. Teritoriul cehoslovac, anexat de Ungaria la 2 noiembrie 1938.
 5. Teritoriul aparținînd Cehoslovaciei (Ucraina subcarpatică), anexat de Ungaria la 15 martie 1939.
 6. Statul independent slovac.

⁸ *Aktion zur deutschen auswärtigen Politik 1918—1945* (citat mai departe ADAP), Seria D, Bd. VII, Baden Baden, 1956, p. 206—207.

nale secrete) ⁹, prin care partea sovietică ceda Reichului părți ale voievodatului Varșoviei, voievodatul Lublin și districtul Suwałki (Sudauen) în schimbul Lituăniei ¹⁰.

Spațiul polonez intrat sub autoritatea Reichului a fost divizat în două părți, cu statute diferite. În primul rînd, au fost create noi districte (*Gau*) și s-au extins teritoriile altor districte (*Gau*) deja existente. Districtele nou construite au fost Warthegau (*Reichsgau Wartheland*), corespunzător, în linii mari, fostei provincii prusiene Posen, căreia i s-au adăugat regiunea Łódź (orașul fiind rebotezat Litzmannstadt) și 2) Danzig Westpreussen, corespunzător fostei provincii Prusia occidentală. Și-au extins teritoriile Prusia Orientală prin alipirea orașului Suwałki (Sudauen) și a zonei limitrofe precum și Silezia Superioară (*Gau* nou creat prin divizarea fostului *Gau* Silezia). Restul teritoriului polonez a constituit un Guvernământ general (*Arbeitsbereich Generalgouvernement*), condus de Hans Frank, cu reședința la Cracovia ¹¹. Se poate lesne constata că în 1939 Hitler a depășit cu mult în Est hotarele Germaniei wilhelmiene.

În urma celei de a patra împărțiri a Poloniei, la frontiera de nord a României, locul celei dintii a fost luat de Uniunea Sovietică, prelungirea frontierei româno-sovietice agravînd situația României, dată fiind atitudinea ostilă a Moscovei și hotărîrea ei de a modifica hotarul dintre cele două țări.

Prin articolul 3 al protocolului adițional secret din 23 august 1939, Reichul își dăduse consimțămîntul la anexarea Basarabiei de către Uniunea Sovietică ¹².

La 23 iunie 1940, V. M. Molotov, președintele Consiliului comisarilor poporului și comisarul poporului pentru afacerile externe, l-a informat pe ambasadorul german la Moscova, contele F. W. von der Schulenburg că Uniunea Sovietică va cere României cedarea Basarabiei și a Bucovinei ¹³. Față de nemulțumirea lui Hitler, care a văzut în revendicarea Bucovinei, nemenționată în protocolul adițional secret, cea dintii ieșire a Moscovei din limitele teritoriale, fixate prin înțelegerile din august-septembrie 1939, Stalin, a limitat — în ceea ce privește Bucovina — corerea sovietică la partea de nord a provinciei, astfel că în nota ultimativă adresată României la 26 iunie figura Basarabiei și Bucovina de nord ¹⁴.

Pe harta care însoțea nota ultimativă, realizată la scara 1 : 1.800.000, trăsătura creionului gros al lui V. M. Molotov acoperea 10 km în teren. ¹⁵

⁹ *Ibidem*, vol. VIII, Baden Baden, 1961, p. 127—129.

¹⁰ H. G. Dahms, *La deuxième guerre mondiale*, Paris, 1961, p. 44.

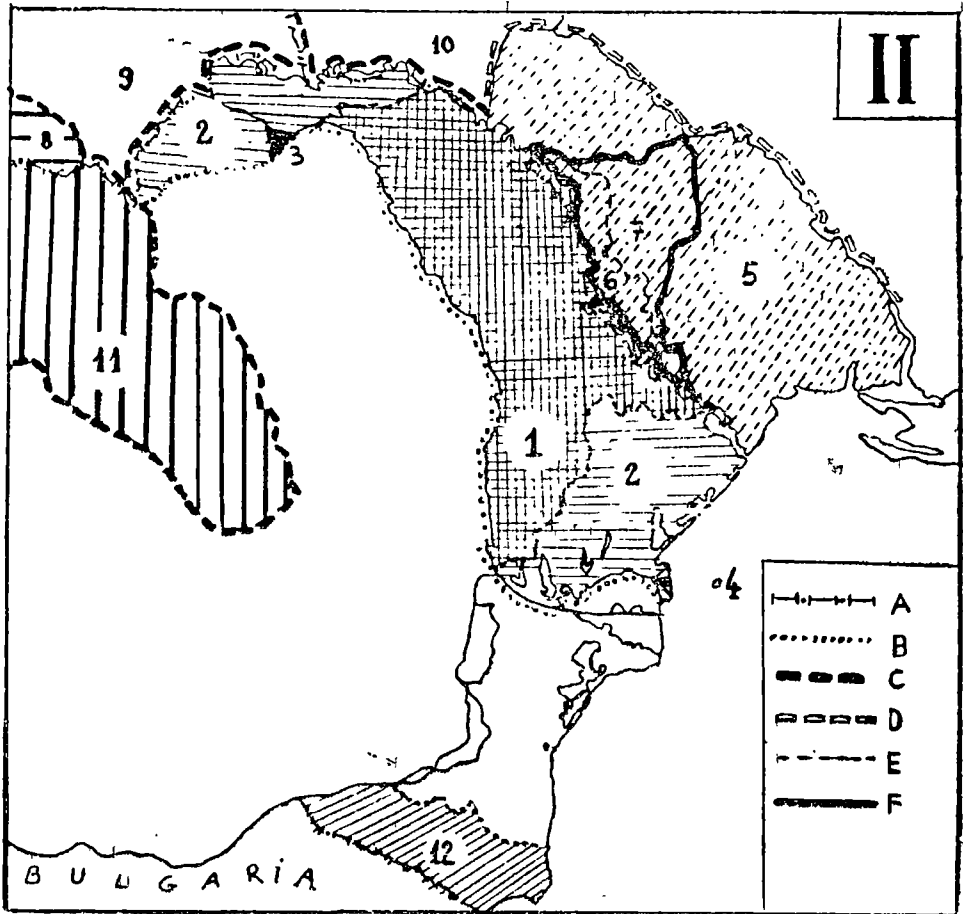
¹¹ *Ibidem*, p. 47; *Westermann Grosser Atlas zur Weltgeschichte*, Braunschweig, 1972, p. 155; Marlis Steinert, *L'Allemagne nationale-socialiste, 1939—1945*, [Paris], 1972, p. 316—317.

¹² Vezi, pe larg, Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin, România și Pactul Ribbentrop-Molotov*, București, 1991.

¹³ ADAP, vol. X, Frankfurt am Main, 1963, p. 3.

¹⁴ Vezi, pe larg, Florin Constantiniu, *Dictatul de la Moscova (26—28 iunie 1940) și relațiile sovieto-germane*, în „Revista istorică”, t. III (1992), nr. 1—2, p. 11 și urm.

¹⁵ G. Giorănescu ș.a., *Aspects des relations russo-roumaines*, Paris, 1967, p. 160—161.



Harta II

- A. Granițe la 1 ianuarie 1937.
 B. Frontierele României, după amputările teritoriale din 28 iunie și 7 septembrie 1940 rămase în vigoare după al doilea război mondial
 C. „Frontierele Noii Ordini”
 D. Linia de demarcație între guvernământul Transnistriei și Reichskommissariat-ul Ucraina.
 E. Frontierele R.S.S. Moldovenești, în cadrul U.R.S.S., stabilite la 2 august 1910.
 F. Frontierele R.A.S.S. Moldovenești în cadrul R.S.S. Ucrainene (octombrie 1924—2 august 1940).
1. Teritoriu basarabean, inclus în R.S.S. Moldovenească.
 2. Teritorii românești, anexate de U.R.S.S. și incluse în R.S.S. Ucraineană.
 3. Țiutul Ilerța, inclus în R.S. Ucraineană.
 4. Insula Șerpilor, anexată de U.R.S.S. în 1948.
 5. Guvernământul Transnistria.
 6. Teritoriu al R.A.S.S. Moldovenești, inclus în R.S.S. Moldovenească (2 august 1940).
 7. Teritoriu al R.A.S.S. Moldovenești, inclus în R.S.S. Ucraineană.
 8. Teritoriu anexat de Ungaria la 15 martie 1939.
 9. Teritoriu polonez, ocupat succesiv de sovietici (sept. 1931—iunie 1941), germani (iunie 1941—vara 1944) și, din nou, de sovietici.
 10. U.R.S.S. (R.S.S. Ucraineană); în timpul ocupației germane Reichskommissariat-ul Ucraina.
 11. Nord-estul Transilvaniei, anexat de Ungaria (30 august 1940)
 12. Teritoriu cedat de România Bulgariei (7 septembrie 1940).

În afara teritoriilor Basarabiei și Bucovinei de nord, menționate în nota ultimativă sovietică, Armata Roșie a ocupat și ținutul Herța, de aproape 400 km², care făcea parte din Vechiul Regat¹⁶. Deși ocupanții înșiși au declarat inițial că au greșit, ei nu au mai părăsit acest ținut¹⁷.

Potrivit hotărârii Sovietului Suprem al U.R.S.S. din 2 august 1940, teritoriul nou createi R. S. S. Moldovenești era alcătuit din șase județe ale Basarabiei: Soroca, Bălți, Orhei, Lăpușna (Chișinău) Bender (Tighina) și Cahul precum și din șase raioane: Kamenka, Rîbnița, Dubăsari, Grigoriopol, Tiraspol și Slobozia, care aparținuseră R. A. S. S. Moldovenești, create în 1924¹⁸. Celelalte opt raioane ale acestei republici autonome, precum și partea de nord (Hotin) și de sud (Ismail și Cetatea-Albă), au fost incluse în R. S. S. Ucraineană, rupîndu-se astfel unitatea teritorială a Basarabiei.

Hotărîrea din 2 august 1940 a fost precedată de variante care lăsa viitoare R. S. S. Moldovenești o parte din raioanele din stînga Nistrului ce aveau să fie trecute R. S. S. Ucrainene (Ananiev, Valea Hotului, Codîna, Cotovsk, Ocna Roșie, Cerneanse) județul Akkerman (Cetatea Albă) și o parte a județului Izmail¹⁹.

Includerea sudului și nordului Basarabiei în Ucraina satisfăcea o veche dorință manifestată încă de la sfîrșitul primului război mondial de către liderii de la Kiev. După constituirea organelor puterii în Ucraina guvernul și Rada ucraineană au formulat, în mai multe rînduri, pretenții asupra zonelor Hotin și Cetatea Albă (august 1917, 16/29 martie 1918, 22 apr./5 mai — 6/19 iunie 1918)²⁰.

Ultimatunurile sovietice au stimulat Ungaria și Bulgaria să-și prezinte oficial, revendicările teritoriale față de România, Budapesta, cît și Sofia făcînd demersuri la Berlin pentru a obține sprijinul Reichului.

Încă în cursul discuțiilor de la Veneția din 6 — 7 ianuarie 1940, ministrul de externe al Ungariei, contele Csáky István comunicase omologului său italian, contele Galeazzo Ciano, că programul maximal al revendicărilor ungare față de România se ridica la 78.000 km² (cu 4,2 milioane, dintre care 50% români, 37% maghiari și 10% germani), în timp ce programul minimal era de 50.000 km² (cu populație română și ungară în proporții aproape egale)²¹.

¹⁶ Ion Gherman, *Ținutul Herța*, București, 1991, p. 4.

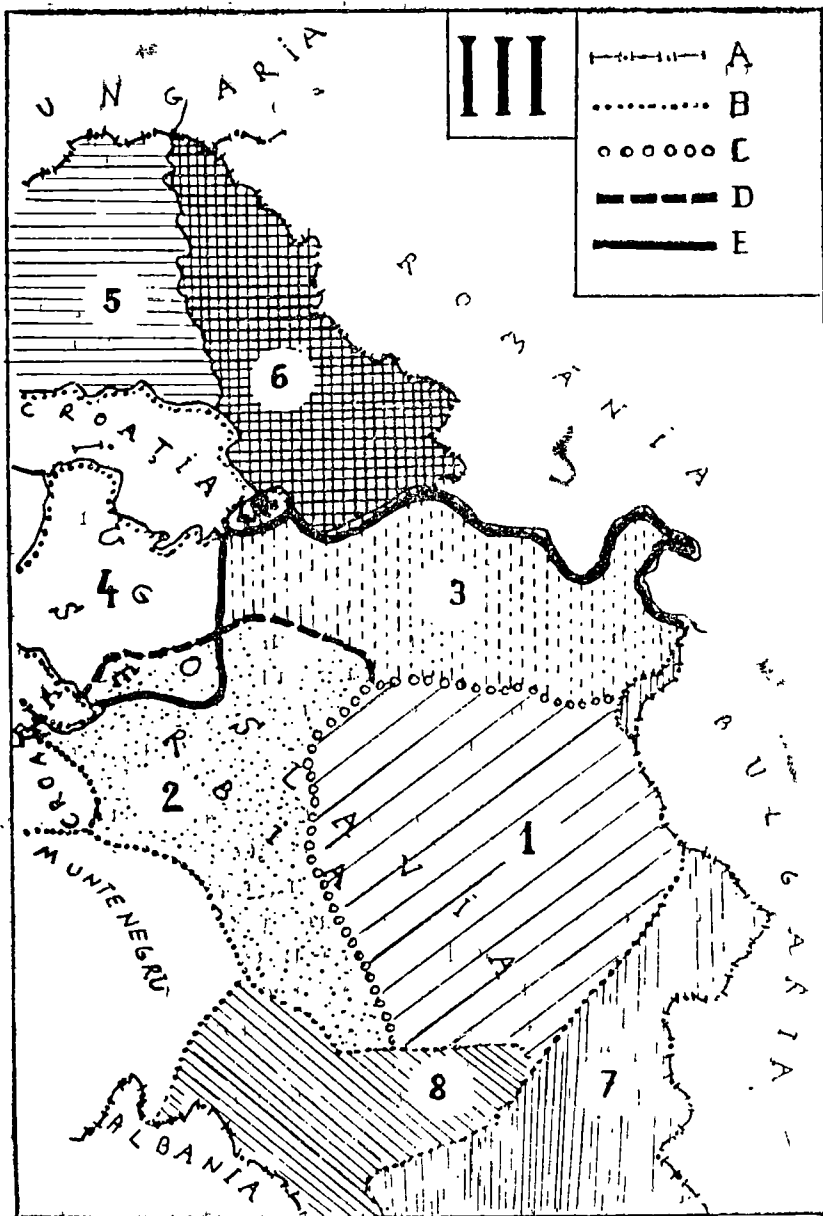
¹⁷ *Ibidem*, p. 18; vezi pe larg, Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia 1918—1910*, Iași, 1991.

¹⁸ *Istoria R. S. S. Moldovenești*, vol. II, Chișinău, 1955, p. 298.

¹⁹ Vezi pe larg, V. Văratec, *Dezintegrarea Basarabiei la 1910 pulea fi evitată în*, „Revista istorică”, t. III (1992), nr. 1—2, p. 154—158; *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, Chișinău, 1990, p. 82—104.

²⁰ Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studii și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917—1918*, București, 1929, p. 160, 162, anexele nr. CVIII, CX Paul Cernovodeanu, *Basarabia — Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional, 1806—1920*, București, 1992 — dactilografiat —, p. 239—240, 260—262, 274—275. În aceeași privință un învățător bulgar propunea în zemstva din jud. Cetatea-Albă crearea unei „republici autonome a Bugeagului”, care urma să facă parte din federația rusă (*Ibidem*, p. LVIII).

²¹ Rodolfo Mosea, *L'Europa verso la catastrofe*, vol. II, Milano, 1964, p. 135. Contele Csáky a precizat că Ungaria nu va interveni dacă România va fi atacată de U.R.S.S. și va opune rezistență armată. Revendicările Budapestei aveau însă să fie imediat prezentate în următoarele situații; masacrul minorităților (retele ungară); revoluția comunistă în România; cedarea, fără luptă de tașitorii către U.R.S.S. și Bulgaria (s.n.).



Harta III

- A. Frontiere la 1 ianuarie 1937.
 - B. Limitele unor entități teritoriale create prin dezintegrarea Iugoslaviei (aprilie 1911).
 - C. Limita extinderii administrației militare bulgare din ianuarie 1912.
 - D. Limita extinderii administrației militare bulgare în ianuarie 1913.
 - E. Limita extinderii administrației militare bulgare în iulie 1943.
- 1, 2, 3, 4, „Serbia autonomă” sub administrație militară germană, până în ianuarie 1942.
 4. Teritoriul srb (inclusiv orașul Belgrad), rămas sub administrație germană (iulie 1943 – octombrie 1944).
 5. Teritoriul iugoslav, anexat de Ungaria.
 6. Banatul iugoslav.
 7. Teritorii iugoslave, anexate de Bulgaria (aprilie 1941).
 8. Teritoriul iugoslav, atribuit de Italia Albaniei.

Cedarea, fără luptă, a Basarabiei și Bucovinei de nord (vezi infra nota 21), a oferit guvernului ungar pretextul pentru a-și prezenta revendicările. Pentru a împiedica un conflict militar româno-ungar, care ar fi perturbat fluxul petrolier din România spre Germania, Hitler a impus României și Ungariei începerea de negocieri²². La tratativele româno-ungare de la Turnu Severin (16 – 24 august 1940), delegația ungară a pretins un teritoriu de 69.000 km² (cu o populație de 3,9 milioane locuitori, dintre care 2,2 milioane români, 1,2 milioane maghiari și 500.000 germani)²³. Zona revendicată de Ungaria cuprindea tot teritoriul de la nord de Mureș, inclusiv Aradul, României rămânându-i Blajul, Mediaș și Sighișoara, dar urmînd să cedeze Alba-Iulia și Brașovul²⁴.

Refuzul României de a satisface cererile Ungariei, făcea iminent războiul între cele două țări. Pentru a-l împiedica, Hitler, avînd acordul Italiei, a impus „arbitrajul” de la Viena, în urma căruia România a cedat Ungariei 43.492 km² cu 2.667.007 locuitori, majoritatea absolută fiind alcătuită de români²⁵, adică sub planul minimal, evocat de contele Csáky în discuțiile cu contele Ciano, din ianuarie 1940 (50.000 km²), ceea ce a provocat nemulțumiri în guvernul de la Budapesta²⁶.

În speranța că o atitudine receptivă față de revendicările bulgare, va aduce României „bunăvoința Axei în problema transilvană, guvernul român nu a făcut obiecții la cererea guvernului de la Sofia pentru restituirea Cadrilaterului”. În urma negocierilor începute la Craiova la 19 august, a fost semnat la 7 septembrie 1940, în același oraș, tratatul prin care Cadrilaterul era cedat Bulgariei²⁷.

În perspectiva campaniei împotriva U.R.S.S. (la 18 decembrie 1940, Hitler a semnat Directiva 21 privind „Operația Barbarossa”), Germania și Italia au dat o garanție României (30 august), a cărei acordare fusese evocată de Hitler la consfătuirea cu șefii militari, din 31 iulie 1940, unde se discutase, pe larg, necesitatea campaniei împotriva U.R.S.S.²⁸ Garanția nu era un „premiu de consolare” pentru acceptarea de către guvernul de la București a cedărilor teritoriale, ci una din măsurile preliminare în vederea confruntării militare din Est: asigurarea spațiului românesc, ca bază de plecare a trupelor germane împotriva Uniunii Sovietice.

²² Florin Constantiniu, *O pagină neagră a istoriei naționale – Dictatul de la Viena*, în „Revista română de studii internaționale”, XXIV (1990), nr. 3–4, p. 177 și urm.

²³ *Politica externă a României*, p. 237.

²⁴ Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena*, București, 1991, p. 156.

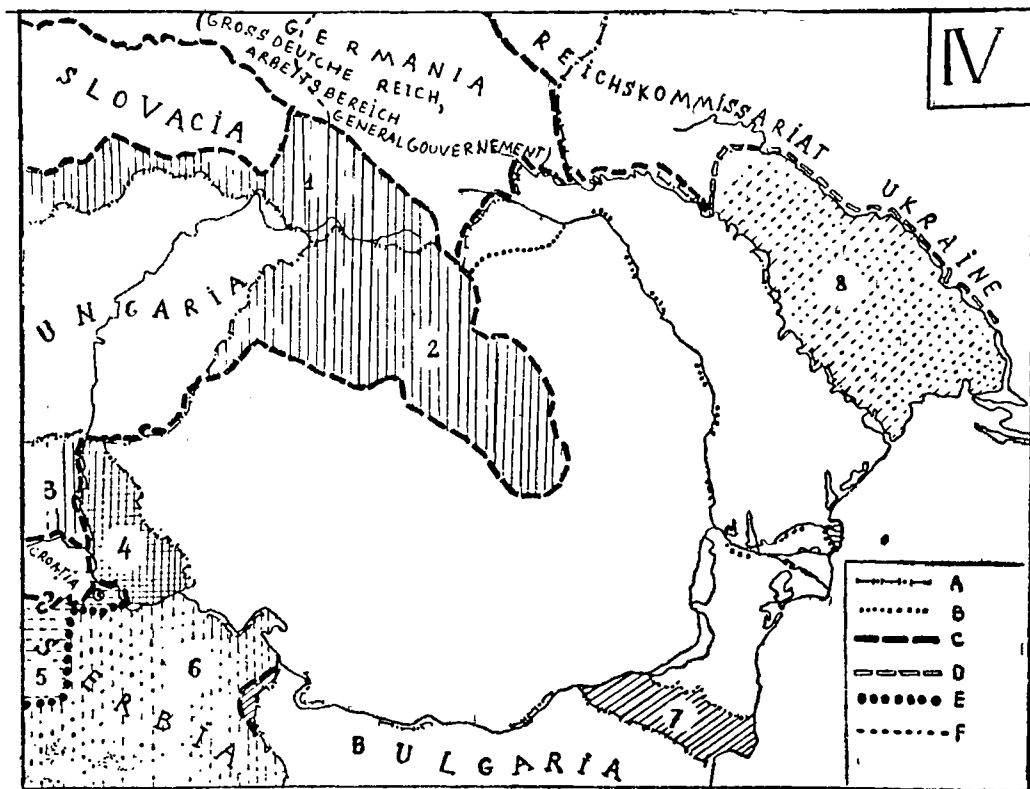
²⁵ *Politica externă a României*, p. 238.

²⁶ A. I. Pușkaș, *Vengriia v godi vtoroi mirovoi voini*, Moscova, 1968, p. 113.

²⁷ M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 182. Delegația română ceruse ca România să păstreze Silistra și 2000 km², cuprinși între „vechea frontieră, litoralul Mării și o linie sud-nord, care ar fi plecat de la vest de Balic până la vechea frontieră”, România păstrînd astfel Caliacra, Caverna și Balic, *Ibidem*, p. 176. Vezi pe larg Dimităr Sirkov, *Bulgaria's National Territorial Problem during the Second World War* în „Bulgarian Historical Review”, XIX (1991), nr. 3, p. 5–6.

²⁸ F. Halder, *Voennii dnebnik*, vol. II, Moscova, 1969, p. 81,

Moscova a înțeles îndată tăișul antisovietic al garanției germano-italiene acordate României, astfel că, în cursul vizitei sale la Berlin (12 – 13 noiembrie) V. M. Molotov și-a exprimat nemulțumirea față de ceea ce – sublinia el – era un act împotriva Uniunii Sovietice, mai ales că pro-



Harla IV

- A. Granițe la 1 ianuarie 1937.
- B. Frontierele României după amputările teritoriale din vara anului 1910 și rămase în vigoare după al doilea război mondial
- C. „Frontierele Noii Ordini”.
- D. Limița Guvernământului Transnistriei.
- E. Limița extinderii administrației bulgare în Serbia, în iulie 1943.
- F. Linia de demarcație germano-sovietică, stabilită prin tratatul din 28 septembrie 1939.
- 1, 2, 3. Teritorii ale Cehoslovaciei, României și Iugoslaviei, anexate de Ungaria.
4. Banatul iugoslav.
5. Teritoriu srb, rămas sub administrație militară germană și după 3 iulie 1943.
6. Teritoriu srb, trecut sub administrație militară bulgară.
7. Teritoriu cedat de România Bulgariei (7 septembrie 1940).
8. Guvernământul Transnistriei.

blema Bucovinei de sud nu fusese soluționată ²⁹. Declarație, care dovedește în mod limpede că Moscova nu încheiase revendicările sale teritoriale față de România.

Dacă în ceea ce privește sudul Bucovinei, Kremlinul declara deschis intențiile sale, în zona Deltei Dunării, el a recurs la politica faptului împlinit, prin ocuparea unor insule aflate în brațul Chilia al Dunării. Așa cum sublinia generalul Ion Antonescu, rușii „vor să ne scoată cu desăvârșire, să ne ia posibilitatea de a mai naviga pe canalul Chilia. Dacă ieșim din canalul Chilia, atunci ieșirea la Marea Neagră a țării noastre este aproape compromisă” ³⁰.

Noi schimbări în configurația politico-teritorială a Peninsulei balcanice avea să aducă, în primăvara anului 1941, campania Wehrmachtului împotriva Iugoslaviei (la care au participat și forțe italiene și ungare).

Desfășurată fulgerător (6 – 17 aprilie 1941), această campanie a avut drept urmare ocuparea și dezmembrarea Iugoslaviei.

Reichul a anexat părțile din Steiermark, Craina și Carintia — adică partea de nord a Sloveniei — care făcuseră parte din Austro-Ungaria și fuseseră cedate Iugoslaviei, la sfârșitul primului război mondial. Italia a anexat partea de sud a Sloveniei, regiunea orașului Sušak, o parte însemnată a litoralului adriatic și insulelor din apropierea litoralului, zona strîmtorii Boko-Kotorski; Muntenegru trecut sub autoritatea unui guvernator italian; Kosovo (aproape în întregime) și Metohia precum și partea de vest a Macedoniei au fost alipite Albaniei (ocupată încă din aprilie 1939 de Italia). Ungaria a primit Bačka, Baranja, Mejdumurje și Prekomurje, iar Bulgaria — Macedonia (cu excepția părții anexate la Albania) și o parte din Serbia ³¹.

Croația, careia i-au fost încorporate Bosnia și Herțegovina, a devenit un regat independent al cărui suveran — un membru al familiei regale italiene, ducele de Spoleto — nu a venit să domnească la Zagreb, puterea fiind deținută de șeful ustașilor, Ante Pavelić. Serbia (Vechea Serbie, aproximativ în hotarele din 1912) a fost pusă sub administrația germană, în subordinea căruia se afla un guvern, condus de generalul Milan Nedić ³². Pentru a da satisfacție generalului Ion Antonescu, care declarase că nu va tolera ocuparea Banatului sîrbesc de către trupe ungare, mergînd la nevoie pînă la alungarea lor de către armata română ³³, acest

²⁹ *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, ed. A Hillgruber, vol. I, Frankfurt am Main, 1967, p. 308, 315.

³⁰ Gh. Buzatu, *Mareșalul Antonescu în fața istoriei*, vol. I, Iași, 1990, p. 124. În memoriile sale, fostul ministru de externe, din acea perioadă (toamna anului 1940) Mihail Sturdza, amintește, în legătură cu dese incidente de frontieră, provocate de sovietici, că „într-o noapte, totuși, în loc să se limiteze la obișnuita hărluială, sovieticii, după un intens bombardament de artilerie, au atacat cu forța unui batalion și au ocupat o mare parte a teritoriului românesc, omorînd sau capturînd pe soldații din avangardurile noastre (...) Sovieticii și-au păstrat prada”, Michael Sturdza, *The Suicide of Europe*, Boston, Los Angeles, 1968, p. 172–173. Autorul nu datează, nici nu localizează incidentul dar este evident că el a avut loc pe brațul Chilia. M. Sturdza nu face un secret din intenția lui de a provoca un conflict armat germano-sovietic în toamna anului 1940, ceea ce explică poziția sa — anulată de Antonescu — de a se recuceri teritoriul ocupat de sovietici.

³¹ Johann Wuescht, *Jugoslawien und das dritte Reich*, Stuttgart, 1969, p. 50; Ahmet Djonlagić ș.a., *Iugoslavia vo prvoj mirovoj vojni*, Belgrad, 1967, p. 34.

³² J. Wuescht, *op. cit.*, p. 56–57.

³³ Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, ed. a 2-a, Wiesbaden, 1965, p. 125.

teritoriu a fost trecut sub administrație militară germană ³⁴.

Operația „Barbarossă” a atras după sine o nouă serie de schimbări politico-teritoriale în Europa răsăriteană.

În urma desfășurării cu succes a operațiilor militare, România a reîntegrat în frontierele sale Basarabia, Bucovina de nord și ținutul Herța, la sfârșitul lui iulie 1941. Teritoriul dintre Nistru și Bug (Transnistria) a trecut, în cadrul nou creatului guvernământ al Transnistriei, sub autoritatea unei administrații civile românești (19 august 1941 — 29 ianuarie 1944) ³⁵, instituită în baza unei înțelegeri asupra siguranței, administrației și exploatării economice a teritoriilor dintre Nistru și Bug (Transnistria) și Bug și Nipru (regiunea Bug-Nipru), semnată la Tighina de generalii Hauffe și Mazarini, la 30 august 1941. Potrivit înțelegerii, România era răspunzătoare în Transnistria, „asupra Siguranței, administrației și exploatării economice, asupra transmisiunilor și comunicațiilor” ³⁶.

În ceea ce privește delimitarea nordică a guvernământului Transnistriei, în acordul de la Tighina se spunea că: „Asupra graniței de nord propusă de conducătorul statului, mareșal Antonescu, se va interveni pe cale diplomatică pentru a obține deciziunea Führerului” ³⁷. Lînia propusă de Ion Antonescu și acceptată de O.K.W la 24 august era Hotin-Vasiluți-Rudnița, întrucît conducătorul statului român voia să aibă sub autoritatea sa Mogilev (Mohilău) și Jampol ³⁸.

Istoricul german Andreas Hillgruber a relevat ambiguitatea acordului din 30 august 1941: „Din tratatul de la Tighina nu reiese limpede, dacă regiunea Transnistriei era subordonată administrației românești, temporar sau definitiv. În timp ce guvernul român considera înțelegerea ca fiind, în chip clar, definitivă, partea germană a accentuat caracterul provizoriu al convenției, deja de la 19 august 1941 — încă înainte de semnarea tratatului — cu prilejul discutării Înaltului Comandament al Wehrmachtului (O.K.W.) a preluării unei părți a Ucrainei sub administrație civilă germană” ³⁹.

³⁴ *Ibidem*; J. Wuescht, *op. cit.*, p. 57. Într-un memorandum din 23 aprilie 1941, adresat lui Manfred von Killinger, ministrul Germaniei la București, de către Mihai Antonescu, în numele generalului Ion Antonescu se cerea o revizuire totală a granițelor din Europa de sud-est, pentru a restabili echilibrul politic „radical schimbat” prin achizițiile teritoriale ale Ungariei și Bulgariei. Memorandumul afirma drepturile României asupra întregului Banat (inclusiv, deci, cel sîrbesc) și a Cadrilaterului și cerea a se crea „a) O Macedonie liberă în care să intre și populațiile românești; b) Un teritoriu românesc recunoscut populației românești de pe Valea Timocului și a Vardarului sau c) Un condominium, o consuveranitate germano-româno-italiană (eventual bulgară) pentru regiunea Timocului, adică a fișiei de-a lungul graniței bulgare actuale, pînă la Belgrad, Niș, Skopje și în jos spre Salonic” (*Antonescu, mareșalul României și războaiele de retrăgire* (cit. mai departe, *Antonescu*), ed. J. C. Drăgan, vol. III, Veneția, 1989, p. 154—155).

³⁵ Olivian Verencea, *Realități economice în guvernământul Transnistriei (19 august 1941—29 ianuarie 1944)*, în „Revista istorică”, t. III (1992), nr. 1—2, p. 137.

³⁶ *Antonescu*, vol. III, p. 192 (textul înțelegerii, p. 192—195), G. Gîorănescu, *op. cit.*, p. 167, dă drept dată a convenției 28 august 1941; A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 140 indică drept semnatar din partea română pe generalul Tătăranu. Excelentul Atlas al lui Martin Gilbert, *Russian History Atlas*, Londra, 1972, p. 123, indică greșit Transnistria drept un „guvernământ militar românesc”, între Nistru și Bug, funcționînd între datele indicate mai sus o administrație civilă.

³⁷ *Antonescu*, vol. III, p. 192.

³⁸ A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 140.

³⁹ *Ibidem*, p. 141—142.

Reticențele părții germane în a recunoaște caracterul definitiv al înțelegerii de la Tighina s-ar putea explica și prin existența unui plan al lui Alfred Rosenberg, conducătorul „Ministerului Reichului pentru regiunile răsăritene ocupate” (*Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete*) privind unirea teritoriilor poloneze atribuite U.R.S.S. în 1939, Bucovinei de Nord, Basarabiei, Transnistriei și Crimeii și anexarea lor de către Germania sau instituirea unui control nemijlocit al Reichului asupra lor⁴⁰.

Nici din partea română nu a existat o declarație oficială de anexare a teritoriului dintre Nistru și Bug. În întâlnirea din 4 septembrie 1941 a însărcinatului cu afaceri ad-interim al României la Washington, Brutus Coste, cu secretarul de stat, Cordell Hull, reprezentantul român a înmînat o notă a guvernului său privind reintegrarea Basarabiei și Bucovinei de Nord în statul român și a declarat că țara sa nu avea nici o revendicare teritorială față de Uniunea Sovietică și că trecerea Nistrului fusese dictată de rațiuni militare: asigurarea unei zone de securitate a frontierei românești pe Nistru, prin distrugerea dispozitivelor militare sovietice dintre Nistru și Bug. „Colateral”, ocuparea acestui teritoriu era determinată de dreptul României de a se despăgubi pentru ocuparea ilegală de către U.R.S.S. a Basarabiei și Bucovinei de Nord timp de un an. O dată realizată securitatea frontierei române pe Nistru, trupele române vor înceta acțiunile de luptă și „vor rămîne în regiunea dintre Nistru și Bug doar ca ocupanți temporari”⁴¹. Brutus Coste a mai declarat că România nu va accepta o extindere teritorială în Est, în schimbul Transilvaniei de Nord, pierdută prin „arbitrajul” de la Viena, recuperarea acestui teritoriu fiind o prioritate a politicii României⁴², poziție ce reflecta fidel sentimentele opiniei publice românești.

Un șir de manifestări, precum vizita regelui Mihai I, în vara anului 1942, la Odessa, prilej cu care a fost salutat de către guvernatorul Transilvaniei, Gh. Alexianu, ca „voievod” al acestui „ținut românesc”⁴³, editarea unei cărți a căilor ferate din România, în care Transnistria figura ca parte integrantă a statului român, numeroase studii și articole despre românii transnistrieni păreau a pregăti opinia publică, în vederea încorporării teritoriului dintre Nistru și Bug la România.

Teritoriile sovietice, ocupate de Wehrmacht, au cunoscut o suprapunere de autorități, diferite instanțe militare și civile germane rivalizînd între ele pentru controlul asupra acestor teritorii⁴⁴. Din punct de vedere

⁴⁰ M. Gilbert, *op. cit.*, p. 122, hartă preluată, fără indicarea sursei, de Pavel Mocanu, *Documente necunoscute. Basarabia în planurile lui Rosenberg*, „Magazin istoric”, serie nouă, XXV (1991), nr. 6, p. 31–33.

⁴¹ Brutus Coste, *An Episode in the Diplomatic History of Bassarabia and Northern Bucovina*, în vol. *The Tragic Plight of a Border Area: Bassarabia and Bucovina*, ed. Maria Manoliu-Manea (A.R.A. vol. II), California, 1983, p. 222. Nu am avut acces la originalul românesc al documentelor citate de Brutus Coste, astfel că folosim, în traducere, textele editate de el în limba engleză. Informîndu-l despre discuția cu Brutus Coste pe însărcinatul cu afaceri ad-interim al Marii Britanii la Washington, Sir Ronald Campbell, Cordell Hull a spus că diplomatul român îi comunicase intenția guvernului de a înceta „ostilitățile active” împotriva U.R.S.S., după redobîndirea teritoriilor românești, anexate de Moscova, în 1940, și după căderea Odesei, (Paul Quinlan, *Clash over Romania*, Los Angeles, 1977, p. 72).

⁴² B. Coste, *op. cit.*, p. 230

⁴³ *Insurecția armată din august 1944*, București, 1963, p. 86.

⁴⁴ H. G. Dahms, *op. cit.*, p. 253; vezi, pe larg, cunoscuta lucrare a lui Alexander Dallin, *La Russie sous la botte nazie*, Paris, 1970.

administrativ, Galiția (cu orașele Lwow, redevenit Lemberg, Tarnopol și Kolomeea) a fost încorporată la Guvernământul general polonez. Prusiei orientale i-a fost alipită regiunea Biatystok; restul — de fapt, cea mai mare parte a teritoriului sovietic ocupat de trupele germane — a fost divizat în două comisariate (*Reichskommissariate*): primul „Ostland”, cuprinzând cele trei țări baltice și o parte din Bielorusia și cel de al doilea „Ucraina”⁴⁵. Aceste comisariate erau divizate în comisariate generale (*Generalkommissariate* sau *Generalbezirke*). Odată cu avansul Wehrmachtului, în urma ofensivei din vara anului 1942, regiunile de la est de Nipru și nord de Crimeea au fost trecute sub regimul administrației militare sub cel al administrației civile⁴⁶.

În teritoriile aflate sub administrație militară (zona din imediata apropiere a frontului) au fost încercate — din considerente pragmatice — diverse forme de cooperare cu populația locală. Astfel, în 1942, feldmareșalul von Kluge, comandantul Grupului de armate „Centru” a delegat prerogativele sale, în raionul Lokotj, inginerului sovietic Bronislav Kaminski, care, în scurt timp, a izbutit să creeze o foarte utilă rețea de instituții administrative, sanitare și culturale și chiar o brigadă de infanterie, destinată să lupte împotriva partizanilor⁴⁷.

Anul 1943, — după opinia noastră — anul de cotitură al celui de-al doilea război mondial⁴⁸, a inaugurat modificările teritoriale, determinate de eșecurile Axei Berlin-Roma. Defecțiunea Italiei, care a încheiat armistițiul la 3 septembrie 1943 (făcut public la 8 septembrie), a declanșat o violentă reacție germană, care, printre altele, a privat pe fostul aliat al Reichului de însemnate întinderi teritoriale. În Slovenia, locul autorităților italiene a fost luat de o administrație civilă slovenă, flancată de consilieri germani. Unitățile Wehrmachtului au ocupat Pola, Rijeka, Zadar, Dubrovnic etc. „Cuceririle italiene din '41 în Dalmația, Muntenegru și Albania (. . .) s-au destrămat în fața necesităților de război germane și ale vechii ostilități a lui Ante Pavelić”⁴⁹. De precizat că a avut loc, de asemenea, extinderea zonei bulgare de ocupație în Iugoslavia⁵⁰. Reichul a anexat provinciile italiene Bolzano, Belluno și Trieste și a creat „provincia de coastă adriatică”⁵¹.

După victoria obținută în bătălia de la Kursk (5 iulie — 23 august 1943), Armata Roșie a preluat definitiv inițiativa strategică și a desfășurat acțiuni ofensive, care au dus la expulzarea trupelor inamice de pe

⁴⁵ *Ibidem*, p. 82; M. Gilbert, *op. cit.*, p. 123; *Westermann Grosser Atlas...*, p. 155; H. G. Dahms, *op. cit.*, p. 255, distinge și un al treilea Reichskommissariat, cuprinzând o parte a Bielorusiei, celelalte teritorii bielorusse fiind înglobate în „Ostland”.

⁴⁶ A. Dallin, *op. cit.*, p. 83.

⁴⁷ H. G. Dahms, *op. cit.*, p. 254.

⁴⁸ Florin Constantiniu, *Anul 1943 și periodizarea istoriei celui de al doilea război mondial*, în „Studii și articole de istorie”, XXII, 1973, p. 146 și urm.

⁴⁹ Frederick W. Deakin, *The Brutal Friendship*, Londra, 1962, p. 615.

⁵⁰ *Istoria Bulgariei*, vol. II, Moscova, 1955, p. 268—269. De la 15 ianuarie 1942, trupele bulgare, au preluat, la cererea germană, ocuparea părții de sud-est a Serbiei. Această zonă a fost apoi extinsă la 7 ianuarie și 31 iulie 1943, astfel că, exceptând Belgradul, împrejurimile, precum și zona aflată la vest de râul Kolubara, întreaga Serbie a intrat sub ocupație bulgară (vezi *Historical Atlas of the Liberation War of the Peoples of Yugoslavia, 1941—1945*, Belgrad, 1957, harta Nr. 2; D. Strkov, *op. cit.*, p. 13.)

⁵¹ F. W. Deakin, *op. cit.*, p. 821. Pe măsura intensificării mișcării de partizani, în Iugoslavia, au apărut zone de mărimi variabile, în care autoritatea era exercitată de adepții mareșalului Iosip Broz Tito. Vezi, pe larg, A. Djonlagić ș.a., *op. cit.*, p. 104 și urm.

teritoriul sovietic și la intrare, în 1944, a forțelor militare sovietice pe teritoriile Poloniei și României.

În chip constant, încă din 1941, Stalin ceruse aliaților săi occidentali Churchill și Roosevelt recunoașterea frontierelor sovietice, stabilite în urma înțelegerilor cu Germania lui Hitler. Inițial, cei doi conducători occidentali au refuzat cererea lui Stalin, sub motiv că nu puteau recunoaște schimbările teritoriale, efectuate în timpul războiului și că astfel de modificări ale frontierelor nu puteau fi efectuate decât respectându-se principiile „Chartei Atlanticului”, adoptată după discuțiile Churchill-Roosevelt, din 9 — 12 august 1941. „Charta Atlanticului este îndreptată împotriva Germaniei sau a Uniunii Sovietice?” a fost replica lui Stalin, când ministrul de externe britanic, Anthony Eden a invocat acest document ca posibilă piedică în calea obiectivelor teritoriale ale Uniunii Sovietice⁵².

Pe măsura întârzierii deschiderii celui de al doilea front și a succesorilor militare sovietice, Churchill și Roosevelt au început să „uite” progresiv de Charta Atlanticului și, încălcându-i principiile, care considerau popoarele, singure stăpîne ale soartei lor, au făcut tot mai multe și mai grave concesiile dictatorului de la Kremlin.

Prima care a avut de suferit de pe urma înțelegerilor secrete dintre Churchill, Roosevelt și Stalin, a fost România, inclusă încă din vara anului 1944 în zona de influență a Moscovei. Armistițiul din 12 septembrie 1944, încheiat la Moscova între România și Puterile Aliate, răpea din nou țării noastre, Basarabia, Bucovina de Nord și ținutul Herța; potrivit articolului 4, frontiera dintre România și U.R.S.S. urma să fie cea „stabilită prin convențiunea sovieto-română din 28 iunie 1940”⁵³. După cum se știe, nu a existat o convenție româno-sovietică din 28 iunie 1940, ci numai acceptarea de către guvernul român, sub amenințarea invadării teritoriului național de către Armata Roșie, a ultimatumului sovietic. Încercarea delegației române de a obține o rectificare a frontierei între punctele Pelihecenii și Mihăilenii (Dorohoi), „întrucît este vorba, în chip evident de o eroare materială și de faptul că acest teritoriu nu a aparținut niciodată la Bucovina și este locuit exclusiv de români”⁵⁴, a eşuat, Molotov declarînd că „frontiera din 1940 nu putea fi discutată, acceptarea ei fiind o condiție prealabilă a armistițiului”⁵⁵. Prin art. 19 al Convenției, „arbitrajul” de la Viena a fost declarat nul și inexistent urmînd ca Transilvania „sau cea mai mare parte a ei” să fie restituită României⁵⁶. Rezerva a fost introdusă pentru a oferi Ungariei un stimulent în încercarea de a se desprinde de Reich.

Finlanda s-a grăbit să urmeze exemplul României și, la 19 septembrie 1944, a semnat la Moscova armistițiul, prin care era restabilită frontiera fixată prin tratatul din 12 martie 1940; Uniunea Sovietică anexa, în plus, regiunea Petsamo și stabilea o bază pentru flota sa mari-

⁵² John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War, 1941—1947*, New York, 1972, p. 15.

⁵³ *23 August 1944. Documente*, ed. I. Ardeleanu, V. Arimia, M. Mușat, vol. II, București, 1984, p. 707.

⁵⁴ Valeriu Florin Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii, 1945—1947*, București, 1988, p. 215.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 200.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 44.

timă la Porkkala, la circa 20 km de Helsinki (anterior, această bază fusese la Hanko)⁵⁷.

Armistițiul semnat de Bulgaria la Moscova, la 28 octombrie 1944 obliga această țară să abandoneze toate teritoriile iugoslave sau grecești, anexate sau incluse în statul bulgar⁵⁸.

La 20 ianuarie 1945, guvernul ungar, instalat la Szeged, a semnat și el armistițiul, abandonând toate teritoriile obținute de Budapesta, cu sprijinul Germaniei și Italiei, între 1938 — 1941. Așa cum remarcă Henryk Batowski „toate aceste patru armistiții au contribuit la restaurarea frontierelor internaționale existente în cea parte a Europei, înaintea schimbărilor provocate direct sau indirect de Germania sau de aliații ei. În fapt, frontierele stabilite în 1920, prin tratatul de la Trianon, au fost restabilite în întregime. Uniunea Sovietică a recăpătat toate teritoriile stăpânite în 1941 și pierdute temporar, ca urmare a invaziei Germaniei și aliaților ei”⁵⁹.

O însemnată modificare teritorială în zona imediat învecinată, la nord cu România, a fost generată de tratatul semnat de Uniunea Sovietică și Cehoslovacia la Moscova (29 iunie 1945), prin care ultima ceda celei dinții Ucraina (Rutenia) subcarpatică (anterior, Stalin susținuse în fața lui E. Beneș, președintele Cehoslovaciei, că Ucraina era cea care formula pretenții asupra acestui teritoriu)⁶⁰. Tratatul aducea o modificare majoră sistemului politico-teritorial interbelic, care părusese a fi păstrat prin armistițiile din 1944 — 1945.

Mai dramatică a fost schimbarea survenită în statutul teritorial al Poloniei. Încă de la 27 iulie 1944, guvernul sovietic impusese marionetelor sale din așa-zisul „Comitet de eliberare națională” (Comitetul de la Lublin), un acord prin care fixau frontiera sovieto-poloneză: Prusia Orientală era împărțită între cei doi semnatari (partea de sud și vest revenind Poloniei, restul U.R.S.S.), iar portul Klapeida (Memel), anexat de Reich la 23 martie 1939, era atribuit R. S. S. Lituaniei⁶¹. Conferința de la Ialta (4 — 11 februarie 1945) a hotărât o adevărată „translație” spre vest a Poloniei, a cărei frontieră apuseană a fost fixată pe fluviul Odra (Oder) și riul Neisse de Vest. Poloniei i s-a dat și fostul oraș liber Gdansk (Danzig) și i s-a recunoscut partea din Prusia Orientală (între timp ocupată de Armata Roșie), ce-i fusese atribuită prin acordul din 27 iulie 1944. Deși „cei trei mari” declaraseră că reglementarea finală a problemelor teritoriale va avea loc la încheierea păcii, noua frontieră cu Germania a rămas definitivă⁶². Frontiera sovieto-poloneză a fost fixată prin tratatul din 16 august 1945, care confirma acordul din 27 iulie 1944 și lua drept principiu de demarcație între cele două țări vechea „linie Curzon”, din 1920, care fusese eliminată prin tratatul polono-so-

⁵⁷ Jukka Tarkka, *op. cit.*, p. 98—99.

⁵⁸ *Istoriia Bolgarii*, vol. 11, p. 370. În aprilie 1941, în afara teritoriilor iugoslave, Hitler a cedat Bulgariei o parte a Macedoniei egeene și a Thraciei apusene, *Ibidem*, p. 268.

⁵⁹ H. Batowski, *op. cit.*, p. 233—234.

⁶⁰ Robert Paul Magocsi, *The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus' 1848—1948*, Londra, 1978, p. 255.

⁶¹ H. Batowski, *op. cit.*, p. 232. Referendumul desfășurat, după primul război mondial, în partea de sud a Prusiei Orientale, locuită în majoritate de mazovieni, a dat un rezultat zdrobitor în favoarea rămânerei în cuprinsul Germaniei.

⁶² *Ibidem*, p. 236.

vietic de la Riga (18 martie 1921). Regiunea Bialystok și orașul Przemysl, care reveniseră U.R.S.S., prin cea de a patra împărțire a Poloniei (1939), au fost restituite acesteia din urmă. Mici rectificări de frontieră aveau să fie operate în 1951⁶³.

Gravitînd tot mai mult în orbita Moscovei (în a cărei sferă de influență aveau să fie incluse curînd), Polonia și Cehoslovacia au semnat, la 10 martie 1947, un tratat de prietenie, Polonia renunțînd la partea de vest a regiunii Cieszyn (Těšín) ocupată în 1938, iar Cehoslovacia la regiunea Kladsko (Klodzko)⁶⁴.

Conferința de pace de la Paris, în cadrul căreia au fost elaborate și semnate tratatele de pace cu Bulgaria, Finlanda, Italia, România și Ungaria, nu a adus modificări în ceea ce privește structura politico-teritorială a României sau în spațiul limitrof acestei țări. Folosind prevederea din Convenția de armistițiu cu România, din 12 septembrie 1944, care preciza că Transilvania sau cea mai mare parte a ei va fi restituită României, delegația ungară a cerut, în cadrul Conferinței de la Paris, cedarea a 22.000 km² apoi 4000 km² din teritoriul Transilvaniei (cu orașele Arad, Oradea, Carei și Satu Mare)⁶⁵. Aceste revendicări au fost respinse, astfel că frontiera româno-ungară a urmat vechiul traseu, recunoscut prin tratatul de la Trianon.

Frontierele postbelice ale Europei au fost declarate inviolabile prin Actul final al Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa, de la Helsinki, (1975). După prăbușirea imperiului sovietic și încetarea războiului rece, recrudescența naționalismelor și particularismelor a declanșat conflicte, care, uneori, au căpătat violența unor războaie, frontierele Europei răsăritene fiind în cursul unor schimbări radicale.

SURSE CARTOGRAFICE

1. *Atlas pentru istoria României*, București, 1983, p. 73.
2. Martin Gilbert, *Russian History Atlas*, London, 1972, p. 122, 123.
3. *Historical Atlas of the Liberation War of the Peoples of Yugoslavia, 1941—1945*, Belgrad, 1957, harta nr. 2.
4. Robert Paul Magocsi, *The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus' 1848—1948*, London, 1978, p. 240.
5. Marlis Steinert, *L'Allemagne nationale-socialiste, 1939—1941*, Paris, 1972, p. 316—317.
6. *Stielers Hand-Atlas*, Gotha, 1933/35, p. 6, 56, 57, 58.
7. Westermann *Grosser Atlas zur Weltgeschichte*, Braunschweig, 1972, p. 155.

FRONTIÈRES EN MOUVEMENT : CHANGEMENTS POLITICO-TERRITORIAUX EN L'EUROPE DE L'EST (1938—1947)

résumé

L'étude présente les changements territoriaux survenus en l'Europe central-orientale et du sud-est depuis l'accord de Munich (1938) aux traités de paix signés à Paris en 1947. On met en lumière les conséquences stratégiques et politiques des modifications de frontières pour la Roumanie et sa politique étrangère à la veille et pendant la deuxième guerre mondiale.

⁶³ *Ibidem*, p. 236—237. Autorul dă o descriere a celor patru sectoare ale frontierei.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 237.

⁶⁵ V. F. Dobrinescu, *op. cit.*, p. 159, 167

BASARABIA LA CONFERINȚĂ ROMÂNNO-SOVIETICĂ DE LA VIENA (1924) (II)

ION M. OPREA

Neputința delegației sovietice de a se sprijini pe argumente istorice pentru a susține „dreptul” țării sale asupra Basarabiei s-a amplificat în momentul cind confruntarea a trecut pe tărîmul dovezilor etnografice. Pe acest teren delegația română și-a putut asigura triumful punctului său de vedere căci ea avea la îndemînă numeroase mărturii pe care i le ofereau: structura, originea etnică, aria de răspîndire și evoluția culturală a românilor dar, mai ales particularitățile modului lor de viață. Atitudinea ei respecta componentele de bază ale instrucțiunilor lui Brătianu care considera că „terenul național și interesele economice” trebuiau să reprezinte „argumente fundamentale”¹ în pledoaria pentru apărarea intereselor românești împotriva poziției sovietice. O asemenea linie de conduită corespundea și recomandărilor, pe care Nicolae Titulescu le făcuse personalului legației române din Anglia de a pune pe primul plan al propagandei consacrată justificării drepturilor României asupra Basarabiei „argumentul etnografic”².

Recomandările celor doi oameni politici erau foarte prețioase deoarece se bazuiau pe concluzia bine motivată că mărturiile etnografice atestă cu prisosință identitatea originii etnice a românilor de pe ambele maluri ale Prutului și neagă implicit orice legătură etnică între ei și ruși³. Pentru a pune în relief semnificația acestei identități marele istoric Nicolae Iorga afirma că una din cărțile sale intitulate „Basarabia noastră” „era menită să arate viața curat românească a Basarabiei timp de atîtea veacuri”⁴. După o atentă cercetare a vieții basarabene sub toate aspectele ei Nicolae Iorga se simțea îndreptățit să conchidă: „nu e ogor, monument, așezămint local, neam vechi în Basarabia care să nu fie al nostru; singe românească, faptă românească, gînd românesc”⁵.

Convingerea că românii din Basarabia sînt o parte componentă a națiunii române, care populează întreaga țară se întilnește și la numeroși români rusefili. De pildă Lucrețiu Pătrășcanu care din rațiuni politice sau din convingere a propagat ani de-a rîndul ideea autodeterminării Basarabiei și a altor provincii românești pînă la despărțirea de statul român a atras atenția, reprezentanților Kominternului și ai altor forma-

¹ Arh. M.A.E., fond 71/URSS an 1924, vol. 76 (nepag.)

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ N. Iorga, *Basarabia noastră*, Edit. și Tipografia Neamul Românesc 1912, p. 1.

⁵ *Ibidem*, p. 164.

țiuni politice comuniste convocați la Harkov în 1928, că „moldovenii nu reprezintă o națiune aparte; iar din punct de vedere geografic și istoric moldovenii sînt aceeași români ca și românii din Moldova”⁶.

O părere identică au susținut și unii oameni de cultură ruși adversari ai unirii Basarabiei cu România. Probabil că, respectul față de faptele istorice și exigența probității profesionale l-a determinat pe istoricul și ministrul imperiului țarist L. Kasso să declare în 1913 că populația rurală așezată la granițele rusești adică cea din Basarabia „nu s-a schimbat în cursul ultimului secol. Găsim aici aceleași trăsături de caracter național ca și la moldovenii care locuiesc în afara imperiului”⁷. Pînă și un adeversar notoriu al unirii Basarabiei cu România ca Sotov scria spre sfîrșitul anului 1918 în revista *Sovremenie zapiski*: „Populația moldovenească a fost străină nu numai de viața intelectuală rusească dar și de administrația ei de toate zilele”⁸. El mai precizează că atunci cînd au sosit în Basarabia „Noii stăpîni au vorbit poporului în limba lui” și că „printre masele poporului răsturnarea civilizației ruse a fost un proces foarte ușor”⁹. Sintetizînd esența unor asemenea constatări care oglindesc realități istorice incontestabile șeful delegației române la conferința de la Viena sublinia că în momentul cînd a căzut sub stăpînirea despotismului rusesc populația Basarabiei reprezenta deja „aceeași națiune vie și unitară cu o singură limbă comună cu aceleași trecut istoric și cu un caracter identic”¹⁰ cu acela al românilor de pretutindeni.

Particularitățile etnice ale acestei populații s-au păstrat neatînse de-a lungul atîtor secole deși ele s-au plămădit și s-au consolidat într-o permanentă confruntare cu vicisitudinile aspre ale istoriei.

Între particularitățile etnice ale românilor din Basarabia și ale celor din restul României nu s-a constatat vreo deosebire, nici măcar între vechea lor denumire. Pentru locuitorii așezați în aria de răspîndire a românilor dar în primul rînd pentru cei din spațiul carpato-dunărean s-a folosit încă din perioada premergătoare secolului al X-lea termenul de vlah¹¹. Acest termen a fost folosit exclusiv pentru a desemna pe românii¹² care au continuat să locuiască neîntrerupt, pînă la Nistru, teritoriul lăsat de strămoșii lor daci și romani, denumit de filosoful Lucian Blaga spațiul mioritic.

E adevărat că în textele scrise românii din ținuturile dunărene nu sînt menționați decît din secolul al XIII-lea, cînd au început, „să joace un rol istoric bine determinat, ca popor liber”¹³ dar aceasta „nu implică inexistența lor ci indică numai aservirea lor de către anumite puteri străine care le impun fie numele lor etnic fie pe acela al teritoriului supus stăpînilor”¹⁴. Totuși în documentele slavone din secolul al XV-lea

⁶ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 68 din 1928.

⁷ L. Kasso, *Rusia la Dunăre 1913*, p. 226.

⁸ „Sovremenie Zapiski” nr. 5192 din 1918 (Vezi „Manchester Guardian” din 26 mai 1924”

⁹ Ibidem.

¹⁰ Arh. M.A.E. fond 71/URSS an 1924 vol. 76 (nepag).

¹¹ G. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român* S.I. Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 103.

¹² Nicolae Stoicescu, *Continuitatea românilor*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 203.

¹³ G. I. Brătianu, *O enigmă și un miracol, istoric* p. 108.

¹⁴ Ibidem.

cuvîntul vlah apare în locul celui de rumân care așa cum reiese din documentele românești din secolele următoare înseamnă țaran legat de glie¹⁵, și care nu era decît sensul peiorativ al unui nume etnic¹⁶.

Indiferent însă de sensul lui primar termenul de rumân e un argument, în favoarea „influenței instituțiilor din Imperiul Roman¹⁷ care s-a resimțit firește și asupra vieții românilor dintre Prut și Nistru. În favoarea influenței romane pledează și numeroși termeni de origine latină folosiți pentru a desemna operațiile mai importante din domeniul muncii agricole ca de pildă: arare (a ara), seminare (a semăna), colligere (a culege) sau pentru a desemna cereale cultivate ca: granum (griu), spicum (spic) etc. întilniți fără nicio modificare în limbajul românilor de pretutindeni.

Identitatea originii etnice a românilor de pe ambele maluri ale Prutului și a culturii lor comune poate fi de asemenea ilustrată printr-un bogat vocabular care indică nume de locuri, sate, coline, versanțe, unelte și domenii de activitate.

Toponimia ca și alți numeroși termeni de origine latină care formează fondul principal de cuvinte al limbii române și care completat cu o sporadică influență slavă circulă în aceeași măsură în toate ținuturile românești de la Tisa la Nistru și de la Dunăre la Marea cea mare. În fața acestor argumente vii pseudoteoriile care au circulat forțat despre o așazăsă limbă moldovenească în Basarabia deosebită de cea română s-au dovedit a nu fi decît invenții lingvistice confecționate în scopuri politice.

La fel de convingător sînt atestate originea și cultura comună a românilor de pe ambele maluri ale Prutului prin caracterul sedentar al acestui popor, prin arta lui populară cu o vechime multimilenară, prin elementele portului popular ilustrat pe Columna lui Traian, ca și prin creația lui literară, folclorică¹⁸. Este cit se poate de izbitoare răspîndirea aceluiași folclor în toate provinciile românești. Balada Miorița de pildă cu melodia proprie numai ei, cîntată și recitată în Basarabia la fel ca și în Transilvania, Muntenia, Moldova, Bucovina și Dobrogea, confirmă „caracterul ei general românesc”¹⁹. Persistența de veacuri a acestei balade ca și a altor perle folclorice dovedesc fără putință de tăgadă că românii de pretutindeni aderă „total și spontan” la aceleași frumuseți poetice și că „lunea mioritică, era deja simțită de popor ca un univers deosebit și incomparabil”²⁰.

În spațiul mioritic, imaginat de filozoful Lucian Blaga se întruchipează după cum observă scriitorul și istoricul religiilor Mircea Eliade „orientul specific în care s-a format și trăiește încă poporul român”²¹.

La aceste mărturii incontestabile se adaugă stilul comun de a-și construi locuința, obiceiurile comune, cuvintele comune precum și același fel de a fi al „marilor mase de la țară care în tăcere au urzit temelia

¹⁵ *Ibidem*, p. 104.

¹⁶ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, p. 238.

¹⁷ G. I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric* p. 108.

¹⁸ Grigore Butureanu, *Încă o dovadă la stăruința românilor în Dacia Traiană*, în „Arhiva”, II, 1890—1891, p. 470.

¹⁹ Mircea Eliade, *De la Zamolxis la Genghis Han*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 230.

²⁰ *Ibidem* p. 232.

²¹ *Ibidem*.

neclintită a neamului”²² românesc. Dar nu toate dovezile etnografice au aceeași valoare și aceeași însemnătate. În chip deosebit se remarcă cele care atestă influența romană căci ea a creat și românilor din stînga Prutului și celor din dreapta lui un adevărat cult pentru descendența lor latină. Această descendență a început să constituie încă din secolul al XVI-lea și „principalul motiv al orgoliului național”²³. Astfel, pe întreg spațiu locuit de români, subliniază Mircea Eliade „Roma și ideea latinității ocupă primul loc în formarea culturii românești”²⁴ pînă la jumătatea secolului al XIX-lea cînd Bogdan Petriceicu Hasdeu a „redescoperit” poporul dac. Bogăția argumentelor istorice, etnografice, lingvistice și economice nu lasă celor de bună credință nici o îndoială asupra caracterului românesc al provinciei dintre Prut și Nistru și al majorității populației care o locuiește. El s-a păstrat neatins în ciuda măsurilor de reprimare și deznaționalizare prin care autoritățile țariste și apoi cele sovietice plănuseră să ștergă orice urmă a românismului în Basarabia. Caracterul românesc al vieții basarabene a putut rezista la presiunea inumană și îndelungată a ocupantului și datorită capacității provinciei de a-și păstra în cadrul imperiului „multă vreme organizarea și legislația ei pur națională . . . diferite de organizarea celorlalte provincii cu adevărat rusești”²⁵. Delegația română la conferința a contestat orice încercare de a se justifica ocupația țaristă a acestei provincii și a declarat cu deplină temei că „Basarabia face parte vitală din însăși organizarea națiunii române”²⁶. Ea a respins propunerea sovieticilor de a se găsi o procedură prin care să se stabilească apartenența teritoriului dintre Prut și Nistru. O asemenea propunere constituia în concepția delegației române o tentativă la integritatea patrimoniului național românesc, și de aceea a considerat acceptarea propunerii drept „o imposibilitate absolută”²⁷.

Statutul de unitate politică distinctă în imperiul țarilor dar mai ales rezistența împotriva oricărei asimilări cu provinciile de la răsăritul Nistrului au împiedicat transformarea Basarabiei într-o zonă a spațiului rusesc și deci într-o gubernie a intereselor vitale rusești.

Situația oarecum particulară a Basarabiei în imperiul țarilor s-a impus atenției unui observator atent ca Ph. Viguel care a vizitat în 1823 această nouă provincie alipită imperiului țarist. El declara atunci că „Basarabia este o țară care nu numai că se află în condiții cu totul particulare ca și provinciile baltice și departamentele poloneze reluate de Rusia dar care ca și regatul Poloniei și marele ducat al Finlandei are o existență proprie. Iată ce o deosebește mai ales de alte posesiuni ale noastre. Ea are propriul său Consiliul Suprem, care reunește puterea executivă, legislativă și judecătorească”²⁸.

Pe această realitate istorică se baza primul ministru Ion I. C. Brătianu cînd, recomanda, în instrucțiunile date șefului delegației române, să sublinieze la conferința de la Viena, că „Basarabia nu este nici Done-

²² Nicolae Stoicescu, *Continuitatea românilor*, p. 217.

²³ Mircea Eliade, *De la Zamolxis la Genghis Han*, p. 85.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Arh. M.A.E., fond 71/URSS, an 1924 vol. 76 (nepag.)

²⁶ *Ibidem*

²⁷ *Ibidem*

²⁸ Ph. Viguel, *Notes et remarques 3^e partie* oct. 1823, Archives Russes, 1893, TI Moscou p. 6—7 (en russe).

țul nici Ucraina unde rușii să poată spune că au sau nu un interes economic vital”²⁹. Lipsa acestui interes conjugată cu caracterul pur românesc al populației băștinașe majoritare au împiedicat pe apologeții expansionismului țarist și sovietic să justifice în mod serios ocuparea îndelungată a Basarabiei, dar ceea ce pentru ocupanți e un obstacol jenant pentru susținătorii cauzei românești devine un argument.

La conferința de la Viena delegația română a invocat pe lângă alte argumente și pe cele de ordin demografic susținând că în cadrul populației basarabene, băștinașii formează o majoritate covârșitoare inegal răspândită în mase compacte³⁰. Fenomenul se reflectă cit se poate, de grăitor în statisticile populației periodice întocmite de-a lungul ultimelor două secole.

Folosirea acestor statistici impune desigur o foarte mare circumspecție deoarece autoritățile rusești transformaseră recensămintele populației într-un mijloc de justificare a cuceririlor teritoriale. De aceea autoritățile ocupante nu oferă date precise asupra numărului și compoziției naționale a populației basarabene nici în momentul când ea a căzut sub stăpânirea imperiului țarist, în 1812³¹ nici mai târziu. O anumită lumină aduc totuși două mărturii rusești și anume cartea lui I. A. Skalkovsky „Histoire de la Province Novorossienne”³² și aceea a lui A. Zastchuk „Materiaux pour la Geographie et la statistique de la Russie”³³. Ambii autori constată că după încetarea războiului ruso-turc din 1812 și revenirea în țară a celor care se refugiaseră peste Nistru și peste Prut, populația Basarabiei se ridicase la 340.000 de locuitori³⁴.

Potrivit analizei lui Z. Arbore, din această populație aproximativ 25 — 30.000 de locuitori adică circa 10% erau nemoldoveni³⁵.

După căderea sa sub ocupația imperiului țarist populația Basarabiei a crescut constant pînă la 2.750.000 în 1919 atît pe seama elementului autohton cît și pe seama alogenilor³⁶.

Schimbarea aspectului demografic al Basarabiei după cucerirea ei din 1812, poate fi urmărită și mai îndeaproape tot pe temeiul unor statistici care căutau să justifice interesele autorităților țariste. În materialele pentru geografia și statistica Rusiei, culese de ofițerii statului major rus și publicate în 1862³⁷ ca și în lucrarea Geographie de la province de Bessarabie publicată în 1878 numărul moldovenilor reprezenta 75% din cifra globală a întregii populații din Basarabia³⁸.

În alte surse documentare ca de pildă în Recueil statistique militaire d'Oberautchev numărul moldovenilor față de întreaga populație

²⁹ Arh. M.A.E., fond 71/URSS an 1924 vol. 76 (nepag.)

³⁰ Arh. M.A.E., fond 71/URSS anul 1924, vol. 76 (nepag.)

³¹ Alexandre Boldour, *La Bessarabie et les relations russo-roumaine*, Librairie Universitaire, Paris, 1927, p. 133.

³² I. A. Scalovski, *Histoire de la Province Novorossienne*, vol. II, 1838, p. 193.

³³ A. Zastchuk, *Materiaux pour la Geographie et la Statistique de la Russie*, Petersbourg, 1862, vol. I, p. 147.

³⁴ Ibidem

³⁵ Z. Arbore, *Basarabia în secolul al XIX-lea*, 1898, p. 95—96.

³⁶ Alexandre Boldour, *La Bessarabie et les relations ruso-roumaine*, p. 134.

³⁷ A. Zastchuk, *Materiaux pour la Geographie et la Statistique recueillies par les officiers de l'Etat major russe. La province de Bessarabie*, Petersbourg, 1862, I — II, p. 147 (en russe).

³⁸ P. P. Soroka, *Geographie de la province de Bessarabie approuvé par le Comité Central de Ministère de l'Instruction Public pour les écoles secondaires et inférieurs 1878*, p. 80 (en russe).

a Basarabiei nu se ridică pentru aceeași etapă decît la 67%³⁹. Indiferent dacă se dă crezare izvorului documentar care arată că în deceniul al VII-lea al secolului trecut românii reprezentau 75% din populația Basarabiei sau izvorului documentar care arată că în același deceniu aceștia reprezentau numai 67% din totalul locuitorilor basarabeni un fapt rămîne în afara îndoielii și anume că numărul băștinașilor a scăzut în cursul unei jumătăți de secol de la 90% la 75% sau 67%⁴⁰.

Aceste cifre dar mai ales acelea pe care le oferă recensămîntul populației din 1897 și care arată în chip tendențios că moldovenii nu reprezentau decît 47,58% din populația totală a Basarabiei constituie o mărturie a măsurii în care se falsificau caracteristicile cantitative a fenomenelor demografice în Rusia și a abuzului de putere prin care autoritățile imperiale alungau pe băștinași din locurile lor natale.

Fără a se ocupa de practica omisiunilor voite și a procedeelelor tendențioase pe care le foloseau autoritățile rusești pentru a mistifica stratificarea națională a populației basarabene delegația română la conferința de la Viena sublinia un adevăr evident, cînd declara: „Statisticile ruse din epoca de rusificare forțată vrînd să arate, că numărul rușilor e în creștere în provinciile mărginașe recunosc că moldovenii, adică românii, constituie masa populației basarabene”⁴¹. Ea mai preciza că „potrivit acestor statistici rușii formează 8,05% și, ucrainenii 19,75% inclusiv armata, funcționarii și flotanții”⁴².

În raport cu aceste cifre culese chiar din statisticile rusești afirmația delegației sovietice la conferință că numărul moldovenilor era în 1918 „inferior jumătății populației totale a Basarabiei” sau că Bucovina era „populată în majoritate de țărani ucraineni”⁴³ dovedește sau ignoranță, sau rea credință, sau dispreț pentru faptele istorice.

Dacă se face abstracție de asemenea afirmații care sfidează realitatea istorică rămîne totuși să se explice reducerea numărului băștinașilor și creșterea, concomitentă a străinilor în decursul primului secol de ocupație rusească a Basarabiei. Fapte numeroase probează că atît curba descreșterii numărului românilor basarabeni cît și curba creșterii numărului populației alogene nu sînt efectul unor cauze naturale. Ele reprezintă consecințe neîndoielnice ale politicii antiromânești a țarismului, care a continuat în forme și mai dramatice în epoca socialismului. Astfel cu prilejul fiecărui recensămînt, după constatările istoricului Pelivan autoritățile rusești căutau să modifice în favoarea lor raportul dintre numărul românilor și al străinilor. „În acest scop — observă Pelivan — toți românii din Basarabia care știau să citească sau să scrie cîteva cuvinte în limba rusă erau înscrîși în rubricile naționalității ruse”⁴⁴.

Pe această cale pur administrativă se înlocuia blazonul apartenenței băștinașilor la gînta latină cu stigmatul înregimentării forțate a acestora într-o națiune străină structurii lor etnice și spirituale.

³⁹ *Recueil Statistique Militaire fait par les Officiers de l'Etat General Majeur K. M. Oberoutchen*, 1871, p. 93—95 (en russe).

⁴⁰ Alexandre Blondour, *La Bessarabie et les relations russo roumaines*, p. 136.

⁴¹ Arh. M.A.E., fond 71/URSS an 1924, vol. 77 (necpag).

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Pelivan, *Le mouvement et l'accroissement de la population en Bessarabie*, Paris, 1919 p. 25.

Existau însă și instituții statistice ale imperiului care nu se mulțumeau doar să așeze eticheta rusească peste originea română a băștinașilor. În lucrarea sa „*La Russie sur le Danube*” profesorul L. Kasso relatează că informațiile care se primeau la departamentele, de la centrul Imperiului asupra Basarabiei erau scandalos de inexacte⁴⁵. „*L'annuaire de Russie*” de exemplu, editat sub egida Comitetului Central Statistic al Ministerului de Interne pentru anul 1910 nici măcar nu menționează naționalitatea moldoveană adică română deși ea constituie mai mult de jumătate din populația totală a Basarabiei.

Dacă lăsăm la o parte asemenea omisiuni voite și tendențioase și luăm în considerație numai acele date statistice calculate după criteriile naționale se poate ajunge la concluzia că spre sfârșitul secolului al XIX-lea populația românilor din Basarabia față de restul populației se ridică la aproximativ 70%⁴⁶. Răspîndirea acestei mase a populației românești pe toată întinderea provinciei basarabene, nu este uniformă. Centrul Basarabiei era atunci populat aproape constant de o masă densă a băștinașilor pe cînd în zonele din sudul și nordul provinciei dar mai ales în orașe „cifra populației moldovene era egală cu aceea a populației alogene”⁴⁷

Problema răspîndirii românilor basarabeni pe întreaga suprafață a provinciei ca și ajustarea compoziției naționale a populației prin calcule meșteșugite, prin includerea forțată a băștinașilor în rîndul alogenilor sau pur și simplu prin omisiunea moldovenilor din statistica demografică a Basarabiei nu reprezenta scopul ultim al autorităților de ocupație. Ele au dovedit că nu se mulțumeau doar cu falsificarea realității demografice a Basarabiei ci căutau s-o modifice din temelii. De aceea chiar din momentul primei răpiri a Basarabiei autoritățile rusești au elaborat planuri de represiune dură, combinate cu mijloace de atracție perfidă.

Alungate cu forța de pe pămînturile lor natale sau ademenite prin promisiuni înșelătoare mase mari de moldoveni căutau să scape de rigurile noii administrații. Dintr-un motiv sau altul migrația lor îmbracă uneori aspectul unui adevărat exod⁴⁸. El începe treptat din deceniul al 3-lea al secolului al XIX-lea cînd libertățile și drepturile promise de țarul Alexandru I s-au dovedit iluzorii și se intensifică spre jumătatea acestui secol, cînd guvernul imperial „a renunțat la rusificare prin mijloace dulci”⁴⁹ și a trecut la rusificare forțată prin care s-a răpit românilor dreptul de a folosi școli în limba maternă și chiar cărți bisericești în propria lor limbă.

Nemulțumite că majoritatea covârșitoare a românilor, preferau să îndure poverile fiscale și represiunile de tot felul, decît să-și părăsească meleagurile natale autoritățile rusești au trecut la expulzări forțate. „Mii de țărani moldoveni au fost expediați volens-nolens în Ucraina, Caucaz și chiar în Siberia pînă la coastele oceanului Pacific”⁵⁰. Urmările dramatice ale acestor procedee barbare se resimt dureros chiar și pînă

⁴⁵ L. Kasso, *La Russie sur le Danube*.

⁴⁶ *L'annuaire de Russie*, 1910.

⁴⁷ Alexandre Boldour, *La Bessarabie et les relations russo-roumaines*, p. 137.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 133

⁴⁹ *Archiv Ustav Marzism Leninism U.V.K.S.C.*, Praga, tom I, *Romania*, 1920, *La Bessarabie*, p. 6.

⁵⁰ *Ibidem*

în vremurile noastre. Sînt edificatoare cercetările unei misiuni militare române din cursul primului război mondial, care a găsit la Vladivostoc și în regiunile învecinate aproape 30.000 de țărani moldoveni alungați de pe meleagurile lor natale și care cereau să fie repatriați⁵¹. În locul moldovenilor alungați autoritățile rusești atrăgeau pe căi diferite elemente străine, dar mai ales ucraineni și ruși. Pe întreg teritoriul Basarabiei cu o suprafață de aproximativ 42.000 km² adică mai mare decît Belgia⁵² au început să vină din fundul Rusiei și al Turciei numeroase elemente fie minate de sărăcie fie ca să-și acopere trecutul adesea dubios. An de an s-au așezat pe teritoriul Basarabiei o adevărată pînză de neamuri străine dar îndeosebi: ruși, ucraineni, evrei, bulgari, germani, polonezi, țigani, găgăuzi, armeni și greci căutînd cum spune poetul: „pămînt și apă”. Istoria acestei colonizări sistematice, scoate la iveală felul cum au năvălit unele după altele valuri de alogeni, „care nu au nimic comun cu populația autohtonă, moldovenească”⁵³. Ea mai arată că nu nobilimea ci „țărani moldoveni au suferit consecințele colonizării”⁵⁴. Rămasă în Basarabia de pe vremea cînd o bătea vîntul din toate părțile această sămînță de venetici a fost totuși tratată după legile ospitalității românești. Mulți au devenit cetățeni loiali, în timp ce alții au refuzat să respecte cele două condiții elementare, care se cer, de regulă minoritarilor colonizați și anume: să uite că au fost cîndva cetățenii altui stat și să aibă conștiința clară că nu sînt decît cetățeni ai statului român, egali în drepturi cu populația majoritară.

În lipsa argumentelor istorice, etnografice și lingvistice, delegația sovietică se refugiază pe terenul autodeterminării naționale singurul care putea să-i ofere un cîmp de manevră diplomatică pe cît de larg pe atît de prielnic sofismelor. În consecință ea declară la conferință că „dreptul națiunilor de a dispune de soarta lor este după revoluția din octombrie principiul fundamental care servește drept bază, a existenței popoarelor ce locuiesc pe teritoriul vechiului imperiu rus”⁵⁵. Pentru a sublinia că valoarea acestui principiu este superioară oricăror argumente care se invocă într-o asemenea materie șeful delegației sovietice precizează: „după acest principiu și nu după vreun oarecare drept istoric se conduce guvernul U.R.S.S.-ului pentru a stabili raporturile sale cu statele vecine”⁵⁶.

Principiul autodeterminării formulat încă din timpul mării revoluții franceze⁵⁷, adoptat în martie 1917 de către sovietul muncitorilor și soldaților din Petrograd⁵⁸ recunoscut în același timp de guvernul provizoriu al lui Kerenski, și apoi, introdus în declarația drepturilor națiunilor din Rusia după izbucnirea revoluției din octombrie a stat la baza mișcării de eliberare națională a populației basarabene ca și a celorlalte popoare din Rusia.

⁵¹ *Ibidem*, p. 5.

⁵² N. Titulescu, *Discursuri*, Edit. Științifică, București, 1967, p. 253.

⁵³ Alexandre Boldour, *La Bessarabie et les relations russo-roumaines*, p. 142.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Arh. M.A.E., fond 71/URSS anul 1924, vol. 76 (nepag).

⁵⁶ *Dokumēnti vneșnei politiki SSR*, tom VII, Gospolitizdat, Moskva, 1963, p. 166.

⁵⁷ Alexandre Boldour *op. cit.*, p. 283.

⁵⁸ Lvov Rogatchevsky, *Les materiaux de la Grande revolution de 1917*, Moscou, 1917, p. 15.

Recunoscînd acest adevăr istoric delegația română la conferința de la Viena înfățișează modul în care s-au intensificat manifestările naționale ale moldovenilor din Basarabia după revoluția din 1917. Ea subliniază îndeosebi principalele etape ale acestei mișcări și anume: formarea partidelor naționale, constituirea unei armate proprii, organizarea miliției populare și în sfîrșit, românizarea școlilor și bisericilor de pe teritoriul Basarabiei⁵⁹.

Paralel cu înfăptuirea acestor măsuri congresul soldaților moldoveni, de comun acord cu toate partidele politice și organizațiile locale a proclamat la 22 Octombrie 1917 autonomia Basarabiei iar a doua zi a creat Sovietul Suprem al republicii denumit Sfatul Țării⁶⁰. Acest organ legislativ național a proclamat în primele zile ale lunii decembrie 1917 Republica Democratică Federativă Moldovenească iar la 24 ianuarie 1918 a declarat independența Republicii Moldova⁶¹.

Evoluția evenimentelor care au format osatura mișcării naționale basarabene după abdicarea țarului Nicolae al II-lea la 15 martie 1917 și pînă la sfîrșitul anului 1918 a reținut în chip stăruitor atenția celor două delegații la conferință. Aprigă a fost disputa pe care au stîrnit-o problemele pătrunderii armatei române pe teritoriul basarabean, la 13 ianuarie 1918, unirea Basarabiei cu România la 27 martie 1918 și competența Sfatului Țării.

Ignorînd realitățile bine cunoscute delegația sovietică afirmă la conferință că atît adunarea deputaților care a hotărît unirea Basarabiei cu patria mamă cît și adunarea acestora din 27 noiembrie 1918 care a hotărît renunțarea la condițiile unirii stipulate în actul din 27 martie au avut loc „în împrejurările violării grosolane a statutelor care reglementează lucrările organelor reprezentative și regulamentul Sfatului Țării”⁶².

Prin exagerări voite și prin folosirea unei terminologii inadecvate delegația sovietică a continuat să deformeze realitatea istorică atunci cînd susținea că ambele hotărîri „au fost luate sub presiunea ocupației și a teroarei militare române în Basarabia” că „orașul Chișinău era plin de trupe române” și că „sediul Sfatului Țării era împințit de trupe”⁶³.

Pentru a pune în relief sensul acestor grave erori istorice e suficient să urmărim faptele petrecute, dimensiunea lor reală dar mai ales adevărata lor semnificație. Întemeindu-se pe aceste fapte delegația română atrăgea atenția că guvernul român nu a intervenit în procesul autodeterminării naționale din Basarabia și că „chiar dacă ar fi vrut s-o facă n-ar fi putut deoarece l-ar fi împiedicat condițiile externe și anume: frontul german pe Siret și descompunerea armatei ruse”⁶⁴. Nu se cunosc presiuni făcute de autoritățile române asupra Sfatului Țării spre a-l sili să voteze unirea. „Au existat — se arată în raportul delegației române, — de ambele părți victime în timpul operațiunilor din ianuarie 1918 efectuate în Basarabia sub supravegherea autorităților Republicii Moldovenești, pentru stăvilirea anarhiei provocate de trupele ruse rebele și de numeroase

⁵⁹ Alexandre Boldour, *op. cit.*, p. 283.

⁶⁰ Arh. M.A.E., fond 71/URSS, an 1924, vol. 76 (nepag.)

⁶¹ *Ibidem.*

⁶² *Ibidem.*

⁶³ *Ibidem.*

⁶⁴ *Ibidem.*

grupuri de dezertori care jefuiau, masacrau și incendiau totul în drumul lor”⁶⁵.

Toate organele politice basarabene și în primul rând Sfatul Țării au asigurat desfășurarea procesului autodeterminării pînă în pragul desăvirării lui adică pînă la 13 ianuarie 1918 în lipsa totală a armatei române. Abia la 13 ianuarie 1918 și-au făcut apariția pe teritoriul Basarabiei primele detașamente românești urmate după șase zile de unități întregi care au fost amplasate în afara marilor orașe.

Sosită după ce Sfatul Țării luase primele măsuri hotărîtoare pentru înfăptuirea autodeterminării, „armata română s-a pus în întregime la dispoziția autorităților Republicii Moldovene Independente”⁶⁶. Ea nici nu putea să procedeze altfel de vreme ce pătrunsese pe teritoriul Basarabiei la invitația expresă a Sfatului Țării și a altor organe politice moldovenești constituite încă din ultimele luni ale anului 1917. După cum, afirma reprezentantul guvernului Brătianu la Conferință, armata română a respectat cu strictețe integritatea autorităților locale și centrale basarabene.

Despre mobilul și împrejurările, care au determinat intrarea unităților militare românești în Basarabia reprezentanții guvernului Brătianu declarau la conferință: „Trupele române nu au venit decît ca urmare a invitațiilor clare și presante pe care Sfatul Țării le-a adresat guvernului român începînd de la 24 decembrie 1917”⁶⁷. Prin venirea lor s-au asigurat: măsurile de poliție, paza depozitelor militare, ocrotirea populației civile și salvarea ordinii în spatele frontului”⁶⁸.

Prezența armatei române între Prut și Nistru devenise într-adevăr o necesitate cu atît mai imperioasă cu cît potrivit unor martori oculari dezordinea se instalase în toate sferile vieții basarabene. „Anarhia relevantă o publicație din Paris creștea văzînd cu ochii lua proporții formidabile”⁶⁹.

Realizată cu scopul de a pune capăt dezordinii, din spatele frontului, introducerea armatei române, nu putea fi după observația părții sovietice, decît provizorie.

Delegația română a fost de acord cu această observație declarînd: „în 1918 în momentul cînd trupele române au trecut în Basarabia pătrunderea lor nu a fost făcută efectiv decît într-un spirit provizoriu, fiind o operație pur strategică”⁷⁰.

Întrucît fusese stabilită de comun acord „cu autoritățile Republicii Independente Moldova” pătrunderea trupelor române în Basarabia nu putea ascunde sub nici o formă intenții anexioniste⁷¹. Mai mult guvernul român și-a menținut trupele în Basarabia respectîndu-i necondiționat independența.

O mărturie a comportamentului rezervat și loial pe care guvernul de la Iași l-a manifestat față de Basarabia se găsește în acordul semnat

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Alexandre Boldour, *op. cit.*, p. 156.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 157.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Arh. M.A.E. fond 71/URSS, an 1924, vol. 76 (nepag.)

la 5 martie 1918 între primul ministru Averescu și Cristian Racovski ⁷². Această înțelegere stabilită între guvernul generalului Averescu pe de o parte și Colegiul autonom, Rumcerodul Consiliul Comisarilor poporului din provincia Odesa și Comitetul executiv local al Sovietelor pe de altă parte „are, după cum preciza delegația română, aceleași caracter militar și nu putea în consecință, să hotărască soarta politică a Basarabiei” ⁷³. Ea nu putea să joace un asemenea rol și pentru faptul că fusese încheiată „cu organele sporadice care nu reprezentau guvernul rus regulat ci interese pur locale” ⁷⁴.

Față de aceste organe locale, primul ministru Averescu nu și-a luat obligația de a evacua trupele române din Basarabia. În răspunsul guvernului român la propunerea Rumcerodului de a aplană conflictul ruso-român generalul Averescu scria: „Toate clauzele propunerii sînt acceptate, astfel cum au fost expuse, cu excepția condiției cuprinse în prima clauză care propune imediata evacuare a Benderului” ⁷⁵.

Această hotărîre a fost comunicată Colegiului Autonom de la Odesa printr-un act care stipula că: „Basarabia nu va fi evacuată” ⁷⁶ deoarece dezordinea generală încă amenință spatele frontului român.

Acceptînd acordul cu modificările introduse de guvernul român reprezentanții organelor locale sovietice din Odesa au considerat conflictul dintre cele două țări aplanat.

Imediat după stingerea conflictului ruso-român aceste organe au dispărut. Ele deci nu și-au mai îndeplinit obligațiile luate față de guvernul român prin acordul Averescu-Racovski care de altfel nici n-a fost ratificat ⁷⁷.

În afară de faptul că n-a intrat niciodată în vigoare acest acord nu face nici o mențiune asupra competenței sale de a schimba soarta politică a Basarabiei, care încă din 24 ianuarie 1918 își proclamase independența și deci putea să-și hotărască singură viitorul. Pentru a înțelege pe deplin poziția guvernului român trebuie să se aibă în vedere că înțelegerea dintre Averescu și Racovsky, a fost încheiată în condițiile cînd Basarabia își proclamase deja independența. În afară de acest considerent ca și de faptul că n-a fost pus niciodată în vigoare acest acord nici nu face vreo mențiune asupra competenței sale de a schimba statutul politic al Basarabiei.

În consecință organele Republicii Moldovenești Independente au folosit dreptul populației la autodeterminare și fără să țină seama de pretențiile autorităților centrale sau locale sovietice ori de prezența armatei române, au propus încă, din ziua de 25 martie 1918 unirea Basarabiei cu România care, după o discuție de 3 zile în secțiile adunării a fost „votată în fața unui public imens” ⁷⁸. Unirea Basarabiei cu patria mamă a fost proclamată „în mod solemn . . . la 27 martie 1918” ⁷⁹.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Alexandre Boldour, *op. cit.*, p. 383.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 85.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 86.

⁷⁸ Arh. M.A.E. fond 71/URSS an 1924, vol. 76 (neșlag)

⁷⁹ Ibidem.

„Unirea — subliniază delegația română la conferință — a fost proclamată de dieta generală a provinciei Sfatul Țării”⁸⁰. Unirea din 1918 a dat naștere la multe discuții controversate atât în tabăra partizanilor cât și în tabăra adversarilor ei. Dacă lăsăm la o parte avalanșa acestor discuții în care și-au făcut loc și povești absurde putem descoperi mai ușor cauzele unirii în evoluția istorică a acestei provincii. „Votul Sfatului Țării din 1918 scrie marele diplomat Nicolae Titulescu, trebuie legat de trecutul istoric și nu de evenimentele militare din ianuarie 1918”⁸¹. Exprimînd concepția diplomației românești el sublinia că, „evenimentele anterioare (anului 1918) fac din restituirea Basarabiei o chestiune de (n.ns.) dreptate istorică”⁸².

Actul unirii a fost înmînat regelui Ferdinand și guvernului român, de către reprezentanți autorizați ai Basarabiei și anume, de președintele Sfatului Țării Ion Inculeț și de primul ministru Ciugureanu⁸³.

Eliberat vremelnic de grijile războiului ca urmare a încheierii păcii separate de la București guvernul român acceptă unirea care de altfel mai fusese propusă de Sfatul Țării, dar amînată de conducătorii României din cauza instabilității ce domnea în Basarabia⁸⁴. Tot ceea ce s-a petrecut în Basarabia, după unire constituia o afacere internă a României declară delegația română la conferința de la Viena.

Delegația sovietică respinge acest punct de vedere și susținînd pretențiile pe care guvernul sovietic le-a formulat asupra Basarabiei spre sfîrșitul lunii ianuarie 1918 cînd a rupt relațiile diplomatice cu România a considerat că Sfatul Țării nu avea competența juridică și politică necesare ca să proclame unirea. Ea a afirmat de pildă că: „Sfatul Țării nu avea dreptul să hotărască o problemă vitală pentru o țară întreagă ca problema formei de existență politică a Basarabiei” și că el a fost creat „în virtutea dispozițiilor luate de congresul panrus al organizației militare moldovene, în scopul exclusiv de a administra provizoriu Basarabia pînă la convocarea constituantei și pentru organizarea acestei convocări”⁸⁵.

Pentru a restabili adevărul despre constituirea și competența parlamentului basarabean delegația română a evocat mersul faptelor istorice. Ea a precizat că Sfatul Țării s-a format pe aceleași baze ca și dietele create în Ucraina, Lituania, Letonia, Estonia și Bielorusia și că „decî e falsă părerea” după care „Sfatul Țării nu avea dreptul să dispună de soarta Basarabiei”⁸⁶.

Cei care pun la îndoială autoritatea Sfatului Țării nu vor să vadă că acest parlament s-a constituit prin procedee democratice iar hotărârile lui satisfăceau în chip desăvîrșit principiile democrațiilor occidentale. În cursul alegerilor pentru Sfatul Țării reprezentarea diferitelor naționalități departe de a fi arbitrară cum susțin adversarii unirii a făcut

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ „Manchester Guardian” din 26 mai 1924

⁸² Ibidem.

⁸³ Alexandre Boldour, *op. cit.*, p. 86.

⁸⁴ Arh. M.A.E. fond 71/URSS, an 1924, vol. 76 (ncpag.)

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Ibidem.

loc unei desăvârșite echități. Astfel potrivit datelor furnizate de Biroul congresului militar din 8 noiembrie 1917 în componența Sfatului Țării au intrat : 105 moldoveni, 15 ucraineni, 14 evrei, 7 ruși, 2 bulgari, 2 germani, 1 polonez, 1 armean, 1 grec, 2 găgăuți ⁸⁷.

Toți deputații Sfatului Țării și-au exprimat liber votul în ședința care a hotărât unirea Basarabiei cu România. Așa se face că această hotărâre a fost „acceptată de o majoritate atât de impunătoare încît prezența unor indeciși n-ar fi modificat rezultatul general” ⁸⁸. Într-adevăr actul unirii săvârșite în 27 martie 1918 a fost adoptat cu 86 de voturi pentru, 36 de abțineri și cu 3 voturi contra ⁸⁹. Aceste cifre oglindesc firește realitatea dar pentru aflarea întregului adevăr este necesar să se cunoască și mobilul care i-a determinat pe unii deputați să se abțină de la vot. De pildă reprezentanții consiliului Țăranilor în Sfatul Țării Schmidt și Tiganco s-au abținut sub pretextul că înfăptuirea unirii, era de competența constituantei ⁹⁰, cînd de fapt ei au adoptat această poziție neavînd nici o legătură cu Basarabia căci prinul fusese în timpul țarismului avocat practicant la Petrograd iar al doilea era inginer în Statele Unite ale Americii ⁹¹.

Critica făcută Sfatului Țării pentru că înfăptuind unirea a săvârșit acte anticonstituționale este neîntemeiată, deoarece se știe că „organul care reprezintă puterea supremă regele și parlamentul, . . . — nu sînt responsabile decît în fața poporului” ⁹². Dacă aceste organe supreme abuzează de puterea lor, poporul printr-o sfortare generală poate să destituie guvernul și parlamentul și să așeze în locul lor alte organe alese.

Or critica pe care au adus-o și încă o aduc Sfatului Țării adversarii actului unirii nu urmărește să ofere vreo soluție juridică sau politică problemei în discuție. Ea își propune țeluri mult mai pragmatice și anume să pună imperialismul sovietic într-o lumină convenabilă. Motivul acestor aspirații nu-l constituie deci drepturile istorice ale Uniunii Sovietice de altfel inexistente ci posibilitatea de a menține puterea sovietică în Basarabia.

În acest scop delegația sovietică la conferința de la Viena a reluat ideea plebiscitului pe care îl socotea un mijloc avantajos de a soluționa problema basarabeană în profitul Uniunii Sovietice. Prin propunerea făcută delegația sovietică voia să sugereze în mod discret că atitudinea guvernului sovietic nu trebuie interpretată ca o renunțare completă la orice drept asupra Basarabiei, sau ca o declarație, că el se dezinteresează de soarta viitoare a provinciei dintre Prut și Nistru. Printr-o asemenea propunere delegația sovietică ținea cu orice preț să înscrie atitudinea Kremlinului într-un principiu general după care „numai statul care consideră că are dreptul asupra cutărei sau cutărei provincii poate să recurgă la plebiscit” ⁹³.

⁸⁷ Alexandre Boldour, *op. cit.*, p. 150

⁸⁸ *Ibidem*, p. 185.

⁸⁹ Dr. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru*, p. 321.

⁹⁰ Gherman Pîntea, *Măturii ale unui participant la Conferința româno-sovietică de la Viena* (1924), în „Revista istorică”, tom I, nr. 4, p. 393—401/1990.

⁹¹ *Ibidem*

⁹² Alexandre Boldour, *op. cit.*, p. 173

⁹³ *Ibidem*, p. 92

Prin urmare sub motiv că dorește o elucidare completă a chestiunilor litigioase dintre cele două țări delegația sovietică a insistat asupra soluționării problemei Basarabiei „pe calea unui referendum al populației basarabene organizat legal și în condiții care să garanteze deplina libertate și caracterul normal al manifestării voinței sale”⁹⁴.

Din grija simulată pentru populația basarabească guvernul Uniunii Sovietice își făcuse o surșă de argumente pentru justificarea referendumului. Pledoaria delegației sovietice pentru organizarea plebiscitului abundă în afirmații aparent justificate dar în realitate contradictorii și neîntemeiate. În cuprinsul ei se menționează mai întâi că „guvernul sovietic nu insistă de loc asupra menținerii Basarabiei în sinul URSS-ului”⁹⁵, iar apoi că „URSS este obligată să declare categoric că . . . nu și-a dat și nu-și dă consimțământul la încorporarea Basarabiei în România”⁹⁶.

Motivînd acest avertisment delegația sovietică afirmă că după opinia guvernului său „majoritatea populației Basarabiei suportă cu greutate încorporarea sa artificială în România”⁹⁷. Acestor încercări inutile de a masca adevărata intenție pe care o nutrea guvernul sovietic prin organizarea plebiscitului, le pune capăt declarația făcută revistei poloneze *Kuryer Polski*, de către comisarul pentru afacerile externe Maxim Litvinov. În declarația sa Litvinov subliniază că întrucît principiul autodeterminării națiunilor „a cauzat multe sacrificii teritoriale din partea Rusiei Sovietice . . . guvernul sovietic a cerut un plebiscit și întoarcerea Basarabiei la Ucraina pe baza drepturilor istorice”⁹⁸.

Prin urmare plebiscitul era conceput ca o cale sigură de „întoarcere a Basarabiei la Ucraina”. Nu e pentru prima oară în istorie, cînd marile puteri pregăteau minuțios rezultatul plebiscitelor în favoarea lor. Exemple grăitoare oferă plebiscitele din timpul Marii Revoluții franceze, grație cărora atîtea comune belgiene împreună cu orașul Liege fuseseră încorporate Franței⁹⁹.

În consecință guvernul sovietic deși nu avea nici un drept asupra Basarabiei, a propus totuși plebiscitul, deoarece el s-a condus întotdeauna după un principiu pe cît de straniu pe atît de avantajos lui și anume: ce este al meu rămîne al meu, iar ce este al tău punem în discuție.

Tendința guvernului sovietic de a repune în discuție problema Basarabiei pe calea plebiscitului dovedea fie necunoașterea trecutului și a unor acte ale autodeterminării din anii 1917 și 1918 fie săvîrșirea unui abuz de putere.

Deși oscila între aceste supoziții delegația română a respins părerea că referendumul ar face parte din metodele sistematice și constante ale politicii guvernului sovietic. Pe bună dreptate delegația română „observa că „nu prin acest mijloc guvernele sovietice și-au instaurat puterea lor”¹⁰⁰ în diferite republici unionale și totodată „nu prin acest mijloc ele

⁹⁴ Arh. M.A.E., fond 71/URSS an 1921, vol. 76 (nepag.)

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ „Kuryer Polski” din 9 aprilie 1924.

⁹⁹ Alexandre Boldour, *op. cit.*, p. 284.

¹⁰⁰ Arh. M.A.E. fond 71/URSS an 1924, vol. 76 (nepag.)

au hotărât soarta populațiilor vechiului imperiu rus”¹⁰¹ sau a acelor care au fost ulterior înglobate în Uniunea Sovietică.

Că guvernul sovietic respinsese la el acasă plebiscitul pe care voia să-l organizeze în țările altora era un fapt notoriu. Într-una din lucrările sale consacrate revoluției din octombrie Leon Trozki preciza: „propunerea de a îndepărta armatele sovietice din Georgia și de a organiza un referendum sub controlul comisiilor mixte compuse din socialiști și comuniști reprezintă o capcană imperialistă, de calitate inferioară sub drapelul democrației și al autodeterminării naționale”¹⁰².

E cel puțin ciudată logica după care metoda referendumului era socotită în perialistă și deci rea în interiorul URSS-ului „și aceeași metodă era socotită bună în Basarabia”¹⁰³.

Se ignoră cu bună știință, prin aceasta logică originală că așa cum menționa la conferință delegația română „pentru determinarea unei formații politice independente”¹⁰⁴ cum era Basarabia la începutul anului 1918 era suficient caracterul național al populației.

La baza punctului de vedere al delegației române au fost puse instrucțiunile primului ministru Ion I. C. Brătianu în care la un moment dat se menționa: „Referitor la eventualitatea propunerii unui plebiscit îl veți refuza, nu pentru că n-am fi convinși de rezultatul lui, dar pentru că urmărind pacificarea Basarabiei plebiscitul ar redeschide rana și întărită spiritele între majoritatea și minoritatea”¹⁰⁵ națională. Guvernul român a respins plebiscitul și din considerente internaționale. Cu alte cuvinte el nu vrea ca prin acceptarea plebiscitului să intre „într-o contradicție flagrantă cu aliații săi” cu care încheiase un tratat menit să recunoască oficial „revenirea acestei provincii la România”¹⁰⁶.

Sub imperiul necesității de a respecta considerentele lui Brătianu, delegația română, afirmă că dacă guvernul de la București, ar fi cunoscut intenția sovieticilor, de a propune discutarea plebiscitului „el ar fi refuzat să trimită delegați pentru începerea negocierilor pe această bază”¹⁰⁷.

Pentru a respinge propunerea delegației sovietice Brătianu cerea reprezentanților României să uzeze de toate argumentele în rândul cărora un loc aparte avea autoritatea tratatului de la Paris. Asupra conținutului și valorii juridice a tratatului relativ la Basarabia, încheiat la 28 octombrie 1920 ambele delegații și-au afirmat punctele lor de vedere.

Delegația sovietică susținea că „Tratatul între principalele puteri aliate și România relativ la Basarabia semnat la Paris . . . fără participarea Rusiei și Ucrainei nu are, din punctul de vedere al URSS-ului nici o valoare juridică”¹⁰⁸. Tăgăduirea acestei valori se întemeia pe lipsa semnăturii Statelor Unite ale Americii de pe tratatul relativ la Basarabia încheiat în 1920 între Anglia, Franța, Italia și Japonia pe de o par-

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² Leon Trozki, *Problemele fundamentale ale revoluției*, 1923, p. 310.

¹⁰³ „Manchester Guardian” din 26 mai 1924

¹⁰⁴ Arh. M.A.E. fond 71/URSS, an 1924, vol. 76 (nepag.)

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ Ibidem.

te și România pe de altă parte. Absența acestei semnături de altfel, suplinită ulterior prin declarația secretarului de stat american favorabilă unirii Basarabiei nu are însă o importanță hotărâtoare, deoarece chestiunea basarabeană privea numai interesele Europei¹⁰⁹.

Într-o și mai mare măsură e atacată validitatea tratatului din 1920, prin invocarea încheierii lui fără consimțământul Rusiei¹¹⁰. Reproșul acesta este la fel de vulnerabil ca și cel care privește absența semnăturii sovietice, căci el nu ține seama de influența pe care mișcarea de eliberare națională din Europa a avut-o asupra dreptului prin anularea unei „serii de legi interne și tratate internaționale ale Rusiei”¹¹¹. Or puse în fața acestor modificări de ordin juridic, „Marile Puteri Occidentale, nu puteau să lase Basarabia într-o stare de iregularitate legislativă pentru un timp nedefinit”¹¹².

Nu este greu să se constate că prin încercarea de invalidare a tratatului din 1920 se susține, în fond obligativitatea României de a cere Basarabia de la Ruși.

Împotriva acestei pretenții s-au ridicat numeroși juriști români și străini. Nicolae Titulescu declara foarte răspicat: „nu trebuie să cerem niciodată Basarabia de la ruși. Aceasta ar însemna că rușii au dobândit-o în mod legal. Mai mult aceasta ar afecta tratatul din 1920”¹¹³. El considera neîntemeiată și chiar păgubitoare cererea de recunoaștere a Basarabiei de către guvernul sovietic. „A cere recunoașterea pusă a acestei anexiuni înseamnă a renunța la 2000 de ani de posesiune, înseamnă ratificarea noastră a violării contractului internațional comise de Turcia în 1812, înseamnă recunoașterea complicității ruso-turce ca sursă de drept”¹¹⁴. De altfel tratatul relativ la Basarabia nu a creat dreptul acestei provincii de a se uni cu România, ci numai l-a consacrat pe plan internațional.

O asemenea stare de lucruri nici nu a fost posibilă atîta vreme cît unirea Basarabiei cu România fusese înfăptuită prin lupta revoluționară a poporului cu mult înainte de inaugurarea conferinței de pace de la Paris.

Cu definirea pozițiilor față de tratatul din 1920 relativ la Basarabia s-a închis și cercul problemelor ridicate în cadrul conferinței româno-sovietice de la Viena.

Nici o problemă ridicată la conferință n-a făcut obiectul unei negocieri propriu-zise căci guvernul român dăduse mandat expres delegației sale să arate că raporturile de bună vecinătate „nu pot exista fără fixarea graniței, or fixarea graniței înseamnă recunoașterea unirii Basarabiei”¹¹⁵.

Prin îndemnul său Brătianu voia să arate că în concepția diplomației românești prietenia între state și popoare nu este necondiționată.

¹⁰⁹ Alexandre Boldour, *op. cit.*, p. 202.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ Arh. C. C. al P.C.R. fond 103, dosar nr. 8083, p. 5.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 9.

¹¹⁵ Arh. M.A.E. fond 71/URSS an 1924, vol. 76 (nepag.)

LA Bessarabie À LA CONFÉRENCE ROUMANO-SOVIÉTIQUE DE VIENNE (1924) (II)

résumé

Dans cette deuxième partie de l'étude on suit le cours des débats à la Conférence qui, au fur et à mesure qu'ils avancent, deviennent un affrontement de plus en plus implacable entre les délégations roumaine et soviétique.

Au cours des débats, les délégués du gouvernement Brătianu continuent à invoquer à l'appui de leur point de vue de nombreux arguments, en premier lieu ethnographiques, que l'histoire du peuple roumain offre généreusement.

Privée d'arguments similaires, la délégation soviétique voit le fondement de sa position de plus en plus périlée. Les témoignages ethnographiques attestent abondamment l'identité d'origine ethnique des Roumains sur les deux rives du Prouth et nient implicitement toute liaison ethnique entre ceux-ci et les Ukrainiens, Russes et autres populations allogènes. Ces témoignages démontrent que le caractère national roumain s'est maintenu le long des siècles en Bessarabie, malgré les vicissitudes de l'histoire.

Dans une synthèse de cette vérité historique, Nicolas Iorga affirmait : „il n'y a pas de champ, de monument, d'établissement local, d'anciens habitants en Bessarabie qui ne soient des nôtres ; sang roumain, action roumain, pensée roumain". L'historiographie roumaine n'a pas hésité à mettre en relief cette réalité ; à plusieurs reprises, elle a insisté sur : les traits ethniques du peuple roumain de l'espace carpatodanubien, qui s'étend au-delà du Dniestr ; le sens des termes de *rumân* et *vlah* ; le fonds lexical de base de la langue roumaine ; le caractère sédentaire du peuple roumain ; la toponymie ; l'art vestimentaire spécifique, les coutumes et le folklore. Tous ces arguments soutiennent l'idée selon laquelle la Bessarabie appartient au type d'organisation de la nation roumaine.

Après les arguments ethnographiques et historiques, linguistiques et économiques on discuta à la conférence la question démographique. Faisant fond sur les statistiques officielles russes, la délégation roumaine démontra que dans le cadre de la population de Bessarabie, les Roumains forment l'immense majorité, bien qu'inégalement répandue en masses compactes sur toute l'étendue de cet ancien territoire roumain. Elle a dénoncé la pratique des omissions délibérées et des procédés tendancieux qu'utilisaient les autorités tsaristes et soviétiques pour mystifier la stratification nationale de la population de Bessarabie en cachant le véritable poids des Roumains et en falsifiant grossièrement le chiffre des élections, et notamment celui des Russes. Avec la même véhémence, la délégation roumaine a démasqué les occupants qui au moyen de la force ont chassé les Moldaves de leur terre natale, en les remplaçant par des Russes, Ukrainiens, Juifs, Gagaouzes etc. Faisant fond sur ces documents, elle a rejeté la proposition des Soviétiques qui voulaient instituer une procédure qui établisse l'appartenance du territoire situé entre

le Prouth et le Dniestr, parce que leur proposition attentait à l'intégrité du patrimoine national roumain.

Les arguments historiques, ethnographiques, démographiques et économiques leur faisant défaut, la délégation soviétique se réfugia sur le terrain de l'autodétermination nationale qui lui offrait un champ de manoeuvre diplomatique aussi large que favorable aux sophismes. Le recours soviétique à la méthode du référendum se heurta au refus de la délégation roumaine, qui savait qu'un pareil procédé aurait alerté la majorité et les minorités en rouvrant une plaie ancienne et douloureuse, selon l'expression du chef du gouvernement, Ion I. C. Brătianu. La délégation roumaine considéra que le référendum n'avait aucun sens puisque la décision de l'Assemblée Nationale de Bessarabie du 27 mars 1918 de s'unir à la Roumaine avait elle-même un caractère plébiscitaire.

Les prises de position à l'égard du plébiscite et du traité d'octobre 1920 concernant la Bessarabie a achevé le débat autour des problèmes soulevés au cours de la conférence roumano-sovietique de Vienne.

ROMÂNII LA EST DE NISTRU ÎN SECOLELE XIII – XX

LOUIS ROMAN

Dincolo de amintitul fluviu izvoarele îi atestă în număr relativ însemnat atât pe malul său stîng, cît și în zone mai îndepărtate, în perioadele finale ale evului mediu și în primele faze ale epocii moderne¹.

1 Străji ale domnului Moldovei vor fi fost pe acel mal de pe la 1390 și pare logică ipoteza, ca foarte curînd să se fi constituit în jurul lor așezări românești². Știrile despre acestea încep să prindă consistență în veacul al XV-lea și o totală certitudine la 1541³. Sub Iancu Sasu (1579 – 1582) trecerea moldovenilor dincolo de Nistru capătă amploare: „din sus de Tighinea, pre decindea de Nistru, sate se descălicase pre hotarul leșesc, . . . moldoveni foarte mulți carii eșise din țară de răul nevoilor Iancului vodă”⁴. În cuantumul destul de important ei se așează acolo și în secolul următor⁵; numai în vremea celei de-a treia domnii a lui Gh. Duca (1678 – 1683) migrația ar fi cuprins „cîteva mii de bărbați”⁶, fie din cauza hîrtilor grele puse în țară, fie în legătură cu asumarea de către domn a hătmăniei Ucrainei (1681). Ulterior se afirmă că mulți „au pustiit locurile” din Moldova în vremea lui Vasile Lupu

¹ Astăzi dispunem de suficiente argumente pentru a susține că, în spațiul carpat-ponto-dunărean, evul de mijloc – început către mijlocul veacului VII – cedează locul epocii moderne în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Pentru păreri asupra perioadei inițiale a epocii medievale în România și Bulgaria: Șt. Olteanu, *Cu privire la începuturile evului mediu în istoria României. Istoriografie*, în „Revista de Istorie”, 39, 9, 1986, p. 855–869; D. Angelov, Ch. Danov, V. Velkov, *Über einige probleme der sozial-ökonomischen und ethnischen Entwicklung im II. – V. Jh. und des Übergangs von der Antike zum Mittelalter im VI. – X. Jh.*, în „Études Historiques”, Sofia, V, 1970, p. 13–55; L. Roman, *Șocurile epidemice și societatea românească în veacurile XV – XIX*, în *Retrospective medicale. Studii, note și documente*, ed. G. Brătescu, Edit. Medicală, București, 1985, p. 128. Cu referire la finele evului mediu în același areal: P. Koledarov, *West Black Sea Coast Ports in the Late Middle Ages (14th – 16th Centuries) Listed on Nautical Charts*, în „Études Historiques”, V, 1970, p. 241; L. Roman, *l.c. cit.*

² N. Iorga, *Les Roumains au-delà du Dniester . . .*, Paris, 1925, p. 6.

³ I. I. Nistor, *România transistrieni*, în „Codrul Cosminului”, I, 1924, p. 480–482.

⁴ Gr. Urche vomicul, *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron vodă (1359–1595)*, ed. a III-a C. C. Giurescu, Craiova, (1942?), p. 174.

⁵ *Cronica anonimă a Moldovei, 1661–1729 (Pseudo-Amiras)*, ed. Dan Simionescu, Edit. Academiei, București, 1975, p. 51–52; M. Kogălniceanu, *Cronicele României, sau letopisețele Moldovei și Valahiei*, cd. a II-a, III, București, 1874, p. 20 (Pseudo-Muste); I. I. Nistor, *Vechea așezare românească dincolo de Nistru*, București, 1939 (ex „Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.”, s. III, t. XXI), p. 6–11; P. P. Birnea, *Sel'skie poselenija Moldavii XV – XVII vv.*, Kișinëv / Chișinău, 1969, p. 29; D. Giurea, *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII – XVIII*, în „Anuarul Instit. Ist. și Arh. «A. D. Xenopol»”, Iași, XIV, 1977, p. 138–139.

⁶ Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică. Studii istorice*, ed. Cornelia Papacostea-Danielopolu, Edit. Eminescu, București, 1983, p. 103–104.

„și la alții <domni> mai înainte, cum și mai încoace”, înaintea păcii din 1739, motiv pentru care acum (la 1756), în „părțile străine cu care se negiește țara aceasta . . . , se află și moldoveni foarte mulți”⁷; din toate datele de care dispunem rezultă că cei la care se referă documentul din 1756 se găsesc mai ales la est de Nistru, în teritoriul care în acest moment se află sub stăpânire polonă sau otomană. Evoluțiile capătă relief cu ajutorul unor date și fapte semnificative.

Zona de peste Nistru este aproape pustie în a doua jumătate a secolului al XV-lea⁸ și ea rămâne slab populată chiar la 1737 și la 1799⁹. În zonele adiacente malului stâng al fluviului, pe care timp de veacuri le găsim pustii¹⁰, moldovenii creează primele focare de civilizație sedentară, în care sens vorbesc multe situații. În intervalul 1736 + 1799, acolo se documentează numeroase sate românești¹¹. În secolul al XVIII-lea ele sînt dispuse de-a lungul Nistrului și altor ape curgătoare¹², ceea ce arată pînă la evidență o populație stabilă, cu îndeletniciri agro-pastorale-artizanale. Alcătuirea localităților și așezarea de noi grupuri de moldoveni era ușurată de politica autorităților otomane: la 1779 Poarta interzicea colonizarea între Bugul inferior și Nistru de fugari ruși, leși și tătarii¹³; măsura trebuie să fi fost mult mai veche, căci la 5 iunie 1716 o înființăm și cu referire la nou creată *kaşa* Hotin, în satele pustiite ale căreia nu se permitea instalarea persoanelor de origine rusă ori poloneză¹⁴.

Prin tratatul de la Iași (29 decembrie 1791/9 ianuarie 1792), Rusia anexează teritoriul dintre Bugul de Sud, M. Neagră, Nistru și riul Iagorlik, unde se alcătuește regiunea Očakov; în a doua jumătate a anului 1792, aici erau 11 653 de români, adică 49,08% din totalul populației și numai colonizări ulterioare ucrainene, rusești ș.a. le reduc treptat ponderea (*Anexa I*). Orașul Tiraspol, acum constituit¹⁵, se ridică pe locul satului românesc Sucleia¹⁶. După ocuparea de către Rusia a Basarabiei (1812), se observă noi transmigații de aici peste Nistru, mai ales în condițiile împrăștiării de după 1861.

În anii 1850, în cuprinsul regiunii Očakov (acum avem de-a face cu județele Tiraspol, Odessa și Anan'ev) se găsesc 59 523 de români, adică 17,01% din efectivul locuitorilor¹⁷ și 192 de sate moldovenesti¹⁸. În

⁷ Th. Codrescu, *Uricarul . . .*, I, Iași, 1852, p. 194; *Documente privind relațiile agrare în neacul al XVIII-lea*, II, ed. V. Mihordea, Ioana Constantinescu, C. Istrati, Edit. Academiei, 1966, nr. 318.

⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 13–17.

⁹ J. Bell d'Antermony, *Voyages depuis St. Petersbourg en Russie, dans diverses contrées de l'Asie*, III, Paris, 1766 (reprodus de Th. Codrescu, *op. cit.*, XXIV, 1895, p. 219, 221); C. I. Karadja, *Un marlor rus al etnografiei românești a malurilor Nistrului în anul 1799* (Pavel Sumarokov), în „Revista Istorică”, XIV, 10–12, 1928, p. 356–357.

¹⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 35.

¹¹ *Ibidem*, p. 27–28; C. I. Karadja, *loc. cit.*; I. I. Nistor, *Vechimea . . .*, p. 2–4.

¹² V. M. Kabuzan, *Narodonaselenie Bessarabskoj oblasti i levoberežnyh rajonov Pridnestrov'ja (konec XVIII — pervaja polovina XIX v.)*, Chișinău, 1974, p. 16.

¹³ *Documente turcești privind istoria României*, II, ed. M.A. Mehmet, Edit. Academiei, București, 1983, nr. 13.

¹⁴ St. At. Dimitrov, *Tureckie dokumenty o sostojanii Holinskoj okrugi (nahie) v pervoj polovine XVIII v.*, în *Fonles orientales ad historian populorum Europae meridie-orientales atque centralis pertinentes*, ed. A. C. Tveritina, II, Moskva, 1969, p. 141, 149.

¹⁵ A. Skal'kovskij, *Bolgarskie kolonii v Bessarabii i Novorossijskom krae. Statističeskij očerok*, Odessa, 1848, p. 6.

¹⁶ C. I. Karadja, *loc. cit.*

¹⁷ V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 19.

¹⁸ *Istoriya Moldavskoj SSR*, I², ed. L. V. Čerëpnin et al., Chișinău, 1965, p. 382.

orașul Odessa, la 1837 — 1838 este atestat cartierul Moldovanka¹⁹, existent și către mijlocul secolului al XX-lea.

La est de Nistrul superior, în Podolia (nord de râul Iagorlik, în voievodatul polonez Braclaw) au loc treceri frecvente de moldoveni în anii 1684 — 1746²⁰ (teritoriul va fi ocupat de Rusia în 1793). În deceniul al III-lea al secolului nostru, aici se mențin încă 41 de vechi sate moldovenești²¹.

Între cele două maluri ale Nistrului se constată strânse și multiple legături. Ion Golăi log. și alții (apoi urmașii lor) dețin mori „de ceia parte” a fluviului (10 mai 1574 și 11 august 1593)²². Satul românesc Dubăsari de pe stînga Nistrului ține de eparhia Hușilor pînă la 1715, după care intră sub asultarea mitropoliei Proilaviei/Brăilei; în 1812, nou-înființata arhiepiscopie a Chișinăului și Hotinului ia sub ocrotirea sa nu numai Basarabia, ci și părțile de dincolo de apa Nistrului; organizare ce se menține pînă la 1837, cînd se crează arhiepiscopia Odessei și Hersonului²³. Oamenii din stepă și în secolul al XVIII-lea sînt atrași de iarmarocurile moldovenești²⁴; cel din fața Movilăului transnistrian, ce se face la satul Budele în Moldova, capătă chiar numele „iarmarocul Movilăului” și de la o vreme localității înseși i se spune „satul Movilău”, loc de vană, apoi tîrg; în ceea ce privește tîrgurile tîrgurile Movilău și Rîșcov de pe stînga fluviului, la 1817 ele țin de Soroca, iar proprietarii Movilăului sînt Alexandru și Gheorghe Cartacuzino²⁵. Despre trăinicia dincolo de apa fluviului a tradițiilor străvechi vorbește de la sine faptul că *Basilicalele* au continuat să se aplice acolo pînă la introducerea legislației sovietice²⁶.

2 Din timpuri vechi, românii sînt atestați nu numai în regiunile limitrofe malului estic al Nistrului. Cu diverse îndeletniciri, îi găsim în

¹⁹ I. Pervain, Ana Ciurdariu, A. Sasu, *Românii în periodicile germane din Transilvania, 1778—1840. Bibliografie analitică*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1977, nr. 1197, 1204. Unii istorici consideră chiar că acest apelativ a desemnat un tîrg omonim, în zona căruia, după 1792, a fost ridicat orașul Odessa.

²⁰ Miron Costin, *Opere*, II, ed. P. P. Panaitescu, București, 1965, p. 141; *Călători străini despre Țările Române*, VII, ed. Maria Iolban, M. M. Alexandrescu—Dersca Bulgaru, P. Cernovodcanu, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 395 (anonim, cca. 1685); D. M. Dragnev, *Sel'skoe hozjajstvo feodal'noj Moldavii (konec XVII-načalo XIX v.)*, Kișinëv / Chișinău, 1975, p. 176.

²¹ I. I. Nistor, *Vechimea...*, p. 2—4. O altă cercetare de teren aici: T. T. Burada, *O călătorie la românii din gubernia Kamenitz-Podolsk (Rusia)*, Iași, 1906.

²² A. V. Sava, *Documente moldovenești privitoare la românii de peste Nistru (1571—1829)*, București, 1912 (ex „Moldova Nouă”, II, nr. 1—3), nr. 1 și 3.

²³ Melchisedek, *Chronica Hușilor și a Episcopiei cu aseminea numire...*, București, 1869, p. 167, 188—191; I. I. Nistor, *Vechimea...*, p. 12, 16—17.

²⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 17.

²⁵ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, II, București, 1903, p. 88—95; *Documente privind relațiile agrare...*, II, nr. 227; V. Velinan, *Relațiile româno-otomane (1711—1821). Documente turcești*, București, 1984 (Dir. Gen. Arh. Statului), nr. 105; *Condiția lui Constantin Mavrocordat*, ed. Corneliu Istrati, I, Iași, 1985 și II, 1986, nr. 231, 243, 314, 409, 737, 756, 825, 905, 3140, 3145, 3151; N. Iorga, *Les Roumains...*, p. 27; idem, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XXIV, 1912, p. 95—96, p. 103; I. I. Nistor, *Vechimea...*, p. 9—10.

²⁶ N. Smdcîtină, *L'application du droit romain-byzantin chez les Roumains*, in „Balkan Studies”, Thessaloniki, 12, 1, 1971, p. 187—252.

Crimeca la 1290, în anii 1463 — 1470 ²⁷, la 1607 ²⁸; la gura Bugului și a Niprului în veacurile XVII-XVIII ²⁹. Aici se găsește Voziia/Očakov și un „cuvînt”, pe care I. Neculce nu l-a mai consensnat, grația : „Pentru Voziia nu s-a găsește nici într-un létopiseș scris să fie stăpînit domnii moldovenești. Numai creștinii moldovenești ce trăiescu acmu la Voziia zicu că au apucat vorbă din moșii și strămoșii lor, precum să fie stăpînit domnii Moldovei cetatea Voziia(i) și zicu că era și pecetea Țării Moldovei în poarta cetății pus bour. Numai nu s-a cercat să să citească, să să vadă a căruia domnu iaste scris numele în pecete, dintru acest rîndu de acmu a domnilor pecetea este, au din discălicătura țării dintăi sau de al doilea”³⁰ Pînă cînd se va decela simburele real al acestei tradiții orale — ceea ce, evident, depășește limitele contextului de față —, din amintitul „cuvînt” se pot constata îndelungi legături între așezarea dată și oicumena românească; ele sînt potențate prin veacuri de venirea adesea a mii de șalahori și care de lucru la fortificațiile turcești de pe litoralul nord-pontic.

În *gubernija* Herson (înainte de a fi inclus, în 1792, ținutul dintre Bugul inferior și Nistru), la 1763 se recensează 5102 bărbați moldoveni, iar în anul 1782 ei sînt în număr de 12 164 (femeile nu se înregistrează), ceea ce constituie 14,36% (apoi 13,36%) din populația totală ³¹; în *gubernija* Ekaterinoslav, numărările dau 825, respectiv 6032 (*Anexa 1*). Așadar, peste 18 000 de bărbați se găsește la 1782, adică mai mult de 36 000 de suflete în total. La 1897, în amintita *gubernija* — dar acumu cu o întindere mult sporită — se găsește 147,2 mii de români, adică 5,4% din efectivul locuitorilor; la 1868 ei constituiau chiar 7,8% (*Anexa 2*).

În limitele teritoriului URSS din anii 1922 — 1938, numărul românilor se ridică la 256,6 mii în 1917 (*Anexa 3.b*), din care în RSSA Moldovenească 165,3 mii (*Anexa 3.a*). Comparativ cu ținutul de azi de peste Nistru al Republicii Moldova, teritoriul RSSA Moldovenești era mai întins ³²; ca urmare, proporția ucrainenilor și rușilor era mai înaltă. În 1989, din populația totală de 583 mii de persoane în raioanele de dincolo de fluviu, conform unor recente declarații oficiale 40% erau moldoveni;

²⁷ Șt. Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII — XX (Cercetări de demografie istorică)*, Edit. Științifică, București, 1971, p. 84 (și n. 7).

²⁸ A. Pippidi, „*Romeca*”, în „*Revue des Etudes Sud-Est Européennes*”, XXIV, 3, 1986, p. 288.

²⁹ C. C. Giurescu, *Populația moldovenească de la gura Niprului și a Bugului în veacurile XVII și XVIII*, în „*Renașterea*”, Craiova, XX, 11—12, 1941, p. 596—601. Un escu informat, deși nu cuprinde trimiteri la surse (N. Dabija, *Moldova de peste Prut — vechi pămînt strămoșesc*, Chișinău, 1990; textul românesc se publică atît în grafie latină, cit și în cea chirilică; se alătură și versiunea rusă), înfățișează o listă de oico- și hidronime românești din regiune, precum și diverse dovezi ale prezenței românilor printre cazacii zaporojeni (p. 9, 12—14). Știri asupra acestor aspecte a strîns N. P. Smochină, *Din trecutul românesc al Transnistriei*, Iași, 1930 (ex „*Cercetări istorice*”, V, 1, 1929), p. 3—32, 39—40, 43—45; idem, *Les Roumains de Russie Soviétique*, Iași, 1939 (ex „*Moldova Nouă*”, nr. 1, 1935 și nr. 5, 1939), p. 11—V, 21—25.

³⁰ Magda Jianu, *Un valoros document de istoriografie românească veche*, în „*Hierars*”, I, 1978, p. 375—376.

³¹ Un secol mai tîrziu, oamenii de aici vor fi vizitați de Teodor T. Burada (*O călătorie în satele moldovenești din gubernia Cherson (Rusia)*, Iași, 1893). Observații asupra meritelor și neajunsurilor lucrărilor etnografice ale amintitului cercetător, la: Viorel Cosma, *Teodor Burada. Viața în imagini*, București, 1966, p. 17; I. Datcu, S. C. Stroescu, *Dicționarul folcloriștilor. Folclorul literar românesc*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 98, 99.

³² N. Dima, *Bessarabia and Bukovina. The Soviet-Romanian Territorial Dispute*, New York, 1982, p. 34 (harta). A se vedea și hărțile de la N. P. Smochină, *Les Roumains de Russie Soviétique*, p. 58; N. M. Popp, *Românii din Basarabia și Transnistria*, în „*Buletinul Societății Române de Geografie*”, LX, 1941, p. 90.

29,5% ucraineni; 24% ruși ș.a.m.d. În RSSA Moldovenească, la 1926 românii constituiau 30%, ucrainenii 49% etc. (*Anexa 3.a*: s.a. 1926).

3 Pe lângă împrejurările, menționate mai sus, care au determinat și înlesnit trecerile românești dincolo de Nistru, se adaugă și altele. Transhumanța a purtat grupuri de ardeleni spre Bugac și malul estic al Nistrului, iar de aici mai departe, spre Crimeea și Caucaz³³; ei își trec turmele dincolo de Prut și după 1812, iar unii nu se mai întorc în satul de obârșie, așezându-se fie în Basarabia, fie mult mai departe spre răsărit³⁴.

Un al doilea prilej a fost furnizat de plecarea silită a lui Dimitrie Cantemir, însoțit de boieri, neguțători, slujitori, inazili, răzeși. Din lagărul de pe Nistru, la 22 iulie 1711, Șeremetiev îi raportează lui Petru cel Mare că trei regimente moldovenești sînt gata să-l însoțească pe domn; probabil însă că cei mai mulți s-au reîntors imediat acasă, căci un număr atît de mare de oameni n-au plecat atunci din țară. Pe D. Cantemir l-au urmat soția și cei 6 copii; 24 de boieri moldoveni (o altă știre afirmă 418 de boieri și „funcționari”; sub acest ultim apelativ se au probabil în vedere mai ales căpetenii militare: polcovnici, căpitani etc., care într-adevăr apar în documentație); însuși domnul declară un total de peste 4000 de suflete, bărbați și femei. Unii dintre ei se reîntorc ulterior în țară³⁵. Același drumeț, și din aceeași pricină, îl apucă de asemenea marele boier muntean Toma spătarul Cantacuzino „numai cu vreo doi feciori”, dar și „marghiolii cei ce cu el fugise”, care și-au lăsat „case, mîteri, copii . . .”³⁶. Ceva mai tîrziu, în împrejurări similare, gestul va fi repetat de Mihai Cantacuzino banul. Implicat în acțiunea antiotomană din vremea războiului de la 1769 — 1774, el pleacă la Petersburg în mai 1774 pentru a-l consulta pe cneazul Potëmkin asupra situației sale. La întrebarea: „Ce este al său scopos?”, banul răspunde: „De se va putea

³³ I. I. Ghelasse, *Mocanii. Importanța și evoluția lor social-economică în România. Expansiunea lor în Cîmpia Tisei, în Caucaz și Crimeea*, ed. a III-a, București, 1944 (deși în mare măsură compilație, lucrarea este totuși utilă pentru literatura parcursă, precum și pentru cele câteva izvoare inedite utilizate).

³⁴ *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (Serie nouă)*, III, ed. A. Oțetea, Edit. Academiei, București, 1967, nr. 425; Al. P. Arbore, *Informațiuni etnografice și mișcări de populație în Basarabia sudică și Dobrogea în veacurile XVIII și XIX . . .*, în „Analele Dobrogei”, X, 1929, p. 52, 55; Șt. Mețes, *op. cit.*, p. 85—87, 244.

³⁵ I. Neculec, *Letopisețul Țării Moldonci . . .*, ed. Iorgu Iordan, Edit. pentru Literatură, 1963, p. 278—281, 284—286, 291—292; Radu Iogofățul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voienod (1688—1714)*, ed. Aurora Ilieș, Edit. Academiei, București, 1970, p. 185; Centr. Gos. Arhiv Drev. Aktov, Moskva, fond 1900. D. Cantemir, dos. 26 (Arh. Stat. Buc., Microf. URSS, r. 79, c. 111—112; contele Gavril Ivanovič Golovkin b. gen. c. nte Fëdor Matveevič, 9 iunie 1712: li trimite ukaz-ul țarului, prin care se acordă posesiuni celor ce s-au stabilit în Rusia împreună cu D. Cantemir); Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, București, 1925, (ex „Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.”, s. III, t. II), p. 7—8; p. 87, *Anexa VII*, §7 (D. Cantemir c. Petru I); P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, Edit. Academiei, 1958, p. 116—117; N. Ciachir, *Cu privire la activitatea politică desfășurată de Dimitrie Cantemir în Rusia (1711—1723)*, în „Revista Arhivelor”, 50, vol. 35, 3, 1973, p. 455; M. D. Diru, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Materialy naučnoj konferencii Kișinëvskogo gosuniversiteta, posnjašënojoj 300—letiju so dnja roždenija Dimitrija Kantemira (1673—1973)*, Kișinev / Chișinău, 1974, p. 53.

³⁶ Radu Iog. Greceanu, *op. cit.*, p. 184—185; *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, Edit. Științifică, București, 1959, p. 112—113; Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, Edit. Academiei, București, 1963, p. 201.

a putea fi fără frică, poftesc să lăcuiesc în patria mea, în Valahia”. I se arată însă că înfăptuirea unei asemenea intenții nu poate fi fără pericol; reîntors la București în primăvara 1775, își lichidează de aceea averea și părăsește definitiv țara, locuind ulterior la Petersburg ³⁷.

O a treia circumstanță importantă a fost constituirea de către cabinetul de acolo, la mijlocul veacului al XVIII-lea, a „Noii Serbii”, zonă de colonizare cu scutiri speciale, dispusă între Sinjuha (afluent al Bugului) și Tjasmîn (afluent al Niprului), pe teritoriul apusean al fostei *Zaporožskaĵa Seč'* ³⁸. Este vremea cînd confiniile militare austriece Sava-Dunăre și Tisa-Mureș se desființează; o parte din grăniceri se reorganizează, pe noi baze, în Banatul de Vest (1751), alții se strămută în cîmpia Banatului. Cînd regimentul sîrbesc de pe Mureș — unde se găseau și nu puțini români — își pierde privilegiile, oamenii fiind amenințați cu iobăgia și persecuții catolice, 32 000 de sîrbi și români ortodocși (printre care și locuitori din sate cu majorități românești) emigrează în anii 1751 — 1752 în „Noua Serbie”. Acțiunea se desfășoară sub conducerea colonelului croat Lovinki, numit în surse și Ivan Horvath ot Curtici, indicîndu-i-se astfel localitatea de obîrșie. Între Sinjuha și Tjasmîn, oamenii crează vreo 40 de sate, dintre care 10 poartă numele localităților din cîmpia Aradului, de unde plecaseră ³⁹.

În aceeași perioadă, în *gubernii*-le interioare ale Imperiului constatăm, de asemenea, munteni și moldoveni. În anii 1753 — 1765, dincolo de Bug se așează ceva peste 1800 de locuitori din Moldova ⁴⁰. În acele decenii, în regiunile meridionale ale Rusiei se stabilesc circa 2600 de români din Principatele extracarpatiche ⁴¹. În 1761, în *gubernija* Ekaterinoslav emigrează valahi „din Polonia” ⁴², probabil moldoveni ce trecuseră/locuiseră anterior pe malul stîng al Nistrului, în voievodatul Brac-

³⁷ M. Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 191, 195 — 197; Ifurmuzaki, S. N., I, ed. Al. Vianu, Edit. Academiei, 1962, nr. 5 (și *Anexele I—V*); nr. 13, 16, 17; L. Roman, *Izvoare din perioada 1750—1790 referitoare la localitățile și populația Țării Românești*, în „Studii și Articole de Istorie”, XIV, 1969, p. 99—100. La Arh. Stat. București s-a păstrat un număr destul de mare de documente, relative la proprietățile pe care M. Cantacuzino le desface în 1775—1776.

³⁸ P. Gore, Ștefan Alexandrovici, „voevodiei voloșcii”, în „Revista Istorică”, VI, 10—12, 1920, p. 221—222 (nota); J. P. Le Donne, *The Territorial Reform of the Russian Empire, 1775—1796*, II, în „Cahiers du monde russe et soviétique”, Paris, 24, 4, 1983, p. 415, 421 (*Maps 1—2*); L. Roman, *Recenzie (la Ziemia i ludzie dawnej Polski. Studia z geografii historycznej, Wrocław, 1976)*, în „Revista de Istorie”, 31, 8, 1978, p. 1488.

³⁹ P. Gore, *loc. cit.*; V. Mihoșdea, *Politica orientală franceză și Țările Române în secolul al XVIII-lea, 1749—1760. După corespondența agenților de la „Secret du roi”*, București, 1937, p. 259 — 260; D. P. Bogdan, *Un dialog în împărăția morților dintre hatmanul Bogdan Hmelnicki și românul Dumitru Băncescu*, în „Revista Istorică Română”, X, 1940, p. 351—360; Gh. Ciuhandu, *Românii din cîmpia Aradului de acum două veacuri...*, Arad, 1940, p. 102—103; B. Surdu, *Aspecte privitoare la situația Banatului în 1743*, în „Anuarul Insitit. de Ist. din Cluj”, XIII, 1970, p. 20; Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 82—84; L. Roman, *op. cit.*, p. 1488—1489; P. Bona, *Comunități grănicerești românești. Considerații istorice și demografice*, în „Tibiscum”, VII, 1988, p. 228.

⁴⁰ Z. C. Arbure, *Basarabia în secolul XIX*, București, 1898, p. 121—122.

⁴¹ Al. Vianu, *Cîteva date privitoare la emigrarea românilor în sudul Rusiei în secolul al XVIII-lea*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, III București, 1963, p. 59—60 (și n. 9),

⁴² P. Gore, *loc. cit.*

law din Polonia. În 1765 — 1766, lângă Kiev se crează o slobozie cu români din Muntenia, Moldova și Transilvania⁴³.

În fine, se ivesc diverse alte împrejurări, care în secolul al XVIII-lea împing persoane diferite să plece din Principatele Dunărene spre est. Mai mulți ieșeni se stabilesc la Moscova (anul 1706)⁴⁴. Niște „valahi” cer să li se elibereze pașapoarte pentru a merge în *gubernija* Kiev să-și viziteze rudele (12 și 27 mai 1744)⁴⁵. Un Afanasie Demianov din București și alți „valahi”, precum și un Al. Popov din Moldova solicită cancelariei aceleași regiuni permisiunea de a rămâne aici (11 august 1755, 17 noiembrie 1775, mai 1779)⁴⁶; Demianov și Popov ar putea fi pur și simplu patronimicele Damian și Popa, cărora li s-au aplicat tratamente cosmetice cerute de tradițiile locului. Diferiți clerici din Moldova și Muntenia cer să fie primiți în mănăstiri din Rusia: un preot (1749), doi ieromonahi (1753), un ierodiacon și un călugăr (1758), alți doi ieromonahi (1760 și 1769), o călugăriță, câțiva călugări și preoți (1774), precum și mai mulți ieromonahi (1776)⁴⁷.

4 Fenomenele descrise au căpătat uneori în epocă proporții fabuloase, așa cum s-a întâmplat în cazul colonizării „Noii Serbii”. La 12 martie 1753 se afirmă că „Rusia (*la Moscovia*) a depopulat Moldova și Țara Românească . . . ”⁴⁸. În august 1757 se declară că vexațiunile nemaiauzite ale Porții și ale domnilor moldo-munteni „au produs plecarea (*la désertion*) aproape completă a popoarelor din aceste provincii, o mare parte a lor s-a refugiat în Rusia și Transilvania”⁴⁹. Ar fi plecat atât de mulți oameni din Moldova, afirmă autoritățile țariste, încît — către anul 1765 — părțile Iașilor și ale Focșanilor s-ar fi golit!!⁵⁰ În lumina întregului material factic și cifric din paginile anterioare și din *Anexe*, aserțiunile reproduse — ca și altele *eiusdem farinae* — se încadrează în aceeași piesă: „depopularea” teritoriului moldo-muntean, care — sub presiunea multiplelor interese social-politice contemporane — a fost atât de mult jucată în veacul al XVIII-lea și pe o bază atât de eronată⁵¹.

⁴³ I. I. Nistor, *Românii transnistrieni*, p. 509—512; Șt. Mețes, *op. cit.*, p. 84. În anii 1942—1944, o echipă de cercetători a investigat așezările românești din aceste ținuturi ucrainene (Anton Rațiu, *Cercetări etno-sociologice în comunitățile românești de dincolo de Bug (I)*, ed. Florian Tănăsescu, in „Sociologie românească”, S. N., II, 1—2, 1991, p. 73—80).

⁴⁴ Centr. Gos. Arhiv Drev. Aktov, Moskva, fond 52, dos. 36 (Arh. Stat. Buc., Microf. URSS, r. 50, c. 78—80).

⁴⁵ Centr. Gost. Ist. Ucraina, Cancelaria gubernială din Kiev, fond 59, inv. 1, dos. 1160, 1185 (Arh. Stat. Buc., Microf. URSS, r. 48, c. 419, 424—426).

⁴⁶ *Ibidem*, dos. 2674, 7893, 9187 (*ibidem*, c. 428—431, 529—553, 537—540).

⁴⁷ *Ibidem*, dos. 3531 și 5954 (*ibidem*, c. 432—436, 511—513); Consistoriul bis. din Kiev, fond 127, inv. 1, dos. 65; inv. 139, dos. 21; inv. 141, dos. 85; inv. 144, dos. 14; inv. 148, dos. 25 și 84; inv. 1020, dos. 855 (Arh. Stat. Buc., Microf. URSS, r. 48, c. 541—622).

⁴⁸ A. Oțetea, *Contribution à la question d'Orient*, Bucarest, 1930, p. 166—167, nr. XVII (Guillaume de Ludolf, Constantinople).

⁴⁹ Hurmuzaki, Supl. I/1, 1886, p. 705—706, nr. 998 (memoriu al lui de Tott fiul);

⁵⁰ V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 15.

⁵¹ L. Roșan, *Teoria „depopulării” și dezvoltarea Țării Românești în anii 1739—1831*, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, II, ed. Șt. Pascu, Cluj-Napoca, 1977, p. 269—283.

ANEXE/ANNEXES

ROMÂNII DE DINGOLO DE NISTRU, 1763-1799 / IES ROMAINS ÉTABLIS
EST DU NISTRU (DNIESTER)

1 Anii/Années 1763—1799

Anul/Année	GUBERNIJA					
	HERSON				EKATERINOSLAV	
	Reglunea/Région Očakov		Restul teritoriului / Autres zones			
	Suflete/ Âmes	%	M	%	M	%
1763			5402	14,36	825	2,74
1782			12 164	13,36	6033	
A doua jumătate a anului			SURSA: V. M. Kabuzan, <i>Narodnaselenie Pessa-rabskoj oblasti i levoberežnyh rajonov Pridnestrov'ja (konec XVIII-pervaja polovina XIX v.)</i> , Chișinău, 1971, p. 12—16, 19; p. 67—76, <i>Prilož. 4</i> .			
1792	11 653	49,08				
1793	11 993	47,95				
1795	15 285	11,57				
1799	18 293	39,12				

2 Anii/Années 1851—1897

Gubernija Herson

Anul/Année	Persoane/ Individus	%	
1851	75 000	7,3	SURSA: V. S. Zelenčuk, <i>Naselenie Bessarabii i Podnestrov'ja v XIX v. (Étničeskie i social'no-demografi-českie proccsy)</i> , Kișinău/Chișinău, 1979, p. 158, <i>Tbl. 28</i> .
1868	97 700	7,8	
1897	117 200	5,4	

3 Anii/Années 1917—1939

(mii locuitori/mille personnes)

a) RSSA Moldovenească/Moldave

Anul/Année	Indivizi/ Personnes	%
1917	165,3	
1926	172,4	30,1

SURSELE. 1917: S. I. Bruk, V. M. Kabuzan, *Étničeskij sostav naselenija Rossii (1719—1917 gg.)*, in „Sovetskaja etnografija”, nr. 6, 1980, p. 24, *Tbl. 1*.

1926: I. I. Nistor, *Vechimea așezărilor românești dincolo de Nistru*, București, 1939 (ex „Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.”, s. III, t. XX1), p. 4—5; Nicholas Dima, *Romanians in the Soviet Union: Dispersion and Geo-Linguistic Assimilation*, in „Buletinul Bibliotecii Române”, Freiburg i. Br., S. N., VII (XI), 1979, p. 327, *Tbl.*; I. V. Tabak, *Russkoe naselenie Moldavii. Čislennost', rasselenie, mežetničeskie svjazi*, Kișinău / Chișinău, 1990, p. 63, *Tbl. 4*.

b) URSS^a

Anul/Année	Persoane/Personnes
1917	256,6
1926	278,9
1939	260,4

SURSELE. 1917: Ju. A. Poljakov, I. N. Kiselev, V. A. U'stinov, *K' voprosu o metodike opredelenija čislennosti i nacional'nogo sostava naselenija SSSR v 1917—1926 godah*, in „Istorija SSSR”, Moskva, nr. 2, 1981, p. 109.

1926, 1939: V. I. Kozlov, *Dinamika nacional'nogo sostava naselenija SSSR i problemy demografičeskoj politiki*, *ibidem*, nr. 4, 1983, p. 22, Tbl. 1.

M — bărbați / personnes de sexe masculin.

°o — procentul moldovenilor în populația totală / quote part des Moldaves dans la population totale.

^a Teritoriul URSS anterior aneărilor din 1939—1940.

NOTA. O serie de date — nu întotdeauna sigure —, referitoare la tema acestor *Aneze*, se găsește la N. P. Smochină, *Les Roumains de Russie Soviétique*, Iași, 1939 p. 9 sqq.

LES ROUMAINS À L'EST DU DNIESTER AUX XIII^e — XX^e SIÈCLES

résumé

1 Sur la rive orientale du fleuve ils sont attestés de bonne heure ; en nombre important ils viennent de Moldavie à la fin du XVI^e et durant le XVII^e siècle, pour des raisons fiscales, politiques, et autres. Les Moldaves y créent la première civilisation sédentaire, dans une région qui aux XV^e — XVIII^e siècles est presque déserte. En 1792, dans la région d'Očakov il y a 11 653 Roumains (soit 49,08% de la population totale). En 1850 ils sont 59 523 individus (soit 17,01% seulement, à la suite de plus nombreuses colonisations ukrainiennes, russes, etc.) ; 192 villages moldaves sont constatés à ce moment dans cette zone. En Podolie, aux années 1920 se maintiennent encore 41 vieux villages moldaves. Des siècles durant, entre les deux rives du Dniester se développent de multiples liaisons : propriétés et commerce, relations religieuses et juridiques, etc.

2 Les Roumains habitent aussi dans des zones plus éloignées : en Crimée aux XIII^e — XVII^e siècles ; à l'embouchure du Bug et du Dnieper aux XVII^e — XVIII^e. Entre les frontières des *gubernii* d'Eka-terinoslav et de Herson (sans le territoire de la future région d'Očakov) en 1782 il y a plus de 30 000 Roumains. En 1917 sur le territoire d'URSS des années 1922 — 1938, il y a 256,6 mille Roumains, dont 165,3 mille en RSSA Moldave.

3 Outre les circonstances mentionnées, le passage des Roumains au-delà du Dniester a d'autres motivations encore : transhumance des pâtres transylvains jusqu'en Crimée et en Caucasic ; départ en 1711 en Ukraine de Dimitrie Cantemir, prince de Moldavie avec plus de 4000 personnes ; émigration de la plaine d'Arad (ouest de la Roumanie)

de 32000 Serbes et Roumains orthodoxes aux années 1751 — 1752 et leur colonisation dans la „Nouvelle Serbie” entre Bug et Dnieper; 1800 Moldaves s’y établissent aussi entre 1753 et 1765 etc.

4 Les cabinets européens contemporains affirment que les migrations vers la „Nouvelle Serbie” auraient „déserté” la Moldavie et la Valachie, assertions infirmées par les évaluations qualitatives etc hilfrées de cet article et de ses *Annexes*.

RUSIA ȘI CHESTIUNEA BASARABEANĂ ÎN PERIOADA RĂZBOIULUI PENTRU INDEPENDENȚĂ (1877 – 1878)

(în lumina unor documente din arhivele Rusiei)

ION VARTA

Istoricii ruși și sovietici, din considerente lesne de înțeles, căutau să evite tratarea profundă și obiectivă a politicii ruse față de chestiunea basarabeană în perioada anilor 1877 – 1878.

În istoriografia română problema în cauză și-a găsit o amplă reflecție, Totuși, savanții de peste Prut, fiind lipsiți de accesul la documentele arhivelor rusești, n-au avut posibilitatea să exploreze bogatele surse documentare la tema respectivă.

Studiul propus spre atenția cititorului este realizat în baza unor documente ruse, în mare măsură inedite, selectate în arhivele moscovite care întregesc, într-o anumită măsură, tabloul acelei perioade dramatice din istoria românilor.

La 12/24 ianuarie 1878 prin telegraf guvernului rus i s-a comunicat din Berlin, că Turcia e dispusă să accepte condițiile rusești și să semneze armistițiul¹. În aceeași zi, la Petersburg are loc un consiliu de miniștri sub președinția împăratului Alexandru al II-lea în cadrul căruia a fost adoptat un proiect de pace, menit să pună capăt ostilităților în Balcani. El prevedea, între altele că o parte din despăgubirile de război plătite de Turcia să fie convertită în concesiuni teritoriale². Paradoxal, dar conform viziunii miniștrilor ruși aceste compensații trebuia să le plătească pentru Turcia nu altcineva decât chiar România — aliatul Rusiei în acest război.

Astfel, atunci când Imperiul otoman, aflat la un pas de catastrofă, era gata să semneze pacea cu condiții umilitoare, diplomația rusă și-a dat arama pe față, formulind pretenții teritoriale față de România.

Soarta celor 3 județe basarabene a fost, însă, practic, hotărâtă cu mult înainte. Pretențiile Rusiei asupra acestui teritoriu au fost formulate încă în cadrul întâlnirii împăratului Alexandru al II-lea cu Francisc Iosif și Andrassy în castelul Reichstadt la 8 iunie 1876, întredere prin care se urmărea neutralizarea Austro-Ungariei în viitorul conflict ruso-turc. Conform Convenției secrete austro-ruse, semnată la Budapesta la 15

¹ Arhiva Politicii Externe a Imperiului Rus, (în continuare APER), F. Cancclaria, 1878, D. 67, A. M. Gorecakov catre D. Stuart, 11.X.1878, f. 150.

² Ciachir N., *Războiul pentru independența României în contextul european*, București, 1977, p. 227–228.

ianuarie 1877 Austro-Ungaria accepta respectarea neutralității în viitorul conflict ruso-turc și reîncorporarea sudului Basarabiei Imperiului rus în schimbul Bosniei și Herțegovinei³.

Guvernul român a aflat despre această cîrdășie din surse vieneze abia în toiu războiului, cînd fusese deja semnată Convenția ruso-română de la 4/16 aprilie 1877, ce garanta, între altele, integritatea teritorială a statului român. La București se mai nutrea speranța, că România, grație aportului său în acest război, va putea evita această dezonorare. Dar aceste vagi speranțe aveau să se spulbere în curînd. La Petersburg nu erau obișnuinți să se socoată cu interesele statelor mici.

Armistițiul a fost semnat fără participarea reprezentanților României. Guvernul rus n-a admis prezența diplomaților români la tratativele de pace, datorită complicațiilor ce ar fi putut apare în problema reanexării sudului Basarabiei. Această atitudine a Petersburgului venea să confirme pe deplin informația parvenită din Viena.

Miniștrii de la București, îngrijorați de excluderea reprezentanților României de la tratativele legate de semnarea armistițiului, bănuiau, că diplomația română nu va fi admisă nici la semnarea păcii⁴. Guvernul român, dorînd să evite cesiunea teritorială, întreprinde un șir de demersuri diplomatice. Între altele, el căuta să obțină recunoașterea neutralității României de către marile puteri europene, ce ar fi garantat astfel integritatea teritorială a țării.

Aceste acțiuni diplomatice ale României foarte curînd devîin cîthokoute guvernului imperial. La 13/25 ianuarie 1878 Petersburgul a fost informat de către înpunernicitul cu afaceri al Rusiei la București D. Stuart, că Cimpineanu a fost trimis la Berlin, I. Ghica la Londra, iar I. Bălăceanu, agentul diplomatic al României la Viena, pledase pe lîngă guvernul austro-ungar în favoarea unei garanții colective a neutralității României, similare cu cea a Belgiei⁵. Bineînțeles că aceste măsuri întreprinse de guvernul român nu puteau să placă celor din capitala nordică. La 15/27 ianuarie împăratul împreună cu cancelarul Gorceakov i-au vorbit pe un ton categoric generalului I. Ghica, agentul diplomatic al României la Petersburg despre necesitatea cedării sudului Basarabiei⁶.

Cancelarul Rusiei socotea, că guvernul României, ce se angajase în căutarea sprijinului Europei, aluneca „pe o cale ce-l pune în dezacord total cu Petersburgul și putea furniza pretexte pentru proteste din partea unui șir de guverne”⁷. La curtea împăratului a fost luată decizia de a se face presiuni direct asupra României pentru a o obliga să renunțe la cele 3 județe basarabene. Pentru realizarea acestui scop generalul Ignatiev, înpunernicit de împărat să negocieze pacea cu Turcia, în drum spre Adrianopol urma să treacă prin București pentru „a combate unelțirile românilor”⁸.

³ *Istoria Diplmatii*, t. II, Moscova, 1963, p. 172.

⁴ APER, F1 Cancelaria, 1878, D. 15, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 13/25. I. 1878, f. 128; D. 112, Novicov către A. M. Gorceakov, 16. I. 1878.

⁵ Ibidem.

⁶ APER, F. Cancelaria, 1878, D.15, A. M. Gorceakov către D. Stuart 15/27.I. 1878, f. 206.

⁷ Arhiva Centrală de Stat a Revoluției din Octombrie (în continuare ACSRO), F1 730, inv. N 7, D. 1251, A. M. Gorceakov către N. P. Ignatiev, 11 23. I. 1878, f. I.

⁸ APER, F. Cancelaria, 1878, D. 15, A. M. Gorceakov către D. Stuart, 15/27. I. 1878, Sf. 206.

În instrucțiunile cancelarului imperial pentru generalul Ignatiev se indica, că „Rusia cere sudul Basarabiei nu gratis, ci în schimbul Deltei Dunării și Dobrogei cu portul Constanța”⁹.

Compensația propusă de diplomația rusă părea, însă, absurdă, deoarece Dobrogea — străvechi pământ românesc, locuit în majoritate de români ce fusese copleșit de turci încă din secolul al XV-lea, nu putea fi schimbată pe un alt teritoriu românesc, detașat la fel în acea perioadă de la Principatul Moldovei de către același Imperiu otoman.

Cancelarul intuia, totuși, cauzele unui eventual refuz al părții române, legat, după părerea sa, „de aspirațiile politice ale României, care visează la un măreț viitor și speră să reunească într-un mare stat toată populația de origine română, ce locuiește în țările limitrofe”¹⁰. După părerea sa, „românii nu vroiau să admită un precedent, care ar fi venit în contradicție cu revendicările lor naționale”, și de aceea Gorceakov găsea inutilă apelarea la sentimentele miniștrilor români cu dovezi de felul, că „existența sa România o datorează Rusiei”¹¹. Reiesind din aceste considerente cancelarul îl înarma pe generalul Ignatiev cu un șir de argumente, ce-i permiteau celui din urmă să impună de pe poziții de forță guvernului român să renunțe la sudul Basarabiei. Gorceakov observa „că românii n-au nici un tenei pentru invocarea tratatului de la 1856, deoarece însăși existența României era o încălcare a acestui tratat și astfel principiile de drept sînt contrare pretențiilor lor actuale”. Stranie logică a cancelarului, ce venea să contrazică politica promovată de guvernul rus în chestiunea română pe parcursul anilor 50 — 60 ai sec. al XIX-lea. Rusia la Congresul de la Paris de la 1856 a susținut propunerea franceză despre necesitatea unirii Principatelor române, pentru ca după 1859 să recunoască oficial dubla alegere a lui Alexandru I. Cuza. Cît privește însuși tratatul de la Paris, apoi el nu interzicea uniunea, ci prevenea necesitatea consultării românilor în această chestiune.

În instrucțiunile pentru generalul Ignatiev nu erau ignorate nici amenințările directe la adresa României. Diplomatul rus trebuia să dea de înțeles miniștrilor de la București că România nu putea să obțină nici un profit „ocupînd o poziție contrară voinței legitime a Rusiei, riscînd să piardă pentru totdeauna sentimentele binevoitoare ale împăratului și simpatia Rusiei căreia-i datorează atât în trecut cît și în prezent și care datorită poziției sale geografice cît și puterniciei sale va exercita permanent o influență mare în destinele ei (a României — I.V.)”¹².

Drept culme a fariseismului politic profesat de diplomația rusă față de România poate servi următoarea constatare a cancelarului rus, care socotea că miniștrii români urmau să înțeleagă, că „din cei doi vecini numai Rusia putea să le inspire garanția securității, nu numai în conformitate cu tradițiile istorice, ci și datorită faptului, că ea (Rusia — I.V.) e atât de mare că n-are nevoie de anexiuni și atât de puternică pentru a nu revendica compensații”¹³. Cancelarul rus se pronunța contra neutralității României, deoarece aceasta însemna, după părerea sa, separa-

⁹ ACSRO, F. 730, inv. 7, D. 1251, A. M. Gorceakov către N. P. Ignatiev, II/23. I. 1878, f. I.

¹⁰ Ibidem, f. 2.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem, f. 3.

¹³ Ibidem, f. 3—4.

rea Rusiei „do teatrul misiunii sale istorice și intereselor sale vitale”¹⁴. Această considerație a lui Gorceakov conține în sine chintesența politicii rusești față de statul român în acea perioadă.

La 20 ianuarie Ignatiev a sosit la București și imediat a comunicat cancelarului că a găsit situația locală încordată și o iritație crescândă contra Rusiei¹⁵.

În capitala României generalul a avut conversații lungi și penibile cu principele Carol, Președintele Consiliului de miniștri I. C. Brătianu și Ministrul afacerilor străine M. Kogălniceanu. Ignatiev le-a cerut pe un ton categoric ca România să renunțe la cele 3 județe din Basarabia. Împotrivirea miniștrilor români era însă atât de îndârjită, încât însuși generalul Ignatiev a întrevăzut „în viitor mari dificultăți în relațiile cu România”¹⁶.

Principele i-a remarcat generalului că trecerea Dunării de către români, cât și singele vărsat la asediul Plovnei trebuia să salvgardeze sudul Basarabiei. Mai mult ca atât, Carol pretindea o rectificare generală a hotarelor României cu Rusia și cedarea de către ultima a unei părți de teritoriu de pe malul stîng al Prutului. Dar argumentele sale au fost combătute vehement de către Ignatiev și cererile sale au fost respinse¹⁷.

Principele insistă să expedieze o scrisoare împăratului Alexandru II în care intenționa să-i ceară să renunțe la pretențiile sale asupra sudului Basarabiei. Ignatiev a respins și această propunere motivînd că „decizia împăratului este definitivă și irevocabilă”¹⁸.

Miniștrii români au amintit de articolul din Convenția ruso-română de la 4/16 aprilie 1877; ce garantează integritatea teritorială a României. Brătianu a invocat opinia publică, ce era împotriva oricărei cedări teritoriale, accentuînd că țara trezită în țară de această trunchiere de teritoriu poate degenera într-o ostilitate deschisă, față de Rusia. Ministrul român accentua că cedarea Basarabiei de sud putea să devină un precedent periculos, de care putea să profite Austro-Ungaria, ce ar fi putut încerca să-și extindă posesiunile sale pe Dunăre¹⁹. Însă toate argumentele părții române n-au fost ascultate.

Diplomatul rus a recurs la un șantaj notoriu bazat pe insinuări și scorniri vădite declarînd miniștrilor români, că împăratului Alexandru „îi va fi imposibil să refuze protecția vechilor supuși ai săi, care locuiesc nu într-o țară română, ci în vechiul sangeac tătăresc, ce face parte din Basarabia detașată de la Imperiul rus la 1856”²⁰. Generalul-diplomat a trecut la atacuri violente, amenințîndu-i pe miniștrii români, că dacă se vor opune pretențiilor Rusiei, atunci alte persoane vor regla chestiunea în cauză: — „România, trebuie să se supună voinței suveranului Rusiei și să nu-î creeze dificultăți”²¹ declară ultimativ emisarul rus.

¹⁴ Ibidem, f. 4.

¹⁵ ACSRO, F. 730, inv. 7, D. 1266, N. P. Ignatiev, către A. M. Gorceakov, 20. I. 1878, f. 1.

¹⁶ Ibidem, f. 2.

¹⁷ APER, F. Cancelaria, 1878, D. 67, N. P. Ignatiev către A. M. Gorceakov, 23. I. 1878, f. 10 — 11.

¹⁸ Ibidem, f. 12.

¹⁹ ACSRO, F. 730, inv. 7, D. 1266, N. P. Ignatiev către A. M. Gorceakov, 29. I. 1878, f. 15.

²⁰ Ibidem, f. 14.

²¹ Ibidem.

Misiunea lui Ignatiev la București a eșuat. Cu toate acestea, generalul s-a grăbit să se laude lui Stuart că insistențele sale s-au încununat cu succes. Însuși cancelarul i-a replicat că aceasta nu reiese „din telegramele expediate din București pentru Ghica”²². Un argument veridic al insuccesului suferit la București de diplomația rusă îl reprezintă rectificările propuse de generalul Ignatiev la proiectul inițial al condițiilor preliminare de pace elaborat la Petersburg. Aceste schimbări în proiect, conform opiniei diplomatului rus, erau dictate de „ostilitatea și neîncrederea crescândă a românilor”²³. Ignatiev propunea să fie abandonată ideea inițială în conformitate cu care Delta Dunării urma să fie cedată direct României. În schimbul ei el insista ca întreaga provincie Tulcea cu toate insulele de la gurile Dunării să treacă în posesiunea Rusiei, „care putea să le schimbe pe acea parte a Basarabiei detașată la 1856”. Astfel, conchidea generalul, după semnarea păcii, românii neobținând gurile Dunării, nu vor mai putea să renunțe la Dobrogea și să protesteze contra cesiunii Basarabiei²⁴.

Din considerente similare (refuzul românilor de a accepta cedarea celor 3 județe basarabene), rectificări esențiale în proiectul preliminar de pace erau propuse de cancelarul Gorceakov. El i-a recomandat lui Ignatiev ca în viitorul tratat delta și Dobrogea să fie rezervată Rusiei în calitate de compensații eventuale acordate României pentru sudul Basarabiei²⁵.

La București după plecarea lui Ignatiev opoziția conservatoare a supus unei critici aspre guvernul lui I. C. Brătianu învinuindu-l de trădare a intereselor naționale. Timp de câteva zile în parlament a fost citită corespondența diplomatică a guvernului. Învinuirile nu s-au confirmat. Parlamentul român la 26 ianuarie/7 februarie a redactat o moțiune, în care se constata, că inviolabilitatea teritoriului României e garantată de tratatul de la Paris (1856). Guvernul lui I. C. Brătianu era invitat să nu admită nici într-un caz dezmembrări teritoriale²⁶. Stuart comunica cancelarului rus în legătură cu decizia parlamentului român și atmosfera ce se crease în România după plecarea generalului Ignatiev: „E imposibil de prevăzut soluția acestei chestiuni. În prezent noutatea referitor la soarta viitoare a Basarabiei a produs aici o impresie din cele mai profunde și a imprimat relațiilor noastre o adevărată tulburare”²⁷.

La București se miza mult pe atitudinea favorabilă României a țărilor occidentale. Diplomații români în capitalele europene căutau să obțină sprijinul Europei în respingerea pretențiilor rusești de anexare a celor 3 județe basarabene. Dar Puterile garante se limitau doar la promisiuni de ordin platonice.

Cu toate acestea, stăruințele diplomației române nu încetau. La 25 februarie/8 martie Kogălniceanu trimite reprezentanților diplomației ai României de peste hotare o circulară de protest însoțită de un memoriu, în care se aduceau dovezi incontestabile de ordin istoric, economic, poli-

²² APER, F. Cancelaria, 1878, D. 15, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 23. I. (4.02) 1878, f. 6.

²³ Ibidem, D. 67, N. P. Ignatiev către A. M. Gorceakov, 29.01.1878, f. 8.

²⁴ Ibidem, f. 9.

²⁵ Ibidem, A. M. Gorceakov către N. P. Ignatiev, 25.01. 1878, f. 164—165.

²⁶ Ibidem, D. 15, f. 132, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 26. 01. (7.02.) 1878.

²⁷ Ibidem, D. 15, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 23. 01 (4.02) 1878, f. 10.

ție în chestiunea basarabeană²⁸. Cu acest memoriu urma să facă cunoștință diplomația europeană pentru a se informa pe chestiunea în cauză.

La Petersburg se intuia că argumentele guvernului român referitor la dreptul său legitim la moșia strămoșească — Basarabia puteau să aibă o rezonanță favorabilă la guvernele europene. De aceea, în cadrul Ministerului de război al Rusiei a fost elaborat un document ce conținea contraargumente rusești, ce ar fi trebuit să le combată pe cele din memoriul românesc și să demonstreze „corectitudinea” pretențiilor Rusiei față de România²⁹.

Memoriul românesc era considerat drept „o operă foarte tendențioasă și falsă”. Românilor li se aduceau un șir de reproșuri generate de îngrățitudinea lor pentru jefurile Rusiei „ce i-a ridicat din noroi la 1774 și i-a pus pe picioare la 1828 — 1829”.

Mențiunea din memoriul românesc referitor la Basarabia de jos ca vechi teritoriu românesc era considerată ca bazată pe „afirmații neîntemeiate”. În acest document se afirma nici mai mult nici mai puțin că „nu numai partea sudică a Basarabiei, dar și aproape întreaga Moldovă formează patrimoniul ruseesc și nu cel românesc”. Drept argument servea născocirea ineptă că „în Moldova populația autohtonă era slavă (rușii)”, iar valahii au venit aici în sec. al XIV-lea străntorându-i pe ruși de la Siret și pătrunzând în Basarabia de mijloc”. Se mai afirma că „vlahii, sau românii nici odată nu s-au răspândit în partea ei sudică (județele Acherman, Bender, Cahul și Ismail) și care rămânea stepă tătarască”. În concluzie se constata că în conformitate cu legile istorice (românii — + I.V.) „merită să fie respinși după Suceava, Roman și Galați, și nu admiși înainte”³⁰.

Diplomația rusă nu excludea deci, în anumite împrejurări, formularea unor pretenții teritoriale față de România, ce urmau să se extindă pînă la riul Siret. Aceasta era fața veritabilă a vecinului din Răsărit, dornic de pămînturi străine. Pentru a și le însuși el nu se eschiva de la cele mai josnice metode bazate pe scorniri și minciună.

Tratatul preliminar de pace a fost semnat la San-Stefano la 19 februarie/3 martie 1878 fără participarea reprezentanților români. Cu toate că a fost recunoscută independența României, în același timp erau lezate un șir de drepturi și interese vitale ale statului român. Articolul 19 al acestui tratat prevedea că pentru o parte din despăgubirile de război Poarta ceda Rusiei Dobrogea, iar țarul își rezerva dreptul de a o „schimba cu partea Basarabiei detașată la 1856”³¹.

Rusia căuta să ocupe poziții economice, politice, strategice în locul Imperiului otoman, muribund, ignotind, astfel, interesele popoarelor balcanice, care și-au adus aportul la victoria repercutată în acest război.

Guvernul român a luat cunoștință de conținutul acestui tratat din ziarele rusești. Reacția guvernului, cit și a parlamentului român a fost negativă. La 19/31 martie Stuart comunica cancelarului că „lectura textului tratatului de la San-Stefano a produs aici o impresie foarte

²⁸ ACSRO, F. 730, D. 1280, f. 2, 7.

²⁹ APER, F. Secția Română, inv. 498, 1878, D. 813, f. 39—44.

³⁰ Ibidem, f. 44.

³¹ *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. IX, Edit. Academiei, București, 1953, P. 363—367.

penibilă . . . ”, „românii sint nemulțuși de condițiile tratatului. Ignorarea României o găsește drept răzburar”³².

În fața ambelor cance M. Kogălniceanu a infierat acest act în termeni foarte violenți. În aceeași ședință tratatul de la San-Stefano a fost declarat nul și neavenit. Ministrul afacerilor străine s-a angajat să adreseze marilor puteri europene un nou protest în care urma să se solicite sprijinul și protecția Europei³³.

Pentru realizarea acestui scop se creaseră condiții favorabile. Țările occidentale, nemulțumite de condițiile tratatului de la San-Stefano, care modifica raportul de forțe din Sud-Estul Europei în favoarea Imperiului rus au insistat ca el să fie revăzut.

În acest timp activitatea diplomației române era deosebit de febrilă. Kogălniceanu face un șir de demersuri energice pe lângă guvernele europene, pledând în favoarea recunoașterii independenței, integrității teritoriale și dreptului de a participa la noile negocieri de pace. Pentru menținerea integrității teritoriale era nevoie în primul rînd, de recunoașterea neîntîrziată a independenței, ce i-ar fi permis diplomației române să obțină dreptul de a participa la Conferința de pace, unde ar fi putut să apere integritatea teritoriului românesc³⁴. Solicitățile diplomației române au generat reacții diferite din partea guvernelor europene.

La Viena repctatele încercări ale lui I. Bălăceanu de a obține susținerea guvernului austro-ungar în chestiunea admniterii diplomaților români la viitoarea conferință n-au avut sorti de izbîndă³⁵.

Poziția guvernelor Franței și Germaniei în Chestiunea basarabeană era incertă. Franța părea binevoitoare față de România, fiind totuși lipsită de o linie clară de conduită, datorită în mare măsură situației sale internaționale. Germania, cu atitudinea sa rezervată față de dolcanțele românești, nu manifesta nici un fel de inițiativă în susținerea intereselor României, și n-a întreprins nici o acțiune directă pentru a obține admniterarea ultimei la proiectatul Congres³⁶.

Alta a fost atitudinea guvernului Marii Britanii. Diplomația engleză a propus ca reprezentanții României, Serbiei și Muntenegrului să fie admiși la viitoarea conferință europeană, dar această propunere a fost respinsă de Andrassy, care a estimat că „Congresul nu poate fi alcătuit decît din reprezentanții Puterilor semnatare ale tratatului din 1856”³⁷.

Poziția Austro-Ungariei în această chestiune era determinată de considerente lesne de înțeles. Prezența reprezentanților români la viitorul Congres avea să complice realizarea cîrdășicii ruso-austro-ungare de la 15 ianuarie 1877, condițiile căreia, ulterior, în repetate rînduri, au fost precizate de ambele părți, dar cu toate acestea divergențele n-au fost aplanate și au constituit cauza principală a înrăutățirii dintre Imperiul rus și cel austro-ungar în primăvara anului 1878.

³² APER, F. Cancelaria, D. 15, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 19 31.03.1878, f. 140.

³³ APER, F. Cancelaria, D. 15, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 23. 01. (4.02), f. 55—56.

³⁴ Corivan N, *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenței României*, București, 1977, p. 159—160.

³⁵ APER, F. Cancelaria, 1878, D. 67, Novicov către A. M. Gorceakov, 21 ianuarie (8 februarie) 1878, f. 83.

³⁶ *România în relațiile internaționale 1699—1940*, Iași.

³⁷ APER, F. Cancelaria, 1878, D. 67, Novicov către Gorceakov, 5 (17) martie 1878, f. 102.

Cu toate acestea, în cele 3 județe basarabene autoritățile militare ruse se comportau ca niște stăpîni veritabili.

Aici era concentrat un număr mare de unități militare ruse, prin intermediul cărora se exercita o anumită presiune asupra autorităților și populației locale în scopul pregătirii terenului pentru ulterioara reanexiune a acestui teritoriu la Imperiul rus. Acțiunile administrației române din cele 3 județe ce nu conveneau intențiilor rusești erau pur și simplu contramandate la intervenția autorităților militare ruse.

O asemenea soartă a avut-o și tentativa administrației române de aici de a înfăptui un plebiscit ce urma să demonstreze care-i atitudinea populației locale față de soarta județelor Cahul, Bolgrad și Ismail. La 13 ianuarie baronul D. Stuart îl informa pe cancelarul Gorceakov despre intenția prefectului de Ismail de a aduna semnături pentru înfăptuirea acestui plebiscit³⁸. Chiar a doua zi cancelarul îl însărcină pe D. Stuart să dea indicații lui Romanenco „să combată energic manifestările românești, sprijinindu-se pe populația ce judecă just”³⁹.

Baronul Stuart la rîndul său îi recomanda consulului rus la Ismail „să paralizeze intrigile locale, respectînd, în același timp prudența în scopul de a nu se compromite”⁴⁰.

În localitățile din sudul Basarabiei autoritățile militare ruse acționau cu promptitudine și în conformitate cu aceste indicații. În scurt timp, ele au reușit să organizeze emiterea unor petiții cu caracter antiromânesc, semnate de locuitori de origine bulgară din cîteva localități basarabene, ce erau adresate împăratului Alexandru al II-lea.

Toate aceste jalbe aveau un conținut identic. În ele se aduceau nvinuiri administrației românești și se solicita protecția rusă. Fraze întregi se perindau dintr-o petiție în alta. Evident că inspiratorul și autorul acestor opusuri putea fi doar o singură persoană și acesta era consulul Romanenco.

Astfel, la 15 ianuarie locuitorii satului Caracaci adresau o plîngere împăratului în care se jeluiau, că administrația română „i-a lipsit de ultima cămașă”. La 18 ianuarie o plîngere cu un conținut aproape similar a fost întocmită de un grup de oameni din Tatarbunar, ceva mai tîrziu de locuitorii din Bolgrad, Cairaclia, Dolukiol⁴¹.

În pofida tuturor intimidărilor și restricțiilor la care era supusă populația românească din sudul Basarabiei de către armata țaristă, la București erau expediate un șir întreg de telegrame din Cahul, Ismail și alte localități basarabene, în care se aproba decizia parlamentului român de la 26 ianuarie de a respinge orice tentativă de dezmembrare a teritoriului românesc. În aceste telegrame se aduceau asigurări ferme că populația românească de aici era gata să facă sacrificii pentru a menține integritatea României⁴².

Către mijlocul lunii aprilie situația în cele 3 județe se înrăutățise și mai mult. În nota lui M. Kogălniceanu de la 12(24) aprilie adresată

³⁸ APER, F. Cancelaria, D. 15, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 13 (25).01.1878, f. 128.

³⁹ Ibidem, A. M. Gorceakov către D. Stuart, 14.01.1878, f. 204.

⁴⁰ Ibidem, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 23.01(04.02). 1878, f. 10.

⁴¹ APER, F. 145 Secțiunea română, D. 813, f. 28, 32, 34, 36, 45.

⁴² APER, F. Cancelaria, 1878, D. 15, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 8/20.02.1878, f. 23.

consulului Stuart se constata că în districtele din sudul Basarabiei toate orașele și orașelele erau ocupate de garnizoane ruse; o parte din ele erau dislocate chiar și în sate. Mulți ofițeri ruși declarau oficial că Basarabia a trecut în posesiunea Rusiei. Populației locale i se recomandă să nu mai îndeplinească prestațiile față de statul Român. Administrația română era complectamente paralizată și pierduse orice posibilitate de acțiune⁴³.

Știrea referitoare la intenția Rusiei de a mutila teritoriul aliatului său, care și-a făcut onest datoria în războiul ce abia luase sfârșit, a stîrnit nemulțumirea populației românești din localitățile rurale și urbane ale țării:

Această nemulțumire avea un caracter mai pronunțat în Moldova din dreapta Prutului, fapt care îngrijora foarte mult atât diplomații ruși aflați în România, cât și comandamentul armatei ruse dizlocate în nordul Dunării. La începutul lui martie consulul rus la Ismail, Romanenco, scria baronului Stuart, că „românii nici odată nu s-au socotit prietenii noștri, în prezent ei sînt dișpuși ostil . . .”⁴⁴. Reproșuri grave erau aduse de către el conducerii și presei românești care s-au făcut vinovate, după părerea sa, de agitarea spiritelor în România. Insistînd asupra măsurilor de vigilență el cerea să li se dea de înțeles românilor că „țara e ocupată de oamenii disciplinei”⁴⁵.

Nemulțumirea românilor se manifesta sub diferite forme începînd cu disprețul evident manifestat față de armata rusă, dizlocată în România și pînă la forme deschise ca: dezarmarea soldaților ruși și încercări de a captura muniții din depozitele militare. În orașe erau răspîndite proclamații cu caracter antirusesc. Una din ele, răspîndită la Iași, menționa că „în schimbul eforturilor noastre, ea (Rusia — I.V.) vrea să mutileze patria noastră. Nici odată istoria umanității n-a oferit o crimă de înaltă trădare atât de oribilă”⁴⁶.

Șeful jandarmeriei de la căile de comunicații ale armatei ruse din sectorul Iași-Brăila locotenent-colonelul Carpov raporta la 9 martie superiorilor săi despre iritarea crescîndă a populației din orașele Moldovei contra rușilor ce atinsese proporții extrem de mari.

El propunea să fie luate măsuri concrete împotriva acestor nemulțumiri, inclusiv, să se aducă trupe suplimentare în Iași (acolo erau deja 2 batalioane, dar potrivit părerii sale acestea erau insuficiente)⁴⁷.

În decursul lunii martie atitudinea ostilă a ieșenilor față de trupele rusești continua să crească. Comandantul armatei rusești de la căile de comunicații din România într-o scrisoare adresată Baronului Stuart insista ca ultimul să ceară guvernului din București adoptarea măsurilor de precauție pentru „a se evita eventualele ciocniri cu urmări foarte grave — în caz contrar acele măsuri urmanu să fie adoptate de autoritățile ruse”⁴⁸.

⁴³ APER, F. Consulatul de la București, D. 78, M. Kogălniceanu către D. Stuart, 12/24.04.1878, f.17.

⁴⁴ APER, F. Agenția diplomatică la București, 1878, inv. 540/3, D. 73, Romanenco către Stuart, 01.04.1878, f. 14.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem, f. 10.

⁴⁷ Ibidem, Carpov către Iacobson, 09.04.1878, f. 17—18.

⁴⁸ Ibidem, Drenteln către D. Stuart, 21.04.1878, f.15.

La sfârșitul lunii martie lui Stuart i se comunica din Brăila că „animozitatea românilor e generală. Mase compuse din patrioți au inundat cafenelele și alte locuri publice. În oraș au loc demonstrații scandaloase. Chestiunea retrocedării Basarabiei a excitat totalmente adeptii partidului roșu care nici cum nu se pot stăpini”⁴⁹.

În Brăila situația încordată s-a menținut și pe parcursul lunii aprilie. Același Carпов comunica la 24 aprilie lui Stuart : „În ciuda tuturor stăruințelor militarilor noștri, patrioții nu încetează să ne provoace! A fost formată o legiune militară care mereu mărsăluiește prin oraș”. Ofițerul rus cerea insistent ca la Brăila să fie trimise trupe suplimentare pentru a asigura „ordinea”⁵⁰. Consulul rus la Ismail propunea un șir de metode concrete de luptă cu nemulțumirea românilor. El socotea că „2 — 3 exemple instructive de răfuială cu cei cu dispoziții antirussești, organizarea armatei ruse la un nivel mult mai de tenut, o anumită strîmtorare a presei românești puteau să asigure . . . dacă nu dispariția completă, apoi cel puțin o anumită micșorare a frământărilor în societatea română”⁵¹.

Aceeași repulsie față de perseverența românilor o aveau și oficialitățile din capitala nordică.

La Petersburg atitudinea guvernului român față de tratatul de la San-Stefano a stîrnit nemulțumirea și chiar indignarea țarului Alexandru II. Gorceakov prin intermediul unei telegrame îi comunică agentului rus la București, că împăratul i-a ordonat să-i declare generalului Ghica, că dacă guvernul român continuă să protesteze împotriva articolului 8 (pasajul armatelor ruse timp de 2 ani pe teritoriul românesc) trupele ruse vor ocupa România și vor cere dezarmarea armatei române⁵²; Seriozitatea acestor amenințări este confirmată de concentrarea trupelor rusești pe teritoriul României, ce începuse imediat după aceste amenințări.

M. Kogălniceanu îl imputernicise pe generalul Ghica să-i comunice lui Gorceakov că : „O armată, care a luptat la Plevna sub ochii împăratului Alexandru al II-lea, va putea fi strivită, dar că ea nu se va lăsa niciodată să fie dezarmată”⁵³.

Între timp numărul de unități militare rusești, dislocate pe teritoriul românesc continua să crească.

Poziția guvernului român, cu toate acestea, rămânea consecventă. La 24 martie/5 aprilie Kogălniceanu expediază o notă de protest generalului Ghica contra tratatului de pace de la San-Stefano pentru a fi comunicată cancelarului Rusiei⁵⁴. În ea se constata, că tratatul acorda României doar recunoașterea independenței sale de către Poartă, care era deja „un fait accompli”, Ministrul român se pronunța contra schimbului de teritorii românești. Tratatul era considerat nul și neavenit, ce „a fost încheiat fără noi, împotriva noastră și în detrimentul nostru”⁵⁵.

⁴⁹ Ibidem, Carпов către D. Stuart, 31.04.1878, f. 20.

⁵⁰ Ibidem, Carпов către D. Stuart, 24.04.1878, f. 27—28.

⁵¹ Ibidem, Rumanenco către D. Stuart, 21.05.1878, f.36—41.

⁵² APER, F. Cancelaria, D. 15, A.M. Gorceakov către D. Stuart, 21. 04.1878, f. 213.

⁵³ *Acte și documente din corespondența diplomatică a lui Mihail Kogălniceanu relative la războiul independenței României 1877—78*, publicate de Vasile M. Kogălniceanu, București, 1893, vol. I, fascicula I, M. Kogălniceanu către generalul Iancu Ghica 2, aprilie 1878, p. 87.

⁵⁴ APER, F. Cancelaria, 1878, D. 90, M. Kogălniceanu către I. Ghica, 24.03. (03.04.) 1878, f. 2—8.

⁵⁵ Ibidem, f. 7.

Reacția Petersburgului a fost din cele mai negative. Nota guvernului român a fost apreciată ca „un procedeu răuvoitor” față de Rusia. Cancelarul rus confirmă încă o dată în plus intenția guvernului său de a insistea asupra veritabilă ocupație a teritoriului românesc, susținând că, „nu ne rămâne decât să supraveghem interesele de prim ordin, care constau în menținerea căilor noastre de comunicație cu armatele noastre de dincolo de Dunăre”⁵⁶. Argumentarea acestor măsuri era făcută într-un stil devenit tradițional pentru politica rusească în această parte a lumii: „Noi nu putem sacrifica opera de emancipare a creștinilor, nici interesele Rusiei, nici cele întreprinse de ea (în ultimul război — I.V.) și la care a cooperat România”⁵⁷. Gorceakov n-a ignorat nici amenințările directe la adresa României: „Dacă interesele vor cere măsuri de precauție sau de apărare, ele vor fi primite fără ezitări (. . .). Guvernul imperial o va face cu fermitate și eneigia cuvenită”⁵⁸. Petersburgul intenționa să transforme teritoriul românesc într-un bulevard pentru satisfacerea ambițiilor geopolitice imperiale. Cu toate acestea M. Kogălniceanu în discuțiile cu reprezentantul diplomatic rus la București continua să fie la fel de hotărât.

La 23 martie/4 aprilie Carol i-a declarat lui Stuart că, „dezarmarea armatei o găsește dezonorabilă pentru sine, ea poate să aducă la ciocniri sângeroase, deoarece armata va opune rezistență acestor încercări”. Principele a declarat că personal își va face datoria. În același timp el admitea posibilitatea unor tratative în scopul aplanării conflictului și era gata să semneze chiar și o nouă convenție⁵⁹.

Guvernul rus a hotărât să se folosească de această lipsă de unitate în cadrul conducerii române. La 27 martie/8 aprilie Gorceakov îl însărcina pe Stuart să-l informeze pe Carol, că la București va fi trimis un funcționar pentru semnarea unei noi convenții militare⁶⁰. Petersburgul voia prin intermediul unei noi convenții, impuse prin forță să transforme România în cimp de bătăie în eventualul conflict cu statele occidentale. Această tentativă a guvernului rus era un nou atentat flagrant la suveranitatea statului român.

Concesiile acceptate de principe au fost respinse, în cele din urmă, de Mi Kogălniceanu, care i-a declarat agentului rus că consideră imposibilă semnarea unei noi convenții⁶¹. Consecvența cu care acționa guvernul român irita autoritățile din Petersburg. În acest conflict a căutat să intervină personal împăratul Alexandru al II-lea, ce a expediat principelui Carol o telegramă în care și-a exprimat nemulțumirea sa față de guvernul României și dorința sa de a-l vedea schimbat cu altul „compus din elemente mult mai agreabile Rusiei”⁶².

⁵⁶ APER, F. Cancelaria, 1878, D. 15, A.M. Gorceakov către D. Stuart, 16.04.1878, f. 232.

⁵⁷ Ibidem, f. 235.

⁵⁸ Ibidem, f. 230, 235.

⁵⁹ APER, F. Cancelaria, D. 15, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 23.03 (04.04) 1878, f. 141.

⁶⁰ Ibidem, A. M. Gorceakov către D. Stuart, 27.03.1878, f. 219.

⁶¹ Ibidem, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 2/14.04.1878, f. 68.

⁶² APER, F. Consulatul de la București, D. 78, D. Stuart către A.M. Gorceakov, 5.04.1878, f. 38.

Aceasta nu era altceva, decît un nou amestec vădit al autorităților țariste în treburile interne ale României. Kogălniceanu i-a declarat lui Stuart în legătură cu aceasta, că „principele a fost profund amărit și ofensat de noua tentativă, ce încerca să-l priveze de libertatea de acțiune impunîndu-i schimbarea guvernului său și făcîndu-l să cedeze unei presiuni străine și să accepte rolul inferior de simplu executor al ordinelor emănate din afară”⁶³.

Diplomația rusă, în situația cînd tentativa de a răsturna guvernul I. Brătianu — M. Kogălniceanu prin intermediul unei presiuni exercitate asupra principelui Carol a eșuat, a încercat să acționeze altfel. Principelui i s-a propus ca I. Brătianu, care era în acel timp în Occident, să-și continue călătoria și să vină la Petersburg „pentru a-și expune poziția în scopul de a atinge un compromis indispensabil în criza actuală”⁶⁴.

În situația cînd trupele ruse au împînzit jumătate de țară, ocupînd un șir de poziții strategice, cînd amenințările și șantajul la adresa conducerii României nu încetau, vizita Președintelui Consiliului de miniștri în capitala Imperiului rus putea fi interpretată în țară ca o acceptare a dictatului impus de vecinul agresiv.

M. Kogălniceanu a respins și această tentativă a diplomației ruse de a-și umili aliatul. În aceeași audiență ministrul român i-a vorbit lui Stuart despre îngrijorarea provocată de afluxul de trupe ruse în Principat ce ocupaseră către acel moment un șir de poziții strategice, depășindu-se astfel prevederile Convenției de la 4/16 aprilie 1877. În nota înmînată diplomatului rus cu această ocazie se menționa, că în districtele basarabene era înfăptuită o veritabilă ocupație. Reni, Chilia și Bolgrad deveniseră un centru de concentrare a trupelor ruse. Kogălniceanu i-a declarat pe un ton categoric lui Stuart, că „armata română se retrage în Valahia Mică (Oltenia — I.V.) unde va aștepta venirea trupelor ruse ca s-o dezarmeze și dacă această amenințare va fi realizată, armata română în frunte cu principele își va face datoria, opunînd rezistența, de care-i în stare pentru a se retrage în cele din urmă în Austro-Ungaria”⁶⁵.

Guvernul imperial nu lua în seamă toate protestele miniștrilor români și amenințările Petersburgului continuau să se materializeze. La 26 martie divizia II infanterie rusă ocupase Giurgiu. La 31 martie 2 regimente de cazaci cantonaseră la Băneasa (suburbia Bucureștiului) fără a avea permisiunea autorităților române⁶⁶. Un șir de unități ale armatei ruse au fost aduse chiar din sudul Dunării. Fusesse elaborat și un plan special de ocupare a capitalei. A fost prevăzută chiar numirea unui guvernator militar rus al Bucureștiului, fusesse tipărită o proclamație către bucureșteni, ce era menită să îndreptățească această măsură⁶⁷.

În pofida acestui evident pericol, guvernul român continua să se manifeste hotărît în acțiunile sale. Consecvența cu care acționau miniștrii români era în particular motivată și de speranța într-un sprijin eventual din partea puterilor occidentale. Dar aceste așteptări nu s-au adevărit.

⁶³ Ibidem, f. 38—39.

⁶⁴ Ibidem, f. 42.

⁶⁵ Ibidem, f. 68—69, 72, 69.

⁶⁶ *România în războiul de independență 1877—78*, București, 1977, p. 378.

⁶⁷ *Mărturii finlandeze privind războiul din 1877—78 împotriva Imperiului Otoman și România*, în „Analele de istorie”, XV, nr. 4/1963, p. 52—56.

Marile puteri europene n-au riscat să meargă pînă la ruperea relațiilor diplomatice cu Rusia. Chiar și diplomația austriacă făcea un joc dublu. În luna aprilie, cînd relațiile ruso-austriece erau extrem de încordate, ea îndemna România să opună rezistență. Mai tîrziu, obținînd Bosnia și Herțegovina drept compensație pentru neutralitatea sa, Austro-Ungaria renunță la susținerea guvernului român.

Conducerea României, chiar și atunci cînd era aproape convinsă că este părăsită de marile puteri europene, căuta să întreprindă maximum de eforturi pentru a evita dezonoarea pusă la cale de fostul său aliat. De data aceasta se conta mai mult pe propria consecvență și fermitate.

La începutul lunii iulie Stuart comunica Petersburgului că plecarea lui Brătianu și Kogălniceanu la Berlin cit și numirea lui C. A. Rosetti în postul de Președinte interimar al guvernului au fost marcate prin redublarea agitației contra cedării Basarabiei. Membrii guvernului român după părerea sa, nu excludeau nici un mijloc pentru „a-și asigura sprijinul armatei și al maselor populare în scopul de a produce o explozie”⁶⁸. Scopul acestei frămîntări, conform opiniei diplomatului rus, era de a obliga Congresul să renunțe la consimțirea cedării Basarabiei în favoarea Rusiei. Sfortările întreprinse de conducerea României, de adevărații săi patrioți în luna iunie 1878 erau dictate de o ultimă speranță că Europa va auzi glasul românilor și va ține cont de interesele lor. Această agitație ajunsă la apogeul său în ajunul intrării miniștrilor români în Congres era însoțită de concentrarea armatei române și devenise pentru diplomația rusă foarte îngrijorătoare. Stuart a căutat să intervină pe lângă principele Carol în scopul de a calma spiritele în țară. Carol i-a declarat fără echivoc diplomatului rus că „armata română este concentrată pentru a putea susține vocea reprezentanților săi în sinul Congresului”⁶⁹. Stuart prin intermediul împuternicitului cu afaceri al Germaniei Alvensleben a căutat să exercite aceiași presiune asupra principelui României. Către sfîrșitul lunii iunie pentru diplomația rusă a devenit evident că toate puterile europene nu numai că au refuzat să acorde României sprijinul solicitat, dar au început să facă mari presiuni asupra Bucureștilui în ideea că acesta va accepta benevol cedarea sudului Basarabiei. La 24 iunie împuternicitul cu afaceri rus la București nu fără satisfacție comunica superiorilor săi din Petersburg că guvernul român „a părăsit ideea referitor la împotrivirea armată în urma amenințărilor Austriei că va ocupa România în caz de dezordini în timp de 24 de ore”⁷⁰. Cu toate acestea românii n-au încetat să protesteze contra dezmembrării teritoriului românesc. Mari incomodități pentru autoritățile ruse prezenta C. A. Rosetti — „inima partidului roșu, democrat și revoluționar pătimaș, prietenul lui Mazzini și a celor mai avansați radicali din Italia și Franța”⁷¹ — apreciere ce-i aparținea chiar Baronului Stuart. Într-un raport adresat cancelarului Gorceakov împuternicitul cu afaceri rus de la București menționa între altele referitor la persoana lui C. A. Rosetti : „Visul său cel mai mare este de a obține din partea Majestății Sale nu

⁶⁸ APER, F. Cancelaria, D. 15, D. Stuart — A. M. Gorceakov, 7/19. 07. 1878, f. 92.

⁶⁹ Ibidem, f. 93—94.

⁷⁰ Ibidem, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 26.06 (08,07) 1878, f. 156.

⁷¹ Ibidem, f. 88—89.

numai renunțarea Rusiei la Basarabia Română, dar și anexarea Basarabiei noastre (nordul și centrul Moldovei dintre Prut și Nistru — I.V.) la România. În asemenea caz el ne promite nouă devotamentul absolut și pentru totdeauna al țării (sale — I.V.)”⁷² C. A. Rosetti i-a declarat într-o audiență diplomatului rus, că „dacă Congresul ne va lipsi de Basarabia, România va protesta, neacceptând nici un schimb, nici o indemnizație”⁷³.

Cu toate acestea Congresul de la Berlin n-a ținut cont de dorințele românilor de a-și menține integritatea teritorială a țării. Prin tratatul de la Berlin marile puteri au recunoscut independența României, condiționată de cedarea către Imperiul rus a Sudului Basarabiei, și de înlăturarea discriminărilor confesionale. Acest tratat, dictat de interesele marilor puteri europene era o expresie a politicii de dominație și de împărțire a Europei în zone de influență.

Totuși, românii și după terminarea lucrărilor Congresului au continuat să protesteze în problema basarabeană, fapt care irita foarte mult Petersburgul. Autorităților ruse le provoca o deosebită îngrijorare gruparea politică formată din 45 — 46 de oameni în frunte cu Președintele Camerei deputaților Vernescu și ministrul de externe Ionescu din care mai făceau parte Ion Ghica, D. Sturza și alți membri ai fracției moldovenești apreciată de baronul Stuart ca „partid foarte nesupus și ostil intereselor rusești”⁷⁴. Această grupare politică a fost cea mai consecventă în chestiunea sudului Basarabiei. Pe parcursul lunilor iunie — septembrie ea a desfășurat o amplă activitate continuând să se pronunțe categoric împotriva mutilării teritoriului românesc și a acceptării condițiilor formulate de Congresul de la Berlin. Formele acestei activități erau diverse: articole în presa românească, luări de cuvânt în fața concetățenilor, răspândirea foilor volante în care se protesta vehement contra dezmembrării țării prin cedarea sudului Basarabiei⁷⁵.

Intensificarea activității partidului liberal a contribuit potrivit părerii lui Stuart, la dezvoltarea propagandei în sinul tuturor claselor și păturilor sociale⁷⁶ contra acceptării condițiilor Congresului în chestiunea basarabeană.

Baronul Stuart a căutat să intervină pe lângă principe cerându-i concursul în calmarea spiritelor, dar a primit un răspuns nesatisfăcător. Autoritățile țariste au recurs și la încercări de mituire a presei românești. La începutul lunii iulie comandamentul armatei ruse din România a alocat 1000 franci în scopul „înfrinării presei locale de la invective contra Rusiei”⁷⁷.

Viața politică din România în lunile iulie — septembrie a fost dominată de o aprigă polemică între conservatori și liberali privitor la atitudinea ce urma să fie adoptată față de deciziile Congresului de la Berlin în chestiunea basarabeană. Opoziția conservatoare, intenționând să înlăture guvernul liberalilor, pleda în favoarea convocării unei Constitu-

⁷² Ibidem, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 24.05 (5.06) 1878, f. 89.

⁷³ Ibidem, D. Stuart — A. M. Gorceakov, 30.05 (11.06) 1878, f. 150.

⁷⁴ APER, F. Cancelaria, 1878, D. 15, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 24.01(05.02), 1878, f. 14.

⁷⁵ Ibidem, S. Stuart către A. M. Gorceakov, 13(25) 07.1878, f. 98.

⁷⁶ Ibidem, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 12(21) 08.1878, f. 111.

⁷⁷ APER, F. Consulatul de la București, D. 78, f. 4.

ante care urma să decidă în definitiv soarta celor 3 județe basarabene. Liberalii insistau ca hotărîrea în această chestiune s-o adopte parlamentul român ⁷⁸.

Petersburgul manifesta semne evidente de nemulțumire față de această îndelungată polemică. Din capitala nordică au răsunit iarăși amenințări serioase la adresa conducerii României. La 21 septembrie guvernului român i-a fost comunicat avizul cancelarului rus în care se menționa că hotărîrile Congresului de la Berlin sînt obligatorii pentru toate statele, inclusiv și pentru acelea ce n-au participat la lucrările acestuia. În acest document se mai menționa că din momentul cînd Basarabia de Sud a fost donată de arcopagul european Rusiei nici o cameră română, oricare ar fi ea, n-are dreptul de a modifica dispozițiile tratatului de la Berlin. Avizul se încheia cu amenințarea ocupării imediate a sudului Basarabiei în cazul cînd România va încerca să refuze ⁷⁹.

Către acel timp guvernul român își determinase atitudinea față de deciziile Congresului în chestiunea celor 3 județe basarabene. Cedarea era inevitabilă. Rămînea să fie determinat modul în care urma să aibă loc această cesiune teritorială.

La sfîrșitul lunii august, în cadrul unei vizite la Berlin M. Kogălniceanu a declarat că guvernul român a hotărît să decline numirea comisiei de delimitare a hotarelor și semnarea unui act despre cedarea teritoriului românesc din stînga Prutului. Acest refuz, conform părerii baronului Stuart, era determinat de intenția României de a-și atribui destinul de martir și de a nu admite supoziția că ea acceptă benevol cedarea Basarabiei de Sud ⁸⁰.

Modalitatea în care urma să aibă loc cedarea celor 3 județe fusese stabilită încă la 8 august cînd guvernul român indica prefectilor din sudul Basarabiei să nu efectueze retrocedarea și să se retragă protestînd și declarînd că cedează în fața violenței ⁸¹.

La 15 (27) septembrie în cadrul ședinței extraordinare a corpurilor legislative M. Kogălniceanu a dat citire mesajului principelui Carol, în care era expusă atitudinea suveranului român față de hotărîrile Congresului de la Berlin. În acest document se menționa că România a fost chemată să facă în numele păcii generale „sacrificii penibile și dureroase”. Europa, admișînd România în familia statelor independente și restituindu-i grilele Dunării, i-a conferit, în același timp, executarea unui „dureros sacrificiu” cerîndu-i părăsirea județelor românești de cealaltă parte a Prutului. „Nu există un singur român —, conchidea principele —, de la Suveran și pînă la ultimul cetățean care nu deplînge această dezmembrare a teritoriului patrimonial decretată de arcopagul european”.

În același timp se nutrea speranța că Europa nu va întîrzia să dea României mîine ceea ce ea n-a putut să-i acorde azi din cauza „rivalității de interese și necesităților de moment” ⁸².

⁷⁸ APER, F. Cancelaria, 1878, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 20.08(I.09.) 1878, f. 102.

⁷⁹ APER, F. Consutul de la București, D. 72 (1878), f. 396.

⁸⁰ APER, F. Cancelaria, 1878, D. 15, D. Stuart către A. M. Gorcenkov, 26.08 (9.09) 1878, f. 117—118.

⁸¹ Ibidem, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 12(24) 08.1878, f. 112.

⁸² Ibidem, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 25.09(7.10) 1878, f. 126.

În această frază baronul Stuart a întrevăzut o aluzie la un viitor conflict între Austria și Rusia, în care România urma să participe de partea primei în speranța de a obține întreaga Basarabie ⁸³.

Conducerea României într-adevăr nu dorea să admită părerea că problema Basarabiei era pe deplin epuizată. Acest lucru l-a menționat însuși principele Carol, care într-o discuție avută cu liderii partidului conservator V. Boerescu și D. Ghica a declarat că a hotărât să nu admită decît o cesiune exclusiv administrativă și nu va ratifica niciodată un act oarecare emanat de Camera actuală ori de o Constituantă, ce ar constata această cesiune. Motivația principele o găsea în faptul că România e cointeresată să nu-și compromită libertatea sa de acțiune prin oarecare acțiuni în scopul de a putea aspira ziua cînd va intra din nou în posesiunea Basarabiei, la care este obligată să refuze în prezent ⁸⁴.

Pentru cedarea sudului Basarabiei a fost creată o comisie din reprezentanți ruși și români. Partea română a refuzat să accepte constituirea unei comisii speciale, împuternicită cu efectuarea lucrărilor de demarcație a hotarelor. Ordinea restituirii a rămas cea din 1857, cînd cele 3 județe au trecut în componența Moldovei conform tratatului de la Paris de la 1856 ⁸⁵. Guvernul român a refuzat să semneze actul referitor la stabilirea noului hotar statal între România și Imperiul rus. În scopul urgențării ocupării Basarabiei de Sud Alexandru al II-lea a recomandat reprezentanților ruși „să nu se insiste la semnarea unui asemenea act” ⁸⁶.

La 9 octombrie 1878 autoritățile rusești au preluat administrarea sudului Basarabiei. În aceeași zi guvernatorul Basarabiei, generalul Sebeco, și, în același timp, împuternicitul principal al Rusiei pentru primirea Basarabiei de Sud se adresa prin intermediul unui manifest locuitorilor celor 3 județe românești, felicitîndu-i cu ocazia intrării în „marea familie rusă”, chemîndu-i să fie „demni de marele Imperiu” ⁸⁷.

Astfel a fost scrisă încă o pagină tragică (dar nu ultima) din istoria relațiilor româno-ruse.

LA RUSSIE ET LE PROBLÈME DE LA BESSARABIE
PENDANT LA GUERRE D'INDÉPENDANCE (1877 — 1878)
(À LA LUMIÈRE DE NOUVEAUX DOCUMENTS
DÉCOUVERTS DANS LES ARCHIVES DE RUSSIE)

résumé

L'auteur relève les pressions exercées par la diplomatie tsariste qui avait l'intention de réannexer le sud de la Bessarabie cessé à la Moldavie après la paix de 1856. De son côté, le cabinet de Bucarest sollicitait instamment le respect de la convention roumano-russe par laquelle on garantissait l'intégrité territoriale de l'Etat roumain. A partir des

⁸³ Ibidem, f. 122—123.

⁸⁴ Ibidem, f. 123—125.

⁸⁵ APER, F. 145, Secțiunea română, 1878, D. 815, f. 124.

⁸⁶ Darea de seamă a Departamentului asiatic al MAE al Rusiei, 1878, 8.

⁸⁷ APER, f. 145, Secțiunea română, inv. 498, D. 817, f. 2.

documents russes analysés, se détachent les attitudes, les réactions, la démarche des hommes politiques de l'époque appelés à veiller sur le destin de la Roumanie. La réaction des groupements politiques représentés dans le Parlement, l'attitude de la presse roumaine indépendante ou de parti et en même temps les réactions de l'opinion publique face à la ligne de politique étrangère de la Russie tsariste fermement décidée d'avoir accès de nouveau au Bas-Danube, ont constitué des soucis permanents, tout au long de l'année 1878, pour la diplomatie du tsar Alexandre II. Dans ce contexte, l'auteur passe en revue les positions des autres grandes puissances européennes concernant les trois départements du sud de la Bessarabie ; on remarque la duplicité de ces positions, les intérêts mesquins, l'absence d'une attitude politique décidée vis-à-vis des tentatives de la Russie d'avancer en direction d'Istanbul et des Détroits. Malgré les efforts de la diplomatie roumaine, de I. C. Brătianu et M. Kogălniceanu notamment, les représentants des grandes puissances réunis à Berlin ont décidé la réannexion du sud de la Bessarabie à l'Empire tsariste.

PRINCIPIUL INTEGRITĂȚII TERITORIALE ÎN POLITICA ROMÂNEASCĂ ÎN VREMEA LUI ALEXANDRU IOAN CUZA

SEVER MIRCEA CATALAN

Printre problemele mari, grave și complexe cu care s-a confruntat domnia lui Alexandru Ioan Cuza un loc deosebit l-a avut apărarea frontierelor Principatelor Unite, deci a integrității lor teritoriale. Eforturile făcute în acest sens de tânărul stat național român, lipsit de atributele independenței, prezentau o importanță capitală pentru recunoașterea lui ca o entitate politico-teritorială distinctă în concertul european. Lupta pentru menținerea integrității teritoriale s-a constituit astfel într-un act de apărare a demnității naționale, întruchipînd o fațetă a „revoltei naționalismului român împotriva seriei de tratate care stabiliseră cadrul său juridic și limitele manifestării sale”¹.

Într-adevăr, Poarta și cabinetele europene aveau tendința inacceptabilă pentru diplomația românească de a considera Dunărea o frontieră internă a Imperiului otoman. Din punctul de vedere al autorilor Tratatului de Pace de la Paris, frontiera de nord și est a Moldovei nu era decât un hotar „entre les deux Empires”², otoman și rus. În timpul luptei Principatelor pentru unirea lor deplină, Poarta insistă asupra faptului că acestea sînt : „partie integrante de l’Empire”³. Cînd, la sfîrșitul primăverii lui 1864, guvernul român își exprimase la Constantinopol îngrijorarea în legătură cu concentrările de trupe ruse și austriece la frontierele nordice ale Principatelor Unite⁴, ministrul de externe Aali Pașa i-a evocat lui N. Bordeanu (locțiitorul titularului agenției române în capitala otomană, C. Negri) asigurările primite de la reprezentanții St. Petersburgului și Vienei, și anume că cele două Puteri creștine nu intenționau „ . . . d’entrer sur le sol de l’Empire”⁵. Nici consuli Puteri-

¹ T. W. Riker, *The Making of Roumania. A Study of an International Problem* (în continuare *The Making...*), London, Oxford University Press, 1931, p. 507. ed. rom. — p. 624).

² Ghenație Petrescu, D. A. Sturdza, D. C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renascerii României* (în continuare *Acte...*), II, București, p. 1081.

³ A Baligot de Beyne către Al. I. Cuza, 24 aprilie / 6 mai 1861; document publicat cu dată greșită (6 18 mai 1861) de E. Boldan, *Arthur Baligot de Boyne Corespondență cu Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri, studiu introductiv, selectarea și traducerea textelor, note, comentarii și indici de...* (în continuare *A. Baligot de Beyne, Corespondență...*), Iași, 1983, p. 83.

⁴ Îngrijorarea fusese împărtășită de domnitorul român și miniștrilor de externe ai Franței, Marii Britanii, Prusiei și Italiei, la 29 aprilie / 11 mai 1864 (B.A.R., Serv. Msse, Arb. Al. I. Cuza, IV, f. 255—258 v).

⁵ N. Bordeanu către Al. I. Cuza, Pera, 10/22 mai 1864 (B.A.R., Serv. Msse, Arb. Al. I. Cuza, III, p. 278—287).

lor garante în Principatele Unite nu uitau să menționeze adesea acest punct de vedere, mai ales atunci când inițiativele lui Cuza păreau prea supărătoare. Astfel, în timpul audienței colective din 19/31 martie 1865, consuli au cerut lui Cuza să accepte aplicarea capitulațiilor în Principatele Unite, întrucât acestea sînt „parte integrantă a Imperiului otoman”⁶. Mult mai tîrziu, Constituția otomană din 11/23 decembrie 1876, prin articolele 1,7 și 8 avea să sublinieze această pretenție⁷, în vădită contradicție cu tradiția istorică și realitatea „de facto”.

Aplicarea de către Principatele Unite a principiului integrității teritoriale în relațiile cu Puterea suzerană avea așadar să fie marcată de numeroase asperități și neînțelegeri. Pe de o parte conflictele aveau să îmbrace forma unor dispute teritoriale, iar pe de alta ele vor consta în incidente la frontiera dunăreană.

Insulele de pe Dunărea munteană au constituit un obiect de conflict ce a marcat aproape întreaga domnie a lui Cuza. Porții i s-a cerut, pe cale diplomatică, să restituie Principatelor Unite cele circa patruzeci de insule situate între Giurgiu și Calafat, abuziv ocupate în timpul și în perioada imediat următoare Războiului Crimeii⁸. Partea română conta pe sprijinul Franței⁹, dar dificultățile erau majore. Reaua voință evidentă a Porții era favorizată și de faptul că în harta anexă a Tratatului de la Adrianopol nu figurau decît paisprezece din cele patruzeci de insule românești, cu toate că, potrivit raportului lui C. Negri din 30 iunie/12 iulie 1860, „celelalte douăzeci și șase de insule „ne se trouvent pas non plus sous la rubrique des îles turques”¹⁰. În vara lui 1862 Cuza i-a cerut din nou lui C. Negri să redeschidă la Constantinopol problema celor patruzeci de insule, „. . . occupées en 1854 par l'armée ottomane pour les nécessités de la guerre contre la Russie, qui sont encore à cette heure en la possession de la Sublime Porte et dont la propriété nous est cependant garantie d'une manière incontestable par le texte du Traité d'Adrianople . . .”¹¹. Trei ani mai tîrziu problema continua să rămînă în actualitate. La 16/28 iulie 1865, Jurnalul Consiliului de stat consemna numirea lui Al. Odobescu și a maiorului Sachelarie la „Comisiunea Internațională întocmită pentru delimitarea insulilor Dunării”¹². Aali Pașa, ministrul de externe otoman, solicitase la sfîrșitul lui 1864 „un raport sur la question des îles”¹³, pe care urma să-l întocmească un demnitar otoman trimis la Rusciuk, dar lipsa dorinței de cooperare a Porții a fost cvasi-

⁶ C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1970, p. 340.

⁷ N. Adăniloae, *Independența națională a României*, București, 1986, p. 138.

⁸ * * * *Istoria trupelor române de grăniceri*, București, 1987, p. 137.

⁹ O notă a ministrului de externe al Franței Edouard-Antoine Thouvenel către Charles-Jean-Marie-Félix, marchiz de Lavalette, ambasadorul francez la Constantinopol, i-a fost arătată de aceasta din urmă lui C. Negri. Nota sublinia sprijinul francez atît pentru rezolvarea chestiunii frontierei pe brațul Chilia, cît și în ceea ce privea insulele „de la Valachie” (C. Negri către Al. I. Cuza, Constantinopol, 17/29 iunie 1860, E. Bojdan, *Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri. Corespondență. Documente literare. Text ales și stabilit, traducere, studiu introductiv și note de . . .* (în continuare C. Negri. *Corespondență*), București, 1980, p. 112.

¹⁰ *Ibidem*, p. 124.

¹¹ Al. I. Cuza către C. Negri, București, 22 iulie / 3 august 1862 (*Ibidem*, p. 503—504); C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 119).

¹² Arh. St. Buc., *Fond Al. I. Cuza*, dos. 10 f. 4. La f. 5 copia decretului domnesc de numire a lui Al. Odobescu în această funcție.

¹³ B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, III, f. 366.

constantă, astfel încît chestiunea insulelor a putut fi rezolvată abia după proclamarea Independenței¹⁴.

Cele patruzeci de insule de pe Dunărea munteană nu au reprezentat singurele pămînturi acaparate de Poartă după Războiul Crimeei. Tratatul de Pace de la Paris hotărîse ca insulele din Delta Dunării aflate la nordul brațului Sulina urmau a reveni Moldovei¹⁵. Dar prin Protocolul de la Paris din 25 decembrie 1856/6 ianuarie 1857 se hotărîa ca „ . . . les îles comprises entre les différents bras du Danube à son embouchure et formant le Delta de ce fleuve [. . .] au lieu d'être annexées à la Principauté de Moldavie comme le stipulait l'art. 21 du Traité de Paris seront replacées sous la souveraineté immédiate de la Sublime Porte . . . ”¹⁶. Tratatul semnat la Paris la 7/19 iunie 1857 confirma Protocolul din ianuarie același an;¹⁷ astfel încît Delta Dunării avea să rămînă Imperiului otoman pînă la Războiul de Independență. Totuși, în timpul domniei lui Cuza opinia publică românească nu a considerat chestiunea rezolvată. Sugestiv în acest sens ni se pare un articol semnat Ion Ulpianu, apărut la 17/29 iunie 1865 în „Trompeta Carpaților”¹⁸. Articolul relevă faptul că „insulele danubiene care se află de la Galați pînă la Marea Neagră „aparțin de drept României” conform Tratatului de la Paris. Era subliniată bogăția și importanța Deltei: 16.000 locuitori și un venit anual de 50.000 galbeni. Întrucît „ce este al României nu poate fi al Turciei” se cerea restituirea teritoriului românesc uzurpat, odată cu suma de 584.000 galbeni, venitul pe nouă ani de cînd Imperiul otoman îl „stăpînesce fără drept”.

Aceeași soartă tristă au rezervat-o Protocolului din 6 ianuarie 1857¹⁹ și Tratatul din 19 iunie același an^{19bis} Insulei Șerpilor. Întrucît era situată doar la mai puțin de 45 km est de gurile Dunării²⁰, cele două documente internaționale amintite mai sus au socotit necesar să-i rezerve o soartă identică Deltei.

În ceea ce privește disputele teritoriale cu Poarta, partea română a avut totuși cîștig de cauză în chestiunea frontierei pe brațul Chilia. Nexistînd perspectiva apropiată a redobîndirii Deltei, se punea cu acuitate problema obținerii unui șenal navigabil pe Dunăre, prin reșezarea grabnică a hotarului basarabean româno-otoman pe thalweg-ul brațului

¹⁴ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 119.

¹⁵ R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza-Vodă*, București, 1931, p. 127.

¹⁶ Charles Samwer, *Nouveau Recueil de traités, conventions et autres transactions remarquables servant à la connaissance des relations étrangères des puissances et états dans leur rapports mutuels. Rédigé sur copies, collections et publications authentiques. Continuation du Grand Recueil de G. Fr. de Martens, par. . . tome XV jusqu'à l'année 1857*, Gottingue, Librairie de Dietrich, 1857, p. 794; *Acte. . .*, III, p. 1032; v. și „Revista de istorie militară” nr. 2/1991, p. 25.

¹⁷ *Acte. . .*, V, p. 851; I. Cârjănă și I. Seftiuc arată că „autoritățile țariste au recurs la mijloace de presiune pentru ca gurile Dunării să nu fie restituite Moldovei, obligație înscrisă în tratatul din 1856, ci Turciei; pretextul invocat, și anume că le luaseră de la Turcia, nu putea acoperi realitatea evidentă că guvernul țarist spera să cadă mai ușor la învoială cu Poarta” (*Dunărea în istoria poporului român*, București, 1972, p. 43).

¹⁸ „Trompeta Carpaților”, an I (III) nr. 30 (347), joi, 17/29 iunie 1865, f. 1, col. 4—5.

¹⁹ Ch. Samwer, *op. cit.*, XV, p. 794; *Acte. . .*, III, p. 1032—1033.

^{19 bis} *Acte*, V, p. 851.

²⁰ Romulus Seișanu, *Dobrogea, Gurile Dunării și Insula Șerpilor. Schiță monografică. Studii și documente*, București, 1928, p. 79.

Chilia²¹. Inițial, hotarul pe brațul Chilia fusese „trasat defectuos”²²; pescarii din Vâlceov erau astfel foarte dezavantajați, fiind supuși unei duble impuneri, românești și otomane, aceasta din urmă împovărătoare. Faptul că principiul thalweg-ului nu era aplicat la brațul Chilia lipsea Moldova și de folosința brațului Oceakov. În aceste condiții C. Negri cerea, încă de la sfârșitul lui 1859, să se renunțe la frontiera stabilită pe malul stîng al brațului Chilia, în favoarea unei noi frontiere, fixată, conform cutumelor internaționale, neacceptate însă de tradiția otomană, pe thalweg-ul cursului de apă menționat²³. Rapoartele lui C. Negri către Cuza din 3/15 aprilie²⁴, 10/22 iulie²⁵, 18/30 august²⁶ 1860 vorbesc despre dificultățile tratativilor cu Poarta, dar și despre fermitatea tinerii diplomații românești.

Din fericire, Principatele Unite au putut beneficia de sprijinul diplomației franceze²⁷. Cuza s-a adresat personal împăratului Napoleon III²⁸, dar și celorlalți suverani ai Puterilor garante²⁹, atît în problema brațului Chilia, cît și a Deltei Dunării. Nu era exclusă nici perspectiva unui schimb teritorial. La 29 mai/10 iunie 1861, A. Baligot de Beyne, secretarul domnitorului, îl informa pe acesta că îi comunicase girantului ambasadei franceze la Constantinopol, de Saint Vallier, „comme projet de solution pour donner aux Principautés-Unies une issue navigable sur la mer, l'idée d'un échange de territoire [. . .] en échange de quelques parties de Delta, infécondes [. . .] de céder aux Turcs plusieurs îles du Danube, terrains relativement productifs [. . .]”³⁰. În cele din urmă Sublima Poartă a trebuit să accepte în chestiunea Chiliei punctul de vedere românesc³¹, Comisia Europeană a Dunării însușindu-și principalul thalweg-ului în trasarea hotarului pe brațul dunărean amintit. La 29 iulie/10 august 1861 Al. Cantacuzino, prefect de Covurlui, trimitea lui Ioan Silion, ministru de externe ad interim al Moldovei „un exemplaire imprimé des protocoles de la Commission Européenne concernant la question de la rectification de nos frontières aux embouchures de la Kilia”³².

Cum arătam mai sus disputele teritoriale nu au reprezentat singurele probleme de frontieră cu Imperiul otoman. Întreaga domnie a lui Cuza a fost marcată de numeroase incidente la Dunăre cu turcii, cele mai multe datorate unor supuși ai Puteii suverane, particulari sau chiar oficialități, care, prin comportament fie superficial, fie vădit sfidător,

²¹ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 127.

²² C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 118; T. W. Riker, *The Making . . .*, p. 259.

²³ * * *, *Istoria trupelor române de grăniceri*, p. 137.

²⁴ E. Boldau, *C. Negri. Corespondență . . .*, p. 108.

²⁵ *Ibidem*, p. 132.

²⁶ *Ibidem*, p. 152.

²⁷ V. nota 9.

²⁸ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 184.

²⁹ *Ibidem*, p. 184—185.

³⁰ B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, XIV, f. 319 v. Documentul are înscrisă pe el data greșită de 10 mai [st. n.] 1861; v. și nota 106.

³¹ * * *, *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, București, 1986, p. 117; * * *, *Istoria trupelor române de grăniceri*, p. 137.

³² D. Berindei, E. Opreșcu, V. Stan, *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza. Vol. I 1859—1861* (în continuare D.D.A.I.C. I), București, 1989, p. 288.

fie datorită unor activități evident ilegale (trafic, contrabandă etc) refuzau să admită sau eludau marelui fluviu caracterul de frontieră între două entități politico-teritoriale diferite.

Astfel, la 10/22 mai 1859 N. Kretzulescu, ministrul de interne al Țării Românești relatează domnitorului despre un incident petrecut la Giurgiu, unde mai mulți marinari turci au rănit cu topoarele un soldat român, ancheta fiind în curs de desfășurare³³. Date suplimentare erau raportate a doua zi domnitorului și de către ministrul său muntean de război, „șeful de căpetenie al oștirii”, generalul Alexandru Macedonski, cu mențiunea că rănitul a fost internat, iar „culpabilii s-au adus la punct și sînt în luarea tacrirului”³⁴. Un incident important a survenit în septembrie 1861 tot la Giurgiu, unde soldații români au spart ușa căpitanului navei ce naviga sub pavilion otoman; comisia trimisă de Arif, guvernatorul Ruscukului, pentru a ancheta, a fost violent întâmpinat de ofițerul român Stocnescu și soldații lui. Plîngerea lui Arif către Cuza³⁵ nu menționează cauza conflictului, dar așa cum arăta C. C. Giurescu, faptul de a ataca un căpitan turc chiar pe propriul său vas reflecta „o altă stare de spirit”³⁶.

Un alt incident al anului 1861 s-a petrecut pe insula Renea, lângă Nicopol. Turcii trecînd pe teritoriul român, grănicerii noștri i-au întâmpinat trăgînd în aer. Turcii au ripostat și un oșlas român a fost rănit; atunci grănicerii români au tras cu toții, ucigînd un turc, rănind un altul, iar ceilalți au fugit³⁷.

Pretențiilor Porții de a socoti Principatele Unite „parte integrantă a Imperiului otoman” s-a datorat și incidentul din august 1862, cînd în urma eșuării și incendierii în apele teritoriale românești a vasului otoman „Silistrie”, Suleyman Pașa, guvernatorul Vidinului, a hotărît instalarea unui post militar otoman pe epava aflată în apele românești. Ministerul de Externe al Principatelor Unite a cerut retragerea grabnică a aceluiași post, pe teritoriul român neputînd rămîne decît oamenii neînarmați, sprijiniți de grăniceri români³⁸. La 16/28 august 1862 guvernatorul Vidinului comunica șefului statului român acceptarea acestor cereri, rugîndu-l pe Cuza să dispună cele necesare pentru paza epavei și să binevoiască a-l onora cu un răspuns³⁹. La 17/29 august 1862, Alexandru Cantacuzino, ministrul român de externe, informa din nou pe Suleyman Pașa în legătură cu poziția părții române față de respectivul incident⁴⁰.

În anul următor, în august 1863, un eveniment foarte important și grav la frontiera fluvială munteană l-a constituit cererea otomană adresată guvernului român de a permite tranzitarea teritoriului românesc între Virciorova și Gura Văii de către două batalioane de trupe imperiale venind din Bosnia, cu destinația Constantinopol. Între punctele anuntite, transportarea fluvială a celor două batalioane era imposibilă

³³ B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, I, f. 21.

³⁴ D.D.A.I.C., I, p. 55.

³⁵ B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, XXVI, f. 75—75 v; v. și *Istoria trupelor române de grăniceri*, p. 139.

³⁶ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 120.

³⁷ B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, XLVII, doc. 29.

³⁸ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 118.

³⁹ B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, XXIX, f. 52—52 v.

⁴⁰ *Ibidem* XVII, f. 18.

datorită apelor mici ale Dunării. Mai întâi Ministerul de Externe român a cerut precizări foarte exacte în legătură cu numărul trupelor turcești, insistând însă asupra posibilității ca acestea, totuși, să nu treacă pe uscatul românesc, ci de preferință să fie transportate pe vase cu fundul plat⁴¹. Date suplimentare solicita prefectului de Mehedinți și A. Baligot de Beyne⁴²; ele sosesc în aceeași zi de 24 iunie/3 iulie 1863⁴³. Condițiile puse turcilor de domnitor au fost categorice; printre altele, în timpul tranzitării pe teritoriul românesc, ostașii otomani și armele lor urmau a fi transportate separat⁴⁴. Au fost de îndată înștiințate agențiile românești din Constantinopol⁴⁵ și Paris⁴⁶. Ministerul de Război era ținut la curent cu evoluția evenimentelor⁴⁷. În cele din urmă, tranzitul a avut loc, dar în conformitate cu doleanțele părții române.

Și în ultima parte a domniei lui Cuza au continuat astfel de incidente. În august 1864 a avut loc la Giurgiu un nou conflict între soldații români și marinari turci⁴⁸. Se pare totuși de data aceasta partea română s-a arătat mai conciliantă: la 3/15 august 1864, Arif, guvernatorul provinciei Silistra, îi exprima lui Cuza mulțumirile sale pentru felul drept în care rezolvase incidentul⁴⁹. Bunăvoința lui Cuza o va solicita și Medhat, guvernatorul noii provincii otomane a Dunării, întinsă de la Vidin la Sulina, în legătură cu formarea căreia îl informează cu curtoazie pe domnitorul român în octombrie 1864⁵⁰. Firește însă ca incidentele, mai grave sau mai puțin grave persistă. La 16/28 septembrie 1864 sublocotenentul Ilescu raporta prinderea unor turci contrabandiști de sare⁵¹, un eveniment destul de banal; dar la 18/30 noiembrie același an, căpitanul Tăușanu, comandantul punctului Turnu-Măgurele, raporta superiorilor despre incursiunile repetate ale turcilor în ostroavele Dunării, precum și, în legătură cu aceste abuzuri, despre măsurile luate⁵². Ministerul de Externe român s-a văzut deci nevoit să se plîngă guvernatorului provinciei Dunării, evocându-i detaliat încălcările repetate făcute de supușii otomani în insulele românești, și chiar pe malul stîng al fluviului; se cerea luarea unor măsuri hotărâte pentru ca asemenea acte să nu se mai întîmple⁵³. Cum situațiile se repetă totuși, grănicerii români se arată fermi. La 2/14 ianuarie 1866 o comisie românească raporta de la Giurgiu arestarea a treisprezece pescari otomani, din care trei au fost răniți. Pescarii au fost închiși, iar uneltele lor confiscate; se recomanda totuși lichidarea conflictului, neexistînd dovezi sigure că pescarii au fost prinși în apele teritoriale române⁵⁴.

⁴¹ *Ibidem*, XXI, f. 6.

⁴² *Ibidem*, XXI, f. 7.

⁴³ *Ibidem*, XXVII, f. 5—5 v.

⁴⁴ * * *, *Istoria trupelor române de grăniceri*, p. 139; C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 117, v. și B.A.R., Serv. Msse, Arh. Al. I. Cuza, XVIII, f. 143, 144, 145.

⁴⁵ *Ibidem*, XXI, f. 14, 32; V, f. 207.

⁴⁶ *Ibidem*, IX, f. 90.

⁴⁷ *Ibidem*, XVII, f. 4.

⁴⁸ *Ibidem*, XXVII, f. 44; XXIII, f. 55.

⁴⁹ *Ibidem*, XII, f. 170—170 v. și 172; la f. 171 originalul în lb. turcă.

⁵⁰ *Ibidem*, XII, f. 225.

⁵¹ *Ibidem*, LIV, f. 67—68.

⁵² *Ibidem*, LIV, f. 218—219 v.

⁵³ *Ibidem*, LIV, f. 69—70 v.

⁵⁴ *Ibidem*, X, f. 543—544.

Aceste câteva exemple sugerează, credem, cu destulă claritate, modul în care Principatele Unite erau hotărâte să-și apere individualitatea politico-teritorială și integritatea, felul în care statul român înțelegea să răspundă punctului de vedere conform căruia el ar fi fost doar „o parte integrantă”, ce-i drept „privilegiată”, a Imperiului sultanilor. Însăși Poarta otomană fusese nevoită să admită de-a lungul secularelor sale relații cu Principatele române caracterul lor politico-teritorial distinct. Chiar dacă „capitulațiile” medievale au fost o ficțiune creată de cercurile boierești patriotice în secolele XVIII — XIX, situația „de facto” a relațiilor româno-otomane din Evul Mediu și zorii Epocii Moderne corespundea conținutului acestor plâsmuiri tirzii. De altfel individualitatea entității statale românești fusese reconfirmată de Poartă chiar la puțină vreme după Unire, în 1860, când o circulară a Ministerului de Externe otoman recunoștea Principatul Unite dreptul de a emite pașapoarte; strâns legat de aceasta amintim importanța hotărâre luate pentru întărirea siguranței frontierei la sfârșitul lui 1864, stabilindu-se ca „la intrarea și ieșirea din hotarele Țării pașapoartele să se vizeze numai de către autoritatea militară”, adică de către grăniceri ⁵⁵.

Așadar problemele „dunărene” de frontieră au reprezentat un capitol important al relațiilor Principatelor Unite cu Puterea lor suzerană. Trebuie însă spus că această frontieră a trebuit să fie apărată nu numai de amenințările otomane. În mai 1865 trei grăniceri români erau răniți la pichetul 275 Borșa ca urmare a unui conflict cu marinarii englezi de pe un bastiment de război ⁵⁶. Mult mai grav a fost însă un incident anterior, protagoniști fiind membrii echipajului unei canoniere austriece. În septembrie 1863 un grup de mateloți de pe un vas austriac ancorat la Turnu Severin s-au îmbătat, trăgând mai multe focuri asupra poliției, care i-a arestat. Comandantul vasului austriac a trimis circa douăzeci de oameni înarmați care au eliberat prin forță pe turbulenți; prefectul, nedispunând de forțe, nu a putut împiedica ilegalitatea, dar nici nu a acceptat scuzele comandantului austriac ⁵⁷. Agenția diplomatică română din Paris a fost grabnic informată de conflictul ce în țară crease o vie emoție ⁵⁸.

Cele mai grave conflicte politico-teritoriale cu Habsburgii au avut însă loc în legătură cu creștele Carpaților. La fel ca și în deceniile trecute (pe vremea lui Grigore IV Ghica) ⁵⁹, austriecii încălcau granița carpatină, mutind în avantajul lor, firește, bornele de hotar. Ioan Alecsandri, agentul diplomatic român la Paris, a propus domnitorului să se constate încălcările de hotar făcute de austrieci, spre a le semna la Puterilor garante, ce ar fi urmat să dezbată situația la viitorul Congres european pe care-l proiecta Napoleon III ⁶⁰. Congresul nemaiavând loc, chestiunea a rămas nerezolvată. „Apogeul” politicii habsburgice de deplasare a frontierei carpatine a fost atins temporar spre sfârșitul primului război mondial, când, prin „pacea” de la Bucureșt-Buftea, României i-au fost smulse

⁵⁵ * * * , *Istoria trupelor române de grăniceri*, p. 138—139, 143.

⁵⁶ B.A.R., Serv. Msse, Arh. Al. I. Cuza, LI, f. 467—467 v.

⁵⁷ *Ibidem*, XVIII, f. 123, 126.

⁵⁸ *Ibidem*, IX, f. 116.

⁵⁹ A. Iordache, A. Stan, *Apărarea autonomiei Principatelor Române 1821—1859*, București, 1987, p. 35.

⁶⁰ R.V. Bossy, *op. cit.*, p. 128, 358—359.

— pe o foarte scurtă durată — crestele Capașilor, adică un teritoriu de circa 5000 km.2⁶¹.

Dar cea mai serioasă amenințare asupra hotarelor românești venea de la răsărit: Rusia lui Alexandru II, suveranul cărui Congresul de Pace de la Paris îi impusese să renunțe la o mică parte din moștenirea teritorială uriașă lăsată de înaintașii săi. Înainte de a vorbi de pretențiile teritoriale ale St. Petersburgului asupra pământurilor românești se cuvine a sublinia, cu cuvintele lui N. Iorga, motivul fundamental al ostilității acestei curți nordice față de tînărul stat român: „La Russie voyait dans l'Etat danubien uni et libre, l'image même de sa défaite et de son humiliation”^{61 bis}. Această idee fusese clar exprimată în epocă de „Le Monde” (numărul din 6 august 1864): „La Russie sait ce qu'elle fait [. . .] Hier la Pologne écrasée, la Circassie anéantie lui laissaient la route libre vers Constantinople et voila qu'un petit pays [. . .] se met en tête d'adopter une politique, d'écouter d'autres conseil, de vivre en un mot. C'est une crime de lèse majesté cotre la Russie [. . .] elle tue les individus et les peuples, partout où elle met le pied. Son idéal, c'est la Sibérie, le désert immense: la Roumanie veut vivre, elle est dès aujourd'hui condamnée dans les desseins de la Russie”⁶².

Biruită în Războiul Crimeii, Rusia trebuise să accepte o serie de condiții pe care le socotise umilitoare.

Negocierile pentru trasarea frontierei în Basarabia se dovediseră foarte anevoioase⁶³. De altfel St. Petersburgul învinuia „felona” Austrie pentru pierderea riveranității Dnării: ultimatumul acesteia din 28 decembrie 1855 ceruse explicit Rusiei renunțarea la o parte din Basarabia în favoarea Moldovei⁶⁴, cu toate că anterior Protocolul Buol-Bourqueneț din 2/14 noiembrie 1855 ilustra aderarea Franței la acest punct de vedere⁶⁵, iar Marea Britanie era țara cea mai hotărtă să dea o lovitură decisivă puterii navale a Rusiei. H. J. Temple, viconte de Palmers-ton, prim-ministru al Marii Britanii considera de altfel că „. . . the Bessarabian cession was not an Austrian, but a British, French, Turkish and European interest”⁶⁶. Inițial Palmerston aprecia că trebuia ca Moldova să redobîndească toată Basarabia, iar Rusiei să i se impună cesiuni serioase: „The war would be useless unless it decisively weakened Russia, ultimately by liberating Georgia, Circassia, the Crincea, Bessa-

⁶¹ C. Kirișescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916—1919*, ediția a II. . . în 3 volume, III, p. 239—240.

^{61 bis} N. Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines*, Jassy, 1917, p. 332; v. și Mihai Dimitri Sturdza, *La Russie et la désunion des Principautés Roumaines 1864—1866*, în „Cahiers du monde russe et soviétique”, volume XII, juillet-septembre 1971, no. 3, p. 247.

⁶² M. D. Sturdza, *loc. cit.*, p. 251, nota 3; v. și P. Henry, *L'abdication du Prince Couza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie. Documents diplomatiques*, Paris, Librairie Félix, Alcan, 1930, p. 51.

⁶³ G. I. Brătianu, *La Moldavie et ses frontières historiques* (în continuare *La Moldavie. . .*), Bucurest, 1940, p. 29.

⁶⁴ Francois Charles-Roux, *Alexandre II, Gortchakoff et Napoléon III* deuxième edition, Paris, Librairie Plon, 1913, p. 42; L. Boicu, *Austria și Principele Române în vremea Războiului Crimeii 1853—1856*, București, 1972, p. 345—346.

⁶⁵ F. Charles-Roux, *op. cit.*, p. 42, 58.

⁶⁶ Paul W. Schroeder, *Austria, Great Britain and the Crimean War. The Destruction of the European Concert*, Ithaca and London, Cornell University Press, [1972], p. 338.

rabia and Poland”⁶⁷. Aceleași puncte de vedere erau reflectate și de programul „maximal” al lordului John Russell⁶⁸.

Rusia însă a mizat pe poziția ambiguă, apoi tot mai rusofilă, a Franței. A. Walewski, ministrul de externe al lui Napoleon III, se arăta adeptul unui schimb, favorabil Rusiei, între Kars (fortăreață din răsăritul Anadoliei ocupată de ruși, care urma să o restituie) și Basarabia de Sud⁶⁹. Poziția fermă a Marii Britanii și a Austriei a anulat perspectivele acestei tranzacții, dar Rusia, deși trebuise să accepte ultimatumul austriac, continua să spere într-o înrăutățire a relațiilor franco-britanice. Acesta a fost motivul pentru care diplomația rusă a făcut ca orașelul basarabean Bolgrad, reședință a coloniilor bulgaro-găgăuze din Bugeac, situat pe malul lacului Ialpuk, să capete o importanță europeană. Păstrînd orașul, Rusia rămînea practic o putere riverană Dunării; dacă hotarul avea să treacă însă nu la sud de acest oraș, ci la sud de o localitate omonimă mai mică, situată ceva mai la nord, ea pierdea complet calitatea de putere riverană⁷⁰. Din nou Napoleon III a sprijinit Rusia, dar Palmerston a acuzat St. Petersburgul „de tricher aux courses”⁷¹, astfel că în cale din urmă Bolgradu-ul de pe malul Ialpuk-ului a rămas Moldovei, care a trebuit însă să cedeze Rusiei 329 verste pătrate de teritoriu (Protocolul din 25 decembrie 1856/6 ianuarie 1857)⁷².

Încăpățînarea cu care St. Petersburgul se cramponase de „. . . ces débris de la puissance russe sur le Danube et dans la mer Noire”⁷³ reflecta în bună măsură viitoarele coordonate ale politicii țariste față de Tratatul de la Paris. Așa cum arăta P. Henry, Rusia urmărea „. . . la destruction du Traité de Paris comme Napoléon III celle de traités de Viéne”⁷⁴. Alexandr Mihailovici Gorceakov, devenit în 1856 ministrul de externe al lui Alexandru II, declara că „blamează” condițiile păcii din 30 martie, dar că totuși o va respecta; cit despre Rusia „. . . elle regard et elle attend”⁷⁵. La sfîrșitul lui 1854, pe cînd era ambasador la Viena, Gorceakov afirmase clar: „J’ai consenti mettre mon nom à une paix de sacrifices, mais pas de ceux qui porteraient atteinte à la dignité et à l’honneur de mon pays”⁷⁶. În 1860, în timpul afacerii Savoiei, diplomația rusă, care-l sprijinise pe Napoleon III, cerea ca răsplată județele Basarabiei de sud⁷⁷. Ambasadorul rus la Constantinopol, Nikolai P. Ignatiev socotea Basarabia (județele Cahul, Ismail și Bolgrad) ca o provincie rusească „arrachée de force en 1856, qui devait être récupérée”⁷⁸, iar Gorceakov împărțășea întru totul acest punct de vedere.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 171.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 203—204, 360.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 348, 357; F. Charles-Roux, *op. cit.*, p. 89.

⁷⁰ F. Charles-Roux, *op. cit.*, p. 131—133.

⁷¹ G. I. Brătianu, *La Moldavie...*, p. 29.

⁷² F. Charles-Roux, *op. cit.*, p. 169.

⁷³ *Ibidem*, p. 154.

⁷⁴ P. Henry, *op. cit.*, p. 51; G. I. Brătianu, *Le problème des frontières russo-roumaines pendant la guerre de 1877—1878 et au Congrès de Berlin. Communication présentés au VI^e Congrès international des sciences historiques, Oslo, Août, 1928, (în continuare Le problème...)* București, 1928, p. 7.

⁷⁵ F. Charles-Roux, *op. cit.*, p. 113—114.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 17.

⁷⁷ G. I. Brătianu, *Le problème...*, p. 7.

⁷⁸ M. D. Sturdza, *loc. cit.*, p. 257.

Trebuie menționat însă faptul că după 1856 modificarea frontierei basarabene era dorită nu numai de St. Petersburg, ci, firește, într-un mod cu totul diferit, și de români. Astfel „L'Etoile du Danube” din 17 martie 1857 respingea „tradiția istorică” și oportunitatea unei frontiere în Basarabia de-a lungul „valului lui Traian”. A scrie oricât de puțin despre pierderea rusă din 1856 și a nu spune nimic despre „la politique intéressé et envahissante qui a agrandi la Russie en Orient et en Europe”, însemna de fapt, arăta publicația amintită, „laisser sans explication le cours des évènements du passé, et n'estimer point, à leur juste valeur, les conséquences ultérieures du traité de Paris”⁷⁹.

De altfel, pentru a sublinia atașamentul românesc față de ținutul de dincolo de Prut, preluarea oficială a Basarabiei de sud s-a făcut din pozițiile guvernului de la Iași⁸⁰ cu tot fastul, precum și cu demnitatea și cu ceremonialul pe care și-l îngăduie o entitate politic-teritorială ce este subiect de drept internațional^{80b18}. Deși cea mai mare parte a Basarabiei (peste 2/3) continua să rămână sub dominația Romanovilor, ceea ce era foarte important (justificând atenția și însemnătatea acordată de guvernul moldovean preluării oficiale a județelor retrocedate) a fost faptul că era recunoscută „pe plan internațional ilegalitatea faptului de la 1812”⁸¹.

Domnitorul Alexandru Ioan Cuza a sperat în redobândirea întregii Basarabii⁸². În vara lui 1863, pe fundalul crizei europene provocată de răscola antirusească a polonezilor, Cuza i-a scris lui Napoleon III, oferindu-i sprijinul a 25.000 de soldați români⁸³, România întreagă urmînd a se ridica „pour repouser une occupation russe ou autrichienne”⁸⁴.

Avînd în vedere ostilitatea St. Petersburgului față de aspirațiile tînărului stat român spre independență și refacere a unității naționale apar explicabile străduințe diplomatice și extradiplomatice ale marelui imperiu de a șubrezi pe cît posibil unitatea și stabilitatea Principatelor. În atingerea obiectivelor sale St. Petersburgul va încerca să se folosească de anumite minorități naționale stabilite în Bugeac mai ales la începutul secolului al XIX-lea : bulgarii și găgăuzii. Tulburările provocate de aceste mici, dar zgomotoase comunități etnice vor face ca frontiera de răsărit a Principatelor Unite să fie amenințată nu numai din afară, ci și din interior. Sub oblăduire rusească, acești „coloniști” se bucuraseră de o sumedenie de privilegii, însă după 1856 ei refuzaseră să opteze pentru supușenia rusă⁸⁵ și preferaseră să rămână sub autoritatea românească, sperînd că

⁷⁹ Acte..., IV, p. 63.

⁸⁰ *Ibidem*, III, p. 1041—1042.

⁸⁰ bis *Ibidem*, IV, p. 47.

⁸¹ Paul Cernovodeanu, *Basarabia. Dosarul unei provincii istorice românești*, (2), în „Memoria. Revista gîndirii arestate”, București, 1991, nr. 2, p. 68.

⁸² S. Bóbr-Tylingo, *Napoléon III, l'Europe et la Pologne en 1863—1864*, în „Antemurale”, Roma, vol. VII, p. 231 apud Carol Iancu, *Napoleon III et la politique française a l'égard de la Roumanie. Extrait de la „Revue d'Histoire diplomatique”*, Janvier-Juin 1974 — N^{os} 1 et 2, Paris, Éditions A. Pedone, 1974, p. 16—17.

⁸³ B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, XLVII, doc. 179, f. 276 v.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 276.

⁸⁵ Anton Crihan, *Drepturile românilor asupra Basarabiei după unele surse rusești*, Arcata, California, University Graphic Services, Humboldt State University, 1990, p. 39—41. Cum s-a arătat mai sus, Napoleon III a dorit ca partea cea mai mare a coloniilor bulgare să rămână Rusiei (cf. E. V. Tarlé, *Războiul Crimeii*, II, București, 1952, p. 512). Facem mențiunea că, în epocă,

statutul lor aparte nu va fi modificat. Statul român i-a considerat însă cetățeni egali în drepturi și obligații⁸⁶. La 19/31 octombrie 1859 domnitorul Alexandru Ioan Cuza se adresase printr-o „Proclamație” locuitorilor Basarabiei, arătându-le că se va ocupa de soarta acestora ca „un părinte binevoitor” și îndemnându-i la „credință” față de guvern și la „iubire” față de țară⁸⁷. Însă încercarea de a recruta soldați din rândurile acestor coloniști s-a dovedit o cauză de căpătenie a răzvrătirii⁸⁸ sau a fugii lor din ținut. Astfel numai între 1860 — 1862 numărul coloniștilor plecați a fost de 22.500⁸⁹. La 15/27 noiembrie 1860 generalul I. Em. Florescu, ministrul de război al Moldovei și al Țării Românești, raporta domnitorului că „300 familii trecuseră granița în Rusia la carantina Cubeiu”⁹⁰. În aceste condiții statul român s-a arătat interesat să zădărnicească tranzitul populației „bulgare” dinspre Dobrogea spre Basarabia ocupată de Rusia. În august 1861, A. Panu, prim-ministru și ministrul de interne al Moldovei, îl informa pe Cuza asupra faptului că „des familles Bulgares en nombre venant de la Dobrouja et émigrant en Russie ont été arrêtées [. . .] le fait a donné lieu a une note du consul Russe”⁹¹. Acestui consul rus din Iași, S. Popov, A. Panu i-a răspuns cu demnitate și fermitate, arătând că nu vede în faptul semnalat decît o măsură „de poliție” luată de prefectul din Ismail⁹². La 12/24 septembrie 1861 domnitorul român îl informa pe contele Stroganov, guvernatorul general al Noii Rusii (cu reședința la Odesa), că bulgarii coloniști din Basarabia vor putea pleca, dacă vor, însă numai după ce și-au plătit impozitele („. . . après avoir satisfait au paiement anticipé de certaines redevances”) ceea ce în ultimă instanță, corespundea chiar „Statutului” colonial fixat de Rusia însăși⁹³. Această condiționare se pare că nu a trezit entuziasm nici în rîndul coloniștilor, nici la Odessa. La 22 septembrie/4 octombrie 1861 colonelul Ioan Gr. Ghica, ministrul de război al Moldovei și al Țării Românești raporta domnitorului despre o înștiințare telegrafică a colonelului Lupașcu, conform căreia un mare număr de cazaci trec

prin „bulgarii” Basarabiei de sud, se înțelegeau toți cei veniți de peste Dunăre,” (A. Crihan, *op. cit.*, p. 41), adică din Dobrogea și Bulgaria stăpînite încă de Imperiul otoman, „Bulgarii” erau mai ales bulgari propriu-zisi și găgăuzi, aceștia din urmă, deși nemenționați în mod explicit de documentele consultate, conviețuind cu primii, fără ca trecutul, numele și activitatea lor să rețină în mod special atenția cancelariilor europene și să se reflecte în limbaajul diplomatic. Găgăuzii dobrogeni, de origine probabil turcică selgiucidă, dar creștinați, trăind la sfîrșitul secolului al XVIII-lea mai ales în Dobrogea, „pînă spre Varna”, au emigrat spre nord și, încă dinainte de 1812, dar mai ales după aceea, cînd au fost încurajați de autoritățile țariste, „. . . s-au așezat în Bugeac, întemeind acele sate împreună sau alături de bulgarii pribegiți și ei din aceleași regiuni, în aceleași timp și din aceleași cauze” (I. Nistor, *Istoria Basarabiei. Scriere de popularizare*, Cernăuți, 1923, p. 286). De altfel, de obicei, lucrările despre Basarabia tratează istoria celor două comunități etnice strîns legate una de alta.

⁸⁶ Cînd la începutul lui 1861 coloniștii „bulgari” se plîng ministrului de externe al Porții, arătînd că și-au pierdut vechile privilegii, C. Negri îi replică lui Aali Pașa: „. . . que l'article 21 du Traité de Paris définit leur position en contenant que: *les habitants de ce territoire jouiront des droits et privilèges assurés au Principautés et pas autre chose*” (E. Boldan, C. Negri. *Corespondență*, p. 175).

⁸⁷ B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, XII, f. 98—98 v.

⁸⁸ T. W. Riker, *The Making . . .*, p. 265. (ed. rom.—p.334).

⁸⁹ A. Crihan, *op. cit.*, p. 90.

⁹⁰ B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, X, f. 136 v.

⁹¹ *Ibidem*, XXVIII, f. 36.

⁹² *Ibidem*, XXVIII, f. 36 v-37.

⁹³ D.D.A.I.C., I, p. 313.

neconținut frontiera spre a înlesni emigrarea locuitorilor; ei răpesc soldații de pază⁹⁴.

Dar marele vecin încălecase la începutul lui 1861 mult mai grav normele de comportament admise de tratate și Cuza nu a ezitat să învinuiască St. Petersburgul de a fi instigat răsoala coloniștilor din Basarabia de sud, fapt ce l-a făcut pe consulul rus de la Iasi să se simtă jignit⁹⁵.

În aceste condiții, în februarie 1861, ca urmare a tulburărilor provocate în coloniile basarabene în legătură cu încercările lor de recrutare⁹⁶, armata română a intervenit cu fermitate⁹⁷. În fața acestei situații triste pentru ei, coloniștii bulgaro-găgăuzi au crezut de cuviință să apeleze și la alte ajutoare externe, în afara celor rusești. La 2/14 februarie 1861 C. Negri informa din Constantinopol că „bulgarii” din Basarabia de sud s-au plîns lui Aali Pașa, ministrul de externe al Porții „. . . de la perte de leurs privilèges antérieurs”⁹⁸. La 20 martie/1 aprilie același an, Baligot de Beyne informa din Constantinopol pe domnitor că o deputație a „bulgarilor” basarabeni a plecat spre Paris, ducînd cu ei o broșură cu titlul „Les atrocités du gouvernement moldave”⁹⁹. La Constantinopol „deputații” coloniștilor bulgari au avut parte de un „accueil très froid”, atît la ambasadorul Franței, marchizul de Lavalette (cuvintele îi aparțin) cît și la legația Prusiei¹⁰⁰. La Paris „succesul” lor avea să fie la fel de modest. V. Alecsandri informa la sfîrșitul lui aprilie 1861 din capitala Franței că „la députation des bulgares de Bessarabie ne sera écoutée nulle part”¹⁰¹, Prințul Napoleon și E. Thouvenel, ministrul de externe francez, fiind „dans les meilleurs dispositions”¹⁰² pentru domnitorul român.

Atingerea cea mai însemnată adusă de coloniștii din Basarabia de sud politicii lui Cuza de apărare a integrității teritoriale a statului român a fost memoriul adresat de delegații acestora marelui vizir Mehmed Emin Pașa la 30 aprilie/12 mai 1861. Protestînd contra „. . . les abus des autorités Moldaves” și arătînd că nu mai cred „nullement aux promesses du Prince Couza et de ses autorités” ei nu vedeau altă cale pentru a nu mai emigra, decît aceea „. . . de séparer la Bessarabie annexée, des Principautés-Unies et de l'ériger en Principauté séparée sous la gestion

⁹⁴ B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, X, f. 187—187 v. Se pare însă că autoritățile române căutau să limiteze pe cît posibil plecarea coloniștilor, recurgînd chiar și la abuzuri. Cuza îl întreba astfel la 4/16 august 1861 pe A. Panu, Președintele Consiliului de Miniștri și ministrul de interne al Moldovei, ce știa cu privire la trei sate bulgare care plătindu-și statutar dările, continuau să fie oprite cerîndu-li-se alte impozite „personale” (B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, XIX, f. 146). La 5/17 august Panu răspunde că se interesează de clarificarea situației; consulul S. Popov acuza formal partea română „de manque de foi et de franchise dans cette affaire” (*ibidem*, f. 23—23 v; D.D.A.I.C., I, p. 294).

⁹⁵ T. W. Riker, *The Making...*, p. 265. ed. rom.—p. 334).

⁹⁶ D.D.A.I.C., I, p. 239—240.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 236, 240; B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, XLVII, doc. 130 și 131

⁹⁸ E. Boldan, C. Negri. *Correspondență*, p. 175.

⁹⁹ *Idem*, A. Baligot de Beyne. *Correspondență*, p. 34. Documentul este publicat cu dată greșită.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 65. Documentul este publicat cu dată greșită, data corectă fiind [17]/29 aprilie 1861.

¹⁰¹ B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, XIV, f. 310. Documentul este publicat de E. Boldan (A. Baligot de Beyne. *Correspondență*, p. 95—97) cu dată și cu trimitere greșită.

¹⁰² *Ibidem*, XIV, f. 310 v.

directe de la Sublime Porte. Les Bulgares seront heureux d'être administrés par un Gouverneur envoyé par la Sublime Porte, jaloux de prouver leur confiance et leur soumission à leur Auguste Souverain"¹⁰³. Existența Tratatului de la Paris nu părea să-i tulbure pe petiționari, aceștia argumentând astfel „ . . . ce Traité une fois modifié par l'Union des Principautés sous le Prince Couza, peut être également modifié par la séparation de la Bessarabie annexée, ainsi que nous le sollicitons dans le but unique de prospérité et du bien-être de notre peuple"¹⁰⁴.

Aberantul demers era comunicat domnitorului român de către ministrul de externe, Aali Pașa, la 21 iunie/3 iulie 1861¹⁰⁵. Cuza era informat de acțiunea bulgarilor basarabeni la puțină vreme după ce, potrivit lui A. Baligot de Beyne, aceștia „ . . . reconnaissant l'insuccès de leur première entreprise, recommencent ici (la Constantinopol — n.n.) leurs intrigues"¹⁰⁶.

Eșecul acțiunilor lor îndreptate împotriva integrității statului român i-au determinat pe liderii „separațiștilor” de acum 130 de ani să-și revizuiască poziția; nu este mai puțin adevărat că și domnitorul Alexandru Ioan Cuza s-a dovedit conciliant, emițind un decret privind statutul coloniștilor. La 9/21, august 1861 A. Panu era îngrijorat că nu primise încă decretul domnesc;¹⁰⁷ la 14/26 aceeași lună el îl informă pe domnitor că deputații coloniilor plecau cu decretul domnesc „ . . . laissant des bénédictions et des hommages de fidélité pour Votre Altesse"¹⁰⁸. La 16/28 august consulul francez la Iași, Victor Place, i-a scris domnitorului: „Les députés des colonies bulgares sont venus chez moi et m'ont paru pleins de reconnaissance et de confiance dans ce que Votre Altesse a fait dernièrement pour eux”. Ei se plîngeau „ . . . du mal que leur a causé la propagande russe"¹⁰⁹.

La rîndul său, statul român, continuînd a promova bunăvoința, s-a străduit să manifeste o atitudine preventivoare față de minoritățile Basarabiei de sud¹¹⁰.

Aplicarea de către Principatele Unite a principiului integrității teritoriale și al inviolabilității frontierelor a întâmpinat dificultăți mari nu numai datorită vecinătății celor trei imperii vecine, din care unul era puterea suzerană, ci și datorită acțiunilor unor mișcări de eliberare națională a popoarelor din estul și sud-estul Europei, cărora domnitorul Alexandru Ioan Cuza le-a acordat un sprijin substanțial, tocmai pentru a slăbi „strînsoarea” acestor mari puteri conservatoare ce înconjurau Principatele Unite¹¹¹. Astfel a fost, de exemplu, cunoscutul incident de

¹⁰³ *Ibidem*, VII, f. 110—110 v.

¹⁰⁴ *Ibidem*, VII, f. 110 v.

¹⁰⁵ *Ibidem*, VII, f. 108.

¹⁰⁶ *Ibidem*, XIV, f. 320. Documentul are înscrisă data greșită de 10 mai 1861, corect fiind 10 iunie 1861. E. Boldan (*op. cit.*, p. 91—93) preia necritice această dată, considerînd de asemenea greșit că ar aparține stilului vechi. El datază deci cronologic documentul: 10/22 mai 1861, data corectă fiind [28 mai]/10 [iunie] 1861.

¹⁰⁷ *D.D.A.I.C.*, I, p. 294.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 297.

¹⁰⁹ B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, XVII, f. 44.

¹¹⁰ *Ibidem*, XIX, f. 276; XXV, f. 27; XII, f. 122—126 v; IX, f. 161; XXIV, f. 135, 136 etc.

¹¹¹ Fl. Constantin, *România și marile imperii ale Europei moderne*, în „Arhivele Olteniei”, serie nouă, 6, București, 1989, p. 75.

la Costangalia (iunie 1863), când numai prin forță armata română a putut opri aventura nesăbuită a unui corp de soldați și ofițeri polonezi debarcați lângă Reni¹¹². Violând frontierele Principatelor Unite și primejdind grav neutralitatea și chiar autonomia țării, expediția polonă a colonelului Z. Milkovski dovedea dimensiunile unor primejdii neașteptate ce puteau expune Principatele Unite unei ocupații militare a Rusiei țariste. Aceasta nu va împiedica pe domnitor să acorde în continuare sprijinul său revoluționarilor polonezi, unguri, bulgari.

Având în vedere acest amalgam de situații neprevăzute și de amenințări constante, ținând seamă că în împrejurări tulburi trupele Imperiilor vecine se concentraseră la hotarele noastre, stîrnind îngrijorarea generală a țării, ne apare ca firească atenția pe care „domnul Unirii” a acordat-o apărării armate a „întinselor frontiere”¹¹³ ale Principatelor Unite și a integrității lor teritoriale. Reorganizarea și modernizarea corpului de grăniceri, eforturile reflectate de hotărârile Consiliului de Miniștri din 20 decembrie 1863 privitoare la „... numirea unei comisii mixte pentru alegerea hotarelor țării pe toată linia Statului român” și la „... înființarea unei șosele... pe toată linia hotarelor României despre Austria și Rusia... spre a servi în viitor de linie de demarcație”¹¹⁴ ilustrează interesul pe care conducerea Principatelor Unite l-a manifestat în legătură cu asigurarea inviolabilității granițelor și a integrității teritoriului național. În același sens trebuie menționată dotarea flotei de pe Dunăre cu nave „cu caracteristici tehnico-tactice superioare”; în august 1864 era lansată „cea dintîi navă militară fluvială acționată prin forța aburului, numită semnificativ «România»”¹¹⁵.

Firește, nu întotdeauna succesul urmau străduințelor. Nu s-a putut redobîndi pămînturile uzurpate de Habsburgi de-a lungul frontierei carpatine. Nu s-a putut schimba statutul Deltei și nu s-a putut clarifica situația insulelor de pe Dunăre munteană. De asemenea nu s-a putut beneficia corespunzător de avantajele comerțului și ale navigației pe Dunăre: statul român era stînjenit în folosirea apelor sale teritoriale de imperiile otoman și habsburgic, precum și de alte puteri ce făceau parte din Comisia Europeană a Dunării, al cărei mandat avea de altfel să fie prelungit după 1865 de mai multe ori¹¹⁶.

Ținînd seama de statutul extern al Principatelor Române (stat autonom tributari, lipsit de calitatea de subiect de drept internațional), rezultatele dobîndite pe timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza în poli-

¹¹² C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 181—189. Sesizînd implicațiile externe ale evenimentelor din Principate, Baligot de Beyne îi scria agentului român la Paris că acestea ne impun mai mult ca oricînd prudență și o strictă neutralitate (B.A.R., Serv. Msse, Arh. Al. I. Cuza, IX, f. 104). V. pe larg Gh. Duzinchevici, *Cuza Vodă și revoluția polonă din 1863*, București, 1935.

¹¹³ B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, IV, f. 226—238 v.

¹¹⁴ * * *, *Istoria trupelor române de grăniceri*, p. 134—138.

¹¹⁵ * * *, *Istoria militară a poporului român*, IV, p. 430.

¹¹⁶ N. Birdeanu, D. Nicolaescu, *Contribuții la istoria marinei române I. Din cele mai vechi timpuri pînă la 1918*, București, 1979, p. 142; v. și P. Cernovodeanu, *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803—1878)*, Cluj, 1986, p. 223—242; L. Bădulescu, Gh. Canja, E. Glaser, *Contribuții la studiul istoriei regimului internațional de navigație pe Dunăre. Regimul de drept internațional al navigației pe Dunăre pînă la Convenția Dunării din 18 august 1948*, București, 1957, p. 95—165; P. Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*. București, 1970, p. 45—68; I. Cârțană, I. Seftiu, *Dunărea în istoria poporului român*, București, 1972, p. 43—51

tica de apărare a integrității teritoriale și de asigurare a inviolabilității frontierelor pot fi apreciate ca fericite pentru consolidarea și afirmarea țării în relațiile internaționale. Atingerea unor alte obiective legate de această politică era încă condiționată de dobîndirea independenței, pas pe care națiunea română îl va realiza la un deceniu după actul de la 11 23 februarie 1866.

LE PRINCIPE DE L'INTÉGRITÉ TERRITORIALE
DANS LA POLITIQUE ROUMAINE À L'ÉPOQUE
D'ALEXANDRE JEAN COUZA

résumé

L'ouvrage aborde la problématique majeure d'une conception de politique extérieure du prince Al. I. Couza : la défense de l'intégrité du jeune Etat roumain et la garantie de l'invulabilité de ses frontières. Cette politique fut une modalité par laquelle les Principautés Unies, à l'époque une entité politico-territoriale encore dépourvue des attributs de la souveraineté et de l'indépendance, se sont identifiées à un sujet de droit international. L'auteur présente, à partir de documents en grande partie inédits, les conséquences de cette politique de défense de l'intégrité territoriale pour les relations des Principautés Unies avec les empires voisins. Une attention particulière est accordée aux relations des Principautés Unies avec St. Pétersbourg et, dans ce contexte, on commente plusieurs documents inédits concernant les actions séparatistes menées il y a 130 ans par les „Bulgares” des départements rétrocédés à la Moldavie en 1856.

MATIA CORVIN, ASIGURAREA FRONTIEREI DUNĂRENE ȘI ARMISTIȚIUL TURCO-UNGAR DIN 1468

ILEANA CĂZAN

Figura lui Matia Corvin a dominat, alături de cea a împăratului german Frederic al III-lea istoria centrului și sud-estului Europei în cea de-a doua jumătate a secolului XV, influențând, în mare măsură, relațiile internaționale ale epocii. Însemnătatea lui Matia a depășit cu mult granițele statului ungar și a angrenat forțe politice din sud-estul și centrul Europei, până în Italia și Imperiul german, implicând legături mult mai îndepărtate cu Moscova, Georgia, Hanatul Crimeii și Persia.

Cu toate acestea întreaga gândire și acțiune politică a regelui Ungariei a fost axată numai pe marile ambiții de expansiune central-europeana și de aceea a tins să scoată regatul din poziția de bastion al creștinătății la Dunăre și de organizator al frontului european antiotoman. Între acțiunile lui Iancu de Hunedoara și cele ale fiului său s-a operat treptat o cezură, cu importante consecințe pentru țările române și cu urmări grave pentru regatul maghiar. Dacă pentru Iancu relațiile cu Apusul au fost un pilon al luptei antiotomane, în scopul alungării turcilor din Balcani, Matia Corvin a considerat războiul cu Imperiul Otoman doar un mijloc de asigurare a securității granițelor și de păstrare a echilibrului de forțe pe linia Dunării. De asemenea tratativele și armistițiile cu turcii nu au fost niciodată excluse, ci considerate drept puncte de sprijin esențiale ale politicii central-europene, precum și ale celei a echilibrului de forțe la Dunăre.

Studii recente asupra situației economice a Regatului ungar în secolul XV¹, documentele epocii, chiar acțiunile lui Matia relevă clar că ideea ce a guvernat întreaga sa politică a fost cea de constituire a unui „regat dunărean”², de fapt un „contra imperiu” care să concureze și să contrabalanseze ponderea Imperiului german.

Țările române, prinse între direcția de înaintare a turcilor și tendința lui Matia Corvin de a abandona lupta antiotomană, ca scop politic permanent, au fost obligate să își adapteze propriile acțiuni, suportând nu o dată consecințele faptelor ambițiosului rege.

Preludiul noii politici inaugurate de Matia Corvin în direcția central-europeană îl reprezintă anul 1462. Pe baza documentelor și a desfășurării evenimentelor apare limpede atitudinea regelui Ungariei în fața

¹ Zsuzsa Teke, *Rapporti commerciali fra Ungheria e Venezia nel secolo XV*, in *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*, Budapest, 1975, p. 113-149.

² I. Barta, I. Berend, Péter Hanák, *Istorie de la Hongrie des origines à nos jours*, Budapest, 1974, p. 128-129.

pericolului otoman. În anul 1462 Matia, deși aparent, pregătit pentru o campanie antiotomană nu numai că nu a oferit ajutorul scontat lui Vlad Țepeș, dar, odată oastea turcă alungată, îl închidea pe domnul român sub o învinuire „neclară”³. Momentul conflictului între domnul român și regele Ungariei a fost amplu dezbătut și argumentat de istoriografia română recentă prin studii și monografii de mare valoare. De aceea ne rezumăm să amintim cîteva aspecte care relevă tocmai poziția politică adoptată de Matia Corvin în anul 1462 în scopul de a-și apăra frontiera dunăreană, fiind în același timp scutit de a răspunde, printr-un efort militar, cererilor imperative formulate de Veneția și Papalitate.

Cu privire la pasivitatea manifestată de regele Ungariei ne raliem opiniei exprimate de Ștefan Andreescu în studiile și monografia destinate personalității lui Vlad Țepeș⁴, și aducem noi argumente cu privire la subtila campanie de denigrare a domnului muntean în ochii creștinătății, campanie dirijată de la Buda, încă de la începutul anului 1462. La 4 martie ambasadorul Petru Thomasi îngrijorat de înaintarea turcilor în Balcani, scria dogelui Veneției. Solul venețian transmitea starea de spirit de la curtea ungară; el vedea iminenta campanie otomană la Nordul Dunării ca pe o pedeapsă stîrnită de tratamentul „plin de cruzime”, pe care Vlad Țepeș îl impusese soldaților și prizonierilor turci („damni et crudelita per esse novamente fate contra turchi et el numere de turchi et de bulgari morti, secondo per i capi puntati”) ⁵. Sfirșitul scrisorii amintește, din nou, că turcii au de „răzbunat cruzimea făcută de numitul valah” („vendicar la crudelita fata per dito Valacho”) ⁶.

Relatarea pe care o făcea aceluiași doge al Veneției și apoi papei solul lui Matia, Ladislau de Vesen, debuta, și ea, cu informația, oficială de data aceasta, că turcii amenință N. Dunării cu o expediție „de răzbunare” împotriva pagubelor provocate de domnul Țării Românești, care neputînd susține atacul i-a cerut ajutor lui Matia. Campania lui Vlad Țepeș nu este nicăieri amintită în termeni pozitivi și Matia pune condiția clară a ajutorului (bani pentru echiparea și întreținerea a 8000 de călăreți), fără de care nu se putea angaja într-o luptă ce privea întreaga creștinătate, nu numai pe sine ⁷. (Item generaliter ubique loquendo observabis, ut dicas Regem Hungariae ex causis satis manifestis pro nunc esse per se satis invalidum ad resistendum Turco. . .”) Sfirșitul scrisorii era din nou ambiguu în ceea ce privea acțiunea lui Vlad Țepeș; despre care urma a se discuta „mod special”: „Item de intentione Vayvodae Transalpini et quantum incessanter solicitet, ut succuratur sibi a Rege: potesis inter loquendum narrare particularia”.

³ A. Bonfinius, *Rerum Ungaricarum Decades qualor cum dimidia*, Francofurti, 1581, Decades III, Liber X, p. 532—533, „... cui mulierem, suam quoque consanguineam, legitimo matrimonio conjugerat. Illac profectus nescio qua causa, quando id nemini salis compertum est, Draculam in Transsylvaniam cepit”.

⁴ St. Andreescu, *Vlad Țepeș (Dracula) între legendă și adevăr istoric*, București, 1976, Idem, *En marge des apports de Vlad Țepeș avec la Hongrie* în „Revue Roumaine d'Histoire” nr. 3/1977, Idem, *En marge des rapports de Vlad l'Empaleur avec l'Empire Ottomane*, în „Revue des études sud-est européennes”, 1976, nr. 3.

⁵ Arhivele Statului București, *Microfilme Italia*, Rola 36, cadru 193.

⁶ Ibidem.

⁷ În *Epistolae Malthiae Corvini, regis Ungariae, ad Pontifices, Imperatores, Reges, Principes, Aliosque illustres viros*, Claudiopoli, 1745, p. 74.

De altfel în aceeași perioadă o altă sursă de informare transmitea în întreaga Europă imaginea „tiranului sîngeros” — Dracula. Istoricul Serban Papacostea arăta că această sursă, *Povestirile germane*, sînt de fapt o scriere propagandistică, născută la curtea lui Matia⁸. pentru a justifica întemnițarea lui Vlad, întemnițare care nu are nici o legătură cu pretinsa trădare a domnului român. Dorința lui Matia de a scăpa de un aliat incomod, permanentă sursă de conflict cu turcii și dezavuat de propria boierime, apărea clară din graba cu care „în ciuda părerii tuturor”⁹ l-a confirmat pe domnul adus de turci, Radu cel Frumos”. La 15 august 1462 deja vicecomitele secuilor îi îndemna pe brașoveni să păstreze pacea („treugas pacis”) cu noul domn¹⁰.

Explicația acestei acțiuni atît de mult discutată este simplă dacă privim contextul central-european în care Matia era angrenat. La înțelegerea situației politice a epocii a contribuit K. Nehring,¹¹ în ampla sa monografie asupra lui Matia Corvin, precum și Șt. Andreescu¹², ce a stabilit punctele de conexiune între interesele central-europene ale lui Matia și pasivitatea pe frontul antiotoman. În sprijinul acestei analize adăugăm alte cîteva documente. Acordul din 1461 de la Wiener-Neustadt îi aducea lui Matia Corvin recuperarea „Coroanei Sfîntului Ștefan” contra sumei imense de 60000 sau 80000 florini, datorată lui Frederic al III-lea, custodele coroanei, încă din vremea minoratului lui Ladislau Postumul. Evident Matia nu dispunea de această sumă, iar un război cu turcii ar fi fost dezastruos din punct de vedere financiar. Cererile desperate de bani adresate orașelor și marilor nobili ai regatului arată tocmai acest lucru. La 10 august 1462 erau solicitați 5000 de guldeni orașului Kaschau¹³, iar o altă scrisoare se adresa Raguzei în același scop. Episcopul de Oradea, la rîndul său, scria „cuidam amic suo Transylvano” . . . „nullo modo dividatis vos ab aliis Dominis Regni Hungariae, quorum quilibet pro sua facultate contributionem et auxilium facere promisit pro sacra corona. . . ”¹⁴.

Mai mult, Matia nu numai că nu dorea un război cu turcii, dar pentru a scăpa de plata răscumpărării era gata să respecte alianța cu Podiehrad și cu Albert de Austria, fratele rebel al lui Frederic al III-lea, alianță încheiată încă din 1459¹⁵, intenționînd chiar să participe la asedierea împăratului german, retras la Hoffburg. La sfîrșitul anului 1462 Matia îl trimetea pe Eustatius Frodnacher la Albert ca să îl incredințeze că își va respecta toate promisiunile anterioare (evident cele din 1459)¹⁶, prin care urma să acorde inclusiv ajutor armat.

⁸ Ș. Papacostea, *Cu privire la geneza și răsîndirea povestirilor scrise despre faptele lui Vlad Tepeș*, în „Romanoslavica”, XIII/1966, p. 159—167.

⁹ A. Bonfinius, *op. cit.*, p. 533.

¹⁰ Ș. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV — XVI). Druin și stat, în Geneza statului în Evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 176. Vezi și *Documente Hurmuzaki*, vol. XV 1, p. 58.

¹¹ K. Nehring, *Mathias Corvinus, Kaiser Friedrich III und das Reich*, München, 1975

¹² Șt. Andreescu, *En marge des rapports de Vlad Tepeș avec la Hongrie. . .*, p. 510.

¹³ Regestul documentului în K. Nehring *Quellen zur Ungarischen Aussenpolitik in der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts*, Budapest, 1976, p. 4.

¹⁴ *Epistolae Mathiae Corvini*, p. 96.

¹⁵ Ch. de Cocquelberghe de Dutzele *Histoire de l'Empire d'Autriche depuis les temps les plus reculés*, vol. IV, Vienne, 1847—1851, p. 209.

¹⁶ *Epistolae. . .*, p. 113.

Lansat deja într-o altă direcție politică, Matia s-a văzut silit în cursul anilor 1463 — 1464 să facă față, pentru prima dată de la preluarea tronului Ungariei, unei invazii otomane ce amenința frontiera dunăreană, însăși securitatea regatului.

Aflat într-o situație limită Matia Corvin avea să reia lupta antiotomană arătându-se în ochii creștinătății un vrednic fiu al marelui comandant de oști, Iancu de Hunedoara. În urma cuceririi Bosniei de către turci, în 1463, regele Ungariei lansa un atac fulgerător ce îi aducea punctul cheie al fortificațiilor otomane, cetatea Jayce, împreună cu alte 30 de fortărețe¹⁷. Confruntarea decisivă a fost însă cu grijă evitată atât de Matia cât și de Mohamed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, angrenat pe mai multe fronturi (în războiul cu Veneția început în 1463, în confruntările cu albanezii lui Skander-Beg, pînă la 1467 și apoi în luptele cu emirul din Kafanania și cu Uzun-Hassan).

Mulțumindu-se să ducă o politică defensivă, față de Imperiul otoman ce viza strict apărarea pozițiilor militare existente, din 1464 — 1466, Matia Corvin revenea în Europa Centrală cu ambiții de arbitru al conflictelor politice și de campion al luptei împotriva ereziei husite. Excomunicarea lui George Podiebrad de către papa Paul al II-lea, în 1466, deschidea regelui Ungariei calea spre cordona boemă și spre constituirea mult râvnitului regat „dunărean”. Toată domnia sa avea să fie de acum încolo un lung șir de războaie cu cehii, polonezii și habsburgii, întrerupte de scurte reveniri în forță la frontiera cu Imperiul otoman, în momentele în care aceasta era amenințată. Pentru a evita deseale ciocniri cu turcii Matia a preferat compromisul unor armistiții care să îi asigure spatele frontului. Primul dintre acestea a fost cel încheiat în 1468.

Acest armistițiu a fost adesea ignorat de istoriografie, în câteva cazuri chiar negat, dar în cele ce urmează aducem argumente ce ne fac să considerăm o certitudine existența sa. Această certitudine ne-a fost dată de mărturiile documentelor epocii, precum și de logica evenimentelor istorice. Cercetarea atentă a surselor confirmă existența unei „paci” *secrete*, încheiată în 1468 între Imperiul otoman și regatul ungar. Pacea sau suspendarea ostilităților la granița sudică ar fi permis Ungariei să-și concentreze toate forțele spre centrul Europei, condiția necesară împlinirii proiectului visat¹⁸.

Indicii despre tratativele purtate și despre încheierea păcii sînt numeroase, deși ele nu au fost luate pînă acum în considerație.

Martori oculari ai evenimentelor, ambasadorii Veneției și ai Milanului, urmăreau și informau săptămînal despre evoluția tratativelor cu Poarta. În ianuarie 1468 Gerardus de Collis, ambasador al Milanului, scria din Buda că vizita solului turc la Oradea (Varadinum)¹⁹ era doar un zvon, lansat pentru a-l sili pe papă să încheie pacea în Italia (din 1467 Veneția era din nou în război — pînă în mai 1468 — cu Milano, Neapole și Florența)²⁰. În aceeași lună Veneția, mai susceptibilă și mai

¹⁷ L. Elekes, *La politica estera di Re Matie e gli stati italiani nello secondo meta del secolo XV*, în *Rapporti Veneto-Ungheresi all'epoca del Rinascimento*, Budapest, 1975, p. 249.

¹⁸ R. Kralik, *Histoire de la Vienne depuis l'Empire Romain jusqu'à nos jours*, Paris, 1932, p. 132.

¹⁹ *Mon. Hun. Hist., Acte extera*, vol. IV, p. 90—91.

²⁰ *Histoire universelle*, vol. II, *De l'Islam à la Reforme*, coordonator R. Grousset, și N. Léonard, Paris, 1961, p. 574—575.

realistă, dorea răspuns clar, de la ambasadorii lui Matia, la întrebarea dacă regele își va denunța vechile tratate de alianță în favoarea altora noi (inclusiv cu Ferdinand de Aragon, regele Neapolelui)²¹. În același timp Veneția se arăta, datorită luptelor din Italia, dornică să încheie pacea cu turcii, prin intermediul regelui Matia Corvin.

În februarie 1468 același Gerardus de Collis trimitea două rapoarte ample la Milano. Ducele Galeazzo Maria Sforza era direct interesat de situația militară a Veneției, aflată, după cum am menționat, în război cu Mișlanul și Florența. Acest interes pornea de la faptul că o pace cu turcii ar fi dezangajat importanta efective venetiene din Marea Egee și Albania. În cele două rapoarte era prezentată în amănunt politica din Balcani și de la Dunăre. Gerardus de Collis considera că din cauza dificultăților interne și a revoltei orașelor săsești și a sectelor din Transilvania regele Matia nu mai poate susține lupta cu turcii, pacea „plutind în aer”. Un ambasador turc s-ar fi prezentat deja, din partea comandantului cetății Smedrevó, punct strategic ocupat de turci, în apropierea Belgradului, pentru a încheia un armistițiu între cele două cetăți („et quello Ambassatore del Capitano del Smedreo chera venuto per far treuga soluti con quelli de Belgrado”)²², încercând chiar să încheie o pace generală. Pe moment, însă, solul milanez considera că demersurile turcilor au rămas fără rezultat. Gerardus de Collis transmitea, în continuare, informații exacte privind situația militară și politică din Moreca și Albania, unde prin moartea lui Scander-Beg venețienii deveniseră stăpâni pe câteva puncte strategice importante (Kruja, Scutari). Este amintită și intervenția lui Uzun Hassan, „vindicato del Turcho”, în Trapêzunt, pe care îl revendica, ca moștenitor al ultimului împărat bizantin (fiind căsătorit cu Despina, fiica lui Kalo Ioannes, fratele și predecesorul lui David Comnenul).

Veștile despre această pace în care sînt interesate tot mai multe părți se înmulțesc, existența unor tratative, nu a unor simple zvonuri, ce îngrijorau nu numai pe reprezentanții statelor italiene, ci și pe regele Poloniei și Seimul, este certă. În luna martie 1468, în relatarea anchetei, ordonate de Cazimir al IV-lea în Moldova²³, pentru a afla adevărul în privința rezultatului campaniei lui Matia, din decembrie 1467, prezentată cronat la curtea regelui maghiar ca o victorie²⁴, apare inserată o știre ce concordă cu informațiile anterioare. Solul polon confirmă scrișoarea amănunțită trimisă de Ștefan cel Mare, dar aduce și amănunte îngrijorătoare pentru Polonia, anume: exista temerea că Matia intenționa să revină în Moldova pentru a răzbuna înfringerea suferită („huius namque timoris in foribus sunt indicia, rex etenim Hungariae. . . pretendit sibi ex hoc ignominiam fuisse per Stephanum woyewodam irrogatam, ad quam ulciscendum intencionemque suam, quam preconcepit ratum prosequendum, fertur sine dubio comminari”)²⁵, mai mult Matia

²¹ *Mon. Hun. Hist., Acta Extera*, vol. IV, p. 89.

²² *Ibidem*, p. 93.

²³ Ș. Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise du XV^e siècle: La campagne de Mathias Corvin en Moldavie 1467, à la lumière d'une source inédite*, „Revue Roumaine d'histoire”, 1969, nr. 6. Textul tratativelor cu turcii apare în *Arhiva dopiată după Metricea Coroanei Polone*.

²⁴ *Chronica Hungarorum finita Budae Anno Domini MCCCLXXIII* (facsimil, Budapesta, 1973) cap. *De coronatione regis Mathiae*.

²⁵ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 8, (en)tras).

ar ataca nu numai Moldova ci și Haliciul și pentru aceasta a încheiat pacea cu sultanul. prin ambasadorii acestuia — spunea trimisul polon. („... sed etiam Russie consequenter de periculo formidandum foret... quia idem rex Hungarie cum imperatore Theucrorum per medium sui locumtenentis, qui hactenus in Hungariam soleniter advenisse famatur, amicitiam, affinitatem et pacem perpetuam fertur de certo practicare”)²⁶. La acestea se adaugă zvonurile despre condițiile păcii ce apăreau într-adevăr incredibile. Sultanul oferea regelui pe una din fiicele sale de soție și, odată cu ea, Matia ar fi primit ca dotă, toate teritoriile ce aparținuseră în vechime Ungariei, cucerite de turci, în plus Bulgaria și Moldova „superioară”, termen ce desemna Valahia, absolvită de plata tributului către Poartă²⁷. Era firească îngrijorarea solului polon ce se temea ca Ungaria, cu un asemenea aliat și cu o asemenea bază teritorială, să nu devină pentru Polonia un dușman de temut.

Ceea ce la început a fost doar un zvon se transformă în relatarile italienilor în certitudine. În luna martie, în zilele de 14, 16, 26 și 27, același Gerardus de Collis, neîncrăzător în luna ianuarie, devenea tot mai sigur. La 14 martie socotea că o pace secretă, deja încheiată, nu ar fi putut fi ascunsă atita timp („alcuni altri tengano ferno, che la pace de esso Turcho sia facta... questo non me pare gia verisimile, perche non si poria celare tanti tampo”)²⁸, dar, că de 15 zile un ambasador al lui Matia (Leonardo Cocho) a fost trimis la Poartă, ca să medieze pacea, atit pentru Ungaria cit și pentru Veneția. În 16 martie informa la Milano că un sol turc s-a aflat două zile la Matia²⁹. La 26 martie știrile erau mai categorice. Matia era socotit a fi aliatul Florenței, și al Sfintei Ligi, aflată încă în conflict cu Veneția, această știre amintind de scrisoarea Seniorei din ianuarie 1468, în care cerea lămuriri cu privire la respectarea alianțelor. Pacea cu turcii nu mai este de această dată un zvon ci o posibilitate. „Item ano pur suspecto, chel prefato Re de Ungaria sia secretamente acordato con lo Turcho et facto treuga con esso...”³⁰, chiar dacă nu era încă o certitudine. La 27 martie Gerardus de Collis mai spera încă într-o posibilă vehiculare de informații inexacte, lansate chiar de turci, cu privire la încheierea păcii. Raportul din 27 martie era amplu. Solul turc ar fi sosit la Oradea (Varadinum) cu „400 de cai”, încercind să obțină condițiile păcii atit cu Ungaria cit și cu Veneția, dar regele Matia i-ar fi răspuns că nu este împuternicit să trateze pentru „Serenissima Republică”. În același timp regele Ungariei se arăta încrăzător în tratativele pe care le ducea împuternicitul comun Leonardo Boldu, aflat la Constantinopol³¹. În plus nota că are informații „de la cineva ce venea din Ungaria de curind” și care, stînd în Oradea, a văzut „pe rege și pe ambasadorul sultanului”, care ar fi ajuns la tratative pentru schimburi teritoriale : Jayce, luată de Matia în 1464, contra Smedreo (Smederevo), schimb care nu i se părea lui Collis posibil, nu pentru că turcii nu ar dori Jayce, ci pentru că cetatea Smedreo era prea bine

²⁶ *Ibidem*, p. 11.

²⁷ *Ibidem*, p. 12.

²⁸ *Mon. Hun. Hist., Acta Extera*, vol. IV, p. 74—75.

²⁹ *Ibidem*, p. 76.

³⁰ *Ibidem*, p. 77.

³¹ *Ibidem*.

intărita și se afla prea aproape de Belgrad („Smedreo passo fortissimo sopra lo Danubio, ma non he verisimile, perche la Smedreo ha terra fortissima et ha borgi, che fano piu de tremilia fuchi poy he uno stacho ne l'occhio a Belgrado”) ³². În aceeași scrisoare trimisă din Veneția există și informația că trei soli venețieni au adus știrea îngrijorătoare că turcii au „intenția diabolică” de „a separa pe regele Ungariei de Seniorie”, pentru a-și atinge mai ușor planurile. Această știre concordă cu scurtul pasaj în care însuși Bonffinius se referă la tratativele duse de turci, cînd cu Veneția, cînd cu Ungaria, prin intermediul domnului muntean (Radu cel Frumos). Este clar că din cauza frontului din Asia sultanul încerca — spune Bonffinius — prin *soli ce soseau zilnic* („internuncii quoque quotidie mittebantur”) să incheie pace sau armistițiul fie cu Veneția, fie cu Matia („in Achaia interim Turcus agens ut initum Venetorum cum Mathia fedus rescinderet, nunc Venetos, nunc Panonem cum indutis, tum pace sollicitavit, quin Mathiam per maioris Valachie regulum, quem vaivodam appellant sepe temptavit, *optimas pacis condiciones obtulit*”) ³³. De această dată informația cu privire la condițiile foarte avantajoase de pace, oferite de turci, se confirmă, Bonffinius nu recunoaște, fățiș înțelegerea cu Matia și considera, în acest pasaj, că de fapt tratativele erau o stratagemă pentru a neutraliza măcar pe unul dintre aliați, pentru că un război pe două fronturi și cu mai mulți dușmani nu putea fi dus cu sorți de izbîndă. Observația sa era de altfel foarte adevărată, cînd considera că dacă turcii și-ar fi îndreptat forțele într-o singură direcție ar fi fost mai eficienți, respectiv în lupta din Asia („vires quosque maximas sola discordia enervari”) ³⁴. În ansamblu, însă, încă o dată Bonffinius confirmă spusele martorilor contemporani.

În mai 1468 Senioria trimitea instrucțiuni lui Francisco Diedo, ambasador la Matia, cerîndu-i informații cu privire la rezultatele tratativelor purtate cu turcii, atît de regele Ungariei cit și din partea Veneției, de Leonardo Boldu, capitan al cetății Scutari (din Albania) ³⁵. La 12 mai același Francisco Diedo trebuia să informeze despre condițiile în care Matia ar încheia „pacea sau armistițiu” cu sultanul, avînd imputernicirea să trateze pacea și din partea Veneției” ³⁶.

Din luna iunie 1468 pacea secretă dintre Ungaria și Poartă părea o certitudine la Veneția. Deși condițiile nu se cunoșteau, urmările erau vizibile. La 24 iunie Galleazzo Sforza era informat că Papa a fost convins de Matia, care nu se mai pregătește de război cu turcii, să aprobe expediția în Boemia ³⁷ (justificată ca luptă împotriva ereticilor). La 2 iulie 1468 știrea despre primul oraș ars în Boemia sosea la Veneția ³⁸.

La 10 august la Milano, sosea o altă știre neliniștitoare. Regele Ungariei aflat în război cu Boemia „a încheiat în *secret* un armistițiu

³² *Ibidem*, p. 80.

³³ A. Bonffinius, *Rerum Hungaricarum Decades quator cum dumidia* Budapest, 1941, vol. IV, partea I, p. 19.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Mon. Hun. Hist.*, vol. IV, p. 83.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 84.

³⁸ *Ibidem*, p. 85. Despre „războaiele boeme” vezi K. Nehring, *op. cit.*, p. 33; W. Fraknoi, *Mathias Corvinus, König von Ungarn*, p. 129—136; Coekelberghe de Dutzelle, *op. cit.*, p. 119 și următoarele.

cu Turcul” („che secretamente habia treuga con lo Turcho”), nu fără știrea papei, fapt care — după părerea aceluiași Gerardus de Collis — făcea situația pe frontul antiotoman disperată. „Dacă Turcul ar ataca Siria și ar cuceri-o, orice apărare a Creștinilor ar veni prea târziu”. („che si lo Turcho piglâ la Soria <Siria> et che la possa dominare, che omni defesa de Christiani sera tarda”) ³⁹. În septembrie faptul că atacurile turcilor la Dunăre ocoleau Ungaria era un indiciu cert al încheierii păcii? („alo paese del Re de Ungaria dicti turchi non fano oltrajo alcuno, iŷ perche si giudicha habij treuga con esso turcho”) ⁴⁰.

Deși, după cum am arătat, știrile abundă despre tratativele și încheierea unei înțelegeri turco-maghiare în 1468, pînă în prezent nu s-a luat în considerație decît afirmația explicită a lui Bonffinius despre respingerea oricăror încercări de negocieri. Din cele luate în discuție apare clar un fapt, că au existat tratative cu turcii atît comune maghiaro-venețiene, cît și separate. Rezultatul lor a fost un tratat secret, încheiat după toate datele în mai-iunie 1468, un fel de pace secretă între Ungaria și Imperiul otoman. Din relatările polonezilor, ale lui Bonffinius și ale lui Gerardus de Collis, turcii apar înclinați spre mari concesii, pentru a-și asigura liniștea la Dunăre și păstrarea, în mare, a pozițiilor cucerite (ceea ce nu excludea posibilitatea cedării unei cetăți oricît de importante strategic). Toate aceste condiții, turcii le ofereau pentru a-și consolida pozițiile în Balcani și a-și concentra forțele în fața amplei ofensive ce se pregătea în Asia Mică ⁴¹ (conflictul pentru Karanania și acțiunea lui Uzun-Hassan).

În mod evident propunerile erau binevenite pentru Matia, hotărît să înceapă el însuși un alt război, pe cont propriu, în Boemia pentru interese atît economice cît și politice. Dacă un tratat de pace (în accepția diplomației europene) nu s-a încheiat este explicabil ținînd cînt atît de concepția otomană privind negocierile de orice fel cu creștinii, cît și datorită caracterului secret al înțelegerii care dezavantaja Veneția. A existat însă un tratat perfectat prin soli și care menționa obligația reciprocă de a menține liniștea la graniță. Conținutul acestei înțelegeri îl putem reconstitui din pasajul inserat de Bonffinius în discursul ținut de Matia pentru justificarea „războaielor boeme” ⁴². Nu insistăm asupra manierei proprii unanismului civic italian de a reda argumentația, lîci asupra modului în care apare dezbătută problema interesului de stat, ce se află deasupra moralei comune și chiar a celei creștine. Pe lîngă aspectul pur propagandistic, ideologic, ce viza justificarea lansării unui război european și a abandonării luptei cu turcii, apar și condițiile armistițiului luat de noi în discuție. Războiul în Boemia este considerat ca o necesitate imediată, ereticii huseiți fiind, spune textul, mai răi decît turcii, pentru că pervertesc sufletele drept-credincioșilor („hoc bellum necessitate magis, quam voluntate suscipere cogamur, cum Turcico perniciosus esse videatur, Turci preter obsequium et tributa nil aliud exposcunt

³⁹ *Mon. Hun. Hist...*, p. 86.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 87.

⁴¹ L. Tardy, *Il ruolo di Venezia nei rapporti persiani e georgiani dell'Ungheria in Rapporti Veneto-Ungheresi...*, Budapest, 1975, p. 248 și urm.

⁴² A. Bonffinius, *op. cit.*, p. 21.

. . . corporum non animorum imperium querunt; Bohémica heresis . . . ut contrariis semper fluctuet opinionibus”⁴³). De aceea cu turcii se poate trata și Bonffinius relatează primirea bună ce s-a făcut solilor turci, aducători ai condițiilor de pace. Pentru a nu micșora în ochii posterității imaginea celui ce se voia a fi apărător al creștinătății, Bonffinius nu mărturisește deschis că Matia a acceptat tratativele, dar spune clar că la audiență a fost prezent și Vlad Țepeș, adus special pentru a-i înspăimînta pe turci și a le impune respect. Regele, spune același text, în conformitate cu tradiția antecesivilor săi, a refuzat să încheie pace cu turcii, fapt ce i-ar fi adus decăderea din demnitatea regală, dar accepta un armistițiu de facto, tratat verbal, spune Bonffinius și probabil întărit printr-un schimb de scrisori cu următoarele puncte: păstrarea păcii la graniță („și secum illi bene vixerunt”), oprirea oricăror acte de jaf, violență („și injuriis abstinuerunt, vim et rapinas inhibuerunt”)⁴⁴.

De altfel lipsa unei înțelegeri scrise nu poate fi considerată o dovadă a absenței unui armistițiu în 1468. Schimbul de solii și angajamentul solemn, asumat verbal, reprezenta pentru dreptul islamic o bază juridică suficientă pentru a legaliza orice act. Înțelegerea a durat, după cum se aștepta și Matia, atita timp cît ea a fost folosită de Porții. După ce turcii devin stăpîni pe situație pe frontul din Asia⁴⁵, în 1473, revin cu forțe noi în Europa.

O dovadă în plus a încheierii acestui armistițiu o considerăm a fi faptul că în timpul campaniilor otomane din 1469, 1471 și 1472⁴⁶ ce devastau Croația, Dalmația, Carintia, Austria de Jos, pînă la Friuli, Ungaria era sistematic ocolită. Mai mult, în 1469, Matia a profitat de expediția turcilor pentru a răzbiuna un mai vechi conflict cu familia Frangipani, seniorii insulei Veglia, ai Segnei și Modrussei, care preferaseră suzeranitatea Veneției, după ce Senioria preluase Dalmația. Astfel, după ce armata otomană devastează teritoriile fraților Frangipani, aceștia sînt atacați de un corp de oaste maghiar sub conducerea căpitanului lui Matia Corvin, Magyar Blasius („Maierblas”)⁴⁷, care profitînd de retragerea turcilor, învinși de venețieni, își adjuceca orașul Segna. Conflictul latent s-a dezvoltat, provocînd întii ruperea alianței cu Veneția, apoi tratativele cu Milano (1473)⁴⁸ și Neapole (1476)⁴⁹ pentru o alianță anti-

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 25.

⁴⁵ G. Brătianu, *Marea Neagră*, vol. II, București, 1988, p. 286.

⁴⁶ Gh. Coeckelberghe de Dutzelle, *op. cit.*, vol. IV, p. 226 și urm.

⁴⁷ *Monumenta speleantia historiae slavorum meridionalium; Commissiones et relationes venetae*, vol. I, (1433—1527), Zagrabiae, 1877, p. 44—46.

⁴⁸ Conceptul tratatului de alianță cu Galeazo Maria Sforza, ducele Milanului arată clar scopul militar defensiv; deocamdată se prevedea ajutor armat neîntîrziat dacă Veneția atacă pe unul din cei doi aliați, acest ajutor urma a fi de 4 000 de călăreți și 2 000 de pedestrași, întreținuți de cheltuiala proprie, timp de două luni, (*Mon. Hun. Hist., Acta Extera*, vol. IV, p. 253—255). Perfectarea alianței a durat pînă la 30 decembrie 1475, cînd „magister Franciscus” era trimis la curtea ducelui Milanului pentru a trata alianța, urmînd „ca totul (să fie) aprobat și sigilat” de către rege. (Arhivele Statului București, *Microfilme Italia*, R. 36, c. 235, 239.) Pentru a urmări oscilația între Veneția și Milano vezi și K. Nehring, *Die Bestände italienischer Archive zur Ungarischen Geschichte in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, în „Ungarn Jahrbuch”, München, 1970, vol. II, p. 155—157.

⁴⁹ Relațiile diplomatice cu Neapole erau inițiate de Iancu de Hunedoara ce sperase că regatul din S. Italiei ar putea fi cointerestat în lupta antiotomană, turcii amenințînd deopotrivă și acest teritoriu. Iancu inițiasse și un proiect de alianță antiotomană, prin care Alfons de Aragon,

venețiană, totul culminând cu războiul deschis în 1480 pentru ocuparea insulei Veglia, apărată de contele Ioannes („Giovanni, Zuone”) Fran-gipani.

Probabil că armistițiul în cauză a fost încheiat pe 5 ani pentru că deja la sfârșitul anului 1472 se înregistrează primele expediții de jaf la granița sudică, iar din 1473 atacurile devin din ce în ce mai puternice, în 1474 turcii devastând Transilvania și arzând Oradea.

Cauzele ce au stat la baza înțelegerii cu turcii sînt legate în primul rînd de interesele lui Matia Corvin în Europa Centrală, interese care îl făceau rivalul Habsburgilor și mai ales al puternicilor Jagielloni. Frederic al III-lea înțelesese încă din vremea minoratului lui Ladislau Postumul că Ungaria, ce stăpînea cea mai mare parte a regiunilor danubiene, dar și Slovacia, Croația și Transilvania, era de fapt poarta S-E Europei, dar și un important avanpost economic și militar spre Marea Adriatică și Marea Neagră⁵⁰, chiar dacă aceste regiuni scăpaseră de sub controlul regilor maghiari. Poziția sa slab consolidată și contestată atît în cadrul propriei familii, arhiducele Albert, fratele său, pretinzînd stăpînirea Austriei, cît și în Imperiu de principii germani, l-a făcut să nu se angreneze în cursul anilor '60 ai secolului XV într-o confruntare militară cu Matia. Pe calea tratativelor, prin presiunile exercitate cu ocazia retrocedării Coroanei Sf. Ștefan⁵¹, prin intrigi de tot felul încercase însă să își adjucece, în cazul în care Matia ar muri fără descendenți direcți, titlul de rege al Ungariei.

La rîndul său Cazimir al IV-lea, al Poloniei, urzea planuri de anvergură pentru acapararea Ungariei și Boemiei, pretinzînd chiar moștenirea „legitimă” pentru unul din fiii săi, în calitate de nepot al lui Albert de Habsburg, la a cărui moarte, în 1439, izbucnise un adevărat conflict european pentru preluarea moștenirii sale politice, ce însemnase aducerea, vremelnică, sub un singur sceptru, a Imperiului german, a Ungariei și Boemiei. Într-adevăr soția lui Cazimir al IV-lea, Elisabeta, era fiica lui Albert de Habsburg și sora lui Ladislau Postumul, ceea ce îl îndreptățea pe Cazimir să pretindă tronul Boemiei și chiar al Ungariei⁵², pentru unul din fiii săi, mai ales că în aceste regate formula „regelui ales” lezase atît interesele unei părți a nobilunii cît și principiul, general respectat în Europa vremii, al „legitimității” dinastice⁵³. Din cauza costisitorului război dus de 13 ani cu Ordinul Teuton pentru stăpînirea Prusiei (1453 — 1466) Cazimir a fost în imposibilitatea de a-și apăra cu forța armelor

regele Neapolelui, urma a deveni regele Ungariei. După ce în anii 1470—1476 relațiile cu Venetia și papalitate devin tot mai reci și mai încordate Matia se va întoarce spre vechiul aliat al tatălui său. Sprijinul în lupta cu turcii va fi așteptat din partea regatului Neapolelui mai ales după căsătoria cu Beatrice, fiica lui Ferdinand de Aragon, regele Neapolelui. În 1480 la asediul cetății Otranto colaborarea militară între Matia și Ferdinand, împotriva turcilor, se va concretiza. vezi și E. Denize, *Relațiile lui Iancu de Hunedoara cu Alfons V de Aragon...* în „Revista de istorie” nr. 5/1984, p. 782—795, L. Elekes, *La politica externa di Re Matia...*, p. 250—253; Al. Berzevicz, *Rapporti storici fra Napoli e l'Ungheria nell'epoca degli Aragonesi 1442—1501*, Napoli, 1928, p. 14—15.

⁵⁰ Marian Biskup, *Die Rivălität zwischen Jagiellonen und Habsburgern und die Böhmische und die Ungarische Krone im 15. und Anfang des 16. Jahrhunderts*, în „Osterreichische Osthefte”, Wjen, anul 32, Heft 2, 1990, p. 66.

⁵¹ K. Nehring, *Mathias Corvinus, Kaiser Friedrich III...*, p. 11—23.

⁵² Ch. Coeckelberghe de Dutzelle, *op. cit.*, vol. IV, p. 184.

⁵³ K. Nehring, *Ungarn in Europa im zeitalter von Mathias Corvinus, in Mathias Corvinus und die Renaissance*, Schalloburg, 1982, p. 33.

„drepturile legitime”. În 1466 însă acest război se încheia, prin pacea de la Torun⁵⁴, iar prilejul redeschiderii „moștenirii boeme” atit pentru Jagielloni cit și pentru Matia Corvin l-a constituit bula de excomunicare dată împotriva lui George Podiebrad, de papa Paul al II-lea, ce acuza pe regele boem că ar fi „eretic, sperjur și înfăptuitor de sacrilegii”⁵⁵.

Conflictul cu papalitatea s-a accentuat în condițiile în care Podiebrad susținea cu încăpăținare cauza episcopului de Praga, Rokycana, sprijinitor al utraquiștilor, episcop cărui papa refuza să îi acorde investitura⁵⁶.

Atit papa cit și Frederic al III-lea, care, în conflict cu principii germani, era incapabil să mobilizeze o forță armată corespunzătoare, considera că persoana cea mai indicată pentru a stinpi erezia în Boemia ar fi Matia Corvin⁵⁷. Interesele politice și economice ale regelui Ungariei veneau să se întilnească în chip neașteptat cu misiunea „sacră” ce i se incredința. De aici graba de a încheia armistițiul cu turcii și de a-și trăda aliatul (Veneția), de care numai interesele militare și financiare de moment îl apropiaseră. Abandona chiar și politica economică tradițională a regilor maghiari, anume *controlul Gurilor Dunării*, în favoarea unei noi orientări economice, în care centrul Europei, cu orașele Breslau și Viena, era punctul nodal⁵⁸.

Anul 1468 părea deci propice din multe puncte de vedere planurilor lui Matia. Mai mult, în noiembrie 1468 Frederic al III-lea pornea în pelerinaj la Roma, numindu-l pe Matia locțiitorul său în Austria, ale cărui venituri i le concesiona pe un an. Stăpîn pe o bază de acțiune vastă regele Ungariei se lansează într-o campanie de anvergură în Boemia, purtindu-se în Austria ca în propriile sale posesiuni. În momentul în care Matia a aflat, însă, că scopul secret al vizitei împăratului la Roma a fost acela de a asigura fiului său Maximilian dreptul la moștenire la tronul Ungariei și Boemiei⁵⁹, s-a declanșat un nou conflict, ce a rupt fragila alianță cu Frederic al III-lea. Din decembrie 1468 Matia a început să sprijine pe rebelii din Austria și Stiria împotriva împăratului⁶⁰, silindu-l pe acesta să se întoarcă în grabă. Este momentul de ruptură care l-a făcut pe Frederic al III-lea să ofere tronul Boemiei unuia dintre fiii lui Caziimir al IV-lea al Poloniei⁶¹. Din 1469 pînă la 1471 (la moartea lui Podiebrad) războiul în Boemia devine foarte costisitor, aducînd lui Matia victorii parțiale și necesitînd schimbări rapide de atitudine și aliați. După ce devenise stăpîn pe Moravia și Silezia⁶² (cu importantul oraș Breslau) Matia ajungea la o înțelegere cu Podiebrad, care îl recunoaștea succesor legitim la tronul Boemiei⁶³. Alături de Podiebrad a continuat, împreună cu fiii acestuia, Victorin și Henric, lupta împotriva împăratului și a Poloniei, mijlocind chiar o reconciliere între Podiebrad și papă.

⁵⁴ M. Biskup, *op. cit.*, p. 68–69.

⁵⁵ R. Kralik, *Histoire de Vienne depts l'Empire Romain jusqu'a nos jours*, Paris, 1932, p. 127–129;

⁵⁶ R. de Taillandier, *Tchèques et magyars, Bohême et Hongrie, XV^e–XIX^es*, Paris, 1932, p. 62

⁵⁷ A. Bonfinius, *op. cit.*, ed. 1941, p. 21–23.

⁵⁸ I. Barta și colab., *op. cit.*, p. 127–129.

⁵⁹ Ch. Coeckelberghe de Dutzelle, *op. cit.*, p. 223.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 224.

⁶¹ Zdzisław Spieralski, *Die Jagiellonische Verbundenheit bis zum ende des 15. Jahrhunderts*, în „Acta Poloniæ Historica”, vol. XLI 1980, Warszawa, p. 64–65.

⁶² J. Boldenyi, *op. cit.*, p. 111 și urm.; Cl. Sacy, *op. cit.*, p. 233–237.

⁶³ Coeckelberghe de Dutzelle, *op. cit.*, p. 227.

În acești nou coteț politic Matia se vedea silit, încă din 1469, să caute noi puncte de sprijin împotriva Poloniei. Ștefan cel Mare, ca aliat și vasal al lui Cazimir al IV-lea, reprezenta un real pericol la granița transilvană. Eșecul campaniei din 1467 îi arătase că este un adversar redutabil, așa că nu numai că nu a încercat o revenire în forță în Moldova, dar din 1469, anul începerii ostilităților cu Polonia, Matia își reorientează politica față de Ștefan cel Mare. Astfel, la 3 noiembrie 1469 „Johannes literatus, camerarius Albensis” se plîngea că negustorii moldoveni, arestați la Sibiu, în timpul conflictului moldo-ungar din 1467, au fost eliberați împreună cu toate bunurile lor („pfectatos homines wolachos cum rebus ipsorum pacifice abire permisistis . . .”) ⁶⁴. Era aceasta o primă încercare de normalizare a relațiilor comerciale, urmată după câteva luni de un alt demers. La 18 februarie 1470 Radu cel Frumos se plîngea că brașovenii îi furnizează arme lui Ștefan și că îi țin „spionii” ⁶⁵. De altfel, se pare că armele, cumpărate de Ștefan în perioada menționată, au fost folosite la atacul Brăilei ⁶⁶. Ștefan însuși, se pare, că a fost sensibil la schimbarea intervenită în raporturile cu Ungaria, pentru că în scrisoarea adresată la 13 iulie 1471 regelui Poloniei, Cazimir al IV-lea, refuza abil, sub pretextul conflictului de graniță cu domnul Țării Românești și al atacurilor tătarilor, ajutorul militar cerut de Cazimir pentru fiul său Vladislav ⁶⁷. Acesta, deși ales rege al Boemiei de Dieta din Praga, era împiedicat de Matia să intre în țară. Ștefan refuza să presteze, el sau fiul său, ajutorul militar la care, de altfel, era obligat prin jurământul de vasalitate, înnoțit în 1468 și care prevedea, în mod expres, posibilitatea ajutorului reciproc într-un război cu Ungaria ⁶⁸. În felul acesta Ștefan lăsa deschisă poarta spre o înțelegere cu Matia Corvin.

La 7 august 1471 diacul Grigore era trimis de Ștefan în Transilvania, pentru a stabili legături de prietenie cu Matia ⁶⁹, prin intermediul administratorului ocnelor regale, Albert, care se arăta „favorabil și fidel” domnului Moldovei. După aceste tratative legăturile comerciale, întrerupte din 1467, se normalizează. În 1472 se reglementa negocitul între Baia și Bistrița ⁷⁰, iar în 1473 regele Ungariei dădea un privilegiu comercial negustorilor moldoveni, liberi „să vîndă și să cumpere în pace” în „numițele noastre părți transilvane” ⁷¹. Ștringerea legăturilor de buhă vecinătate continuă. La 26 mai 1473 era în curs un schimb de ambasadori între voievodul Transilvaniei și Ștefan ⁷².

În aceeași perioadă (1469 — 1473) din studiul documentelor reiese clar că Țara Românească părăsea, treptat, sfera de interes a lui Matia Corvin. Raporturile economice, ale Țării Românești, apoi cele politice, se înrăutățesc, invers proporțional cu reluarea bunelor relații cu Moldova. Prima cauză a schimbării survenite în politica Ungariei față de Radu cel

⁶⁴ *Documente Hurmuzaki*, vol. XV/1, București, 1911, p. 72.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 75.

⁶⁶ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1985, p. 129.

⁶⁷ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 311—313.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 299.

⁶⁹ *Documente Hurmuzaki*, XV, p. 77.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 78.

⁷¹ *Ibidem*, p. 80.

⁷² *Ibidem*, p. 80—81.

Frumos ar putea fi încercarea acestuia de a recupera Chilia (după 1467), pe cont propriu și deci în avantajul turcilor⁷³. Un indiciu pentru aceste demersuri ar fi tocmai declanșarea conflictului vamal și de jurisdicție cu Brașovul, la 31 iulie 1468, știut fiind că raporturile de bună vecinătate cu acest oraș au fost în tot evul mediu românesc barometrul relațiilor dintre Țara Românească și Moldova⁷⁴. La 6 septembrie 1468 voievodul Transilvaniei, Ioan Pongracz, cerea înctarea ostilităților între brașoveni și negustorii munteni, ostilități ce atinseseră deja un punct critic în momentul în care acestora din urmă li se confiscaseră arcurile și săgețile „pe care le purtau pentru propria apărare” („arces eorum manuales quos pro defensione ipsorum in latus eorum deferunt⁷⁵)⁷⁵. Politica ostilă a lui Matia Corvin continuă și acesta nu manifesta nici cea mai mică dorință de a-l sprijini pe Radu în conflictul, declanșat din 1471, cu Moldova. În 1473, cînd Ștefan îl înlătura de la domnie, Radu pornea pribeag în Transilvania, unde în 1474 se plîngea că, deși „supus fidel al regelui”, este nedreptățit de brașovenii, instigați de Laiotă Basarab⁷⁶, noul domn al Țării Românești. Mai mult, din dorința de a manifesta o bunăvoință crescută față de Ștefan cel Mare, Matia Corvin aproba, în același an, să se reia de la Radu cel Frumos satele Șercaia și Mica, pe care le ocupase ca pribeag⁷⁷.

Evenimentele anilor 1468 — 1473, perioadă în care, după opinia noastră, a fost valabil primul armistițiu turco-ungar, încheiat de Matia Corvin în 1468, au marcat angrenarea definitivă a regelui Ungariei în direcția expansiunii central-europene, abandonînd în același timp orice acțiune eficientă pentru alungarea turcilor din Balcani.

Toate acestea au dus la un echilibru de forțe relativ la linia Dunării, care a asigurat prin tratative de pace securitatea granițelor sudice ale Ungariei și stagnarea ofensivei otomane pentru cîteva decenii.

Abilitatea cu care ulterior Matia a încheiat armistițiile din 1483 și 1488 a adus regelui posibilitatea să ocupe Viena în 1485, iar Ungariei supraviețuirea între marile puteri europene la începutul secolului XVI, într-un moment în care forța sa militară și politică era de mult stinsă.

MATHIAS CORVIN, LA SÉCURITÉ DE LA FRONTIÈRE DANUBIENNE ET L'ARMISTICE TURCO-HONGROIS DE 1468

résumé

Dans le présent article, l'auteur se propose de tracer les coordonnées de la politique extérieure de Mathias Corvin pendant l'intervalle 1462 — 1473. C'est le moment où le roi de Hongrie allait abandonner l'action militaire menée par son père, le célèbre commandant militaire Iancu

⁷³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 125—124, 120.

⁷⁴ Ș. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești...*, p. 176.

⁷⁵ *Docum. Hurmuzaki*, XV₁, p. 60.

⁷⁶ I. Bogdan, *Documente și regeste privilegiate la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria din secolul XV — XVI*, București, 1902, p. 74, documentul este redatat de N. Iorga cu anul 1474, în *Doc. Hurmuzaki*, XV₁, nota 3, p. 79.

⁷⁷ *Hurmuzaki*, XV₁, p. 82.

de Hunedoara, qui avait essayé de transformer la Hongrie en un bastion de la chrétienté sur le Danube. Mathias, au contraire, à partir de 1462 lorsque, malgré toutes attentes, il n'est pas venu en aide au prince roumain Vlad l'Empaleur qui combattait contre les Turcs, a poursuivi constamment le maintien de l'équilibre de forces sur le cours du Danube et de la sécurité des frontières avec l'Empire ottoman. Dans cette perspective, les pourparlers et les armistices avec les Turcs n'ont pas du tout été exclus ; au contraire, ils furent considérés des points d'appui essentiels de la politique centrale européenne et du maintien de l'équilibre des forces sur le Danube. Parmi ces armistices, nous considérons que le premier qui fut conclu a été celui de 1468. Les tractations de paix ont été régulièrement consignées en 1468 par de nombreux témoins oculaires, comme les ambassadeurs de Venise et de Milan à Bude, l'ambassadeur polonais à la cour de Mathias et Antonio Bonffini. A partir de ces données, insuffisamment mises en valeur jusqu'à présent, l'auteur essaye de montrer que Mathias est parvenu à conclure un accord avec les Turcs en 1468, qui lui a permis d'orienter ses efforts vers le front du centre européen et de s'engager dans les „guerres de Bohême”. Le but du roi de Hongrie était d'obtenir la couronne de Bohême et fonder un „royaume danubien” qui réunit des territoires complémentaires au point de vue économique. Ce projet l'a éloigné de la lutte antiottomane permanente ; les affrontements militaires de grande ampleur (Jayce 1463 — 1464, Sabác — 1476) sont des épisodes où on n'a pas cherché à pourchasser les Turcs au-delà du Danube, mais à rétablir l'équilibre de forces.

Il est évident que l'attitude du roi de Hongrie a eu des répercussions tant sur la situation dans le centre de l'Europe que sur la politique des pays roumains, obligés de s'adapter à la nouvelle réalité militaire et de résister seuls sur le front antiottoman. D'ailleurs, les intérêts politiques et militaires ont déterminé les Turcs à observer pendant cinq ans l'armistice conclu en 1468, période pendant laquelle ils furent engagés dans le conflit de Quaraman et ensuite dans celui avec Uzun-Hassan.

DATE NOI CU PRIVIRE LA PREZENȚA CAVALERILOR TEUTONI LA FRONTIERA BANATULUI (1429 — 1437)

EUGEN GLÜCK

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, Imperiul otoman devine hegemonul Peninsulei Balcanice întinzînd apoi, stăpînirea nemijlocită în mare parte pînă la Dunăre, iar alte state sînt constrînse să plătească tribut sultanului.

La nord de Dunăre situația se menținea mai favorabilă. Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun (1400 — 1432) și a urmașilor lui imediați a rămas în afara influenței otomane. Țara Românească sub conducerea lui Mircea cel Bătrîn (1386 — 1418), avînd sprijinul lui Stibor de Stiboritz, voievodul Transilvaniei și totodată cavaler teuton, reușește să respingă incursiunile otomane și mai ales să pună capăt pretențiilor la domnie ale lui Vlad Uzurpatorul (1397), sprijinit de boieri turcofilii¹. Deși pierde Dobrogea, tratatul lui Mircea cu turcii conține condiții mai favorabile decît cele impuse de turci țărișoarelor situate la sud de Dunăre, care încă nu au fost încorporate de sultan. Situația s-a complicat în timpul lui Radu Praznaglava (1421 — 1427 cu întreruperi) care s-a orientat spre otomani. Reacția patriotică pămînteană cu sprijinul lui Pipo Spano, banul Timișorii, a dus în 1427 la întronarea lui Dan al II-lea avînd poziție antiotomană².

Presiunea otomană s-a resimțit și la vest de Porțile de Fier, deocamdată sub forma incursiunilor de jaf. Ei s-au izbit însă de forțele conduse de Pipo Spano și alți militari destoinici avînd în subordine și unități formate în Banat, printre care ale enejilor din sudul provinciei.

Amenințarea otomană crescîndă ca și planul creerii unui mare imperiu al casei de Luxemburg, l-a determinat pe Sigismund în calitate de rege al Ungariei (1382 — 1437) să organizeze cruciada de la Nicopole (1396). Înfîngerea suferită însă l-a determinat să schimbe strategia ofensivă în una defensivă, asigurînd poziții mai ușor de apărat de-alungul Dunării³. Invocînd acest pretext în 1419, este ocupat Banatul Severinului, deținut pînă atunci de Țara Românească. În 1426, încheie o conven-

¹ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 272—273, 280—281; I. Lupas, *Un nobil polon în scaunul de voievod al Transilvaniei: Voievodul Stibor*, în „Studii și comunicări istorice”, II, Cluj, 1940, p. 61—66; Wenzel Gy., *Stibor vajda* (Voievodul Stibor), Budapest, 1874, passim.

² Ștefan Ștefăncescu, *Țara Românească de la Basarab I., „Întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 60—61, 53—54.

³ H. Zimmermann, *Europäische Politik und Türkenabwehr zur Zeit Sigmund des Luxemburg*, în „Forschungen zur Volks und Landeskunde”, anul 21 (1978), p. 17—22.

ție cu despotul Stefan Lazarevici, potrivit căreia la moartea lui Belgradul, Golumbațul și alte cetăți sârbești trec în posesia Ungariei. La decesul despotului (1427) Golumbațul este predat de boierii sârbi otomanilor. Plănuiind cucerirea ei, Sigismund dispune edificarea pe malul nordic al fluviului a unei cetăți denumită Sf. Ladislau (azi Pescari). Sigismund însă suferă o înfrângere totală, deși primise ajutoare de la Dan și marele duce Vitold al Lituaniei (1428)⁴. Ambele părți beligerante fiind extenuate se încheie un armistițiu pe trei ani.

Sigismund a căutat să liniștească occidentul în privința înfringerii suferite susținând ca doar forțele Țării Românești au pierdut 200 oameni, fapt relatat primarului din Frankfurt am Main⁵.

În realitate, situația nou creată a modificat esențial raportul de forțe. Astfel Țara Românească a fost nevoită din nou să plătească otomanilor un anumit tribut.

Devenise clar tutuitor forțelor politice contemporane, indiferent de orientarea lor, că pericolul otoman este foarte real.⁶ În acest context reia Sigismund de Luxemburg un vechi plan de al lui privind încredințarea cavalerilor teutoni cu paza liniei Dunării. Speranțele lui Sigismund erau legate de performanțele militare și economice ale statului cavaleresc, înființat în zona Balticii pe care voia să le realizeze și în zona Dunării⁷. La fel, au intervenit și simpatiile personale ale regelui care în anul 1429, va figura deja printre „familiarii” ordinului⁸.

Demersurile sale au început imediat după dezastrul de la Nicopole, oferind marelui magistru o suită de feude de-a lungul hotarelor sudice ale Ungariei vremii. Konrad von Jungingen și consilierii lui au acceptat oferta privind Țara Birschi, stăpînită de cavaleri între 1211 — 1225 și pe care au continuat să o revendice de-a lungul secolilor⁹. Dezastrul armatei otomane de la Ankara (1402) ca și războiul civil ce a urmat între pretendenții la tronul sultanului au diminuat pericolul turcesc. Înfrîngerea suferită de cavalerii teutoni la Grünwald în 1410, față de Polonia a însemnat slăbirea forței ordinului. În această situație tratativele privind așezarea cavalerilor pe Dunăre au fost temporizate¹⁰.

Problema revine în actualitate prin 1418 — 20, urmărindu-se zăvoiaștii drumurilor militare ce duceau de la strîmtoarea pină la Chilia, respectiv spre Ungaria. Totuși hotărârile se amîină date fiind reținerile cavalerilor în situația lor tensionată cu Polonia¹¹. De asemenea în interiorul statului

⁴ Erich Joachim, *König Sigismund und der Deutsche Ritterorden in Ungarn, 1429—1432*, in „Mitteilungen des Institut für Österreichische Geschichtsforschung”, 33 Band, 1 Heft, Innsbruck, 1912, p. 91.

⁵ Al. Nemoianu, *Unele aspecte ale prezenței teutonilor în Banat*, in „Muzeul Național”, II, 1975, p. 381—382.

⁶ Arhiva Fundației Culturale Prusacă, Berlin, Fondul Cavalerilor teutoni, Briefarchiv, Varia 219 (in cont. Berlin).

⁷ *Zur Wirtschaftsentwicklung des Deutschen Ordens im Mittelalter*, Hrsg. von Udo Arnold, Marburg, 1989.

⁸ Gerhard Miller, *Die Familien des Deutschen Ordens*, Marburg, 1980, p. 64.

⁹ I. Minea, *Principalele române și politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice*, București, 1919, p. 84; Ioan Hașegan, *Cavalerii teutoni în Balatul Severinului (1429—1435)*, in „Tibiscus” — istorie, Timișoara, 1978, p. 191—192.

¹⁰ E. Joachim, *op. cit.*, p. 90.

¹¹ Gustav Sonnenfeld, *Die Lage des Deutschen Ordens nach der Schlacht bei Tannenberg und die Anfänge der Verschwörung des Georg von Wirsberg*, in „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, 1909, p. 53—71.

cavaleresc elementul slav și din zonele învecinate îi priveau dușmănos, cu husiții erau în contradicție ireconciliabilă și chiar cu Sigismund relațiile erau umbrite din cauza diferendului privind stăpînirea feudei Neumark. Orașele autonome ca și nobilimea din afara taginei cavaleriești formulau revendicări față de conducerea ordinului. Tineretul nobiliar german care alimenta efectivele ordinului, după 1410 se înrola în număr descrescînd¹².

În același timp însă, a intrat în acțiune influentul cavaler Claus von Redwitz, pătruns de ideea protocavalerescă a luptei împotriva necredincioșilor. Sprijinindu-l pe Sigismund încă din 1425, căuta și soluția rezolvării problemei Neumark¹³. Regele la rîndul lui se străduia să creeze condițiile interne necesare așezării cavalerilor. La 2 iulie 1426, adresează vicevoievodului Lépes, o scrisoare în care schițează proiectul amintit, cerînd în fond sprijinul „națiunilor” privilegiate ale Transilvaniei în acest sens¹⁴. La Brașov emite un regulament militar referitor la obligațiile locuitorilor în lupta antiotomană. Pasul decisiv are loc la 9 aprilie 1427, semnînd o scrisoare adresată marelui magistru Paul Rusdorf¹⁵. Termenii scrisorii au fost concretizați de secretarul regelui cerînd trimiterea unui număr de doi sau mai mulți cavaleri, de fapt conducător militari experimentați. Pe Claus von Redwitz îl dorea în funcția de consilier. Se cereau cîte doi orașeni din Danzig (azi, Gdansk) și Thorn (azi, Torun), versați în circulația mărfurilor și pescuit. Navigația pe Dunăre necesita un număr de oameni calificați, atât în dirijarea navelor cît și construirea lor. Ele urmau să fie prevăzute cu 1000 mateloți. Construirea de poduri trebuia condusă de doi oameni pricepuți printre care renumitul Hans von Ratibor. Printre preocupări a figurat asigurarea pescarilor atât în sectorul fluvial cît și maritim. Serviciile ordinului urmau să fie răsplătite prin cedarea Neumarkului.

Marele magistru deocamdată a discutat doar despre delegarea unui cavaler și a celor patru orașeni, iar condițiile financiare formulate de Sigismund, legate de Neumark au fost considerate exagrate. Ostilitățile din Țara Românească (1427) au întărit și mai mult insistențele lui Sigismund¹⁶. Ca urmare, marele magistru a trimis preceptorul de Ortelsburg și cîțiva comercianți să se informeze¹⁷. Totodată marele magistru a fost sistematic pus la curent cu situația din Țara Românească¹⁸. Înfîngerea de la Golumbaț l-a determinat pe Sigismund la 9 octombrie 1428, să ofere noi favoruri cavalerilor și să insiste pentru preluarea întregii linii a Dunării de aceștia¹⁹. Demersurile amintite au avut darul să determine conducerea ordinului să ia o decizie pozitivă²⁰.

¹² E. Joachim, *op. cit.*, p. 92–93.

¹³ Berlin, XIII A.

¹⁴ E. Joachim, *op. cit.*, p. 91.

¹⁵ Carl August Lückcrath, *Paul von Rusdorf, Hochmeister des Deutschen Ordens 1422–1441*, Marburg, 1969, p. 81–82.

¹⁶ Berlin, XLVII 18 (Scrisoarea din 22 iulie).

¹⁷ Pesty Frigyes, *A Szörényi Bánság és Szörényi vármegye története* (Istoria Banatului de Severin și a comitatului Severin), Budapeșt, 1877, vol. I, p. 37–38; E. Joachim, *op. cit.*, p. 94.

¹⁸ Berlin, IV 10, VIII 39, XVII 39.

¹⁹ Ibidem, IV 50.

²⁰ Eugen Glück, *Documente inedite din arhiva cavalerilor teutoni*, în „Magazin Istoric”, seria nouă, iulie 1990, p. 28 și urm.

Istoriografia românească cunoaște de mai multă vreme, ce-i drept incomplet, descrierea cetăților și districtelor precum și situația economică din sudul Banatului în care s-au angajat conducătorii ordinului²¹. Alte zone nu au fost acceptate de cavaleri.²²

Cercetările efectuate în arhiva berlineză păstrează descrierea amănunțită și care a fost întocmită cel târziu în anul 1423, deci realitățile prezentate provin din perioada relativă de pace în zonă asigurată sub conducerea lui Pipo Spano. Astfel aflăm că în zona respectivă existau 24 puncte strategice din care 12 cetăți, inclusiv șase părăsite și două cu situație neclară²³. Ele erau aliniate pe malurile Dunării pe o porțiune de vreo 150 km precum și în adincime pe teritoriul Banatului, punctele cele mai îndepărtate fiind Mehadia, Alma (azi Prigor), Iladia și Căransebeș. Pe Dunăre punctele extreme erau Severinul (azi Turnu-Severin) și spre vest Sf. Ladislau²⁴. Conscripția înminată cavalerilor preciza numărul apărătorilor²⁵.

Denumirea fortificației	Efectivul apărătorilor
Severyn (Turnu-Severin)	210
Saan (probabil insula Simian)	216
Vaskapu (Porțile de Fier)	—
Sente Peters (Simpetru)	—
Cetatea deasupra Severinului	—
Goryn (probabil Gura-Văii)	60
Orsua (Orșova)	350
Cetatea deasupra Orșovei	—
Peczsch (probabil Dubova)	52
Cetatea deasupra Dubovei	—
Lybko (Liubeova)	—
Zynicze (Svinița)	16
Staniloucz (?)	36
Dranko (Drincova)	28
Ibrast (Lyuboradzia)	28
Peczsch (lingă Orșova)	24
Sand Ladislaen (Pescari)	456
Possesin (Pojejena)	230
Cetatea deasupra Pojejenei	—
Rybes (la sud de Baziaș)	40
Myhalt (Mehadia)	1456
Halmas (Prigor)	785
Ilyad (Iladia)	576
Soel (?)	—
TOTAL	1623

²¹ Babenderende Paul, *Nachrichtendienst und Reisewerkehr des Deutschen Ordens um 1400*, în „Altpreussische Monatschrift”, anul 50 (1913), p. 189—246.

²² E. Joachim, *op. cit.*, p. 108—115.

²³ Microfilm obținut prin bunăvoința lui P. Bernhard Deincl O. T., Originalul Berlin VII 25, 25 a, VII 21.

²⁴ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, București, 1989, p. 441—442; Al. Nemoianu, *op. cit.*, p. 384; Ioan Hațegan, *op. cit.*, p. 193, oferă calcule discordante față de conținutul real al documentului.

²⁵ Localitățile existente se menționează și cu denumirea curentă.

Aceste efective considerabile se împărțeau în două categorii. Districtele Mehădia, Almaș și Iladia totalizau 2817 oameni (60,93%). Cifra poate fi ceva mai mare deoarece în cazul Iladiei nu sînt enumerate toate forțele obligate la apărare. Gainizoanele regale totalizau 1806 oameni (39,06%). Cea mai importantă Sf. Ladislau, era străjuită de 456 oameni, inclusiv 56 pușcași. Numărul cunoscut al deținătorilor de armă de foc a fost doar 198 (4,28%), repartizați în zece fortificații. Nu se specifică dacă forțele cneziale erau dotate cu astfel de armament. La Sf. Ladislau și Pojejena era cite un tun „bun”, iar în cetatea Orșovei scrveau 276 „slujitori”, probabil recrutați dintre iobagi.

În ceea ce privește compoziția grupelor de apărători dispunem de date doar privind cele trei districte din sudul Banatului. Acestea se compuneau din 643 cneji, 2066 țărani, desigur liberi, 62 „păzitori ai drumurilor” și 46 „putători ai scrișorilor”.

Populația districtelor poate fi apreciată la aproximativ 14.000 persoane, în general români²⁶. Celelalte categorii de apărători alături de cei recrutați dintre români bănățeni majoritari, cuprindeau fără îndoială și sîrbi și maghiari.

Conscripția amintită conține și anumite date privind situația socio-economică referitoare la districtele românești obligate la plata rentei feudale ce urma să le parvină cavalerilor. În acest sens figurează zona Caransebeș, Mehădia, Almaș, Iladia și Crașova, acesta cuprinzînd și sectorul Berzovia.

Viața economică locală se caracteriza prin coexistența agriculturii și creșterii vitelor. Producția cerealiară era pe cale de diferențiere alterînd cultura grîului cu cea de ovăz. Cantitatea de cereale datorată de fiecare cnezat, cu excepția districtului Iladia, a fost de 200 cibele (100 grîu, 100 ovăz)²⁷, Iladia avea obligație mai mică, anume o măsură de grîu și furaje (desigur ovăz) de la fiecare casă, deci total 126 măsuri din ambele produse. Apare și obligația de fin, impunîndu-se la Caransebeș fiecărui cnezat cite cinci căruțe. La Mehădia sarcina era fixată global la 40 de căruțe.

În ceea ce privește creșterea vitelor, apare renta feudală în forme specifice, fie cu obligații fixe, fie proporționale. Este neîndoios că forța economică cea mai serioasă în acest sens o reprezenta districtul Caransebeșului. Între obligațiile comune ale cnejilor figura predarea a cite un miel, deci în total 743 de miei. Nu putem preciza aportul Caransebeșului necunoscînd numărul exact al cnejilor din acest district.

Importanța creșterii oilor poate fi dedusă din faptul că în districtul Crașovei fiecare cap de familie e obligat să dea 30 de oi dacă dețin vreo mie de capete.

În districtul Caransebeș cota era fixă, de 40 capete de oi, iar la Mehădia sarcina se ridică la 40 capete. Aceștia, ca și cei din Iladia și Almaș mai erau obligați și la 1/50 parte a turmei. La fel, cei din Almaș și Mehădia datorau lînă și cite doi miei.

²⁶ Calculul nostru se bazează pe obligația medievală obișnuită, ca dintr-o familie să presteze serviciu un singur bărbat, iar media familiei am evaluat-o la cinci persoane.

²⁷ Bogdán István, *Magyar mértékek* (Măsuri maghiare), Budapeșt, 1987, menționează și rezultatele cercetărilor sale privind Banatul, p. 89, 96. Totuși nu avem nici un reper privind faptul că obligațiile cneziale au fost exprimate în cibele de Timișoara, iar echivalentul contemporan al acestuia rămîne problematic.

Creșterea porcilor fiind în funcție de mărimea pădurilor de ghindă, este semnalată doar la Almaș și Mehadia, fixându-se obligația decimei. La Caransebeș, fiecare cneaz trebuia să dea doi porci. Albinăritul era susceptibil de decimă, făcând parte din preocupările majore ale locuitorilor.

Ar fi greșit dacă nu am sublinia că și creșterea vitelor mari, în speță a bovinelor era prezentă. Obligația Mehadii se ridica la 20 capete, Caransebeșul trebuia să dea 16, iar Crașova 10 vite.

În sfârșit menționăm că existau anumite posibilități de a răscumpăra bănește unele obligații, ceea ce constituie o dovadă a depășirii economiei strict naturale. Astfel, Crașova putea să răscumpească renta în oi, iar Caransebeșul avea facultatea de a plăti echivalentul monetar al tuturor obligațiilor.

Aici e locul să menționăm și faptul că drepturile cavalerilor teutoni nu au modificat drepturile comitelui din Timișoara și a suitei sale la întreprinderea în cazul unei vizite în zonă.

Desigur decizia conducerii ordinului privind acceptarea ofertei făcută de Sigismund trebuia să obțină și o aprobare internațională de moment ce apărea o structură militară nouă. La congresul de la Luck participaseră Sigismund de Luxemburg, marele magistru Rusdorf, diriguitorii Poloniei și Lituaniei precum și reprezentanții țărilor române extracarpătice. Participanții au luat o hotărâre pozitivă în problemă, dar aceasta s-a dovedit a fi parțial inoperantă dat fiind faptul că Alexandru cel Bun refuza să predea Chilia²⁸. În consecință cavalerii urmau să se așeze doar între Belgrad și Turnu-Severin. La 28 – 29 mai 1429 marele magistru emite instrucțiunile sale grupului care urma să plece la Duda. Potrivit acestora ei trebuia să stea la dispoziția regelui Romei, dar respectând regulile ordinului și obiceiurile practicate în Prusia. Li s-a încredințat realizarea aranjamentelor legate de Neumark. Claus von Redwitz conducătorul grupului pentru orice eventualitate a luat cu el și copiile legalizate ale diplomelor ce justificau pretențiile ordinului la Țara Bîsei. La originalul instrucțiunilor sînt anexate listele obiectelor de cult și altor bunuri cu care au fost dotați participanții la expediția bănățeană. De asemenea respectivii au fost prevăzuți cu armamentul obișnuit și li s-a asigurat și o dotație de 1740 fl. ungurești, repartizată potrivit rangului fiecăruia.

Din datele oferite de arhiva ordinului aflăm că în ziua de 29 sau 30 mai 1429, a părăsit Königsbergul (azi, Kaliningrad) sub conducerea lui Redwitz un grup de opt membri ai ordinului. Între ei figurau doi cavaleri în rang de „Vogt”, cei proveniți de la Soldau (probabil Ulrich v. Jungingen) și Lauenburg, magistrul silvic din Brandenburg, magistrul de pescuit din Nortung, cavalerul Weyler din Königsberg, preceptorul din Johannisburg precum și un „frate preot” din Osterode²⁹. Nu se știe însă că în afara de slujitorii personali ai acestor demnitari ciți meseriași, pescari și navigatori i-au însoțit³⁰.

Grupul a trecut cu aprobarea regelui polon prin Poznan și Ciacovia, sosind la mijlocul lunii iulie la Bratislava, unde se găsea eutea regală.

²⁸ Berlin, IV 50, 102; E. Joachim, *op. cit.*, p. 95.

²⁹ Berlin, VII 19, 25; C. A. Lückcrath, *op. cit.*, p. 82–83.

³⁰ Cu ocazia vizitei noastre din 24–26 septembrie 1989, nu am găsit vreun act în acest sens.

Sigismund însă i-a primit rece reproșându-le că „a așteptat mai mulți meseriași”. Numirea lui Redwitz în diverse funcții, ca ban al Severinului, i-a încadrat în sistemul statal al lui Sigismund, frustându-i de independență. Chiar și realizarea promisiunilor legate de Neumark au fost amânate, iar în final eliberarea diplomei privind transeul feudal pe seama ordinului (9 octombrie 1429) a fost condiționată de o taxă de 800 fl.³¹

Sosirea cavalerilor în zona încredințată lor a fost urmată de elaborarea unui plan strategic. Redwitz a vizitat zona, iar cavalerii au fost repartizați în diverse puncte. Efectivele militare din cetăți urmau să crească la 1370 oameni, diutre care 328 dotați cu arme de foc. Lor li se adăugau 550 combatanți proveniți din alte categorii între care 150 husari. Dunărea urma să fie păzită de 140 ambarcațiuni având 1400 deservenți. În acest fel numărul apărătorilor zonei echivala cu 3648 oameni deci cu 201,99% față de situația anterioară, fără forțele cneziale. Cifrele nu cuprind auxiliarii necombatanți. În ceea ce privește garnizoanele cetăților, fără indolială au fost preluați oștenii aflați acolo anterior, specificându-se că 258 dintre pușcași sînt „vechi”. Este probabil că navigatorii în întregime sau o mare parte au fost aduși de cavaleri.

O atenție deosebită s-a acordat unui număr de opt fortărețe reparându-se garnizoane mult sporite.

Denumirea	Vechiul efectiv	Noul efectiv	Spor %
Stanilocz (?)	36	64	177,77
S.nicza (Svinița)	40	106	265
Pecz (deasupra Orșovei)	52	60	115,38
Orșova (Orșova)	90	200	222,22
Severin (Turnu-Severin)	240	474	195,50
Gewren (Gura Văii)	60	60	0
Saan (Simian)	216	200	-99,59
Mihald (Mehadia)	—	30	
TOTAL:	734	1194	162,67

Este de menționat că la Orșova s-a renunțat la serviciile „slujitorilor”, iar la Mehadia s-au introdus noi forțe străine. Cetățile se găseau sub nivelul tehnic contemporan ceea ce a determinat planul refacerii celei de la Stanilocz, repararea celei din Svinița și construirea uneia între aceasta și cea de la Pecz, etc. În tot cazul în bugetul cavalerilor a figurat o sumă destinată la cca. 60 meseriași, dacă îi asimilăm cu pușcașii. Cheltuielile totale erau apreciate la suma serioasă de 314.822 fl. Din aceasta camerele monetare din Sibiu și Brașov trebuiau să acopere 150.000 fl., Redwicz fiind numit comitele lor. Minele de argint din Transilvania erau prevăzute cu 60.000 fl. (15000 mărci). Din vânzarea sării adusă pe Mureș trebuiau încasați 100.000 fl. Tot din voievodat li s-a asigurat quinquagesima porcilor și oilor pe trei ani, zecinala de vin a arhiepiscopului de Calocca și venitul pescuitului între Turnu-Severin pînă la localitatea Rybess (necunoscută). Regiunea Jász-Kun din centrul Ungariei urma să livreze niște cereale restante din 1428 și 1429, fără să putem echivala cantitatea men-

³¹ Fotocopia în posesia noastră. Originalul în Arhiva Centrală a Ordinului din Viena,

ționată. La Seghedin și Solnoc erau scadente redevențele de cerbi ³². Spe-sele activităților cnejiilor nu figurau în buget, serviciul lor efectuându-se pe cheltuielă proprie, totodată erau obligați și la plata unei rente în natură.

În realitate rapoartele lui Redwitz adresate marelui magistru sînt pline de lamentații ³³. În martie 1432, raportează că monetăria nu aduce venit. Întrucît acesta reprezenta teoretic peste 48% din încasărilor preliminate este îndoielnic dacă numărul planificat al apărătorilor cetății s-a putut asigura. Cerealele din regiunea Jász-Kun, Sigismund le-a alocat altui beneficiar. Cnejii și chiar comitatele întîrziu să le pună la dispoziție mîna de lucru pentru fortificații. O colonizare cu elemente germane a fost împiedicată de lipsa teritoriului necesar. Sigismund a ignorat această cerere ca și altele fiind preocupat de încoronarea lui la Roma (1432). Mai mult, Redwitz a fost încadrat în suită fiind absent din Banat în lunile cele mai critice ³⁴.

Deosebit de complicate s-au dovedit a fi relațiile cavalerilor cu obștiile românești locale. Înainte de venirea cavalerilor cnejii reprezentau — cel puțin numeric — principalii apărători ai zonei, obligați la serviciu „cu o lance”. În același timp, se bucurau de o fiscalitate relativ favorabilă și erau investiți cu o autonomie administrativă și judecătorească pe temeiul dreptului „valahic”. Odată cu așezarea cavalerilor rolul lor militar s-a redus la o forță auxiliară, chemată la arme în caz de pericol „excepțional”. A prevalat de acum înainte obligația de muncă la fortificații, ceea ce prevestea deprecierea și mai substanțială a statutului lor. Deși Redwitz nu depășește atribuțiile lui de ban și comite raporturile devin tensionate deoarece nu a știut să exercite competențele regale cu tactul lui Pipo Spano, care evita să intervină nemijlocit în problemele locale. Așa se explică amplificarea litigiului iscat prin delictul lui Emeric de Remetea care răpise 32 oi de la Dionisie de Almaș. Banul la 21 august 1431, se plînge lui Sigismund arătînd că, cnejii citați de el nu se prezintă și nu trimit nici mandatar. La 7 martie 1432, se plînge că lucrările la fortificații sînt refuzate și chiar cu ocazia unei „primejdii mai mici”, probabil o incursiune otomană minoră, nu au fost ajutați ³⁵.

Situația a devenit critică însă de pe urma schimbărilor din Țara Românească. Armistițiul încheiat între Sigismund și turcii a pus în tot mai multă dificultate pe Dan al II-lea față de otomani și cade în luptă cu aceștia (1431). Alexandru Aldea (1431 — 1436) devine unicul domn al țării. În situația dată s-a văzut constrîns să dea ostateci turcilor și să facă și reverențele la sultan. În același timp, beneficia de sprijinul lui Alexandru cel Bun și încerca să ajute Brașovul și alți factori creștini informîndu-le despre planurile otomane ³⁶.

Situația din Țara Românească și Banat a inspirat îngrijorări ceea ce se oglindește și în corespondența diplomatică a vremii, fără să se ă

³² Berlin, VII 25 a; E. Joachim, *op. cit.*, p. 99—101, 109—113.

³³ Berlin, VII 24, IV 27.

³⁴ E. Joachim, *op. cit.*, p. 102.

³⁵ Al. Nemoianu, *op. cit.*, p. 383—384; Hurmuzaki, *Documente*, vol. I/II, p. 565, nr. 472.

³⁶ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV — XVI*, vol. I, 1413—1508, București, 1905, p. 49—52; Gustav Gündisch, *Die Türkenanfalle in Siebenbürgen bis zur Mitte des 15 Jahrhunderts*, in „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, anul 2 (1937), p. 402—403.

vreo măsură practică nici după ce Polonia, Moldova, Ordinul Teutonic, Sigismund și husiții au încheiat armistițiul la 1 septembrie 1431³⁷. Sesi-zind situația lor critică, cavalerii au încercat să stabilească contact cu sultanul, oferindu-i printre altele niște cini speciali de vinătoare³⁸. S-a pus chiar într-un fel problema plecării lor, dar planul a fost refuzat categoric de marele magistru. În schimb, li s-au trimis 80 oameni pentru nave, iar efectivul cavalerilor a sporit la 13³⁹. Din semnăturile puse pe o jalbă reiese că de fapt doi dintre ei erau preoți. Tot din același document aflăm că Johann von Wedraw era căpitan al cetății Severinului având alături alți doi cu sarcini gospodărești. La Orșova comanda Erben Hawg. La Gura-Văii aceeași funcție deținea Caspar Götz, iar Niclas Mochburger era căpitanul garnizoanei. La Pojejena funcționa Peter Hebiehler. Atribuții nelocalizate aveau Oswald Weyler și Joșt von Gundifingher, „maiestru de turn”, deci arhitect militar. Albrecht von Ulmeh diriguia pescuitul fiind „maiestru de pești” la Pecz. Comparând lista membrilor ordinului cu cea inițială se constată dispariția maiestrului silvic și dublarea preoților, noii veniți având în principal sarcini militare, promovarea economiei lăsându-se pe planul secund.

Incursiunea otomană hotărâtoare poate fi datată pe baza unor documente certe. La 6 februarie 1432, comitele de Cuvin (Kevc) și comandantul Belgradului cheamă la arme oștenii săi fiind informați despre pregătirile otomane⁴⁰. Din scrisoarea marelui duce Swidrigal al Lituaniei, adresată marelui magistru aflăm că prin intermediul voievodului Moldovei i-a parvenit știrea că otomanii au năvălit prin Porțile de Fier. Aceștia au măcelărit aproape pe toți apărătorii⁴¹. Nu putem uita că Alexandru cel Bun era în relații strânse cu domnitorul Aldea, el însuși participant la incursiunea otomană. Evenimentele au fost semnalate și de rectoratul republicii Ragusei (azi, Dubrovnik) cu relații nemijlocite cu otomanii⁴². La 20 iulie 1432, Swidrigal confirmă relatările anterioare⁴³. La 2 decembrie komturul din Osterode furnizează marelui magistru detalii obținute prin intermediul magnatului polonez Ian Stangenberg, potrivit cărora otomanii au cucerit trei cetăți și au nimicit oameni și bunuri⁴⁴. Printre cele distruse se găsea cetatea Sf. Ladislau făcându-se încă în 1432 apel la refacerea ei.

În ceea ce privește ideile unor cercetători ne exprimăm îndoiiala față de afirmativa pasivitate a eneiilor români față de năvălitori. În documente nu apar plîngerii în acest sens și nici pedepse aplicabile în mod necondiționat în asemenea caz. Mai mult, legea din 1433, confirmă sarcinile lor în apărarea Banatului. La fel incursiunea otomană, sprijinită de nevoie de Alexandru Aldea nu a urnărit cotropirea zonei, ci doar o incursiune de jaf, una din multele acțiuni otomane ale epocii menite să asigure zona lor de influență.

³⁷ Berlin, XVIIa 194e, XXIVa 366, XXIX 59, XVIIa 84.

³⁸ Ibidem, II 87.

³⁹ Ibidem, XVIIIa 46.

⁴⁰ I. Hașegan, *op. cit.*, p. 194.

⁴¹ Berlin, XVIIa 13.

⁴² *Diplomatorium relationum Republicae Ragusianae cum regno Hungariae*, Budapest 1887, p. 374.

⁴³ Berlin, XVIIa 22.

⁴⁴ Ibidem, XXIVa 31.

⁴⁵ I. Hașegan, *op. cit.*, p. 195.

După catastrofa din 1432, cavalerii rămași în viață s-au folosit de Caransebeș ca bază de operații. Dintre ei cinci au căzut în luptă, anume : patru la apărarea Severinului (castelanul, gospodarul Kaffensteiner, maestrul de turn și cavalerul Weyler), iar în loc necunoscut maestrul de pescuit. Redwitz intercîndu-se a reluat funcția de ban, fiind semnalat documentar pînă în anul 1435, deși el moare doar cu doi ani mai tîrziu ⁴⁶. Alături de el au mai rămas cinci cavaleri combatanți.

După evenimentele din 1432, cavalerii și-au dat seama și mai mult că politica lui Sigismund de Luxemburg este falimentară. Marele magistr Paul von Rusdorf însă deocamdată nu voia să supere pe împărat, îngrijorat de planul acestuia, vehiculat de consiliul de la Basel (deschis în 1431) de a strămuta statul cavaleresc de pe Baltică la granița otomană. Plecarea cavalerilor de la Dunăre propusă de Redwitz ar fi pus în discuție și posesiunea Neumarkului ⁴⁷.

Spre sfîrșitul anului 1435, împăratul a înțeles că prezența cavalerilor la Dunăre nu oferă securitatea zonei, iar de la Königsberg nu se vor trimite întăriri. Ca urmare a consimțit la desăreținerea lui Redwitz și apoi în anul 1437, a încuviințat treptat și plecarea celorlalți cinci cavaleri cu suita lor. La plecarea ultimului, cavaler Götz, el își exprima speranța de a putea vedea din nou membrii ordinului teutonic la Dunăre ⁴⁸. Acest deziderat nu s-a mai realizat. În schimb, consolidarea situației s-a conturat odată cu instituirea lui Iancu de Hunedoara în funcția de ban al Severinului (1438).

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LA PRÉSENCE DES CHEVALIERS TEUTONIQUES À LA FRONTIÈRE DU BANAT (1429 — 1437)

résumé

Les démarches de Sigismund de Luxembourg concernant l'établissement des chevaliers teutoniques sur le cours du Danube ont commencé aussitôt après le désastre de Nicopolis, quand on a offert au grand maître une série de propriétés situées le long des frontières méridionales de la Hongrie. Le désastre ottoman de Ankara (1402), ainsi que la guerre civile qui suivit, ont diminué le danger ottoman. Dans ce contexte, les pourparlers concernant l'installation des chevaliers sur le cours du Danube furent différés. Le problème redevient actuel vers 1418 — 1420, quand on envisageait de bloquer les routes militaires qui menaient, depuis les Détroits jusqu'à Chilia, respectivement vers la Hongrie. La défaite de Golumbač détermina Sigismund d'offrir, le 9 octobre 1428, de nouveaux privilèges aux chevaliers et d'insister pour que tout le cours du Danube soit contrôlé par ceux-ci. Les recherches entreprises par l'auteur dans les archives de Vienne ont mené à la découverte de nouvelles informations concernant les régions contrôlées par les membres de l'Ordre teutonique.

⁴⁶ Hurmuzaki: *Documente*, I II, p. 591, nr. 494, p. 599, nr. 506.

⁴⁷ Udo Arnold, *Die Regeln des Deutschen Ordens in Geschichte und Gegenwart*, Marburg, 1985, p. 127.

⁴⁸ E. Joachim, *op. cit.*, p. 106—107.

INFORMAȚII NOI PRIVIND CAMPANIA MILITARĂ OTOMANĂ DIN 1711 ÎN MOLDOVA („JURNALUL” LUI AHMED BIN MAHMUD)

ADRIAN TERTECILI

La începutul anului 1711, conflictul otomano-rus pentru stăpânirea Mării Negre ajunsese într-o fază acută. Rusia dorea de multesute de ani să pună stăpânire fermă pe țărmul nordic al Mării Negre, iar apoi să ajungă la Strîmtori și la Constantinopol (pentru popoarele slave și pentru români-Țarigrad), asigurîndu-și astfel ieșirea la „mările calde”. Aceste planuri erau o moștenire de la vechii slavi, de la varegi („drumul de la varegi la greci”) și de la Rusia Kieveană. Din secolul al XIII-lea, tătarii erau însă stăpîni peste stepele nord-pontice. Din 1484, Imperiul otoman domina toate țărmurile Mării Negre (hanatul tătar al Crimeei devenindu-i vasal încă din 1475)¹. Ca și Bizanțul la apogeul său, Înalta Poartă făcuse din Marea Neagră un lac interior al imperiului (folosit mai ales pentru aprovizionarea Istanbulului), nepermițînd nici unui alt stat să se apropie de litoralul acesteia. Cetatea Albă, Oceakovul, cetățile din Crimeea și de la Marea Azov, cavaleria tătarilor crimeeni și a celor din Bugeac, precum și flota otomană garantau stăpînirea solidă a padișahului de la Stanbul asupra acestei regiuni.

Sub domnia lui Petru cel Mare (1689 — 1725), Rusia se afla în plin proces de întărire și dezvoltare pe toate planurile. Încă din 1696, trupele țarului au ocupat cetatea Azov (*Azakh*), precum și alte cetăți din apropiere, producînd astfel o primă breșă în sistemul stăpînirii otomane asupra Mării Negre. În urma păcii de la Karlowitz (1699), slăbită de înfrîngerile suferite în fața Austriei și Poloniei, Poarta acceptase pentru moment și stăpînirea rusă asupra Azovului. Atît Rusia, cît și Imperiul otoman așteptau însă momentul potrivit pentru reluarea luptelor. Rusia spera să lărgească breșa, iar Înalta Poartă nădăjduia să o astupe.

După victoria de la Poltava (1709), obținută de țarul Petru cel Mare asupra regelui Suediei, Carol al XII-lea, acesta din urmă s-a refugiat în Imperiul otoman, la Bender (Tighina). De aici, el a acționat ca un catalizator care a grăbit redeschiderea confruntării armate otomano-ruse.

În alianță cu domnul Moldovei, Dimitrie Cantemir (1710 — 1711) — care spera să obțină astfel independența Moldovei de sub apăsătoarea

¹ Pentru instaurarea stăpînirii otomane asupra tuturor țărmurilor Mării Negre, precum și pentru compararea politicii pontice a Bizanțului și a Înaltei Porți, vezi: Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini pînă la cucerirea otomană*, Editura Meridiane, București, 1988. vol. II, p. 253—297.

dominație otomană — Petru cel Mare a pătruns în această țară românească în primăvara anului 1711, cu aproximativ 40 000 de ostași. Practic, doar Cantemir (cu cei 10 000 de oșteni ai săi) s-a alăturat armatei rusești. Constantin Brîncoveanu (domnul Țării Românești), precum și popoarele creștine de la sud de Dunăre, au rămas în așteptare pentru a vedea cine va învinge în lupta dintre trupele ruso-române ale lui Petru cel Mare și Dimitrie Cantemir și trupele otomano-tătaro-suedezo-cazace (aproximativ 140 — 150 000 de ostași) aflate sub comanda marelui vizir Baltacı Mehmed Pașa.

Victoria în lupta de la Stănilești (1711) a fost de partea otomanilor, datorită atât superiorității numerice a ostașilor Porții, cât și lipsei de fermitate a lui Petru cel Mare și greșelilor comise de el în cursul operațiilor militare. Prin pacea de la Vadul Hușilor, Rusia se obliga să se retragă din Moldova și să înapoieze Porții cetatea Azov, precum și alte cetăți și teritorii nord-pontice. Dimitrie Cantemir s-a refugiat în Rusia. Poarta și-a consolidat pentru câteva decenii dominația asupra Moldovei, Țării Românești și ținutului nordic al Mării Negre. În Moldova (1711) și Țara Românească (1716) au fost instaurate domniile fanariote. Poarta nu mai avea încredere în domnii români. Astfel, în loc de obținerea independenței (dorită atât de Dimitrie Cantemir, cât și de Constantin Brîncoveanu), Moldova și Țara Românească aveau să sufere multe decenii o spori-re a exploatării economice otomane și o limitare drastică a autonomiei lor.

Acestea au fost — prezentate pe scurt — cauzele, desfășurarea și efectele campaniei militare otomane din 1711 în Moldova².

După cum se știe, în analizarea evenimentelor din 1711, istoriografia noastră se bazează mai ales pe informațiile amănunțite oferite de Ion Neculce (martor ocular și, în acea vreme, mîna dreaptă a domnitorului Dimitrie Cantemir), cuprinse în celebra sa lucrare *Letopisețul Țării Moldovei (1661 — 1743)*³. Izvoarele otomane referitoare la aceste evenimente sînt numeroase. Însă, pînă în prezent, la dispoziția istoricilor români se află doar datele furnizate de Mehmed Rașid Efendi în lucrarea sa *Rașid Tarihi* (Cronica lui Rașid), publicată în România sub forma unor fragmente traduse în limba română și incluse în volumul III al culegerii intitulată *Cronici turcești privind Țările Române*⁴. Celelalte izvoare otomane privitoare la campania din 1711 sînt deocamdată inaccesibile istoriografiei noastre. Toate sînt scrise în limba turco-osmană, cu alfabet arab. Unele dintre ele au fost publicate, în original, în Turcia. Altele își așteaptă și acum editarea.

De aceea, am tradus din turco-osmană în română „Jurnalul” (*Defter*) lui Ahmed bin Mahmud referitor la campania otomană din 1711 în

² Dintre lucrările istorice românești privind campania militară otomană din 1711 în Moldova menționăm: N. Iorga, *Carol XII, Petru cel mare și țările noastre*, în „Analele Academiei Române”, M.S.I., s. II, t. 33, 1911; P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958, 266 p.; Constantin Măciucă, *Dimitrie Cantemir*, Editura Albatros, București, 1972, 324 p. + ilustr.; Mustafa A. Mehmet, *Cronica lui Mehmed Rașid ca izvor pentru campania de la Prut (1711)*, în „Studii”, nr. 4/1961, p. 920—933.

³ Pentru informațiile privind campania din 1711 cuprinse în cronică lui Ion Neculce intitulată *Letopisețul Țării Moldovei (1661—1743)*, vezi: Ion Neculce, *Opere*, (ediție critică îngrijită de Gabriel Ștrempel), Editura Minerva, București, 1982, p. 515—625.

⁴ Vezi: Mustafa A. Mehmet, *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. III, Editura Academiei, București, 1980, p. 216—219.

Moldova, considerînd c a astfel putem pune la dispoziția istoriografiei românești o importantă sursă de informare privind evenimentele din acel an. Acest „Jurnal” a fost publicat în Turcia, în 1968, de către prof. dr. Akdes Nimet Kurat⁵ (textul original în limba turco-osmană  i alfabet arab, precum  i transliterarea acestui text în alfabet latin). De i este, după opinia autorizată a profesorului Kurat, cel mai important izvor pentru campania din 1711, totuși el nu a fost p n  acum publicat în România ( n original sau traducere), nici integral  i nici fragmentar.

Despre via a lui Ahmed bin Mahmud Efendi știm destul de pu ine lucruri⁶. După unele particularit ti fonetice  i lingvistice din textul „Jurnalului”, profesorul Kurat consideră că Ahmed bin Mahmud era originar din Anatolia. Se pare că s-ar fi născut în jurul anului 1680. Data morții sale o cunoa tem ceva mai exact (1759 sau unul din anii imediat următori). Ca profesie, Ahmed bin Mahmud a fost aproape toată viața func ionar financiar (*maliyeci*). A urcat treptat în rang ajung nd, în 1711, secretar al „Vistieriei Exterioare” (vistieria statului otoman).  n 1759 – cu puțin înainte de moarte – ajunsese să de in  importanta funcție de defterdar de rangul doi (* ikk-i S ni Defterdarı*).

Din punct de vedere al instruirii, Ahmed bin Mahmud avea un nivel mediu. Era nivelul obi nuit pentru secretarii cancelariilor otomane din perioada respectivă. Unele caren e din instruirea autorului „Jurnalului” ne sînt relevante de o serie de gre eli de ortografie pe care le comitea la scrierea cuvintelor de origine arabă.

Pe l ng  obligațiile profesionale, Ahmed bin Mahmud avea (conform obiceiului acelei epoci)  i preocupări în domeniul istoriei, precum  i în alte domenii. Ca secretar al vistieriei otomane, el a însoțit armatele Porții în campaniile din 1711 ( n Moldova), 1715 ( n Moreea)  i 1716 ( mpotriva Austriei). Pentru fiecare din aceste trei campanii, Ahmed bin Mahmud a scris c te un „Jurnal” care prezintă am nun ii desf surarea acestora de la început până la sfir it. Cele trei „Jurnale” ( mpreun  cu alte însemnări ale autorului) se află într-un manuscris al său care conține 372 de file  i este legat cu me in , av nd aspectul unui codice. Filele sînt de culoare gălbuie, fiind scrise pe ambele fe e. „Jurnalul” privind campania din 1711 (de care ne ocupăm aici) este cuprins între filele 330 – 357.  n prezent, acest manuscris se găsește la Berlin, fiind înregistrat cu nr. 1209 la Secția orientalt  (Orientalische Abteilung) a fostei Biblioteci de stat a Prusiei (Preussische Staatsbibliothek).

După cum am arătat mai sus, pentru campania  naltei Por i din 1711 în Moldova există mai multe izvoare narative otomane. Singurul

⁵ Vezi: Akdes Nimet Kurat, *Hazine-i Birun K tibi Ahmed bin Mahmud'un (1123–1711) Prut Seferine ait „Defteri”* („Jurnalul” lui Ahmed bin Mahmud, secretar al Vistieriei Exterioare, privind campania de la Prut din anul 1711), în „Tarih Ara tırmaları Dergisi” (Revista de cercetări istorice), tom. IV, 1966, nr. 6–7, p. 261–426 (apărut în 1968). Lucrarea menționată începe cu o introducere (p. 261–266)  n care se prezintă cteva date generale privind viața  i opera lui Ahmed bin Mahmud, insist ndu-se asupra „Jurnalului” privind campania din 1711. Urmează textul original integral al „Jurnalului”, redat mai întii în alfabetul arab (p. 267–356), iar apoi transliterat în alfabetul latin (p. 357–426). Mul umim  i pe această cale domnului conf. univ. dr. Mihai Maxim care ne-a pus la dispoziție textul original al „Jurnalului”  i ne-a oferit un ajutor inestimabil la verificarea primei părți a traducerii noastre.

⁶ Vezi: Akdes Nimet Kurat, *op. cit.*, p. 261–266.

dintre acestea care s-a publicat pînă acum în România (sub forma cîtorva fragmente traduse în limba română) este *Raşid Tarihi* (Cronica lui Raşid). Mehmed Raşid Efendi — cărturar de înaltă clasă — a fost, în anii 1714—1722, cronicar oficial (*rakanüris*) al Imperiului otoman. Partea (din cronică sa) referitoare la campania din 1711 — deşi redusă ca întindere — constituie un izvor istoric de mare însemnătate. Ea are un rol important în completarea informațiilor oferite de Ahmed bin Mahmud.

Mai există patru lucrări otomane de epocă⁷, consacrate în întregime expediției sus-menționate. Este vorba de două lucrări anonime — prima fiind realizată cu siguranță de un participant direct — păstrate în manuscris la Topkapı Sarayı (Palatul Topkapı) din Istanbul, respectiv la Arhivele Suedeze de Stat din Stockholm, precum și de lucrările a doi participanți direcți ale căror nume sînt cunoscute (secretarul trupelor de ieniceri Hasan Kürdi și ofițerul de spahii Hüseyin Aga). De asemenea mai există o lucrare (și aceasta scrisă de un participant direct) care se referă doar parțial la campania din 1711. Lucrarea se numește *Umdet ül-Tevârih* (Temelia istoriilor) și a fost scrisă de Kırmızı İlacı Abdül-gaffar Efendi⁸. Pentru completarea știrilor oferite de Ahmed bin Mahmud, aceste izvoare narative au și ele o mare importanță. Dacă vom dori să înțelegem mai bine evenimentele din 1711 (cu implicații deosebite în istoria Țărilor Române), va trebui ca în anii următori să traducem în românește și să publicăm (chiar fragmentar) și aceste izvoare otomane.

Deși sursele sus-pomenite pot aduce numeroase completări la informațiile cuprinse în „Jurnalul” lui Ahmed bin Mahmud, totuși acesta din urmă rămîne cel mai important izvor otoman privind campania din 1711, atît prin întinderea, meticulozitatea și amănunțimea textului, cît și prin numeroasele date care nu apar (sau, mai bine zis, nu pot apărea) nici la cronicarul oficial Raşid, nici la alți autori otomani, mai mult sau mai puțin controlați de autorități. Scriind în mod neoficial, Ahmed bin Mahmud notează și lucruri neplăcute pentru înaltele autorități otomane. Uncori, aceste lucruri sînt atît de grave (mita primită de marii demnitari otomani din partea țarului pentru încheierea rapidă și în condiții mai ușoare a păcii de la Vadul Iușilor) încît chiar autorul, sau o persoană în nîna căreia a ajuns mai tîrziu manuscrisul, a rupt și a distrus filele respective⁹.

Să trecem însă la ceea ce ne interesează în primul rînd.

Să vedem, deci, ce informații noi, necunoscute pînă acum în istoriografia românească, ne oferă „Jurnalul” lui Ahmed bin Mahmud privind campania militară din 1711 în Moldova¹⁰.

Ahmed bin Mahmud aduce destul de puține știri noi cu privire la Dimitrie Cantemir și Petru cel Mare, precum și la acțiunile lor militare și politico-diplomatice. În schimb, autorul ne oferă foarte multe informații noi cu privire la activitățile militare și politico-diplomatice întreprinse de armata otomană și de marii demnitari ai Înaltei Porți în timpul

⁷ *Idem*, p. 263.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Pentru extragerea acestor informații, am folosit textul original al „Jurnalului” (Akdes Nimet Kurat, *op. cit.*, p. 267—426), precum și traducerea acestuia în limba română realizată de noi (și aflată deocamdată, în manuscris).

campaniei din 1711. De asemenea, ni se prezintă date foarte interesante privind starea de spirit și mentalitatea ostașilor și demnitarilor otomani, modul în care își privesc adversarii, folclorul militar creat și vehiculat în rîndurile acestora, etc. Nu în ultimul rînd, trebuie remarcate știrile referitoare la starea de spirit a populației turco-tătare din Brăila și Dobrogea pe parcursul desfășurării luptelor.

Etapele de marș ale armatei otomane, popasurile, distanțele dintre popasuri, datele la care s-au efectuat acestea și durata staționării sînt prezentate foarte amănunțit. Astfel, aflăm că în campania din 1711 armata otomană a parcurs următorul traseu: Istanbul — Edirne — Aitos — Karnobat — Provadia — Bazargic (Tolbuhin; Dobrici) — Medgidia — Babadag — Isaccea — Kartal — Kahul — Stănilești (și retur). Între Istanbul și Isaccea, traseul este identic cu cel parcurs în 1672, cînd otomanii au cucerit puternica cetate poloneză Camenița. De la Edirne la Isaccea, drumul a durat 3 săptămîni la ducere și 4 săptămîni la întoarcere. Distanțele se măsurau de către otomani în ore de mers. O oră însemna 5—6 km.

Sînt demne de reținut și informațiile privind situația de atunci a orașelor Babadag și Isaccea. După mărturia lui Ahmed bin Mahmud, Babadagul avea, în anul 1711, aproximativ 1800 de case (adică vreo 10 000 de locuitori). În oraș existau 12 geamii mari și mici, precum și o baie publică turcească (*hamam*), dar nu este menționată nici o biserică. Se pare că marea majoritate a locuitorilor erau musulmani (turci și tătari). Majoritatea caselor erau frumoase și înconjurate de grădini și vii (unele semănînd cu niște adevărate palate).

Pentru acea vreme, Babadagul era deci un oraș prosper și destul de mare (Bucureștiul nu avea atunci mai mult de 20 — 30 000 de locuitori). Isaccea era un oraș mic, așezat pe malul Dunării. Avea o cetate cu două turnuri, 2 geamii și o baie publică turcească (*hamam*). În oraș creștii (nu se specifică naționalitatea lor) erau mai mulți decît musulmanii. Nu sînt menționate biserici (deși, datorită numărului important al creștinilor, probabil că existau), în schimb este amintită o mănăstire aflată în apropierea orașului.

Din știrile furnizate de Ahmed bin Mahmud, aflăm că pedestrirea de Poartă (ieniceri și unități militare asemănătoare) participantă la această campanie număra cam 80 000 de ostași. Cavaleria spahiilor timarioți (oastea de provincie) și cavaleria spahiilor de Poartă știm — din cercetările istoricilor turci contemporani — că aveau atunci un efectiv total de aproximativ 30 — 40 000 de ostași¹¹. Se poate observa preponderența clară a infanteriei de Poartă, dotată cu arme de foc și plătită din vistieria statului. Armata otomană participantă la expediția din 1711 număra deci 110 — 120 000 de ostași. La aceștia se adăugau aliații Porții (tătarii, suedezii și unele contingente de cazaci și polonezi). Rezultă deci, pentru forțele de care au dispus otomanii în campania din 1711, un total de 140 — 150 000 de ostași.

Trupele otomane provin, în special, din sangeacurile și eialetlele aflate în Peninsula Balcanică și Anatolia. Trupele din eialetlele

¹¹ În privința organizării militare otomane în secolul al XVIII-lea, vezi: Yücel Özkaya, *XVIII. yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı toplumu ya antısı* (Instituțiile otomane și viața socială otomană în secolul al XVIII-lea), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, p. 27—60.

Alep și Egipt sînt puțin numeroase și reprezintă o excepție. Armamentul armatei otomane era asemănător cu cel al armatelor europene din acea vreme. Deși sabia, hangerul și sulița au încă un anumit rol, predomină totuși clar armele de foc (puști și tunuri de diferite mărimi și calibre). Trebuie remarcat numărul mare de tunuri de care dispunea armata otomană (aproximativ 400).

În privința demnitarilor și comandanților militari otomani participanți la expediția din 1711, autorul ne oferă o listă amănunțită a acestora, începînd cu marele vizir Baltacı Mehmed Pașa și cu aga ieniceilor Yusuf Pașa și coborînd pe plan ierarhic pînă la beilerbei și sangeacbei. Dintre beilerbei se remarcă prezența lui Sinke Osman Pașa — beilerbei de Karaman, Yörük Hasan Pașa — beilerbei de Urum, Çerkes Mehmed Pașa — beilerbei de Sivas, Ali Pașa (fiul fostului mare vizir Kara Mustafa Pașa) — beilerbei de Diyarbekir, precum și a lui Karayilanzade Ali Pașa — beilerbei de Bosna. Toți aceștia aveau rang de vizir, datorită importanței eialetelor lor din punct de vedere strategic și al efectivelor militare.

Cit privește moralul ostașilor otomani și al comandanților lor, acesta era, înainte de lupte, foarte scăzut. Frica otomanilor era foarte mare. Ei se temeau de Petru cel Mare, care dobîndise celebritate în urma victoriei de la Poltava (1709). De asemenea, este de presupus că își aminteau de o serie de dificultăți și înfrîngeri suferite în trecut de armata otomană pe pămîntul Moldovei, precum și de bătăliile pierdute în anii 1683 — 1699 în fața armatelor austriece și poloneze. În același timp, ostașii și comandanții otomani nu mai aveau încredere în propriile forțe, în disciplina și în capacitatea de luptă a armatei otomane. Iată cîteva fragmente din „Jurnalul” lui Ahmed bin Mahmud care reflectă clar această stare de spirit: «Și musulmanii erau cu toții amăriți și tiuști și spuneau așa „Doamne, ghiaurul acesta (Petru cel Mare — n.n.) a ajuns foarte îngîmfat. Noi însă sîntem robi slabi. Pentru tine ne-am jertfit sufletele noastre efemere. Trimite-ne acasă, victorioși și învingători, la poporul și familiile noastre, la rudele, părinții și prietenii noștri! Nimicește-l, o, Allah, pe ghiaurul cel fără de credință!” Cei înțelepți cugetau: „Slavă lui Allah cel Preaînalt, ostașii islamici (soldații otomani — n.n.) sînt foarte mulți. Însă, din pricină că sînt foarte mulți, pentru comandanți a devenit foarte greu să păstreze buna rînduială. O, Doamne, nu ne îndurera! Chiar dacă majoritatea ostașilor este aducătoare de pagubă și, pe deasupra, mai sărăcește și oastea”. Așa gîndeau cei înțelepți. Căci toți ostașii islamici știau că, dacă oastea islamică nu va fi victorioasă și învingătoare, va fi primejdie chiar și pentru orașul Istanbul. Din această pricină, oastea islamică era foarte îndurertă. Sufletele efemere ale tuturor fuseseră cuprinse de deznădejde».

Cit despre mentalitatea ostașilor și demnitarilor otomani, trebuie subliniat modul în care ei își privesc adversarii creștini (români și ruși) și pe comandanții acestora (Dimitrie Cantemir și Petru cel Mare). În ciuda recomandărilor profetului Muhammad (care solicită musulmanilor un anumit respect pentru creștini și mozaici), otomanii nu mai făceau în acea perioadă nici o deosebire în rîndurile „necredincioșilor” (*Kâfir* sau *gâvur*). Creștinii erau disprețuiți și apostrofați cu aceeași vehemență ca și tiburile politeiste din Arabia preislamică. Ahmed bin Mahmud ne

relatează că, la un moment dat, Dimitrie Cantemir (în mod cert un creștin ortodox) ar fi rostit următoarele cuvinte : „Mă jur pe Lât și pe Uzza”. Aflind că Lât și Uzza erau două zeități păgâne, venerate de arabii preislamici și blestamate în Coran ¹², vom zîmbi, desigur, dar vom înțelege încă o dată cât de mare este influența mentalităților, a imaginilor-clîșeu, asupra unor popoare întregi.

Creștinii care erau aliați cu Imperiul otoman (suedezii și regele Carol al XII-lea) sînt priviți însă cu o anumită bunăvoință și politețe. Totuși, cînd aceștia se opun dorințelor demnitarilor otomani (iar alianța dă semne de slăbiciune) se ajunge, și aici, foarte repede la disprețul și vehemența cu care sînt tratați creștinii dușmani Porții.

În ceea ce privește starea de spirit a populației musulmane (turco-tătare) din Brăila și Babadag, aceasta era asemănătoare cu cea care domnea în rîndurile armatei otomane înaintea bătăliei de la Stănilești. Populația civilă din cele două orașe era atunci pregătită să fugă spre sud în cazul apropierii trupelor româno-ruse. În acest scop, lucrurile mai importante ale locuitorilor fuseseră deja încărcate în căuțe pentru a facilita, la nevoie, fuga. Frica de care erau cuprinși musulmanii de acolo este relatată de un inam din Babadag în cuvinte cutremurătoare.

Alte informații noi, prezente în „Jurnalul” lui Ahmed bin Mahmud, se referă la tactica de luptă otomană din aceea perioadă. Marele vizir Baltacı Mehmed Pașa explica (în prezența principalilor comandanți și demnitari otomani) această tactică în cîteva cuvinte simple și clare. El spunea că atunci cînd unul din statele creștine atacă teritoriul otoman, trebuie adunate rapid cît mai multe trupe ale Porții. Apoi, dușmanul trebuie atacat repede, cu hotărîre, folosindu-se în același timp toate trupele disponibile. Astfel, dușmanul urma să fie învins și nimic. Pe baza datelor oferite de Ahmed bin Mahmud, putem adăuga aici rolul important jucat în operațiunile militare otomane de cavaleria ușoară tătară din Crimeea și Bugac. Tătarii executau acțiuni de pradă, distrugere și diversiune în adîncimea teritoriului inamic, slăbind astfel capacitatea de luptă a dușmanilor Porții. Prizonierii capturați de ei puteau oferi știri importante privind efectivele și mișcările inamice. În 1711, armata rusă a suferit destul de multe pierderi din pricina atacurilor tătărăști fulgerătoare în flancuri și în spate. Moldova a fost prădată cumplit de tătari, aceștia declarînd, după spusele lui Ahmed bin Mahmud, că de multă vreme nu au mai avut un an așa de bogat în prăzi. De asemenea, aflăm pentru prima dată că, în vara anului 1711, tătarii au efectuat (ca diversiune) două mari incursiuni de pradă — pe valea Donului și pe valea Niprului — jefuind multe sate și orașe și luînd numeroși robi. Aceste incursiuni au fost conduse de prințul moștenitor al Hanatului Crimeei (*kalgay sultan*), respectiv de fratele acestuia (*nuredin sultan*).

După cum se știe, cu puțin înainte de lupta de la Stănilești, un corp de oaste ruso-român a cucerit de la otomani cetatea Brăila. Ahmed bin Mahmud ne furnizează date suplimentare și în această privință. Astfel, aflăm că Davud Pașa (comandantul garnizoanei otomane din Brăila) a fost avertizat de către Constantin Brîncoveanu, domnul Țării Românești, despre iminentul atac ruso-român asupra acestei cetăți. El a eva-

¹² Vezi: *Coranul* (diverse ediții), LIII, 19.

cuat populația civilă din oraș, ducînd-o în stufărișurile de pe malul Dunării. Întrucît atacul ruso-român a întîrziat, Davud Pașa a dat ordin civililor să se întoarcă în cetate. În ziua următoare, au apărut însă ostașii ruși și români. Datorită țipetelor de foame, scte și frică ale femeilor și copiilor Davud Pașa a fost nevoit să predea repede cetatea pentru a cruța viețile acestora. Astfel, după părăsirea demnitarilor otomani, greșeala lui Davud Pașa (de a ordona întoarcerea civililor în cetate) a avut ca efect cucerirea rapidă a Brăilei de către ostașii ruși și români.

Această victorie n-a avut însă efect asupra evoluției războiului ruso-otoman din 1711. Lupta decisivă de la Stănilești a fost pînă la urmă cîștigată de armata otomană. Și la acest capitol, „Jurnalul” lui Ahmed bin Mahmud ne oferă o serie de informații noi. Astfel, aflăm lucruri destul de exacte despre marile pierderi suferite de unitățile de ieniceri atunci cînd au atacat tabăra întărită ruso-română. Alături de ienicerii de rînd, și-au pierdut viața numeroase agale (care comandau unități de 5 – 600 de ostași), precum și mulți ofițeri subordonați acestora. Moartea unui agă însemna, de obicei, risipirea în debandadă a unității pe care o comanda. Se observă ezitarea din ce în ce mai mare a ienicerilor (și a altor ostași otomani) de a mai ataca tabăra ruso-română. Ostașii otomani au săpat apoi șanțuri și s-au mulțumit să tragă asupra taberei adverse cu tunurile și puștile. De asemenea, sînt interesante relatările privind foametea și setea din tabăra ruso-română, care (alături de ferma încercuire otomană) l-au determinat pe țar să ceară pace. În același timp, se citesc cu interes paginile referitoare la tratativele pentru încheierea păcii între Rusia și Imperiul otoman. Hanul Crimeei s-a opus din răspuțeri încheierii păcii, pe motiv că „ghiaurii” nu-și țin cuvîntul și că totul este o viclenie a țarului. Hanul nu a avut cîștig de cauză. De remarcă, însă, că așa-numita „viclenie a ghiaurilor” apare ca un leitmotiv pe tot parcursul „Jurnalului”, atestînd deja o imagine-clîșeu.

Aflăm știri noi despre reacția moldovenilor la încheierea păcii de la Vadul Hușilor și la retragerea armatei ruse (alături de care se refugia în Rusia și Dimitrie Cantemir). Sîntem informați, astfel, că mulți moldoveni (adăpostiți în păduri și munți) au continuat să lupte cu armata otomană. Pentru a-i determina să înceteze această luptă, marele vizir a ordonat punerea în libertate a tuturor prizonierilor moldoveni care nu fuseseră duși încă în afara teritoriului Moldovei. Astfel, după mărturia lui Ahmed bin Mahmud, au fost eliberați mii de prizonieri moldoveni (bărbați, femei și copii).

De asemenea, Ahmed bin Mahmud ne oferă știri amănunțite despre condițiile păcii de la Vadul Hușilor, precum și despre marea importanță acordată de înalții demnitari otomani recuperării cetății Azov și a altor cetăți aflate la nord de Marea Neagră (acestea fuseseră ocupate de Rusia în anul 1696). Atenția extrem de mare acordată de otomani acestor cetăți ne ajută să înțelegem cît de mult dorea Înalta Poartă să își păstreze stăpînirea deplină asupra Mării Negre. Cînd armata otomană se întorcea din Moldova către Istanbul, cele mai așteptate și mai importante știri primite de marele vizir se referă la cetățile sus-menționate. Curierii soseau des, aducînd știri exacte despre etapele în care Rusia preda otomanilor controlul asupra acestor cetăți. Fiecare veste despre un progres

în acest sens era primită în tabăra otomană cu o bucurie imensă, înălțându-se rugăciuni de mulțumire lui „Allah cel Preaînalt”.

O altă problemă care i-a preocupat pe marii demnitari otomani, în lunile imediat următoare încheierii păcii cu Rusia, a fost grăbirea plecării regelui Suediei, Carol al XII-lea, de la Bender (Tighina) spre țara sa. Deși în cursul anului 1711 nu s-a reușit nimic în acest sens (regele Suediei pretinzând că pentru a efectua o astfel de călătorie are nevoie de o escortă foarte puternică, de bani mulți și de garanția că rușii nu vor încerca să-l atace și să-l captureze pe drum), totuși atenția cu care marele vizir s-a ocupat de această problemă ne arată marea importanță acordată de conducătorii otomani soluționării ei. Astfel, ar fi slăbit încordarea de la granița ruso-otomană, iar vistieria Înaltei Porți ar fi fost scutită de cheltuirea unor sume imense pentru întreținerea regelui Suediei, a demnitarilor și a ostașilor săi.

Cînd armata otomană, întorcîndu-se din Moldova spre Istanbul, a trecut Dunărea de la Kartal la Isaccea, toți ostașii și demnitarii otomani au răsufolat ușurați. S-au făcut mari rugăciuni de mulțumire pentru izbîndă. Relatînd acest moment, Ahmed bin Mahmud arată clar că ostașii și demnitarii otomani au considerat că dacă Petru cel Mare ar fi învins în bătălia de la Stănilești, el ar fi trecut apoi Dunărea și — ajutat de Dimitrie Cantemir, Constantin Brîncoveanu și de popoarele creștine din Balcani — ar fi putut cu ușurință să ocupe întîeaga Peninsula Balcanică și să ajungă la Istanbul. Astfel, Imperiul otoman ar fi suferit un dezastru de pe urma căruia nu și-ar mai fi putut reveni. Otomanii priveau victoria obținută de ei la Stănilești ca pe un adevărat miracol, ca pe o salvare dăruită în ultimă instanță de „Allah cel Preaînalt”.

În concluzie, dacă în Moldova ar fi sosit ceva mai multe trupe rusești și dacă operațiunile militare ruso-române ar fi fost conduse cu mai multă fermitate și iscusință, este cert că armata otomană ar fi putut fi învinsă. Problema care se pune (și care rămîne deschisă) este dacă o victorie rusească ar fi fost cu adevărat binefăcătoare pentru Moldova (și pentru Țările Române în ansamblul lor).

Izvoarele narative otomane (ca de altfel și documentele otomane de cancelarie) ne aduc, iată, pe măsura cercetării lor, noi informații privind istoria poporului român în evul mediu și la începutul epocii moderne. Ne exprimăm speranța că traducerea în limba română și publicarea acestor izvoare în România va continua și se va amplifica în anii următori. Să nu uităm că, pînă acum, în țara noastră s-a tradus și publicat de abia o infimă parte din sutele de mii de izvoare otomane (documente de cancelarie și izvoare narative) referitoare la istoria românilor și aflate în prezent în numeroase arhive și biblioteci din Turcia și din alte țări.

NOUVEAUX RENSEIGNEMENTS CONCERNANT LA
CAMPAGNE MILITAIRE OTTOMANE DE 1711 EN
MOLDAVIE (LE „JOURNAL” D'AHMED BIN MAHMUD)

résumé

L'étude se propose de mettre en relief une source narrative ottomane inconnue jusqu'à présent dans l'historiographie roumaine. Il s'agit

du „Journal” (*defter*) d'Ahmed bin Mahmud — secrétaire de la trésorerie ottomane — concernant la campagne militaire ottomane de 1711 en Moldavie. Le „Journal” fut publié en 1968 en Turquie par le prof. dr. Akdes Nimet Kurat.

Comme on le sait, en juillet 1711, l'armée ottomane a vaincu à Stănilești les troupes russes et roumaines commandées par le tsar Pierre le Grand et le prince de Moldavie, Démètre Cantemir. Ainsi, la suzeraineté ottomane sur la Moldavie se maintenait et s'accroissait.

L'analyse du „Journal” met en évidence nettement la crise et le déclin de l'Empire ottoman, y compris sur le plan militaire. On comprend ainsi mieux le fait que la victoire de Stănilești a été obtenue in extremis par une armée ottomane démoralisée, où la discipline parvenait difficilement à s'imposer. Les Ottomans mêmes considéraient cette victoire comme un véritable miracle, dont „Allah le Tout-Puissant” leur avait fait don.

ORIGINEA ȘI DOMNIA LUI ALEXANDRU VODĂ CORNEA (C. 21 DECEMBRIE 1540 – 9 SAU 16 FEBRUARIE 1541) – DUPĂ DOCUMENTE INEDITE DIN POLONIA *

CONSTANTIN REZACHEVICI

Șirul celor peste 180 de domni români, la care se adaugă puzderia pretendentilor, prezintă încă multe necunoscute, date incerte sau controversate, legate, între altele, de originea sau limitele cronologice ale stăpînirii unor voievozi din Moldova și Țara Românească. Între aceștia, un personaj aproape enigmatic – datorită puținatății informațiilor păstrate în legătură cu el și al caracterului uneori contradictoriu al acestora – este Alexandru Cornea, domn al Moldovei vreme de abia o lună și câteva săptămîni (c. 21 decembrie 1540 – 9 sau 16 februarie 1541), care, vorba cronicarului: „*abca și-a uns gura cu mierca stăpînirii și a pierit înainte de vreme*”¹.

Ridicat la domnie în mod cert de marea boierime ostilă lui Petru Rareș, pe care îl trădase în 1538, înlesnind îndepărtarea sa din domnie de către Suleiman Magnificul, dar în cele din urmă și față de urmașul acestuia Ștefan Lăcustă, numit de sultan, Alexandru era în mod sigur un descendent din Ștefan cel Marc, aparținînd familiei domnitoare a Bogdăneștilor (*eronat numită a Mușatinilor* îndeoscbi din secolul trecut !). Dar cine era cu adevărat tatăl său a rămas pînă astăzi o chestiune controversată, ca de altfel și alte probleme legate de scurta sa domnie. Aceasta cu atît mai mult, cu cît *nu era cunoscut pînă acum nici un document provenind de la acest voievod*.

Iată însă că putem da la iveală cu acest prilej un act inedit *emis chiar de Alexandru vodă Cornea*, spre finalul scurtei sale domnii (la începutul lui februarie 1541), pe care l-am aflat mai demult în Polonia, și anume o scrisoare a sa către Gheorghe Jazłowiecki de Buczacz, staroste de Camenița și de Czerwonogród, care pe lîngă însemnătatea informațiilor istorice conținute, indica cu precizie, prin însăși afirmația voievodului, pe tatăl și chiar pe bunicul lui Alexandru Cornea. La acesta adăugăm scrisoarea, de asemenea inedită, trimisă tot atunci de Ieremia vameșul și Drăghici Turcu de la Hotin, aceluiași Gh. Jazłowiecki, cu știri interesante despre poziția boierilor partizani ai lui Alexandru Cornea față de apropierea de hotarul dunărean a lui Petru Rareș cu sprijin turcesc, în vederea reluării domniei. Ambele izvoare, pe care le-am menționat

* Comunicare la Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, Institutul de Istorie „N. Iorga”, Academia Română, 20 noiembrie 1991.

¹ *Cronica lui Macarie*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV – XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, p. 87, 102.

doar la locul potrivit, în lucrarea închinată lui Petru Rareș², fac parte din varianta principală, originală, a colecției de documente polone *Acta Tomiciana*, din care am publicat documente inedite și cu alte prilejuri, și văd acum pentru întâia oară lumina tiparului în anexa lucrării de față.



Domnia lui Alexandru Cornea se plasează într-un spațiu dramatic, de criză dinastică și intensificare a presiunii turcești asupra Moldovei, avînd drept rezultat pierderi teritoriale pentru țară, răscoala acesteia, și în final asasinarea domnului Ștefan Lăcustă de către marea boierime, nemulțumită de felul în care acesta se angajase în lupta antiotomană. Nu i-a fost dat însă lui Alexandru Cornea să rezolve situația de criză din anii 1538 — 1540, ci paradoxal, tocmai impetuosului și uneori chiar nesăbuitului pînă atunci Petru Rareș, cumîntit și dovedind nebănuite calități diplomatice, după asprele încercări ale pribegiei din acei ani în Transilvania și la Constantinopol.

Debutul crizei l-a constituit trădarea lui Petru Rareș de către marea boierime din gruparea Găneștilor și Arbureștilor, în frunte cu Mihael „hatmanul” și Gavril Trotușan logofătul, în toamna anului 1538, acțiune care l-a împiedicat pe Rareș să se concentreze pentru oprirea invaziei lui Suleiman Magnificul, după ce izbutise să încheie, la sfîrșitul lui august 1538, pacea de la Hotin cu polonii, aliații acestuia, prima parte a încercării sale de anihilare, pe rînd, a inamicilor săi coalițați³.

Numirea pentru prima oară de către sultan a unui domn a Moldovei a constituit un simptom evident a crizei, chiar dacă acesta, Ștefan, poreclit Lăcustă încă din vremea domniei sale (21 septembrie 1538 — c. 20 decembrie 1540), făcea parte din familia domnitoare, fiind fiul unui fecior al lui Ștefan cel Mare (Alexandru, probabil un urmaș nelegitim al marelui domn, deosebit de fratele său omonim, întiiul născut, legitim, al marelui domn, care murise în 1496, așadar cu doisprezece ani înaintea nașterii în 1508⁴, a nepotului său de frate, Ștefan Lăcustă)⁵, și prin numirea sa sultanul renunțase să transforme Moldova, pe care o considera „cucerită”, de altfel complet prădată, inclusiv de tezaurul domnesc, în provincie otomană, sub conducerea unui Mehmed bei⁶. Numai că Ștefan Lăcustă, care de la vîrsta de 5 ani și pînă la 30 de ani a crescut

² Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, București, 1978, p. 202.

³ Idem, *Tratatul între Petru Rareș și Sigismund I (28—31 august 1538) din vremea campaniei lui Suleiman Magnificul în Moldova*, în „Cercetări istorice”, IX—X (1978—1979), p. 313—325. Izvoarele și bibliografia referitoare la campania lui Suleiman Magnificul în Moldova (iulie—noiembrie 1538), la *ibidem*, p. 305—309. Ulterior, Ștefan S. Gorovei, *Petru Rareș*, București, 1982, p. 143—158; Mihail Guboglu, *Campania lui Suleiman Magnificul în Moldova (1538) într-o cronică turco-lătarască*, în *România în istoria universală*, III³, Iași, 1988, p. 1—20.

⁴ La 22 noiembrie 1538 Fab'io Magnanelli arată că Ștefan Lăcustă era în vîrstă de 30 de ani (*Călători străini despre țările române*, I, București 1968, p. 466), fiind născut, deci la 1508.

⁵ Cf. și părerea lui C. Cihodaru, *Pretendenți la tronul Moldovei între anii 1504 și 1538*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol”, XIV (1977), p. 105—109 (cu istoriografia problemei), mai apropiată de realitate decît cea exprimată de Ștefan S. Gorovei, *Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VIII (1975), p. 187—192.

⁶ Hurmuzaki, II¹, p. 143, nr. LXXIV.

și a trăit la curtea sultanilor, fiind considerat (desigur, cu o anume exagerare) în 1538 la luarea domniei „că este ca un pașă”⁷, iar de către boierii care l-au asasinat, în decembrie 1540, că „era turc îmbrăcat în veșmîntul nostru”⁸, n-a reușit prea mult să schimbe în decursul domniei imaginea sa de „creatură oarecare” a lui Suleiman Magnificul, din „suita” căruia făcuse parte, cunînd în prezența regelui Poloniei în 1539⁹. Astfel că nu întîmplător o relatare din Viena consemna în februarie 1539 că „Sandrin (Ștefan Lăcustă, după numele tatălui său — *n.a.*) nu este nimic; sultanul are și ține Moldova” (*Sandrinus nihil est; Turca habet et tenet Moldavia*)¹⁰, iar o alta spaniolă, că „prin firea sa Sander este mai bun turc decît guvernatorul său” (*mesmo Xander es tan buen turco como su governador*), acesta din urmă numit de sultan pe lingă el¹¹, ceea ce avea oarecare temeii¹².

În zadar (la nivelul mentalității vremii, firește) s-a străduit Ștefan Lăcustă să încheie tratate sau legături prietenești cu Sigismund I cel Bătrîn al Poloniei, cu regii Ferdinand I de Habsburg și Ioan Zápolya, cu vovozii Transilvaniei, Ștefan Mailat și Emeric Balassa, sau cu unele orașe ardelenne, lăsînd impresia unei politici favorabile creștinilor¹³. În acest sens anunțînd, chiar în 1539, pe regele Poloniei asupra intențiilor agresive ale turcilor asupra Germaniei și Ungariei și despre planurile tătarilor împotriva Poloniei¹⁴. Din nefericire pentru acest nepot al lui Ștefan cel Mare, vădînd reale calități diplomatice, atît în interior, în relațiile inițiale cu marea boierime care îl acceptase de voie de nevoie, cît și pe plan extern, două au fost, în principal, evenimentele potrivnice care i-au adus deznodămîntul fatal. Pe de o parte, străduințele personale ale lui Petru Rareș la Constantinopol, desfășurate pe parcursul întregului an 1540, însoțite de sume importante (cele mai mari destinate pînă atunci acestui scop!), pentru redobîndirea domniei, străduințe asupra cărora am stăruit amănunțit cu alt prilej¹⁵, au contribuit în final, la „destituirea de către sultan” (*a Turca destituto*) a lui Ștefan Lăcustă¹⁶, cel mai tîrziu la începutul lui decembrie 1540. Acesta din urmă refuzînd aparent să ia orice măsură de contracarare a acțiunilor lui Rareș¹⁷. Faptul a pro-

⁷ Relatările din 1538 ale lui Fabio Mignanelli (*Călători străini*, I, *loc. cit.*) și Stanislav Górski (Ștefana Simionescu, *Noi date despre situația internă și externă a Moldovei în anul 1538 într-un izvor inedit*, în „Studii”, XXV (1972), nr. 2, p. 229—234).

⁸ Hurmuzak!, Supliment II, p. 139—141, nr. LXX; N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 25.

⁹ „Alumnus quendam suum”; „ex cohorte sua” (Ilie Corfus, *Documente privilegiate la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 11, 13).

¹⁰ În Moldova se aflau 7 000 de călăreți turci (A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvanae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, Budapesta, 1914, p. 297).

¹¹ Relatare spaniolă manuscrisă, nefolosită pînă acum în legătură cu Alexandru Cornea, la Alexandru Randa, *Pro Republica Christiana*, München, 1964, p. 27, nota 35.

¹² Cf. și Tâhsin Gemil, în vol. *Petru Rareș*, p. 158—159.

¹³ Pentru domnia lui Ștefan Lăcustă cf. indeosebi Ștefan S. Gorovei; în vol. *Petru Rareș*, p. 162—174; idem, *Mușatinii*, București, 1976, p. 93, 95—96; idem, *Petru Rareș (1527—1538; 1541—1546)*, București, 1982, p. 155—162, 179—181; Ioan Aurel Pop, *Cu privire la domnia lui Ștefan Lăcustă*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XXVII (1985—1986), p. 79—97; Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI—XVIII*, București, 1983, p. 163.

¹⁴ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 19—21.

¹⁵ Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 198—201.

¹⁶ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 33—34; cf. și Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 95.

¹⁷ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 30—31.

vocat, probabil, teama grupării boierești a Găneștilor și Arbureștilor de represiunea lui Petru Rareș, numit de altfel de către sultan, în decembrie 1540, din nou domn al Moldovei¹⁸. Trebuie să menționăm însă că inactivitatea lui Ștefan Lăcustă la Constantinopol era dictată, ceea ce nu s-a observat pînă acum, chiar de amintita grupare boierească, de vreme ce domnul lăsase încă din primăvara lui 1540 treburile de la Constantinopol la hotărîrea lui Mihai „hatmanul”¹⁹. Evident această grupare se orienta spre relații de forță cu Înalta Poartă.

Pe de altă parte, aceeași grupare boierească nemulțumită de prudența diplomatică, de altfel firească la un domn numit de sultan, a lui Ștefan Lăcustă (care cerea, sub diferite pretexte, un răgaz de doi ani), în ceea ce privește recuperarea pe cale militară a teritoriului Moldovei ocupat de Suleiman Magnificul în 1538, a intrat în conflict, mai mult sau mai puțin deschis, cu acesta în toamna lui 1540, prezentîndu-i cereri ultimative în acest sens, provocînd, se pare, o reacție amenințătoare din partea lui Ștefan vodă²⁰.

La drept vorbind, *teritoriul amintit era considerabil*, și e lesne de înțeles că pierderea lui a stîrnit mari nemulțumiri. După cercetări mai noi, bazate și pe documente polone pe care le-am publicat recent, rezultă că sultanul ocupase și anexase în dreapta Nistrului un teritoriu cuprins de la sud de noul sangeacat al Tighinei (numai între Tighina și Cetatea Albă erau 35 de sate) pînă la cetatea Sorocăi, transformată și ea împreună cu ținutul din jur în sangeacat, reședința unui bei. Teritoriu colonizat chiar cu țărani turci, după obiceiul otoman, la porunca lui Suleiman Magnificul (care vor fi retrași oficial de către Poartă, cu excepția celor din „raiaua” Tighina, abia în 1552), și pe care numai cu mari sacrificii bănești, sporirea haraciului și nu puțină abilitate diplomatică va izbuti de-abia Petru Rareș, în 1541, la începutul celei de-a doua domnii, să-l realipsească Moldovei, mai puțin Tighina (Bender), cetatea construită de turci și ținutul din jur, care va rămîne „raia” turcească²¹. Desigur, Ștefan Lăcustă nu era vinovat de pierderea acestui teritoriu, iar boierii care îi vor lua viața l-au acuzat desigur pe nedrept că: „*a început cu încetul a da țara împăratului (Suleiman Magnificul — n.a.); voia să-i dea tot tărîmul de la Dunăre pînă la munte, precum și Nistrul tot*”²².

Pierderea teritorială, mult mai mare chiar decît cea din 1484 (Chilia, Cetatea Albă și Bugeacul), era însă greu de suportat, ca și abuzurile turcilor în teritoriile cotoprite și în vecinătatea acestora, astfel că, dacă nu a provocat, gruparea boierească menționată, a susținut desigur, în prima jumătate a lui noiembrie 1540, acțiunile antiotomane ale moldovenilor dintre Tighina și Cetatea Albă în teritoriile de curînd anexate, vizînd

¹⁸ Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 201; Ștefan S. Gorovei în *idem*, p. 173—174.

¹⁹ Ilie Corfus, *loc. cit.*

²⁰ N. Iorga, *Istoria românilor*, IV București, 1937, p. 397—398; Ștefan S. Gorovei, în vol. *Petru Rareș*, *loc. cit.*

²¹ Izvoarele și bibliografia problemei la Constantin Rezachevici, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină în anii 1541—1542, după noi izvoare polone. — Solia „hatmanului” Petru Vartic din 1542* — (I), în „Revista istorică”, I (1990), nr. 5, p. 441—442 și p. 433; (II), nr. 7—8, p. 701—704. *Elementa ad fontium editiones*, LVI, ed. Carolina Lanckorońska, Roma, 1982, p. 178. Cf. și Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 89—92.

²² Hurmuzaki, Supliment, II, p. 139—141; nr. LXX; N. Iorga, *Scrisori*, p. 26.

recuperarea a peste 60.000 de oi, acțiunea soldată cu uciderea a 150 de turci și ciobani, și care ar fi provocat cererea dregătorilor otomani din Chilia, Cetatea Albă și Tighina către sultan de a se trimite în fiecare dintre acestea câte 5.000 — 6.000 de ostași. Diplomatul polon Iacob Wilamowski afirmă chiar că „*aceasta s-a întâmplat cu voia voievodului și a întregii țări*”, iar influentul boier Petru Vartic a fost trimis de Ștefan Lăcustă, dar și de către boieri, înainte de 27 noiembrie 1540, la Jan Tarnowski, castelanul Cracoviei, spre a obține ajutorul acestuia, în vreme ce Toma logofătul (fost mare logofăt) cerea prin mijlocirea lui Wilamowski sprijinul regelui Poloniei ²³.

Indiferent cum, acțiunea antiotomană fusese așadar pornită. Dar e greu de crezut că ea a fost condusă de Ștefan Lăcustă ²⁴, prudentul domn numit de sultan. Dacă ar fi fost așa de ce l-ar mai fi ucis boierii din gruparea Găneștilor și Arbureștilor, opțiune extrem de dramatică, crima politică, de jos în sus (*regicidul*) nefiind în obiceiul țării, după cum recunoșteau chiar asasinii („*Au fost două-trei răscoale, sub alți domni. Dar noi, boierii, n-am îngăduit să-l taie, pentru că la noi nu era obiceiul acesta, și nu va fi cît vom trăi*”). Mai mult chiar, aceștia arată foarte limpede motivul asasinatului, la câteva zile după comiterea acestuia: faptul că Ștefan Lăcustă „*nu voia să asculte pe nimeni*” și se afla chipurile în legături tainice cu sultanul. Astfel încît, „*văzînd că nu se poate face nimic cu dînsul, s-a iscat într-o noapte răscoală, și s-a făcut dreptate asupra lui și asupra tuturor oamenilor pe care împăratul (Suleiman Magnificul — n.a.) îi trimisese în țară*”. Boierii știau că pentru înlăturarea violentă a domnului, „*vom plăti noi cu capetele noastre și cu sîngele nostru*”, și totuși insistă: „*Dumnezeu ne e martor că nu s-a putut altfel*” ²⁵, Ștefan Lăcustă fiind cu totul refractar deci la o acțiune deschis antiotomană. Conjurația fusese pregătită înainte de 27 noiembrie 1540, de vreme ce Petru Vartic, trimis cum am văzut, mai demult de Ștefan Lăcustă la Jan Tarnowski, a putut să expună acestuia, în realitate, năzuințele boierilor complotiști și ale candidatului lor ²⁶.

Momentul de apogeu al crizei anilor 1538 — 1540, asasinarea lui Ștefan Lăcustă de către „*o samă de boieri din curtea lui anume Găneștii și Arbureștii*”, în frunte cu albanezul Mihu „*hatmanul*” și Gavril Trotușan logofătul, în jurul datei de 20 decembrie 1540 ²⁷, noaptea, în cetatea Sucevei, într-un loc arătat încă cu oroare pînă în vremea lui Nicolae Costin ²⁸, a fost în același timp semnalul uciderii tuturor turcilor trimiși de sultan în Moldova, altfel spus, *semnalul adevăratei răscoale antiotomane*.

Actul următor, desfășurat foarte probabil chiar a doua zi, după obiceiul de alegere a domnilor români, a fost înălțarea în scaunul de la

²³ I. Corfus, *op. cit.*, p. 31—34. Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 92—93.

²⁴ Cf. părerea lui Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 93—94, și *Istoria militară a poporului român*, II, București, 1986, p. 422—423.

²⁵ Hurmuzaki, Supliment, II, p. 139—141, nr. LXX; N. Iorga, *op. cit.*, p. 26. Și Grigore Ureche afirmă că pe Ștefan Lăcustă îl ura „*curtea toată*” (*Letopisețul Țării Moldovei*, ed. II-a, P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 160).

²⁶ Hurmuzaki, *loc. cit.*; N. Iorga, *op. cit.*, p. 27; Constantin Rezachevici, *op. cit.*, (I), p. 439.

²⁷ Șt. S. Gorovei, *Găneștii și Arbureștii (Fragmente istorice, 1538—1541)*, în „*Cercetări istorice*” (Serie nouă), Iași, II (1971), p. 158.

²⁸ Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 200.

Suceava a noului domn Alexandru Cornea, omul de încredere al grupării boierești amintite, care, pe lângă Mihu „hatmanul”, adică portarul Sucevei, și Gavril Troțușan, mare logofăt, cuprindea boieri îndeosebi din familiile Găneștilor și Arbureștilor, sau înrușiți cu aceștia²⁹, unii ieșind acum la iveală din scrisoarea inedită a lui Ieremia vameșul de Hotin către căpitanul Cameniței³⁰. Cine era acest personaj și cum se numea el în realitate, pentru a-l putea identifica între претенденții domnești din primele trei decenii ale secolului al XVI-lea?

Oricit ar părea de ciudat, numele său nu a fost corect identificat până în prezent, în cadrul istoriografiei științifice. Cronica lui Macarie, episcopul de Roman, contemporan cu personajul nostru, îl numește: „*un oarecare Alexandru, poreclit Cornea*”³¹. Un sfert de veac după moartea lui, cronica moldo-polonă îl indică simplu doar sub numele de „*Cornea*”³², iar cea a lui Bielski, din același veac XVI, îi spune numai „*Alexandru*”³³. În al doilea sfert al secolului următor, Grigore Ureche relatează că ucigașii lui Ștefan Lăcustă: „*au rădicat domnu pre Alixandru vodă, ce-i ziciva Cornea [. . .] Și dacă l-au rădicatu domnu, i-au pus numele Alexandru vodă*”³⁴. Iar Nicolae Costin, redând aceeași versiune, spune că: „*au rădicat cu toții domnu pe Cornea, portarul Sucevi [. . .] și i-au schimbat numele de i-au zis Alexandru Vodă*”³⁵. Versiune ce a trecut și la cronicarul muntean Radu Popescu, după care, boierii au ridicat domn „*pe Cornea, care au fost portar mare [. . .] și i-au schimbat numele de i-au zis Alixandru vodă*”³⁶.

Cum vedem, nici una din aceste relatări nu-i indică originea, în schimb din ele rezultă destul de limpede că Alexandru era nume domnesc, de altfel foarte răspândit în Moldova în secolele XV — XVI, adoptarea unui astfel de nume, prin înlocuirea numelui de botez, fiind de asemenea mult uzitată la urcarea în scaun, îndeosebi a unor fii nelegitimi. În vreme ce Cornea, inițial o *poreclă*, cum mărturisește episcopul Macarie, cu multiple sensuri, derivate de la substantivul „corn”, ca de altfel, și în vechea limbă franceză³⁷, sau poate chiar de la topicul omonim³⁸, a căpătat din secolul al XVII-lea în cazul de care ne ocupăm, înțelesul de nume

²⁹ Pentru aceștia, cf. Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 147—154; idem, în vol. *Petru Rareș*, p. 176.

³⁰ Cf. *Anexa II*.

³¹ *Cronicile slavo-române*, p. 87—102.

³² *Idem*, p. 174, 185.

³³ G. I. Năstase, *Istoria moldovenească din Kronika polska a lui Bielski*, în „Cercetări istorice”, Iași, I (1925), p. 138.

³⁴ Grigore Ureche, *loc. cit.*

³⁵ Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii ptnă la 1601*, ed. Ioan Șt. Petre, București, 1942, p. 418.

³⁶ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Const. Grecescu, București, 1963, p. 50.

³⁷ Unde din „corn” (*cor*) provin *Cornel*, *Cornut*, *Cornu* etc. cu sensul de încornorat (soț înșelat) (Emmanuelle Hubert, *Origine des noms de familles*, Geneva, 1981, p. 72).

³⁸ Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983, p. 148, consideră *cornea*, „numele dracului”, o poreclă derivată de la *corn*, sau în legătură cu un topic. Cf. și N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 249. Numeroase sate și locuri în Moldova: Cornești, Corni, Corniasca, Cornișor, Cornit, Cornova, Cornu (cu determinative), la Alexandru I. Gonța, *Documente privind istoria României, A. Moldova. Veacurile XIV — XVII (1384—1625). Indicele numelor de locuri*, București, 1990, p. 67.

propriu ³⁹, pentru ca ulterior, din a doua jumătate a secolului să apară chiar ca nume de familie ⁴⁰.

În realitate, adevăratul nume de botez al pretendentului care în decembrie 1540 urca pe tronul Moldovei, era cel de *Alexe* (corect *Alexie*), știrea o furnizează bine informatul contemporan al său Paul Giovio, după care boierii adversari al lui Petru Rareș: „*chiamă grabnic din Podolia, unde rătăcia pînă atunci pe junele moldovean Alexe, de neam domnesc* (adolescentem Moldauum nomine Alexem regiae stirpis); *il aduc la domnie și-l așează sub patronajul lor în capitala Suceava*” ⁴¹. Giovio știa așadar, că pretendentul Alexe, poreclit în Moldova Cornea, și înălțat în scaun sub numele de Alexandru vodă, era de neam domnesc. Aceiași informație privitoare la numele de botez — *Alexie*, de data aceasta forma ortodoxă corectă! ⁴² — al noului domn, apare și în istoria ungară a lui Nicolae Isthvanfi, redactată spre sfîrșitul secolului al XVI-lea, care însă socotea pe „Alexie fiul principelui Ilie de demult” (*Alexius quidam Eliae quondam principis filius*) ⁴³. Acesta din urmă fiind identificat de Gheorghe Șincai în cronica sa, ce înregistrează relatarea lui Isthvanfi, cu „Elia care s-au tăiat la anul 1501 la Petricov”, fiul lui Petru Aron, decapitat înaintea solilor lui Ștefan cel Mare de către polonii care au refuzat să-l predea acestora ⁴⁴, identificare preluată întocmai, cum vom vedea, de Ștefan S. Gorovei. Iar mai înainte de acesta de către Dimitrie Onciul („Alexandru III Cornea (1540 — 1541), fiul bastard al lui Iliș, fiul lui Petru III”) ⁴⁵.

Este interesant de observat că N. Isthvanfi folosește și numele de Alexandru, atunci cînd se referă la acesta în calitate de principe („*Alexandro principe*”) ⁴⁶, altfel, spus, în cadrul aceleiași scurte relatări, apar la locul cuvenit atît numele de botez cît și cel domnesc al lui Alexandru Cornea.

În documentele diplomatice ale vremii, Alexandru Cornea apare însă întotdeauna în chip firesc doar cu numele său voievodal, acoleași izvoare indicînd uneori, fără nici o șovăire, originea sa domnească, de fiu al lui Bogdan III (1504 — 1517) și nepot al lui Ștefan cel Mare. Cea dintîi relatare este chiar scrisoarea grupării boierești care îl înălțase pe tron, adresată regelui Poloniei, spre informare și cerere de ajutor, în primele zile de după acest eveniment, așadar în ultima decadă a lui decembrie 1540. Referindu-se la „*stăpînul nostru voevodul Io Alexandru*”, boierii afirmă că „*am luat alt domn nou, pe care-l știm cu toții că e coborîtor al domnilor, fiu al lui Bogdan Vodă și nepot al bătrînului Ștefan Vodă,*

³⁹ Un boier muntean „Cornia” (Cornea) comandant în oastea lui Mihnea III, la 1659 (Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 187).

⁴⁰ Ion Neculce amintește pe Gligorie Cornesul, boier din ținutul Hotinului, care în 1672 a realizat în ceară macheta cetății Cămința (*Letopiseșul Țării Moldovei*, în *Opere*, ed. Gabriel Ștrămpel, București, 1982, p. 213). Cf. și A. Eremia, M. Cosnicanu, *Nume de persoane (Îndreptar antroponimic)*, ed. a III-a, Chișinău, 1974, p. 101 (epoca contemporană).

⁴¹ B. Petriceicu Hasdeu, în „*Archiva istorică a României*”, II (1865), p. 39, 41. Cf. și Paul Giovio, *Historia sui temporis*, Paris, 1558, p. 265.

⁴² În calendarul ortodox, cuviosul Alexie este pomenit la 17 martie.

⁴³ Nicolae Isthvanfi, *Historia de rebus ungaricis libri XXXIV*, Köln, 1622, p. 222.

⁴⁴ Gheorghe Șincai, *Chronica românilor și a mai multor neamuri*, ed. a II-a, II, București, 1886, p. 282, 161 (anul 1501).

⁴⁵ Dimitrie Onciul, *Scriseri istorice*, I, București, 1968, p. 539.

⁴⁶ Nicolae Isthvanfi, *op. cit.*, p. 223.

moștenitor drept al țării Moldovei. Ne-am supus lui cu toții și am hotărât să ne fie domn și să domnească precum au domnit înții bunicii, apoi tatăl său . . . ”⁴⁷. Dacă această relatare ar putea fi bănuită de părtinire (deși ne întrebăm de ce ar face-o, de vreme ce și Ștefan Lăcustă, cel ucis de autorii ei, era tot un nepot al lui Ștefan cel Mare), în schimb cea adresată de la Vilna de către Toma Sobocki (sol polon la Poartă în 1539 — 1540, deci un personaj bine informat) ducelui Albert al Prusiei, la 21 ianuarie 1541, e obiectivă, și ea mărturisește că ucigașii lui Ștefan Lăcustă : „au ales ei înșiși pe un altul, numit Alexandru, fiul lui Bogdan voievod de odinioară” (*Electus ab eis ipsis alter, nomine Alexander, filius olim Bochdani Voivode*)⁴⁸. Referirea este la Bogdan III, fiul lui Ștefan cel Mare și a Mariei, fiica lui Radu cel Frumos din Țara Românească, și nu la fratele acestuia Bogdan Vlad, care a trăit între 1481 — 1497, fără a ajunge să domnească; cei doi frați fiind deseori confunndați în istoriografia noastră pînă la ultimul timp⁴⁹.

Alte documente polone, referitoare la scurta sa domnie îl numesc, după obicei, doar „Alexandru voievod”, fiind de acum un personaj cunoscut în regatul vecin⁵⁰, în vreme ce la curtea lui Ferdinand I de la Viena știrile despre el n-au mai apucat să pătrundă, în dreptul numelui său din chiar textul jurămîntului lui de credință față de regele habsburg al Ungariei, redactat în cancelaria acestuia, în ianuarie 1541, fiind lăsat loc alb⁵¹.

Nu e de mirare că problema originii lui Alexandru Cornea, pe care Dimitrie Cantemir nici măcar nu-l înregistrează în lista domnilor Moldovei⁵², și pe care alte cronici din veacul al XVIII-lea îl pomenesc pînă de la datele letopiseșului lui Ureche⁵³, nu a preocupat de obicei pe istoricii din secolele XIX — XX, care fie că ignoră această chestiune⁵⁴,

⁴⁷ Hurmuzaki, *loc. cit.*; N. Iorga, *op. cit.*, p. 26—27.

⁴⁸ Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 326, nr. XXXIV.

⁴⁹ Cf. observațiilor lui C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 104—105, și părerea lui Constantin Burac, *Bogdan-Vlad urmașul lui Ștefan cel Mare*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol”, Iași, XXV¹ (1988), p. 247—252.

⁵⁰ Hurmuzaki, Supliment, I¹, p. 143—144, nr. LXXI; II⁴, p. 279, nr. CXLVIII; N. Iorga, *op. cit.*, p. 349, nr. VII.

⁵¹ A. Verccs, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I, București, 1929, p. 21—22 (*in persona ipsius [loc alb] domini mei*). Documentul nu putea fi alcătuit la Cetatea Nouă (Roman) și atribuit lui Petru Rareș, cum consideră I. Minea, *Despre Alexandru Cornea, prelatent la tronul Moldovii*, în „Cercetări istorice”, Iași, VIII — IX (1932—1933), nr. 2, p. 200—204, fiind evident redactat în cancelaria lui Ferdinand I.

⁵² Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 136—137.

⁵³ În cronica dinainte de 1733, atribuită lui Vasile Buhăescu cămărașul, este înserată destul de corect, sub anul 1540 domnia lui „Alexandru Vodă al treilea ce i-au zis Cornea” (*Istoria Țării Românești și a Moldovei de Vasile Buhăescu cămărașul*, ed. Em. Kretzulescu, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, XIV (1913), p. 167).

⁵⁴ Cf. Gh. Asachi, *Petru Rareș*, București, 1970, p. 139—141; I. Heliade Rădulescu, *Elemente de historia românilor sau Dacia și România*, ed. a II-a, București, 1869, p. 184—185 (nici măcar nu amintește domnia lui Alexandru Cornea); Gr. G. Tocilescu, *Manual de istorie română*. . ., București, 1886, p. 186; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, II, ed. a IV-a, București, 1986, p. 457 („Răsculații cbeamă deci la tron pe unul Alexandru Cornea. Acesta pretindea și el a fi de neam domnesc [. . .] va fi fost un fiu natural sau un pretins fiu natural al unui domn anterior”); I. Minea, *op. cit.*, p. 200—204; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, București, 1976, p. 280; *Istoria României*, II, București, 1962, p. 648 (autor N. Stoicescu); Paul Simionescu, *Petru Rareș, domnul și vremea sa*, București, 1970, p. 142—146; Dumitru Almaș, *Petru Voievod Rareș*, București, 1970, p. 98 etc.

fie că admit descendența sa din Bogdan III⁵⁵. De abia în 1971 Ștefan S. Gorovei reia, dincolo de simple afirmații, problema originii lui Alexandru Cornea, pornind de la prelucrarea de către Gh. Șincai a datelor amintite ale lui N. Isthvanfi. El consideră astfel, într-un șir de lucrări (la început doar ipotetic, apoi convins, iar în cele din urmă admitând că originea personajului „*nu e încă stabilită*”), că Alexandru Cornea era fiul pretendentului Ilie, cel decapitat de poloni la Czehow, în 1501, și nepotul lui Petru Aron, că fiind el însuși pretendent la domnie încă din 1504, în 1523 s-a ridicat din Polonia, sub numele de Alexandru, împotriva lui Ștefan cel Tânăr, ajungând până la Cahul, pentru ca în 1535 să obțină sprijinul regelui Poloniei împotriva lui Petru Rareș, iar în 1541, la moarte, după o „lungă carieră de pretendent”, ar fi avut 50 — 55 de ani. În toate aceste supoziții cântărind greu numele de Alexandru⁵⁶. Păreii, care în diferitele stadii au fost preluate de istoriografia perioadei în următoarele două decenii⁵⁷.

Nu știm pe ce s-a bazat afirmația lui Isthvanfi că Alexie-Alexandru de la 1540 — 1541 ar fi fost fiul lui Ilie, identificat de Șincai, evident doar după potrivirea de nume, cu Ilie, fiul lui Petru Aron, cel executat în 1501. În realitate, numele fiului lui „*Ilie decapitatul*”, la rîndul său pretendent în 1504, la moartea lui Ștefan cel Mare, *nu ne este cunoscut*⁵⁸. Apoi, s-a observat deja, că un pretendent cu numele de Alexandru nu putea veni din Polonia la 1523 tocmai până la Cahul, în sudul Moldovei, ci era vorba de un personaj venit de pe teritoriul otoman⁵⁹ sau, adăugăm, din Țara Românească. În sfîrșit, Paul Giovio mărturisește, cum am văzut, că pretendentul Alexe (Alexie-Alexandru Cornea) de la 1540 era un „adolescent”, adică un om tânăr, „*tînărul domn*” (*juvenis Palatinus*) numindu-l și o relatare polonă din 1541⁶⁰, ceea ce poate fi foarte bine acceptat pentru un copil al lui Bogdan III (născut înainte de 1517, anul morții tatălui său, ar fi putut avea în 1540 în jur de 25 de ani), dar nu se potrivește în nici un chip cu un pretendent de „vreo 50 — 55 de ani”,

⁵⁵ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, București, 1991, p. 76; Vasile I. Cărăbiș, *Undomn al Moldovei: Alexandru-Vodă-Cornea*, București, 1946, p. 9, 31; N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, București, 1984, p. 324, 360; idem, *Istoria poporului românesc*, București, 1985, p. 323; idem, *Istoria românilor*, IV, p. 393 etc.; I. Ursu, *Petru Rareș*, București, 1923, p. 66.

⁵⁶ Șt. S. Gorovei, *Găneștii și Arbureștii*, p. 156—157; idem, *Note istorice și genealogice*, p. 186—187; idem, *Mușatinii*, p. 96; idem, în „Magazin istoric”, XI p. (1977), nr. 3, p. 39; idem, în vol. *Petru Rareș*, p. 176—187; idem, *Petru Rareș*, p. 181.

⁵⁷ Șerban Papacostea, în comentariul la N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 330, nota 15, acceptă „originea incertă a lui Alexandru poreclit Cornea”; Georgeta Penelca, în notele la N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, București, 1985, p. 344, nota 86, consideră că „era fiul lui Ilie (cel ucis în Polonia în 1501) și nepot de fiu al lui Petru Aron. Originea sa este controversată”; iar Nicolae Stoicescu, în notele la A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, II, ed. a IV-a, p. 472, nota 40, acceptă descendența lui Alexandru Cornea din Ilie.

⁵⁸ P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în „Analele Academiei Române”, M.S.I., S. III, t. XV, 1934, p. 77. Nici Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină*, p. 163, nota 97, nu împărtășește părerea lui Șt. S. Gorovei despre identificarea lui Alexandru Cornea cu pretendentul din 1504, fiul lui Ilie cel decapitat în 1501.

⁵⁹ C. Cihodaru, *Pretendenți la tronul Moldovei*, p. 108; I. Minea credea că pretendentul din 1523 era Gonțea vornicul (*Iarăși despre Gonțea vornicul*, în „Cercetări istorice”, VIII — IX (1932—1933), nr. 2, p. 215—219), iar Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 165, nota 107, presupunea că ar putea fi Alexandru, fiul lui Ștefan Lăcustă.

⁶⁰ Hurmuzaki, II⁴, p. 279, nr. CXL\III; A. Veress, *Documente*, I, p. 23.

aspirant la domnie încă din 1504, care la 1540, după mentalitatea vremii, ar fi fost socotit de-a dreptul bătrîn. Și apoi să nu uităm numele. Alexe, cel poreclit Cornea, și-a luat numele domnesc Alexandru abia în decembrie 1540. Așadar, *toți pretendenții cu acest nume domnesc din primele trei decenii ale secolului al XVI-lea nu au nici o legătură cu el*. Ca atare, nu putea fi el nici pretendentul Alexandru, cel care trăia „onest și demn” în Polonia ca nepot al lui Ștefan cel Mare, pentru care stăruia la 26 februarie 1535 Sigismund I pe lângă sultan, spre a înlocui cu el pe Petru Rareș⁶¹, ipoteză care a întrunit destule azeziuni⁶².

Iată însă că primul dintre cele două documente inedite aflate în Polonia, pe care le publicăm acum, și anume chiar scrisoarea lui Alexandru Cornea către Gh. Jazłowiecki, staroste la Camenița, de la începutul lui februarie 1541, care devine astfel *singurul act cunoscut emis de acest efemer domn moldovean*, pune capăt controverselor asupra originii sale. Domnul se intitulează explicit: „*Alexandru voievod, fiul lui Bogdan voievod, nepotul bătrînului Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei*” (*Alexander Voievoda sin Bohdana woyewodi, wnuk starego Stephana Voyewodi, Boza miloscja pan Ziemie Moldawskj*)⁶³. Nu vedem de ce nu l-am crede. Contemporanii săi au făcut-o; nimeni nu i-a contestat acest titlu la vremea sa. Iar dacă Petru Rareș, ar fi declarat înaintea pașalelor de la Poartă, după cum aflase Paul Giovio, că era un „*om de tot obscur, simplu instrument, prin care boierii voiesc a-l despoia de domnie pe el, Petru adevăratul lor principe*”⁶⁴, aceasta nu era decât o explicabilă încercare de denigrare a adversarului, tot astfel cum și Ștefan Lăcustă, pe vremea cînd era pretendent, în 1531, îl înfățișase solului polon la Poartă pe Rareș drept un „*țăran*” (*der Pauer*), uzurpator al moștenirii sale⁶⁵.

Bătrînul și suspiciosul rege al Poloniei, Sigismund I, a acceptat fără șovăire pe nepotul lui Ștefan cel Mare, schimbul de solii între ei s-a mișcat cu o neobișnuită iuțală, ba chiar în chip cu totul neașteptat, regele a jurat el însuși primul credință lui Alexandru voievod, înaintea trimișilor acestuia, în cadrul ceremoniei feudale de încheiere a legăturii dintre cele două părți, desfășurată la sfîrșitul lui decembrie 1540 sau începutul lui ianuarie 1541⁶⁶.

Cu ce ar cîntări mai greu afirmația tirzie, prin nimic justificată documentar a lui N. Isthvanfi, amintită mai sus, și identificarea cu totul arbitrară a lui Gh. Șincai, preluată inițial ipotetic de Ștefan S. Gorovei. Și apoi nu era necesară, după mentalitatea vremii, o ascendență atît de ilustră pentru a fi acceptat la domnie. Era suficient ca pretendentul să fie „os domnesc”, indiferent din ce ramură a familiei domnitoare. Restul depindea de forțele sale și cele ale partizanilor săi. Nu era deloc

⁶¹ *Acta Tomiciana*, XVII, Wrocław, 1966, p. 143.

⁶² Pe lângă Ștefan S. Gorovei (nota 56 *supra*): Ilie Corfus, în „*Studii*”, XXI (1968), nr. 3, p. 574, nota 2; Veniamin Ciobanu, *Țările române și Polonia. Secolele XIV – XVI*, București, 1985, p. 165 (citind lucrările unor autori poloni).

⁶³ *Anexa I*.

⁶⁴ B. Petriceicu Hasdeu, în „*Archiva istorică a României*”, II (1865), p. 39–41; Paul Giovio, *Historia*, p. 265–266.

⁶⁵ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XXIII, București, 1913, p. 29; idem, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 324.

⁶⁶ Hurmuzaki, *Supliment*, II, p. 143–144, nr. LXXI; N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 360.

infamant, cum au considerat unii istorici, cu mentalitatea de astăzi, faptul înregistrat de Grigore Ureche, și preluat de alte cronicile românești că pretendentul Alexandru Cornea „fusese slugă la Mihul hatmanul”, iar apoi portar la cetatea Sucevei⁶⁷. Chiar termenul de „slugă” se aplica la acea vreme numai unui personaj de rang (spre deosebire de cel de „slujitor”, atribuit celorlalte categorii sociale în timpul lui Ureche). Fii nelegitimi de voievozi practicau tot felul de îndeletniciri și viața lor nu era deloc ușoară înaintea dobindirii domniei. De altfel, tânărul Alexie a fost sigur un apropiat al lui Mihai „hatmanul”, având foarte probabil chiar o dreptorie legată de cea a susținătorului său, mare portar (căpitan sau „hatman” — după expresia polonă) a Sucevei, adică comandant al oastei moldovene, vreme de unsprezece ani (1530 — 1541)⁶⁸. De altfel, chiar înaintea execuției din februarie 1541, Alexandru Cornea a mărturisit lui Petru Rareș că nu el a dorit domnia, ci Mihai este cel care l-a întronat cu tărie spre aceasta⁶⁹.

Foarte probabil tot la sfatul lui Mihai „hatmanul” el s-a refugiat în Podolia, ca pretendent domnesc, atunci când relațiile boierilor din gruparea condusă de acesta au început să se deterioreze în raporturile cu Ștefan Lăcustă, fapt petrecut foarte probabil în toamna 1540. Alexandru Cornea este desigur acel pretendent nenumit, urmărit de Lăcustă, la care se referă acesta în scrisoarea adresată bistrișenilor la 25 octombrie (1540) mulțumindu-le pentru praful de pușcă trimis, pe care îl va plăti mai pe urmă, pentru că acum „noi sîntem pe urma aceluia lotru, în slujba cinstitului domnului împărat (Suleiman Magnificul — n.a.), și în slujbă credincioasă și a noastră”⁷⁰. Că era vorba de Cornea rezultă limpede din scrisoarea adresată ducelui Prusiei, doar cinci zile mai târziu, la 30 octombrie 1540, de N. Sieniawski, castelanul de Belz, hatman de cîmp și căpitan de Halici și Colomeea, care se referea la cei doi pretendenți care își contestau domnia lui Ștefan Lăcustă. Unul fiind acel fiu al lui Petru Rareș ucis de oamenii lui Lăcustă în toamna lui 1538⁷¹, iar celălalt fiind un fiu al lui Ștefan cel Mare: „*vero filius olim Stephani, Voivodu etiam Moldaviae*”, tocmai desfășurarea în acel răstimp a acțiunii acestuia prilejuind

⁶⁷ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 160; Nicolae Costin, *op. cit.*, p. 418; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 50.

⁶⁸ Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 218. Desigur că Alexandru Cornea nu a putut fi el însuși „portar mare” al Sucevei, cum credea Radu Popescu, *loc. cit.*

⁶⁹ Relatarea lui N. Sieniawski, la 19 martie 1541 (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 348—349, nr. VII, și traducerea pasajului la p. 820 a studiului de față).

⁷⁰ Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova primitoare la legăturile cu Ardealul 1346—1603*, București, 1931, p. 522—523. În schimb porunca lui Ștefan Lăcustă către bistrișeni din 11 ianuarie (1539 sau 1540) pentru prinderea unor slugi a unui oarecare Alexandru (*ibidem*, p. 523—524) nu se referă la un pretendent cu acest nume, și oricum nu îl privește pe Cornea care nu se numea astfel înaintea domniei. Cf. și N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 393. Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare (1527—1546)*, București, 1978, p. 107, afirmă, referindu-se la decembrie 1540, că Alexu Cornea „rîvnea de două luni la tronul Moldovei”.

⁷¹ C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 120—121. Nu se poate însă accepta identificarea pretendentului din 1540 cu Teodor, fratele vitreg al lui Petru Rareș, care fusese ucis încă din 1523 (Ștefan Ș. Gorovei, *Note istorice și arheologice*, p. 198—199; Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 183).

consemnarea în relatarea dregătorului polon ⁷². Este de altfel, încă o mărturie despre originea lui Alexandru Cornea, ca descendent al lui Ștefan cel Mare, Sieniawski necunoscînd în acele momente de debut ale pretenđenței acestuia, că el era de fapt nepotul marelui domn ⁷³. Oricum, nu se cunoaște nici un fiu propriu-zis al lui Ștefan cel Mare, pretendent la tronul Moldovei în 1540.

După urcarea în scaunul de la Suceava, Alexandru Cornea a continuat acțiunile militare antiotomane, începute în preajma uciderii predecesorului său, încercînd desigur să redobîndească pe această cale, la dorința grupării boierești pe care o reprezenta, teritoriile ocupate de turci la 1538 („*jumătate din țară*” apreciază cronică moldo-polonă) ca și pe cele răpite în 1484. Sintetizînd sugestiv, amintita cronică afirmă că „*le-a luat țara înapoi*” ⁷⁴. Cu excepția celor două relatări menționate ale lui Iacob Wilamowski, din 27 noiembrie și de după această dată, care arată că răscoala antiotomană a început înaintea morții lui Ștefan Lăcustă ⁷⁵, celelalte relatări polone și turcești ale vremii sînt de acord că acțiunile antiotomane ale moldovenilor s-au desfășurat în vremea lui Alexandru Cornea, în ultima decadă a lui decembrie 1540 și începutul lui ianuarie 1541. Ele înfățișează tabloul unor operații militare riguroase, apreciînd că „*au fost uciși și toți turcii care se așezaseră în locurile acelea*” (anexate în 1538) ⁷⁶. Au fost atacate ținuturile de sub Cetatea Albă, Chilia (ale cărei suburbii au fost arse), Tighina și chiar Oceakov, zeci de mii de oi și vite ale noilor stăpînitori au fost ridicate din Bugeac, numeroase bunuri ale acestora au fost prădate ⁷⁷. Însuși Suleiman Magnificul se plîngea regelui Poloniei că după asasinarea lui Ștefan Lăcustă, răsculații moldoveni au năvălit în împrejurimile Cetății Albe și ale Tighinei, distrugînd mai multe sate locuite de turci, ucigînd o mulțime de lume și luînd numeroase prăzi ⁷⁸.

Alexandru Cornea și boierii care îl sprijineau s-au implicat într-o activă politică externă, încheind cu operativitate, la cumpăna anilor 1540 — 1541 un tratat de alianță, însoțit de jurăminte de credință în toată regula, cu regele Poloniei, relațiile cu Podolia vecină și cu starostele Cameniței, Gh. Jazlowiecki, bucurînd de un tratament special ⁷⁹, ceea

⁷² N. Iorga, *op. cit.*, p. 323, nr. XXXII.

⁷³ Dacă Cornea, refugiat doar în toamna lui 1540 în Polonia, ar fi fost acel pretendent Alexandru care s-a adăpostit în Polonia vreme îndelungată, în primele trei decenii ale secolului al XVI-lea, desigur N. Sieniawski i-ar fi cunoscut bine originea.

⁷⁴ *Cronicile slavo-române*, p. 174, 184.

⁷⁵ Ilie Corfuz, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, p. 31—34; pentru datarea corectă a actului nr. 26, cf. Constantin Rezachevici, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină* (I), p. 451, nota 113.

⁷⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 326, nr. XXXIII.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 190, 326, nr. XXXIV; idem, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 360; Hurmuzaki, *IP*, p. 215, nr. CLXXIV; *II*, p. 274, nr. CXLIV; Ion I. Nistor, *Basarabia, pivot politic al Moldovei voievodale*, în „*Analele Academiei Române*”, M.S.I., S. III, t. XXVI, 1944, p. 242; Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 154, nota 633.

⁷⁸ Hurmuzaki, *Supliment*, *IP*, p. 150—152, nr. LXXV.; Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, p. 76.

⁷⁹ Hurmuzaki, *Supliment*, *IP*, p. 143—145, nr. LXXI. Trimisii lui Sigismund I erau Andrei Teczyński, castelan de Polanec, viitor voievod de Lublin și staroste de Sniatyn și Rohatin, care va juca un rol însemnat în relațiile diplomatice moldo-polone îndeosebi din 1545 înainte, și Jan Bieliński, canonic de Płock (acesta din urmă în legătură cu depunerea jurămîntului de credință față de regele Poloniei de către Alexandru Cornea și boierii din sfatul său).

ce explică destinația către acesta a celor două scrisori ale lui Alexandru Cornea și Ieremia vameșul de Hotin, cu cereri de ajutoare, de la începutul lui februarie 1541, la care ne referim mai jos. La sfârșitul lui decembrie 1540 trimite soli la Brașov⁸⁰. Iar în ianuarie 1541 un ambasador al lui Cornea vizita pe voievodul Transilvaniei, Ștefan Mailat⁸¹, în vreme ce un altul jura credință, în numele domnului său, lui Ferdinand I, rege al Ungariei, la Wienerneustadt, și o altă ambasadă era trimisă la fratele acestuia, împăratul Carol Quintul. Cei doi Habsburgi erau îmbiați din partea domnului Moldovei cu promisiunea de alianță a acestuia cu suveranii creștini și făgăduiala furnizării a 40000 de călăreți moldoveni (efectivul clasic al „oastei celei mari” din Moldova în secolele XV — XVI!)⁸², în schimbul cererii a 10000 de pedestrași, cu aceste efective putând fi susținute atacurile oricăror oști turcești. Numai că atât Ferdinand I cât și Carol Quintul au refuzat, sub diferite pretexte, oferta de alianță, care însă n-a scăpat atenției Înaltei Porți, de unde ambasadorii lui Alexandru Cornea s-au întors fără a obține acceptarea noii domnii⁸³.

De fapt, însuși Suleiman Magnificul recunoștea că a hotărât să redea tronul Moldovei lui Petru Rareș în legătură cu atacul asupra raialelor otomane din sud-estul Moldovei, deci după mazilirea lui Ștefan Lăcustă, noul domn, Alexandru Cornea, nefiind nici măcar luat în calculul sultanului⁸⁴. Acordarea efectivă a domniei (investirea) lui Rareș a avut loc, tot după mărturia sultanului, în urma morții lui Ștefan Lăcustă⁸⁵, deci spre sfârșitul lui decembrie 1540. Drept urmare, la 9 ianuarie 1541 Petru Rareș a pornit de la Adrianopol, unde se afla sultanul, spre Siliștra, la vadul Dunării, rămânând aici de la 23 pînă după 28 ianuarie. După care, la începutul lui februarie 1541 a sosit la Brăila, rinduindu-și „puțina oaste”⁸⁶ cu care venise de la Poartă, pentru a-l înfrunța pe Alexandru Cornea.

Pînă acum se știa din relatarea lui Grigore Ureche că Alexandru se afla în Cetatea Roman, unde a fost părăsit de boieri, care au fugit în tabăra lui Petru Rareș, de la Brăila⁸⁷, cu excepția citorva dintre cei mai de seamă care au rămas la Roman, în frunte cu Mihu „hatmanul”.

⁸⁰ Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 107.

⁸¹ Victor Motogna, *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea*, Dej, 1928, p. 142, *Anexa*, raport din Hust către Ferdinand I, la 4 februarie 1541. Cf. și I. Minea, *Despre Alexandru Cornea*, p. 204, care datează nejustificat actul la 15 februarie 1541!

⁸² Constantin Rezachevici, Dan Căpățînă, *Campania lui Ștefan cel Mare din 1497 împotriva regelui Ioan Albert. Bătălia din Codrul Cosminului*, în *File din istoria militară a poporului român*, III, București, 1975, p. 48—49; Constantin Rezachevici, *Efeciunile ostilor din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, 6/1973, p. 105, cf. și p. 96.

⁸³ A. Veress, *Documente*, I, p. 21—22; Paul Giovio (la B. P. Hasdeu, în „Arhiva istorică a României”, II (1865), p. 41—42; cf. și *Istoria sui temporis*, p. 266). După N. Isthvanfi, *Historia de rebus ungaricis*, p. 222, Cornea a trimis la Ferdinand I pe Petru Rubcus „pretorul orașului Sibiu”, sau „ispravnicul Sibiului”, cum îl numește Nicolae Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei*, p. 418. Radu Constantinescu, *loc. cit.*, confundă solia lui Ion diacul, trimisă de Ștefan Lăcustă (Hurmuzaki, *II*, p. 214, nr. CLXXI) cu cea a lui Alexandru, trimisă de Alexandru Cornea (cf. și Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 201, nota 178).

⁸⁴ Hurmuzaki, *Supliment*, *II*, p. 151—152, nr. LXXV.

⁸⁵ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 35—36.

⁸⁶ G. I. Năstase, *Istoria moldovenească din Kronika polska a lui Bielski*, p. 138. Efectivele oastei lui Rareș, la Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 202.

⁸⁷ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 161.

Cronicarul contemporan, Macarie, afirmă, la rîndul său, că „toată mulțimea boierilor moldoveni, dacă au prins de veste, s-au revărsat [. . .] lăsînd în părăsire pe nenorocitul Cornea, și ca înaripați au ajuns la Brăila și au primit cu brațele deschise pe domnul lor (Petru Rareș — u.a.) și căzînd la dînsul, primiră iertare pentru îndrăzneala lor”⁸⁸. Aceasta s-a petrecut după sosirea lui Rareș la Brăila, deci după 28 ianuarie 1541, desigur în prima săptămîină din februarie, și domnul iehtois i-a iertat pe toți cei care i s-au alăturat pe teritoriul noii raiale a Brăilei, la sud de hotarul moldovean⁸⁹.

Dar Cornea a fost părăsit și de membrii ai grupării sale, a Găneștilor și Aibureștilor, care de teama unei eventuale răzbunări a lui Rareș nu au trecut în tabăra acestuia, ci s-au grăbit întie primii să fugă în Polonia sau (ulterior) în Lituania, încă înainte ca domnul restaurat să intre în Moldova. Între aceștia se numărau frații Gănescu, Ieremia și Văscan și rudele lor : Ieremia humelnicul (jitnicerul) și Ștefan Minjia paharnicul, unchi prin alianță, și Pătrașcu, fiul lui Bran vornicul de Vaslui, cumnatul lor, iar dintre Aiburești : Gliga, fiul lui Luca Arbore și Ion Crasnăș, nepotul de văr al celui dintii și fratele vistierului Crasnăș, cel rămas la Roman, la care se adaugă Toader Tăutu, feciorul comisului Pătrașcu Tăutu (care a rămas însă pînă la moarte alături de domn) și alții mai puțin însemnați⁹⁰. Frămîntarea trebuie să fi fost mare întie boierii din jurul lui Cornea, de vreme ce rude foarte apropiate (tată și fiu în cazul celor doi Tăutu) s-au despăiit : puțini însoțindu-l pe domn pînă la capăt, alții rănîind la Roman ori fugind la Brăila sau în Polonia și Lituania.

Referindu-se la cei din ultima categorie, Rareș însuși cerea regelui Poloniei, la 25 mai 1541, extrădarea „unor asemenea oameni de nimic”, care „cînd au văzut și au auzit că ne apropiem de Moldova, acest vrăjmaș al nostru pe nume Gănescul, deopotrivă cu soții săi au prins fuga către stăpînirile preasfinției voastre maiestăți”⁹¹.

Dincolo însă de știrile tîrzii sau vagi ale cronicarilor amintiți, care se referă evident la ultimele zile ale lui Cornea (din prima jumătate a lui februarie 1541), cînd acesta se afla în Cetatea Roman, de unde a coborît spre Galați pentru a-l înfrunta pe Rareș, ce s-a întimplat cu Alexandru Cornea în a doua jumătate a lunii ianuarie și începutul lui februarie 1541 ? Aici intervin informațiile cu totul noi cuprinse în cele două documente inedite descoperite în Polonia. Din ele aflăm că în mod cert, Alexandru s-a aflat în Cetatea Neamțului, cel puțin din vremea cînd turcii cu Petru Rareș, erau la Silistra (23 — după 28 ianuarie 1541), iar boierii din jurul său, au încercat să ia legătura prin partizanii lor din Hotin cu starostele Cameniței, și a rămas la Neamț, unde staroste (pircălab) era Daniel, un om de încredere al său⁹², pînă după intrarea lui Rareș cu

⁸⁸ *Cronicile slavo-ronâne*, p. 87, 102.

⁸⁹ Reconstituirea acestor evenimente, cu menționarea izvoarelor, la Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 201—203. Cf. și Ștefan S. Gorovei, în *idem*, p. 178. Radu Constantinescu, *loc. cit.*, afirmă greșit că Petru Rareș, „pleca la 11—12 februarie 1541 împotriva lui Alexandru, iar nu a sultanului (sic) . . .”; de altfel, și celelalte citeva rînduri pînă la sfîrșitul capitoului conțin erori. Greșită este și afirmația nejustificată a lui I. Minca, *op. cit.*, p. 200, după care Rareș: „la 6 ianuarie era la Silistra, de unde a trecut la Brăila”.

⁹⁰ Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 213—214.

⁹¹ *Ibidem*, p. 232; *idem*, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină* (II), p. 688, 690.

⁹² Ilurmuzaki, Supplement, II³, p. 146, 148, nr. LXXII. Numele lui Daniel pircălabul de Neamț nu apare la N. Stoicescu, *Lista marilor dregători moldoveni (sec. XIV—XVII)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol”, Iași, VIII (1971), p. 410.

turcii în Moldova, la începutul lui februarie 1541. Această scurtă perioadă din domnia lui Alexandru Cornea dinaintea deplasării la Roman a rămas așadar necunoscută sau neamintită de Ureche și Macarie.

Din cetatea Neamțului, Alexandru Cornea adresează o scrisoare în limba polonă lui Gh. Jazlowiecki, starostele de Camenița, cu cereri de ajutor împotriva lui Petru Rareș și a turcilor care îl susțineau. Gest firesc, de vreme ce Jazlowiecki era nu numai un vechi inamic personal al lui Rareș, ci și principalul dregător regal din Podolia însărcinat cu supravegherea relațiilor polono-moldovene.

Scrisoarea lui Alexandru Cornea, de altfel, cam aminteam, *singurul act cunoscut acum de la acest domn al Moldovei*, trebuie datată după trecerea de către Petru Rareș cu trupe turcești, a hotarului moldovean, între Brăila și Galați, acțiune pomenită în document, adică după 28 ianuarie (când Rareș a sosit la Brăila) și înainte de 9 sau 16 februarie 1541 (când Cornea a fost executat), foarte probabil la începutul lui februarie 1541. Ea s-a păstrat în două manuscrise polone: în cel inițial din *Acta Tomiciana*, colaționat în epocă pe baza originalului (purtând ca atare mențiunea „lecta”), după care o reproducem în paginile de față⁹³, și într-un altul din Biblioteca Universității Jagiellone din Cracovia, necolaționat și conținând unele erori⁹⁴.

Misiva lui Cornea este o adevărată pagină de cronică. De pe poziția adversă lui Petru Rareș, rivalul acestuia îl acuză înaintea dregătorului polon, că în timpul primei domnii: „*mult rău a făcut în toate părțile și s-a certat cu toate țările creștine, până ce i-a adus pe turci asupra sa și asupra țării sale, și s-a întimplat așa după cum milostivirea voastră știe apoi ce a făcut cu această biată țară, cum a dus-o de răpă*”. Concepția lui Alexandru Cornea era identică cu cea a boierilor din gruparea care îl ridicase la domnie, și care în scrisoarea adresată regelui Poloniei, în ultima decadă a lui decembrie 1540. afirmaseră despre Rareș că înainte de 1538: „*cu niciunul din domnii ce sînt în jurul acestei țări a noastre creștine, n-a vrut să rămîie în pace, ci ar fi purtat război într-una [. . .] Ci măriia ta însăși știe cîte rele a adus sieși și țării noastre creștine și cît rău a făcut țării prin obiceiul lui cel rău. Și Dumnezeu știe cum se va isprăvi. El a fost pricina, Petru voievod, de au venit turcii asupra lui și a țării, și el a fost gonit din țară . . .*”⁹⁵. La fel îl vor acuza boierii munteni pe Mihai Viteazul în 1599, pornind de la o motivație asemănătoare⁹⁶, care ținea evident de mentalitatea boierimii române din secolul al XVI-lea, în raport cu țările creștine, Imperiul otoman și „liniștea” ei internă.

Scrisoarea lui Cornea către starostele Cameniței îl acuză pe Rareș, vădit denigrator, că „*a vîndut țara turcilor*”, aceasta fiind arătată în vechile hotare, dinainte de expediția lui Suleiman Magnificul din 1538, de la Dunăre pînă la Nistru și Hotin. Referirea privește desigur tratativele purtate de Petru Rareș la Constantinopol, pentru redobîndirea domniei,

⁹³ Biblioteka Narodowa, Varșovia, *Teki Górskiego*, t. 22, 2651, k. 41. Anexa I.

⁹⁴ Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, r. 6560, s. 812—813. Arh. St. București, *Microfilme Polonia*, r. 742, c. 691.

⁹⁵ Hurmuzaki, Supliment II, p. 139—141, nr. LXX; N. Iorga, *Scrisori de boteri. Scrisori de domni*, p. 25.

⁹⁶ Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 209.

din cursul anului 1540, care, în realitate, știm acum, că departe de a „vinde” Moldova, au urmărit, dimpotrivă, restituirea vechilor hotare ale acesteia, chiar cele dinainte de 1484, pe cale diplomatică⁹⁷, spre deosebire de Alexandru Cornea și gruparea boierească a Găneștilor și Arbureștilor, care urmăriseră inițial, în fond, înfăptuirea aceluiași obiectiv, însă cum am văzut, pe cale militară.

După ce arată că oastea turcească (care îl însoțea pe Rareș) a intrat în Moldova „și a mers peste țara noastră de parcă ar fi vrut s-o calce în picioare și s-o bată cu război și s-o ruineze pînă la capăt”, ceea ce era o exagerare, cu scopul de a provoca teama starostelui Cameniței, de vreme ce Petru Rareș cu ajutoarele sale turcești abia trecuse hotarul raialei Brăilei, așezîndu-se tabăra în Moldova pe malul Siretului sau al Dunării, la sud de Galați⁹⁸, Alexandru Cornea îi solicită ajutorul. Ajutor direct, dar și pe lingă ceilalți staroști poloni de la hotar, care la rîndul lor să-i acorde sprijin, „ca să putem apăra această biată țară de păgînatate”(!)

Cam în aceeași vreme, Ieremia vameșul și Drăghici Turcul, ambii din cetatea Hotinului se adresează aceluiași staroste de Camenița, Gheorghe Jazlowiecki, în numele boierilor din gruparea lui Alexandru Cornea. Trimisul lor, Drăghici portarul, fusese la Neamț, la Alexandru, iar boierii acestuia i-au poruncit prin el lui Andreica Șeptelici, pîrcălabul de Hotin, să-i scrie lui Jazlowiecki și altor dregători poloni pentru ajutor. Cum însă Șeptelici lipsea de la Hotin, porunca au îndeplinit-o cei doi boieri hotineni.

Ei anunțau „vești foarte rele, că vin turcii cu Petru Voievod, și vor să-l pună domn în țara noastră”. Turcii erau la Silistra, așteptînd unitățile otomane trimise în Transilvania împotriva voievodului Ștefan Mailat. Boierii lui Alexandru Cornea declarau că nu-l doresc pe Petru Rareș, care, chipurile, ar fi făgăduit turcilor „să le dea țara dintre Prut și Nistru, de la Hotin pînă la Cetatea Albă”, precum și cetatea Cameniței. Ei afirmau că țin cu Alexandru voievod și vor să se bată cu turcii pe viață și pe moarte! Cereau însă, în caz de înfringere, să se poată refugia la Camenița, precum și ajutor în oameni, însă numai atunci cînd se va dezlănțui lupta. La întoarcerea în cetatea Hotinului pîrcălabul Șeptelici urma să scrie mai pe larg starostelui Cameniței.

Scrisoarea lui Ieremia vameșul și Drăghici Turcul, cuprinsă în exemplarul original al *Actei Tomiciana*⁹⁹, alături de cea a lui Alexandru Cornea, colaționată (cu mențiunea „lecta”), spre deosebire de copia aflată la Biblioteca Universității Jagiellone din Cracovia, care are o omisiune de nume și repetiții în text¹⁰⁰, menționează evenimentele din a doua jumătate a lui ianuarie 1541, cînd turcii cu Rareș erau la Silistra, nu amintește de intrarea acestuia din urmă în Moldova, și nici de faptul că Alexandru Cornea scrisese din Cetatea Neamțului el însuși lui Gh. Jazlowiecki. Ținînd însă seama de timpul necesar circulației știrilor între Silistra și Hotin, eventual prin Cetatea Neamțului, este foarte probabil că scrisoarea celor doi boieri datează din primele zile ale lui februarie 1541, ca și cea a lui Cornea, putînd fi, însă, în fapt, anterioară acesteia.

⁹⁷ Idem, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină* (I), p. 428—430, 433—434; (II), p. 696—698; idem, în vol. *Petru Rareș*, p. 231, 234.

⁹⁸ Grigore Ureche, *loc. cit.*

⁹⁹ Biblioteka Narodowa, Varșovia, *Teki Górskiego*, t. 22, 2655, k. 45 (*Anexa II*).

¹⁰⁰ Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, r. 6560, s. 810—811, Arh. St. București, *Microfilme Polonia*, r. 74/2, c. 690.

Oriceum, evenimentele s-au precipitat și dregătorii poloni de la hotar n-ar fi avut timp să intervină. În continuare, foarte probabil, așa cum afirmă Grigore Ureche, Alexandru Cornea s-a deplasat la începutul lui februarie 1541 la cetatea Romanului (Cetatea Nouă), deoarece aici era într-adevăr locul tradițional de concentrare a oștilor moldovene. Tot de aici fugiseră și boierii, care, cum aminteam, s-au închinat lui Petru Rareș în tabăra de la Brăila. Astfel că la Roman aurămas, pe lângă stărostele (pircălabul) Teodor, om de încredere al lui Cornea¹⁰¹, dintre sfetnicii săi mai însemnați: Miha „hatmanul”, Gavril Troțușan logofătul, Crasnăș vistiernicul și Cozma logofăt al doilea, prea compromiși față de Petru Rareș, încă din vremea evenimentelor din toamna lui 1538, care vor fi arestați de Rareș „în Cetatea cea Nouă cu turnuri puternice”¹⁰², spre, sau după, mijlocul lui februarie 1541. Aceștia nu l-au însoțit, așadar, pe Alexandru Cornea, care cu oastea adunată la Roman, totuși considerabilă — 15000 — 20000 de oameni¹⁰³ —, s-a îndreptat spre Galați pentru a-l înfrunța pe Rareș.

Numai că lângă Galați, înaintea bătăliei, Alexandru Cornea a fost trădat și părăsit de aproape toți boierii care îl mai însoțeau, împreună cu trupele pe care le conduceau, în frunte cu Efrem Huru, marele vornic al Țării de Jos, comandant al oastei sale, care au trecut de partea lui Rareș¹⁰⁴. Firește, nu s-a mai dat nici o bătălie. Cornea a fost prins și predat de ai săi lui Petru Rareș; Paul Giovio și alte relatări ulterioare, crezând chiar că „boierii conjurați” l-ar fi măcelărit, trimițându-i doar capul lui Rareș, spre a dobîndi iertarea acestuia pentru trădarea față de el din 1538¹⁰⁵. Chiar și însemnarea de epocă, de la sfîrșitul scrisorii lui Ieremia vameșul și Drăghici Turcul către Gh. Jazlowiecki, cuprinsă în *Acta Tomiciana*, afirmă că „a fost omorît puțin după aceea de supușii săi moldoveni”¹⁰⁶. Contemporanul Macarie mărturisește însă limpede: „Cornea a fost prins de unii și trimis lui Petru voievod”¹⁰⁷, versiunea lui Grigore Ureche (părăsit de ai săi a căzut în mâinile lui Petru Rareș)¹⁰⁸ încercînd parcă să atenueze josnicia trădării.

Oricum judecata și executarea lui Alexandru Cornea a urmat în grabă, Rareș nesocotind, se pare, chiar porunca sultanului de a-l trimite la Constantinopol¹⁰⁹. Evenimentul a avut loc la Galați sau în vecinătate, într-o zi de miercuri din primele trei săptămîni ale lunii februarie 1541,

¹⁰¹ Hurmuzaki, Supliment, II¹, p. 146, 148, nr. LXXII. Nici Teodor nu apare între pircălabii de Roman, la N. Stoicescu, *Lista marilor dregători moldoveni*, p. 413. Deși nu erau dregători de graniță, ci desigur, în virtutea legăturilor de credință față de Alexandru Cornea, doar pircălabul de Neamț, Daniel, și cel de Roman, Teodor, au fost numiți, în chip neobișnuit, drept „consilicri” din partea domnului, la adunarea pentru judecarea litigiilor de hotar moldo-polone, convocată conform tratatului încheiat cu regele Poloniei (Hurmuzaki, *loc. cit.*)

¹⁰² *Croniclele slavo-române*, p. 87, 102. Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 203.

¹⁰³ A. Veress, *Documente*, I, p. 23; Hurmuzaki, Supliment I¹, p. 3, nr. VI.

¹⁰⁴ Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 202, nota 189, 210.

¹⁰⁵ Paul Giovio, *Historia sui temporis*, Paris, 1558, p. 266. Izvoare ulterioare, la Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 203, nota 195; cf. și Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 420.

¹⁰⁶ *Anexa II*.

¹⁰⁷ *Croniclele slavo-române*, loc. cit.

¹⁰⁸ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 162.

¹⁰⁹ *Cronica moldo-polonă*, în *Croniclele slavo-române*, p. 174, 185.

pe 9 sau 16 a lunii¹¹⁰. Martorii moldoveni din Suceava i-au comunicat apoi lui N. Sieniawski, castelanul de Belz, că: „*Alexandru care fusese ules voievod a rugat să fie însemnat la nas, dat să intre pe viață într-o mănăstire printre călugări, luînd pe Domnul Dumnezeu rugător și martor că «cu înșumii nu am vrut să fiu domn, ci singur Mîlu m-a îndemnat eu tîrie la aceasta». Petru voievod a spus către el: «Să fie abla pe susflitul aceuia care te-a îndemnat la aceasta» și l-a dat în seama călărului»¹¹¹, care i-a tăiat capul pe loc. Nu se știe unde i-au fost înmormîntate rănășițele, și nici nu i se cunosc urmași, tînărul domn pîrînd a nu fi fost nici măcar căsătorit.*

Decapitarea — execuție rezervată în evul mediu în general persoanelor de rang¹¹² — e încă o dovadă că Alexandru Cornea facea parte din familia domnească a Bogdăncștilor, altfel, pentru îndrăzneala de a se fi ridicat domn i s-ar fi aplicat, eventual după tortură, în orice caz o pedeapsă infamantă, precum tragea în țepă¹¹³. Cornea a cerut așadar, cu deplină îndreptățire, să fie însemnat la nas și trimis la mănăstire, pedeapsa cea mai blîndă care se impunea în țările române pretendenților din stirpea domnească¹¹⁴. Rareș nu-i contestă acest drept, dat nici nu i-l acordă, preferînd pedeapsa maximă, ceea ce se încadra în normele morale ale vremii. În fond, executarea nepotului — pretendent de către nunchiul său dinspre tată era considerată în evul mediu o răfuială fitească, pe deplin justificată în mentalitatea epocii, în lupta pentru domnie din sinul aceleiași familii, și nicidecum o crimă politică, așa cum am văzut, în cazul uciderii lui Ștefan Lăcustă, că era socotit „regicidul”. Cel puțin o astfel de răfuială în țările române extracarpătice se practica la vedere după o judecată publică, oricît de sumară, în vreme ce în Occident, în Anglia sau în Italia mai cu seamă, ea îmbrăca de cele mai multe ori forma asasinatului.

¹¹⁰ Grigore Ureche, *loc. cit.*; Macarie, în *Cronicele slavo-române*, p. 87, 102. Șt. S. Gorovei, *Găneștii și Arbureștii*, p. 157, consideră că „pînă la 21 februarie, cînd (Petru Rareș) ajunge la Suceava, sînt două zile de mîrcure: 2 și 9 februarie”, opînd pentru executarea lui Alexandru Cornea la 9 februarie 1541 (și în vol. *Petru Rareș*, p. 178; Ștefan S. Gorovei, *Petru Rareș*, București, 1982, p. 185). În realitate, a mai existat și *mîrcurea 16 februarie 1541*, care poate fi luată în calcul (Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 203). Afirmăția lui I. Minea, *Despre Alexandru Cornea*, p. 201, că Petru Rareș a intrat în Iași la 19 februarie 1541) și tot la aceeași dată în Suceava (p. 202), este o inadvertență.

¹¹¹ „Alexander, ktory byl obran voievoda, prosszil aby mu byl noss ursznacz dal, a zivo puszczyc w manastyr, myvedzi katohory, chezac Jän (sic n. N. Iorga; Pan n.a.) Boga proszcz i povvadayacz, zem ja nye chezjal bycz Hospodarem, yedno nye Myhul k themv gwalthem przivyodl. Povyedzial mu Pyotr Vayvoda: Nyeclay tho na thego dushhi bandzie kto czie pazivyodl k themu, y dal go za them sczyacz” (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 319, nr. V11). Traduceri libere, interpretative, la N. Iorga, *op. cit.*, p. 348-349, și Ștefan S. Gorovei, în vol. *Petru Rareș*, p. 178; *idem*, *Musaliniu*, p. 96.

¹¹² Este cîndat că Paul-Henri Stahl ignoră acest aspect în a sa *Histoire de la décapitation*, Paris, 1986.

¹¹³ Astfel, Ștefan Răzvan, liigan de neam, a fost tras în țepă, iar nu decapitat de Ieremia Movilă, la 11 decembrie 1595, după înfrîngerea suferită lîngă Suceava (Ilie Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, București, 1937, p. 218, 222), pentru îndrăzneala de a se ridica domn al Moldovei fără a fi „os domnesc”.

¹¹⁴ Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul, a fost „crestal” la nas (se despicau nările) în 1608 de către Radu Șerban, ceea ce nu l-a împiedicat mai tîrziu să-i devină ginere acestuia din urmă, atunci cînd ambii se aflau în exil. Iar fiul lui Radu Șerban, Constantin Șerban, poreclit „Cîrnul”, tocmai fiindcă fusese „însemnat” la nas de către Matei Basarab, a ocupat dregătoria în vremea acestuia, și i-a urmat la tron.

O dată cu Alexandru-Cornea a fost executat și „Pătrașco; -carile să-și fiina de dinsul”¹¹⁵; singurul boier care i-a rămas credincios pînă la capăt fiind așadar Pătrașcu Tăutu, fiul ultimului mare logofăt al lui Ștefan cel Mare, Ioan Tăutu, și ginere al lui Mihai „hatmanul”¹¹⁶. După care, Petru Rareș a pornit spre Bîlad, unde Efrein Iluu, vornicul Țării de Jos, i-a făcut „mare ospăț și cinste”; trecînd apoi pe la Roman, unde a arestat pe Mihai „hatmanul” și ceilalți trei boieri amintiți mai sus; pentru a intra în cele din urmă în Suceava, la 22 februarie 1541, reluîndu-și domnia după o pribegie plină de încercări, care a durat aproape doi ani și jumătate¹¹⁷.

Ceremonia instaurării lui „Petru-voievod peste toată țara Moldovei”¹¹⁸ în numele sultanului, de către comisarul Hușcin și alți curteni împărătești a avut loc în cetatea domnească a Sucevei la 10 martie 1541¹¹⁸. După care, în prezența aceluiași reprezentanți ai sultanului, a doua zi, vineri 11 martie, a avut loc execuția, care urma unor „grêle munci” (torturi) a acelor patru boieri de seamă: Mihai „hatmanul”, Gavril Troțușan logofătul, Crasnăș vistiernicul și Cozma logofăt al doilea, acei „lei sălbateci și lupi încruntați”, cum îi numea Ureche¹¹⁹, la care „încruntați” însemna în limba veche „plin de sînge”, referire la uciderea de către ei a lui Ștefan Lăcustă. De altfel, Petru Rareș, a avut marea abilitate, pe care ați subliniat-o și eu alt prilej, de a executa cu aprobarea sultanului și în prezența ambasadorilor acestuia tocmai pe acele căpetenii ale boierilor trădători față de el, care în 1538 trecuseră de partea turcilor, făcîndu-l să piardă domnia, sub pretextul pedepsirii asasinilor lui Ștefan Lăcustă, cel numit atunci de sultan, căruia i-a trimis, de altfel, și capetele lor¹²⁰.

Cei executați au fost înlocuiți de Rareș în sfatul domnesc cu foști dregători ai lui Ștefan Lăcustă și Alexandru Cornea, trecuți de partea sa din primul moment. Firește, au fost înlăturați din sfatul celei de-a doua domnii a lui Petru Rareș pîrcălabii de credință ai lui Cornea, Daniel și Teodor, din Cetatea Neamțului, respectiv Roman. Cît despre pîrcălabul de Hoțin, Andreică Șeptelici, care, după cum am văzut din scrisoarea boierilor din cetate către Gh. Jaztowiecki, a lipsit tocmai cînd Alexandru Cornea avea mai mare nevoie de el pentru obținerea ajutoarelor din Polonia, deși nu-l avea la inimă, Rareș s-a mulțumit să-i ia stăroslia Hoținului, punînd în loc pe Nicoară Hira cămărașul, care îl însoțise în pribegie în Turcia¹²¹. Șeptelici va fi totuși executat, împreună cu un anume Avraam Rotîmpan (Rotumpan), în ianuarie 1543, la curtea domnească din Hîrlău, după întoarcerea lui Petru Rareș din campania în Transilvania, în legătură însă, foarte probabil(?) cu greșeli săvîrșite în vremea acesteia¹²².



În 1991 s-au împlinit 450 de ani de la moartea tragică a lui Alexandru Cornea, prilej să remarcăm că rivalitatea sa dramatică — în sinul

¹¹⁵ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 162.

¹¹⁶ Șt. S. Gorovei, *Găneștii și Arbureștii*, p. 153. Cf. și Constantin Rezahevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 209, nota 27.

¹¹⁷ Constantin Rezahevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 203, și nota 202.

¹¹⁸ Ilie Corfuz, *Documente privitoare la istoria României culesc din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, p. 36—37.

¹¹⁹ Grigore Ureche, *loc. cit.*

¹²⁰ Constantin Rezahevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 208—209.

¹²¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 319, N. Sieniawski, la 14 martie 1541, text polon.

¹²² Constantin Rezahevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 210—211, 214.

aceleiași familii — cu vărul său, Ștefan Lăcustă, și cu unchiul său, Petru Rareș, nu a fost, cum s-a părut, doar un episod în lupta pentru dominația Moldovei spre mijlocul veacului al XVI-lea. Cel puțin Cornea și Rareș au venit la domnie în 1540 — 1541 cu scopul mărturisit de a reintregi hotarele Moldovei în formele dinainte de 1538 (1484). Ambii au slujit această idee până la moarte, numai că fiecare în felul său. Cel dintâi cu armele, fără nici o șansă reală de reușită în confruntarea cu Imperiul otoman, ajuns tocmai atunci la apogeul puterii sale, cel de-al doilea pe cale diplomatică, mai pragmatică, izbutind însă să redobândească în acest fel, în cele din urmă, teritoriile răpite de sultan în 1538, cu excepția Tighinei. Oricum, scurta domnie — mai puțin de două luni — a lui Alexandru vodă Cornea se înscrie, cel puțin simbolic, în cartea rezistenței românești antiotomane.

A N E X Ă

I

1541 (începutul lui februarie). Cetatea Neamțului.

ALEXANDRU CORNEA CĂTRE GHEORGHE JAZŁOWIECKI.

Îl anunță că Petru Rareș, care în trecut s-a certat cu țările creștine și prin acțiunile sale i-a adus pe turci asupra Moldovei, ruinând-o (în 1538), a intrat în țară cu oaste turcească, astfel încât cere ajutorul său și al altor staroști poloni.

De adventu Woyewoda Petri ad Valachia cum Turcis ¹²³.

Petit auxilia contra Petrum.

Alexander Woiewoda Valachorum Georgio Jazłowiecki Capitaneo Camenicensis ¹²⁴.

Aliexander Woiewoda, sin Bohdana Wogewodi, wnuk starego Sthephana Wogewodi, Boza miloscia pan Ziemie Moldawskj, pishemvi elmoznemu panu a panu Giurye ¹²⁵ Jaslowieczkiemu z Buczaca Staroszczie Kamienieczkiemu i Czerlienhohorodzkiemu przyjacielu nasshemu dobremu [y mieziiaszu bliszniemu] ¹²⁶. Daiem znac washei milosci, iss gdi biel Piothr woiewoda panem Ziemie Moldawskiei wielie bil zlego podzielal na wszithki stronj i wadziel sie ze wshithkimy ziemiami Chrescianskemj, poti poki bil nie prziwiodl Thurkow na sie ¹²⁷ i na swa ziemie, j przidalomu sie tak iako wassa miloscz wiecie pothim czo vezinil nad thą biedną ziemią, iako ia ponedziel. Pothim przedal ziemie Thurkom, i iesscze iei ma wieczi nisli then Sthephan Woiewoda, poczawsschi od samego Dunaia aliesi do samego Dniesthra i Choczinia.

¹²³ Deasupra scris de altă mină decît de cea a copistului, ulterior șters. referirea fiind eronată; „Petrus Woiewoda Valachorum Georgio Jaslowieczki Capitaneo Camenicensis”.

¹²⁴ Pînă aici scris de altă mină, ca rezumat al documentului.

¹²⁵ Seris inițial „Yuriu”, ulterior corectat pe margine în „Giurye” (în legătură cu românescul „Giurgiu” = Gheorghe).

¹²⁶ Iar text tăiat cu o linie: „j mieziiaszu bliszniemu”. De remarcat cuvîntul românesc „megias” (!)

¹²⁷ Urmează propoziția: „tak iako wasscha m'losez wieczie”, ștersă cu o linie, fiind plasată în rîndul următor.

1541

~~Prisusa voievoda moldavei~~
~~Georgio Ispravnicu Capitanu Comunitatis~~

In adunck Waywoda ydu ad Valoia

~~part. arg. lu. r. m. p. l. m.~~

Alexander Voievoda Valahorum
 Georgio Ispravnicu Capitanu Comunitatis

Alexander Voievoda, sin Bahdama voievoda, vnuk starego stephana voie-
 vodi. Boza miloschia pan Zemie moldavskij, pissem wielmoznemu panu
 a panu Gurbu Ispravnicu Zvezacza Staroszeje Kamienieckiemu
 i Gerliendohrodskiemu przjacielu naszemu dobremu y miuzyu i miu-
 zowemu. Borem znacz wasch miloschi i sp. gdi biel Piotr voievoda panem
 Zemie moldavskiej wielki bil Zego podzielal na wschodni strony i wachyl
 sie ze wschodniemy Zemiemi Chryscjanstweny poti pokil miel przyniaci
 thurkow na sie takozaka wasscha miloschi wrzesze i na swa Zemie y prz-
 iabonu sie tak iako wasscha miloschi wrzesze potchim ego rezniel nad th-
 a biedna Zemia iako iz ponedziel, potchim przedal Zemie thurkom i esse-
 zet ma wiesi msi then stephan voievoda porzawsschiel od samego Du-
 nara abez do samego Dnesthra i Chorzonia potchim przichalo wojsko
 thureckie i plo nad Zemia nascha iakobi iz mieli podeptacz y zwoie-
 wacz i rezniel do konca. przeto my wasch miloschi prosim abieszcie
 nam dali pomocz abieszcie thes postaly y dotich ginsch starosth abi oni
 tak iako nich pan bog naucezl abi oni nam thes dali pomocz iakobich
 my magli obronicz the biedna Zemie othpogansthua otha wasschi
 miloschi prossem iako prziacieluow nasch lachawich abieszcie the ves-
 pily iako was pan bog naucezl. A prossem abieszcie nam wassa miloschi
 dali znacz ego nanchiel. Dan w Kiewu na Zimku Niemca 1541.

Fig. 1. — Scrisoarea lui Alexandru Cornea din Cetatea Neamț către Gh. Jazłowiecki, staroste de la Camenița, de la începutul lui februarie 1541, singurul act cunoscut pînă acum emis de acest domn al Moldovei (din Acta Tomitiana — varianta originală).

1541

Grigorie de Valerchie primarului
 Grigorie de Jaslonecky Capit^l Comitatului

18

a respunsi
 De aduau, pe la Vygodu. a Turcu
 Valerchi

Grigory

Trepe trabanantur invidiozitatea panu a panu Jasloneckim zburat a Valerchi
 Camergerchiana y Grondarodhiana popokitoi, nemie teltitoy pruzacubovoi
 nashem dacham polon y walia zdovna polu Jeremieia nabnika Giorchi
 iwego y od drabozia Thurkula Ghorzgnitiego, daicu znaez wafshi milesey
 ysi chodiel drabuz porthar do dacham do panu a panowie ubipsey wafshali
 do wafshelicha abi pisal i dal znaez wafshi milesey y ginstim panom wafshim
 a dal panu wafshelicha wafshim dacham a tale my wafshelich milesey pissem
 thim to nashim listom y daicu znaez, issi issi harzo nyedobro novim issi gida
 churazi spiatram wafshoda i chora go postawiez panem wafshim zimeu a pa
 nowie tak powiedao issi ym niepotrzeba listra wafshoda, ka thak ym subist
 wafshim wafshim dal miazdi trutit i dnieshrzimeu oth shahza aliya do
 Bielogoda y therap, Thurezy y jukshora a justri dawno bily vnasi alie ezeka
 ia thich Thurkow ktorzy bily posli do y hyskiet zemie na naitatha, stak
 shovora nashigna th Turki, thodi pywta ze wafshim wafshim na nasse
 zemie a panowie diera z dacham wafshoda y wafshim zemie
 i chora sic bez finny de wafsha a sic thilko prafa wafshim milesey issi
 issi to pan Bog wafshim wafshim do wafshim milesey wafshim, festi posthawiy
 listra wafshoda panem wafshim wafshim wafshim listra panem wafshim
 wafshim wafshim wafshim wafshim wafshim Thurkom, czego bese nodai.
 a prasie wafshim milesey opomocz ludzi yna therafi ludzi niepostawieze
 ktorzy maig wafshim wafshim wafshim wafshim wafshim wafshim wafshim
 y pan wafshim do brad redi sferzy wafshim milesey bedoe pisal a zath
 sic listry wafshim milesey polozzam dan wafshim wafshim wafshim

Grigory

Crispus fuit pater post y Valerchi subditus fuit
 f. in eius locum pater eius Vygodu per
 Turcom respunsi.

Turcom respunsi pater eius Vygodu per

Fig. 2. — Scrisoarea lui Ieremia vameșul și Drăghici Turcul din Cetatea Hotin, din primele zile ale lui februarie 1541, către Gh. Jazlowiecki, în numele grupării boierești, care sprijinea pe Alexandru Cornea (din varianta originală a Actei Tomiciana).

Pothim prziiechalo woiszko Thureczkie i szlo nad ziemią nascha iakobi ią mieli podeptacz ỳ zwoiowacz i rozruszisz do koncza.

Przeto mÿ waschiei milosezi prosim abisczie nam dali pomocz. Abisschie thess poslalÿ ỳ do tich ginsich starosth, abi oni tak iako gich pan bog nauczil, abi oni nam thess dali pomocz, iakobich mÿ mogli obronicz the biednă ziemię oth pogansthwa. O tho wasschi milosczÿ prosiem, iako prziaczieliow nasich laskawich, abisczie tho vezinilÿ iako was pan bog nauçi. A prosiem abisczie nam wassa miloscz dali znacz czo narichliei. Dan na Zamku Niemieczu.¹²⁸

Biblioteca Narodowa, Varşovia, *Teki Górskiego*, t. 22, 2654, k. 44.

Despre sosirea voievodului Petru în Moldova cu turcii.

Cere ajutoare împotriva lui Petru.

Alexandru voievodul moldovenilor către Gheorghe Jazłowiecki căpitan de Camenița.

Alexandru voievod, fiul lui Bogdan voievod, nepotul bătrînului Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, scriem puternicului domn Gheorghe Jazłowiecki de Buczacz, staroste de Camenița și de Czerwonogród, prietenului nostru bun [și megieșului apropiat]. Dăm de știre milostivirii voastre, că atunci cînd Petru voievod¹²⁹ a fost domn al țării Moldovei mult rău a făcut în toate părțile și s-a certat cu toate țările creștine, pînă ce i-a adus pe turci asupra sa și asupra țării sale¹³⁰, și s-a întîmplat așa după cum milostivirea voastră știe apoi ce a făcut cu această biată țară, cum a dus-o de ripă. Apoi a vindut țara turcilor, și încă a avut din ea mai mult decît acest Ștefan voievod¹³¹, începînd de la Dunăre și pînă la Nistru și Hotin.

Apoi a venit oastea turcească și a mers peste țara noastră de parcă ar fi vrut s-o calce în picioare și s-o bată cu război și s-o rumeze pînă la capăt¹³².

De aceea noi vă rugăm pe milostivirile voastre să ne dați ajutor. Să trimiteți de asemenea și la alți staroști, ca ei astfel după cum îi va învăța Dumnezeu, ei la fel să ne dea ajutor, ca noi să putem apăra această biată țară de păgînatate. Vă rugăm pe milostivirile voastre, ca pe prietenii noștri binevoitori, să faceți aceasta cum vă va învăța domnul Dumnezeu. Și vă rugăm ca milostivirile voastre să ne dați cît mai grabnic de știre. S-a dat în Cetatea Neamțului.

II

1541 <începutul lui februarie>. Hotin.

IEREMIA VAMEȘUL HOTINULUI ȘI DRĂGHICI TURCUL
CĂTRE GHEORGHE JAZŁOWIECKI.

Îl înștiințează despre sosirea turcilor cu Petru Rareș la Siliștra. Boierii lui Alexandru Cornea aflați la Cetatea Neamțului ar vrea să

¹²⁸ Scris în loc de „w Niemczu”, șters în text.

¹²⁹ Petru Rareș.

¹³⁰ Expediția sultanului Suleiman Magnificul din 1538.

¹³¹ Ștefan Lăcustă.

¹³² Se referă la intrarea lui Petru Rareș în Moldova, între Brăila și Galați, cu oaste turcească, la începutul lui februarie 1541.

reziste, dar totuși în cazul instaurării lui Rareș cer îngăduința să se retragă la Camenița, și ajutor în oameni.

Unus ex Valachie primoribus Georgio de Jaslowecz Capitanco Cameniensis.

Ex restitutione.

De adventu Petri Voyevode a Thurco in Valachiam ¹³³.

‘Czesno utodzanemu i wielmoznemu panu, a panu Gÿuÿu ¹³⁴ Jaslowieczkiemu z Buczacza, Stharosczie Camenieczkiemu ÿ Czernochorodÿkiemu, pospolitei ziemie Polskie, prziiaczeliowi nasszeimu dobiemu ¹³⁵, poklon ÿ wielie zdrowia oth Jeremieia Mithnika Chocziemskiego ÿ od Drahicza Thurkula Chocziÿmskiego. Daiem znac waschi miloszczÿ, ÿsz chodziel Drahicz Porthar [do Niemiec ¹³⁶], do panow, a panowie wschiszczyÿ wskazali do Sseptelicza abi pisal i dal znac wasszci miloszczi ÿ ginshim panom wasszim. Ysz Drahicza nezastall ¹³⁷ pana Sseptelicza ¹³⁸. A tak nÿÿ wasschiei miloszczi piszem i thim to nasszim listem, ÿ daiem znac iss sa bawzo nÿedobre, issz gida Thurczÿ s Piotrem Woiewoda, i chezaÿ go postawicz panem w naszei ziemi. A panowie tak powiediaÿ, issz ÿm niepotrzeba Piotra Woiewodi, ktorí ¹³⁹ thak ÿm slubil Piothr woiewoda, ma dal ziemia ¹⁴⁰ miedzi Prutham i Dniesztram ¹⁴¹, oth Halicza adissz do Bielogroda.

Y therasz a thurczÿ u Silisthra, a iussbi dawno bilÿ u nasz, alie czekaiÿ thich Thurkow, ktorzÿ bili poszli do Wengerskiei Zienie na Mailatha. A tak skoro ie nasezignã thezi Turki, thedi przydã ze wsithkiem wõiskiem na nasse ziemie.

A panowie dzierzaÿ s Aliexandrem ¹⁴² woiewodaÿ ÿ wsithka ziemiaÿ, i chezaÿ sie biez s nÿmÿ do ziwothã. Alie thilko prosã waschiei miloszczi, issz iesli ic ¹⁴³ pan Bog skarze abi sie ¹⁴⁴, do waschi miloszczÿ uczieckli. Jesli posthawiaÿ Piotra Woiewoda panem, tak ÿm ¹⁴⁵ powiadzal ¹⁴⁶, Kamieniecz debãda i daiem ¹⁴⁷ Thurkom, czego Boze nie dai. A prosiem wasschiei Miloszczÿ o pomocz ludzi, ÿedno therasz ludzi nieposilaiecie, kthorzy maÿã cziazaÿ ¹⁴⁸, ash gdi sie serwie z dolu.

¹³³ Pinã aici scris de altã minã decit cea a scriitorului *Actei Tomiciana*.

¹³⁴ Corectat peste „Jurii”.

¹³⁵ Pinã aici subliniat în text.

¹³⁶ Șters în text.

¹³⁷ În loc de „a tak”, șters în text, scris deasupra „ysz Drahicza nezastall”.

¹³⁸ După acest cuvînt urma „nÿezastal Drahicza”, șters în text. Propoziția avea deci alt sens înainte de a fi îndreptată în epocã după original.

¹³⁹ Seris în loc de „bo”, șters în text.

¹⁴⁰ „Piothr [...] ziemia” scris peste „Piothr woiewoda abi dal”, șters în text.

¹⁴¹ Urmează „ziemia”, șters în text.

¹⁴² Corectat în text în loc de: „z Alieksandrem”.

¹⁴³ Deasupra e scris „sie”.

¹⁴⁴ Peste „skarze abi sie”, șters în text, o corectură apropiată ca sens (greu descifrabilă).

¹⁴⁵ Seris peste „i tak”, șters în text.

¹⁴⁶ Urmează: „gdi posthawia Piotra panem, a omi powiedzial as (indescifrabil din cauza ștersăturii) daiem (adãugat în afara rîndului) y” (cînd îl vor pune pe Petru down, iar el a spus cã da și), șters în text.

¹⁴⁷ Seris în afara rîndului, în loc de „dadzia”, șters în text.

¹⁴⁸ Corectat peste „czieza”, șters în text.

Û jako ¹⁴⁹ mamÛ nadzieie isz prziidzie Û pan Septiliez do hrad, tadi skerzÛ wasshey milosczÛ bedzie pisal. A zathim sie łaszzeze wasshey milosczÛ polieczam. Dau w Choecymy ¹⁵⁰.

Occisus fuit paulo post per Valachos subditos suos et in eius locum Petrus exul Voyevoda per Thureum constitutus ¹⁵¹.

Biblioteka Narodowa, Varşovia, *TeŃi Górskiego*, t. 22, 2653, k. 45.

Unul dintre boierii Moldovei către Gheorghe Jazłowiecki căpitanul Cameniței.

Restaurarea.

Despre readucerea lui Petru voievod ¹⁵² de către sultan în Moldova.

Cinstitului de neam bun și puternicului domn, domnului Gheorghe Jazłowiecki de Buczacz, staroste de Camenița și de Czerwonogród din țara Republicii polone, prietenului nostru bun, plecăciune și multă sănătate de la Ieremia vameșul Hotinului și de la Drăghici Turcul de la Hotin. Dăm de știere domniei tale, că Drăghici portarul a mers [la Neamț] ¹⁵³, la domn ¹⁵⁴, și domnii ¹⁵⁵ toți i-au poruncit lui Șeptelici ¹⁵⁶ ca să scrie și să dea de veste milostivirii tale și altor domni de-ai voștri. Drăghici nu l-a găsit pe domnul Șeptelici. Și astfel îți scriem noi milostivirii tale și prin această carte a noastră și îți facem cunoscut că sînt vești foarte rele, că vin turcii cu Petru Voievod ¹⁵⁷, și vor să-l pună domn în țara noastră. Iar domnii ¹⁵⁸ spun așa, că lor nu le trebuie pe Petru voievod, care Petru voievod le-a făgăduit ¹⁵⁹ așa, ca să le dea țara dintre Prut și Nistru, de la Halici pînă la Cetatea Albă.

Și acum turcii sînt la Silistra, și ar fi fost demult la noi, dar așteaptă pe acei turci, care s-au dus în Țara Ungurească împotriva lui Mailat ¹⁶⁰. Și așa îndată ce vor ajunge acești turci la ei, atunci vor veni cu toată oastea asupra țării noastre.

Dar domnii ¹⁶¹ țin cu Alexandru voievod și întreaga țară, și vor să se bată cu ei pe viață ¹⁶². Roagă doar pe milostivirea voastră ca, dacă Domnul Dumnezeu îi va învinui, să fugă la milostivirea voastră. Dacă îi vor pune domn pe Petru voievod, așa spun ei ¹⁶³, că va cuceri Camenița și o dă turcilor, nu da Doamne aceasta. Și roagă pe milostivirea voastră pentru ajutor în oameni, numai oamenii să nu-i trimită-ți acum, cît au greutăți, pînă cînd se va dezlănțui de la soartă.

¹⁴⁹ Adăugat deasupra rîndului.

¹⁵⁰ Scris în loc de „w ChoecienÛy Û dzien”, șters în text.

¹⁵¹ Adnotare de altă mînă. Dedeasubt însemnarea neterminată: „Thureum constitutus Petrus exul Voyevoda per”, care reia, de fapt, o parte din adnotarea anterioară.

¹⁵² Petru Rareș.

¹⁵³ Într-adevăr, Alexandru Cornea se afla la Cetatea Neamțului.

¹⁵⁴ Alexandru Cornea.

¹⁵⁵ Boierii.

¹⁵⁶ Andreica Șeptelici, pîrcăb al Cetății Hotinului.

¹⁵⁷ Petru Rareș.

¹⁵⁸ Boierii.

¹⁵⁹ Turcilor.

¹⁶⁰ Ștefan Mailat, voievod al Transilvaniei.

¹⁶¹ Boierii.

¹⁶² Se înțelege: „pe viață și pe moarte”.

¹⁶³ Boierii.

Și cumva avem nădejde că va veni și domnul Șeptelici în cetate, când va scrie pe larg milostivirii voastre. Iar cu aceasta mă recomand bunăvoinței milostivirii voastre. Dată în Hotin.

A fost omorît ¹⁶⁴ puțin după aceea de supușii săi moldoveni, și în locul lui a fost pus de către sultan Petru, voievodul exilat.

L'ORIGINE ET LE RÈGNE DU PRINCE ALEXANDRU
CORNEA (V. 21 DÉCEMBRE 1540 — 9 OU 16 FÉVRIER
1541) — SELON DES DOCUMENTS INÉDITS DE POLOGNE

résumé

L'étude occasionnée par la présence en Pologne, dans la collection originale de l'*Acta Tomicihana*, de deux documents inédits datés du début février 1541 : *le seul acte connu jusqu'à présent émané d'Alexandru Cornea*, l'éphémère prince de Moldavie (vers le 21 décembre 1540 — 9 ou 16 février 1541) — une lettre à caractère politique adressée à Georges Jazłowiecki, commandant de Camenița et une deuxième adressée au même personnage par l'administrateur des douanes Ieremia et Drăghici Turcul de la forteresse de Hotin, les deux en polonais, font revivre l'un des moments les plus dramatiques de la crise politique et dynastique traversée par la Moldavie de 1538 à 1541, à savoir entre l'expédition de Soliman de Magnifique qui a entraîné la fin du premier règne de Petru Rareș (1527 — 1538), et le début de son deuxième règne (1541 — 1546).

Parmi ces moments il y a la révolte antiottomane du groupement des boyards Gănești et Arburești (novembre-décembre 1540), dont le but était de rétablir par l'action militaire la frontière moldave radiée par le sultan en 1538, la mise à mort par les boyards du prince Stefan Lăcustă (1538 — 1540), qui n'était pas favorable à l'action antiottomane (vers le 20 décembre 1540), et l'avènement immédiat d'Alexandru Cornea, le candidat du groupe de boyards mentionné. Le nouveau prince, de son nom de baptême Alexie, surnommé Cornea, avait pris le nom princier d'Alexandru. Il était, selon le témoignage des sources polonaises de l'époque, des boyards qui l'ont élu et de la lettre mentionnée, le fils naturel de Bogdan III (1504 — 1517) et le petit-fils d'Etienne le Grand (1457 — 1504). Donc il faut abandonner l'opinion qui supposait que le jeune prince était le fils du prétendant Ilie (exécuté par les Polonais en 1501) et petit-fils de Petru Aron, qui avait fait une carrière étrangement longue de prétendant au trône et qui était assez âgé.

Alexandru Cornea a continué vigoureusement les actions militaires antiottomanes pour reconquérir les territoires moldaves en direction de Cetatea Albă, Kilia et Bender, de même que les démarches diplomatiques européennes pour obtenir du soutien. Mais Soliman le Magnifique a donné de nouveau le trône de Moldavie à Petru Rareș (décembre 1540), sans tenir compte de Cornea. En se préparant pour l'affrontement, dans la

¹⁶⁴ Alexandru Cornea. Însemnare de epocă, de altă mină, privitoare la evenimentele istorice care au urmat celor la care se referă scrisoarea boierilor din Hotin.

seconde moitié du mois de janvier et au début de février 1541, Alexandru Cornea se retira dans la forteresse de Neamț en demandant secours au commandant de Camenița, G. Jazłowiecki, auquel se sont adressés aussi les boyards de Hotin par les lettres inédites, présentées par nous, où on trouve des renseignements entièrement nouveaux au sujet des événements.

Mais la bataille entre les deux rivaux, près de Galați, où Petru Rareș était arrivé, n'a pas eu lieu. Trahi par la plupart de ses boyards, Alexandru Cornea fut fait prisonnier et exécuté par le vainqueur le 9 ou 16 février 1541. Il y eut ensuite à Suceava, le 11 mars, le règlement de comptes avec les chefs du groupement antiottoman, qui avaient trahi Rareș aussi en 1538.

En réalité, la rivalité entre Alexandru Cornea et Petru Rareș fut un affrontement entre deux tendances à réunifier les frontières de la Moldavie, l'une militaire l'autre diplomatique. Celle-ci, représentée par Rareș, a remporté d'ailleurs des succès remarquables : les territoires moldaves occupés par le sultan en 1538 furent récupérés pacifiquement, à l'exception de Bender et de ses environs.

OAMENI REPREZENTATIVI ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

ION GHERASIM GORJANU — UN CĂRTURAR DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

CONSTANTIN M. BONCU

Printre primii discipoli ai lui Gheorghe Lazăr, ctitor al învățămîntului românesc, care a activat pentru rededeptarea conștiinței naționale, se află și *Ion Gherasim Gorjanu*.

În copilărie — se născuse la confluența a două secole, în satul Bengești, nu departe de satul lui Tudor — populația Gorjului era deseori expusă unor atacuri organizate de către bande de turci înarmați. Tatăl său, Radu Gorjanu, căpitan de plai, luptase cu mult curaj în fața acestor jefuitoari pînă ce, într-una din aceste bătălii, pazavangii l-au luat prizonier, împreună cu familia și i-au vîndut la Constantinopol¹.

Supus unui regim de austeritate, asemenea celor aflați în captivitate, a suportat privațiuni sortite a-l determina să uite de părinți, de afecțiunea acestora, de patrie.

A fost obligat să-și schimbe numele în „Ioniță Olteanu”², să învețe limbi orientale și occidentale, cu intenția de a fi folosit în relații cu popoarele supuse Imperiului sau în relații cu alte popoare, pe cale diplomatică.

În scurt timp, cu multă abilitate, își însușește limba turcă, arabă, greacă, franceză, rusă și italiană³.

Făcîndu-se cunoscut și apreciat, Riga → cojocar la curtea domnitorului Caragea, impresionat de condițiile inumane în care trăia și surprins de inteligența sa, îl răscumpără și, împreună cu alți copii români, este trimis în țară⁴.

Modul de viață împrișmat, în captivitate s-a răsfrînt pozitiv asupra spiritualității și activității sale de mai tîrziu.

În București, binefăcătorul său îl înscrie la o școală grecească, pe care o părăsește îndată ce se deschide școala lui Gheorghe Lazăr, la care are colegi pe Ioan Heliade Rădulescu și alți reprezentanți ai culturii românești⁵.

Aici, la școala marelui cărturar, se conturează personalitatea și năzuințele sale.

După terminarea cursurilor de la „Sf. Sava”, i se oferă titlul și funcția de stareț, luînd numele de „părintele Gherasim”⁶. Însă structura sa spirituală îl determină să renunțe la viața monahală și își îndreaptă pașii spre instruirea și educația laică⁷, spre cunoașterea și răsplîndirea limbii române.

În anul 1831 urmează „cursul normal” de pregătire a candidaților de profesori de la colegiul „Sf. Sava”.

Apreciat ca „...iubitor de folosul neamului său și înzestrat cu învățătura limbii românești și a altor limbi străine”, Ion Gherasim Gorjanu, cu ocazia înființării învățămîntului național, în 1832 este numit profesor la Vălenii de Munte, reședința culturală a județului Saac, cu scopul de a înființa școala națională⁸.

¹ Gh. Moiescu, *Istoria școlilor din Vălenii de Munte, 1830—1931*, p. 102; „Învățămîntul primar”, an IV, nr. 5, 1898 mai 15, p. 37; Revista „Convorbiri didactice”, an IV, nr. 1, p. 816.

² Natalia Boncu, *Ion Gherasim Gorjanu*, „Flamura Prahovei”, 2.XII.1966; „Învățămîntul primar”, an IV, nr. 5, 1888 mai 5, p. 137.

³ „Învățămîntul primar...”, p. 138.

⁴ G. Bogdan Duică, *Istoria literaturii române moderne*, București, p. 207.

⁵ „Învățămîntul primar”, an IV, nr. 5, 1898, mai 15, p. 138; Revista „Convorbiri didactice”, an IV, nr. 1, p. 816.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Arhiva ist. centrală, M.C.I.P., 6121 1831, f. 2.

⁸ *Ibidem*.

Dezinteresăți, orașenii înstăriți îl întimpină cu o vădită ostilitate, pierreau învățământul particular și nu erau dispuși să contribuie la înființarea acestei școli; comportare asemănătoare manifestând și conducerea orașului, obligată prin lege să asigure condițiile de funcționare. Prin repetate insistențe și, mai ales, datorită avertismentului primit din partea Eforiei, conducerea orașului, după o întârziere de cinci luni, hotărăște ca școala să funcționeze într-un local impropriu, în salubru⁹.

Era școala din care dascălul gorjan a făcut să fie auzită și înțeleasă slova românească deopotrivă la orașe și sate, indiferent de starea materială a părinților. Medelnicerul Mirza, reprezentant al vieții politice din oraș, începe o campanie ostilă profesorului. Defăimându-l și minimalizând rolul învățământului public¹⁰, afirma că: „... n-o să deștepte dumnealui pe fiii pircălabilor și plugarilor, ca mine poimine să-l ia peste picior”¹¹.

Pasiunea cu care lucra îl face cunoscut și apreciat, numărul elevilor crește, depășind cu mult dimensiunile localului. Indiferența manifestată de autoritățile locale față de necesitățile școlii, îl determină pe Ion Gherasim Gorjanu să raporteze Eforiei lipsurile care îl împiedicau să-și facă datoria, dificultățile întimpinate.

De altă parte, dascălii școlilor particulare, din acest oraș, pentru a-și atrage elevi din rîndul celor cu stare, făceau diverse intrigi pentru a determina retragerea acestora din școala publică¹². Abuzurile subocirmuitorului iau proporții, recurge la ofense, la acte de violență împotriva profesorului, amenințându-l că „... în șoroc de cinci zile să plece din Văleni, căci aici — mărturisise acesta — nu vei mai minca piine”¹³. Dar munca pasională și perseverentă, desfășurată de Gorjanu, a făcut ca părinții să fie mulțumiți, apreciind că profesorul „... își jertfește toate puterile sale pentru luminarea și împodobirea fiilor noștri cu învățături și povăluiri”¹⁴, satisfacții semnalate Eforiei prin numeroase scrisori de mulțumire.

Despre considerația de care se bucura școala vorbește și faptul — menționat de Nicolae Iorga — care afirmă că la cursurile lui Ion Gherasim Gorjanu asista și fiul adoptiv al consulului englez E. L. Blutte, care rămăsese impresionat de competența pedagogică și de pregătirea sa științifică: „Ecsălența sa agentul englezesc va fi destulă mărturie la înaintările cele grozave ale școlilor, care a vizitat școala în 4 august și au rămas plin de mirare”¹⁵.

Încurajat de asemenea satisfacții, continuă să înfrunte intrigile, defăimările, totala împotrivire a medelnicerului, care provoacă numeroase anchete¹⁶.

Domnitorul și directorul Eforiei, personal, constată starea deplorabilă a localului în care funcționa școala, lipsa de sprijin din partea autorităților locale, discordia dintre orașeni și hotărâsc închiderea școlii pînă la construirea unui nou local, iar Ion Gherasim Gorjanu primește rangul de pitar și este transferat¹⁷.

În 1842 începe activitatea în calitate de profesor la școala națională din Ploiești, unde a aplicat principiul ca tineretul să învețe „mai întii limba românească”.

La 20 august 1840, domnitorul Gh. Bibescu a vizitat Școala normală din Ploiești, cînd un școlar din clasa sa a ținut o cuvîntare de bun venit. Cu acest prilej, Vodă a decretat la învățătură și cîțiva școlari, printre care și pe cel ce rostise cuvîntul, dăruindu-le 100 lei¹⁸.

La insistențele negustorilor și a conducerii orașului, care asigurau buna funcționare a acestei școli, acceptă a se preda ore de limba greacă numai elevilor absolvenți a două clase de limba română, adică acelor care „știa să scrie și să citească românește”¹⁹.

Neobosită activitate a desfășurat și pentru ca „școlile în limbi străine să aibă, fiecare, o clasă de limba română”²⁰.

Concomitent, după repetate intervenții, obține aprobarea Eforiei ca școlile particulare, în care se învățau limbi străine, să respecte planul și programa școlii naționale, înfîlț elevii să poată trece, fără dificultate, de la o școală la alta²¹. Obține apoi aprobarea Eforiei ca

⁹ Idem, Administrative Noi, 469/1835, f. 172.

¹⁰ Idem, M.C.I.R., 4142/1831, f. 67.

¹¹ Ibidem, 142/1837, f. 12; Ibidem 6675/1837, f. 30.

¹² Ibidem, 4142/1831, f. 72.

¹³ Ibidem, 141/1837, f. 12.

¹⁴ Ibidem, 4142/1831, f. 61.

¹⁵ „Revista istorică”, București, an I, 1915, p. 135.

¹⁶ Arhiva ist. centrală, M.C.I.P., 6675, p. 7—32.

¹⁷ Ibidem, 22/1845 f. 32.

¹⁸ „Învățătorul satului”, III, 1916, p. 92.

¹⁹ Constantin M. Boncu, Școala prahoveană, secolele X — XIX, Ed. Didactică și pedagogică, p. 41; Arhiva ist. centrală, M.C.I.P., 1776/1844, f. 138.

²⁰ Ibidem, p. 41.

²¹ Arhiva St. Ploiești, Ocirmuirea Saac 20/1838, f. 12; Idem, Pref. Prahova 22/1845, f. 1, 94, 169.

toate școlile din acest oraș să folosească manualele recomandate pentru școala națională, școlile particulare românești fiind obligate să renunțe la bucovină, ceaslov, să folosească aceste manuale și scrierea după „caligrafia de reformă”²².

Pasiunea cu care a activat pentru cunoașterea și răspîndirea limbii române a contribuit la progresul învățămîntului și culturii românești. Cu aceeași devoțiune participă și la afirmarea învățămîntului public la sate.

„Mai îndrăznesc și prin aceasta — afirma în raportul său din 23 ianuarie 1848 — a spune că nerăspunderea salariilor învățătorilor, precum și marea neglijare ce se vede din partea autorităților respective asupra a orice atinge de învățăturile comunale au ajuns la gradul cel mai după urmă al indiferenței...”, cerind Eforiei, „măsuri mai străjuice în această treabă”²³.

O remediare a acestei situații era dificilă, depășea posibilitățile profesorului superior. O intervenție salutară a acestuia, originală pentru vremea aceea, care a contribuit la îmbunătățirea învățămîntului, a fost publicarea unei „cărțicele”, în care învățătorii comunali primeau îndrumări referitoare la modul de a proceda la instruirea elevilor, un veritabil îndrumător metodic.

Prin grija sa, învățămîntul sătesc începe a se afirma, fără a se ridica la valoarea celui urban. Era un început promițător în sensul că țăranii începuseră a manifesta dorința de a se lumina prin școală.

„Profesorul superior” s-a făcut cunoscut și în viața culturală din prima jumătate a secolului trecut. Încă din primul an al activității sale didactice, în 1832, publică „Dascăl de limba franțuzească”, un abecedar român-francez, scris în formă de dialog, cu litere latine, iar pronunția în alfabetul chirilic, util școlilor particulare și celor publice de la oraș. Împreună cu Dinicu Goleșcu, sînt cei dintîi autori de manuale pentru studierea acestei limbi²⁴.

În prefață, autorul se adresează școlarilor, îndemîndu-i „că tot românul să învețe limba sa, cu tot fundamentul ei...” și, numai după aceea, să învețe limba franceză și italiană, apreciîndu-le „...ca cele mai vii și mai dătinate în toată lumea...”. Cu indignare și mîhnire se adresa însă școlărilor care, sub îndemnul părinților, antrenati în schimbul de mărfuri, frecventau școli grecești, dojenindu-i „...iar de vă este vouă să fiți ticăloși cu totul și întunecați la toate, învățați limba grecească...”, atitudine fermă, aplicată consecvent în toată activitatea sa²⁵.

„Cuvîntul înalte”, semnat de I. G. Gorjanu, cuprindea și numele unor cunoștințe din județele Prahova și Saac, cărora le oferea cartea — o veritabilă invitație ca aceștia să învețe limba franceză, chiar dacă se aflau în ierarhia gradelor boierești²⁶.

Într-o altă carte, publicată în 1836, a procedat la înlocuirea unor cuvinte străine cu altele desprinsе din fondul principal de cuvînte al limbii române. Referindu-se la acest procedeu, exclamă: „O! Ce rușine ca stăpînul să se ajute de averea slugilor sale!”, asemănînd acest procedeu cu metafora „Soarele se împrumută de lumină de la lună...”²⁷.

Deosebită atenție a acordat și învățămîntului sătesc. În „Școlarul sătean” prezintă un dialog angajat între învățător și școlar și între un părinte și fiul lui, elev. Recomandă și susține, prin discuții angajate de personajele sale, că mijloc de progres în învățămînt metoda intuitivă.

Autorul acestui manual, primul din literatura didactică redactat pentru necesitățile învățămîntului sătesc, aprecia că învățătorii erau obligați a aceste îndrumări „să le tipărească în inimile școlărilor...”, asigurîndu-i că „...voș dobîndiți tot ceea ce este mai bun...”²⁸.

²⁴ Redactarea acestor manuale îl situează pe Ion Gherasim Gorjanu, alături de Traian Pleșoianu, Ioan Heliade Rădulescu, Petruche Poenaru, printre primii autori de manuale didactice din Țara Românească.

Cu vădite preocupări intelectuale, cititorul învățămîntului din Vălenii de Munte, aprofundează și pune în valoare cunoștințele însușite în captivitate și realizează trecerea din literatura străină.

²² Ibidem.

²³ Arhiva ist. centrală, M.C.I.P., 1291/1847, f. 210.

²⁴ Idem, „Dascăl pentru limba franțuzească...”, 1832, p. 1—182.

²⁵ Ibidem, p. 1—38.

²⁶ Ibidem, p. 2, 3.

²⁷ „Învățămîntul primar”, an IV, Nr. 5, 1898 mai 15, p. 130.

²⁸ Ion Gherasim Gorjanu, *Școlarul sătean sau cărțica cuprinzătoare de învățături folosite*, București, Tipografia pitarului Nenovici C., 1840, p. 1—73.

În perioada activității sale din Vălenii de Munte — cea mai fecundă — a publicat traducerea operei „Halima sau povestiri antologicești arăbești, pline de băgări de seamă și de învățături foarte frumoase și de mirare compuse în limba arăbească de prea învățatul derviș Abubechir”, cunoscută sub numele de *Halima*.

Volumul I este scris în 1835 și cuprinde 14 povestiri, însumând 135 de pagini; este precedat de trei maxime referitoare la agricultură, viața estășului și lecturii, despre care afirmă că „Omul pe cât citește este mai mult, cu atât mai mult i se împodobește sufletul și mintea cu daruri bune și plăcute”²⁹.

În același an este tipărit și volumul al II-lea, ce cuprinde 235 de pagini, fiind retipărit și în 1899, textul acesta fiind precedat de numeroase maxime³⁰.

Volumul al III-lea, tipărit în 1837 cuprinde 274 pagini. Ca și celelalte, prezintă fabule, basme, anecdote împrumutate de arabi de la popoarele din Orientul antic, sînt completate, de către dervișul Abubechir, cu basme populare arabe și elemente caracteristice vieții arabe. Povestirea acestor specii literare se succede astfel încît desnodămîntul unei specii să fie cîntinuu amînat prin întroducerea în text a altor povestiri care, la rîndul lor, sînt continuate cu altele, atenția cititorului fiind neconcentrată reținută de evenimentele noi.

La sfîrșitul acestui volum librăria-editoare I. Romanov din București, tipărește o listă — printre primele, dar și printre puținele care se mai păstrează — în care sînt menționate cărțile ce se aflau de vânzare în cele două librării din București, singurele din Țara Românească din acea vreme, în 1836. Fără ca această listă să fie întocmită după criteriile științifice moderne, cuprinde un număr mare de titluri, traduceri, lucrări originale, reflectînd preocupări ale generației de la 1848³¹.

Volumul al IV-lea, tipărit în 1838, cuprinde 231 pagini, cu același conținut antrenant. Între cele 24 de povestiri, se află și alegoria referitoare la dascălul său, Gheorghe Lazăr. Volumul se încheie cu urarea „Să fiți sănătoși și români adevărați”³².

Cititorul acestor amuzante și captivante întimplări, cu *Ali Baba și cei 40 de hoși*, etc., cunoscute sub numele de *Q mie și una de nopți*, este invitat să mediteze asupra unor maxime, aforisme, exprimate în forme populare, cu intenția de a se reglementa noi relații între oameni față de patrie, muncă, cinste, etc. „Iubită e patria — se afirmă într-una din ele — dacă se ține cu Unirea”, sau „Neprețuită este sănătatea dacă se respectă curățenia, nelăcomia multor feluri de mîncare și se evită viața lascivă”³³.

Despre această operă, contemporanii afirmă „Prin conținutul său de idei, prin gustul rafinat pentru artă și fast și prin înțelepciunea populară practică, izvoită dintr-o experiență milenară, culegerea reprezintă o adevărată oglindă a vieții sociale și morale a lumii arabe medievale”³⁴.

Cu aceleași preocupări, Ion Gherasim Gorjanu traduce și publică „Bucăți alese de Lucian Samosata”, o selecție din opera acestui scriitor și filozof grec, scrise sub influența filozofului grec al lui Epicur.

Prin dialoguri satirice, pamflele, povestiri fantastice ridiculizează aroganța, meschinăria, avariția și cupiditatea, trăsături predominante ale mentalității celor înstăriți, aspecte ce reflectă dorința traducătorului de a schimba atitudinea oamenilor, corolarul activității sale. Un volum selectiv din această operă a apărut în 1959³⁵.

Ion Gherasim Gorjanu este apreciat și pentru cunoștințele sale în domeniul astronomiei, pe care le-a utilizat la alcătuirea calendarelor astronomice care, pe lângă informații calendaristice, cuprindeau scrieri originale sau traduceri amuzante, cum ar fi: *Chestiunea Orientului*, traducere din Emille Girardin și chiar studii istorice care denotau interesul autorului pentru istoria patriei: *Istoria războaielor domnilor români*, *Privilegiuri antice ale Țării Românești*³⁶.

Paralel cu aceste preocupări, cărturarul prahovean activează, în calitate de comisar de propagandă, pentru înfăptuirea principiilor revoluției de la 1848.

²⁹ Idem, *Halima sau povestiri antologicești arăbești*, pline de băgări de seamă și de învățături foarte frumoase și de mirare, compuse în limba arăbească de prea învățatul derviș Abubechir, 1835, vol. I, p. 1—131.

³⁰ Ibidem, vol. II, 1835, p. 1—235.

³¹ Ibidem, vol. III, 1837, p. 1—274.

³² Ibidem, vol. IV, 1838, p. 1—231.

³³ Ibidem, vol. II, p. 215.

³⁴ *Dicționar enciclopedic român*, vol. II, p. 647.

³⁵ Ibidem, vol. III, p. 167.

³⁶ „Curierul românesc”, 1831, p. 84, 112; Gh. Moisescu, *op. cit.*, p. 113; Natalia Boncu, *Ion Gherasim Gorjanu*, în „Flamura Prahovei”, nr. 9/XII 1966.

Mobilizează învățătorii din satele prahovene la adunarea ținută la Școala normală, la 4 iulie, arătându-le necesitatea înființării și organizării gărzilor naționale³⁷.

Participă la organizarea unui club de „oameni tineri”, de la tribuna căruia solicita aplicarea articolului 13 din Proclamație și acuza proprietarii și conducerea țării că tergiversau aplicarea reformei agrare³⁸.

Alături de ceilalți comisari de propagandă, mobilizează participarea țăranilor și trgoveților pentru a participa la arderca Regulamentului organic, ce a avut loc în Ploiești, în prezența autorităților, în ziua de 7 septembrie³⁹.

Odată cu intrarea trupelor împărătești, este arestat și trimis la Văcărești, fiind acuzat că: „... ai săvârșit cele mai înflăcărâte turburări, făcând propagandă îndată după izbucnirea revoluției, cu patimă și cu dorința izbucnirii revoluției, ai fost în toate adunările zgomotoase de atunci, ai ținut cluburi în școala națională, urcându-te pe catedra școlii și cuvintind cuvinte de mare turburare și foarte calomnioase pentru proprietari și notabilitățile țării”⁴⁰.

După opt luni de detenție, „cu sănătatea în proastă stare și sărac”, este eliberat pe „chezășie”⁴¹.

Spre surprindere, constată că, asemenea altor dascăli, participanți la revoluție, fusese destituit, iar școlile de pe întreg cuprinsul țării, închise. Fără întărire este înștiințat că biblioteca școlii, pe care o dotase cu valoroase traduceri din limba franceză și cărți necesare instruirii candidaților de învățători, fusese distrusă de trupele intervenționiste. Zădărnice au rămas eforturile depuse pentru a se disculpa de vinovăție, de obligația de a achita contra-valorăa cărților dispărute⁴².

Nemulțumit de cele petrecute, a refuzat postul de președinte al Tribunalului Prahova, oferit de guvernul instaurat imediat după 1848 și, consecvent principiilor revoluției, militează pentru înființarea Uniunii⁴³.

Inevitabil, se preocupa de rezolvarea dificultăților materiale. După 1850 tipărește calendarele sale, deosebit de apreciate de publicul cititor.

Greutățile materiale continuă să-l apese, deși activitatea sa ar fi trebuit să-l scutască de grijile existenței. Într-o scrisoare adresată fiului său mai mare, spunea: „Nu uita, fiule, greutatea casei noastre... am vîndut pe Viorica, ce da lapte pentru frații tăi mă'mei, fiindcă ne trebuiau lemne de iarnă. Nicolache, fratele tău cel mic a răposat, dar să trăiești voi care mai sînteți”⁴⁴.

Recunoscut printr-o laborioasă și complexă activitate patriotică, Ion Gherasim Gorjanu a demonstrat, statornic, pe toată durata activității sale, preocuparea de a promova o etică nouă, orientarea spre progres și a militat pentru aplicarea în viață a principiilor generației de la 1848.

Ctitorul învățămîntului din Vălenii de Munte a avut, afirma Nicolae Iorga, un rol de frunte în afirmarea literaturii populare și didactice din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

³⁷ *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, București, 1963, p. 59; *Ibidem*, I, p. 544.

³⁸ *Ibidem*, p. 119; A. Stan, *Participarea țăranilor la revoluția de la 1848*, în „Revista Arhivelor”, an V, nr. 1, 1962, p. 214; Nicolae Bălcescu, *Opere*, tom IV, *Corespondențe*, Edit. Academiei, p. 94.

³⁹ *Ibidem*, p. 661.

⁴⁰ *Anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, tom I, p. 514; *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, 1962, p. 119.

⁴¹ *Documente privind anul revoluționar 1848*, 1962, p. 119.

⁴² Arh. Ist. Centrală, M.C.I.P., 1291/1847, p. 374, 380, 393, 394, 407; *Ibidem*, 2126 1843, f. 173—175, 167—168; *Ibidem*, 1776/1844, f. 91.

⁴³ Arh. St. Ploiești, Prefectura Prahova, 28/1857, f. 82—96, 108.

⁴⁴ Ion Gherasim Gorjanu, „Calendar”, 1851, p. 82.

RADU SCARLAT ARION, DIPLOMAT ȘI DIZIDENT

CONSTANTIN ARION

După cercetări destul de aprofundate, făcute de Radu Scarlat Arion, numele de *Arion* este menționat pentru prima oară în anul 1647; Ștefan Grecianu, în cartea sa *Genealogiile documentale ale familiilor boierești* (1913), menționează data de 1661. *Dicționarul enciclopedic Ilustrat* (1931) ca și *Dicționarul istoric, arheologic și geografic* (1937) al lui O. G. Lecca pomnenc pe Constantin C. Arion (1855–1923), om politic și pe Eraclé Arion (1888–1904), general. După Lecca Arionii sînt o familie boierească din Țara românească, din județul Ialomița. Lucian Predescu, în *Enciclopedia Cugetarea*, dă detalii despre Anton I. Arion (1824–1897), Constantin C. Arion, Dinu C. Arion (1894–1966), profesor universitar, Eraclé Arion, George G. Arion, profesor de entomologie la Academia de Înalte Studii Agronomice din București, Mihaî (Mișu) A. Arion (1884–1963), ministru plenipotențiar, Scarlat C. Arion, tatăl lui Radu Scarlat Arion (1888–1937), jurist și în fine, Virgil C. Arion, profesor universitar (1861–1942).

Radu Scarlat Arion este deci fiul lui Scarlat Constantin Arion, căsătorit cu Ecaterina Christopol, descendentă a lui Alhanase Christopol din Castoria (1772–1847), poet și publicist care a trăit cea mai mare parte a vieții în România. În 1821 el l-a ajutat pe Alexandru Ipsilanti, în faimoasa Eterie, în lupta pentru libertatea Greciei de sub jugul turcesc.

Radu a avut un frate, arhitectul Vasile Scarlat Arion (1902–1977) și o soră, Elena Scarlat Arion (1909–1989), căsătorită cu principele Matei Basarab Brâncoveanu.

Radu Arion s-a născut la București, în ziua de 16 mai 1904; a locuit cu părinții în casa din strada Biserica Amzei la București și la moșia Arion de la Asan Aga — Bujoreni de pe șoseaua Alexandriei. Casa din strada Biserica Amzei a fost construită în jurul anului 1896 de Vasile Christopol și renovată între anii 1987–1990; clădirea este declarată monument istoric. Faptul că Radu Arion a trăit la moșia familiei a avut o influență foarte mare asupra întregii sale vieți. I-a dezvoltat pasiunea pentru tot ce a fost pămînt strămoșesc, țărani, viață la țară și a devenit, grație acestor sentimente, un luptător activ pentru drepturile binelui. Pentru el nimic nu era mai sînt decît țara lui, România. Sentimentul acesta cred că a fost moștenit și de noi, copiii lui...

Cînd vorbea despre viața la moșie, Radu Arion trăia toate momentele cu o nemărginită dragoste; de fapt acesta a fost epicentrul existenței sale și tot ce a făcut, după ce a plecat din țară, ca diplomat, a rămas legat de pasiunea pentru viața de la Asan Aga.

Studiile secundare le-a făcut la București, la Liceul Sf. Sava și în sudul Franței, la Nisa, unde a trăit ca refugiat, împreună cu familia. Aceasta pentru că, în 1917, cînd România a fost ocupată în parte de forțele armate germane, Arionii s-au refugiat mai întîi la Moscova, trăind primele momente ale revoluției ruse iar de acolo au plecat în Franța, prin St. Petersburg și Scoția.

Întors în țară, după sfîrșitul primului război mondial, Radu Arion s-a pregătit pentru admiterea la Sorbona, unde a urmat studii de drept. La Universitatea din București și-a trecut doctoratul cu specialitatea drept roman. În 1930 a fost admis, pe bază de concurs,

* În luna noiembrie 1991, domnul inginer Constantin Arion din Atena a vizitat Institutul nostru informîndu-ne că a decis să-i doneze arhiva Legației române de la Atena (în copie) din perioada celui de al doilea război mondial. E vorba în primul rînd de totalitatea rapoartelor diplomatice ale tatălui său, însărcinatul cu afaceri și șef de misiune Radu Scarlat Arion, din care unele n-au mai apucat a fi trînnise la București. Într-unul din fonduri xerografiate se află acum în posesia Institutului de istorie „Nicolae Iorga”. A doua tranșă a donației o va forma arhiva Radu Arion privitoare la activitatea exilului românesc din perioada comunistă.

În continuare publicăm textul conferinței pe care domnia sa a avut amabilitatea s-o țină în fața membrilor Institutului de istorie „Nicolae Iorga” cu prilejul amintitei vizite. (*Redacția*).

la Ministerul Afacerilor Străine, împreună cu prietenul său din copilărie Ionel Maghern. În 1932 s-a căsătorit cu Viorica Ionescu Clejani care i-a rămas toată viața alături, ca sprijin moral și material de neprețuit. În 1938 a ocupat primul — și ultimul său post — în diplomație, la Atena. Acolo Legația României era condusă de ministrul Eugen Filotti. Cînd a ajuns în capitala elenă, a ocupat postul de al treilea secretar de Legație. Cînd această s-a transformat în ambasadă — Ambasada Regatului României. Ca ambasador a fost numit Radu Djuvara, care l-a înlocuit pe Eugen Filotti și care a rămas în această calitate pînă la începutul celui de al doilea război mondial. Cînd au izbucnit ostilitățile, ambasada a redevenit legație, avînd ca ministru, numai pentru cîteva luni, pe Constantin Gane, scriitorul. După plecarea acestuia, Radu Arion a fost numit însărcinat cu afaceri, cu grad de al doilea secretar de legație, devenind șeful misiunii diplomatice române la Atena pînă în ziua de 28 ianuarie 1946; atunci a refuzat să se întoarcă în țară iar în anul următor, 1947, a cerut azil politic Greciei.

În 1941 războiul era în plină desfășurare; Grecia se lupta cu succes împotriva italienilor dar este învinsă de forțele armate germane. Radu Arion trimite în țară rapoarte „confidențiale, strict confidențiale sau secrete”, adresate lui Mihai Antonescu, Președintele Consiliului de Miniștri și ministru a.i. al Afacerilor Externe. Iată tema citorva dintre ele: *Conducerea războiului; Rușii abi; Mizeria morții pe stradă; Situația economică și politică, acte de sabotaj; Vizita lui Mussolini la Atena; Acte de sabotaj în Creta; Lupta împotriva rebelilor antași; După Stalingrad; Distribuția alimentelor; Propaganda română; Pericolul comunist în Grecia; Capitulara Italiei; Grecia după război? Bombardarea Pireului; Vizita arhiepiscopului Damaskinos; 10 mai 1944; 23 august 1944.*

Iată extrase din raportul datat 10 februarie 1942: „După statisticile obținute de la Crucea Roșie Internațională — statistici aici alăturate — mortalitatea populației din Atena și Pireu și din împrejurimile acestor două orașe pentru luna decembrie 1941 este de aproape cinci ori mai mare decît anul trecut în aceeași epocă, iar mortalitatea din cauza foamei s-a ridicat mai bine de unsprezece ori mai mult. În rubrica „cauze patologice” s-au clasat morții de foame, iar cadavrele lor au fost ridicate de pe stradă. În luna noiembrie 1941 au fost 266 de morți pe stradă, în decembrie 374, pe cînd în aceleași luni ale anului 1940 morții pentru „cauze patologice” nu se ridicau decît la 16 și 32. Cifrele sînt reci, ele pot părea, la prima vedere, mici însă pentru ca mortalitatea să se ridice cu atîta la o populație aflată de mare ca la Atena și a Pireului și a comunelor învecinate, care se cifrează azi la un milion cinci sute de mii de suflete, aceasta înseamnă o stare de decădere materială și morală de zece ori mai mare, aceasta înseamnă o stare de mizerie și de boală extrem de întinsă. Mizeria și suferința sînt de altfel adînc gravate în trăsăturile marcate ale tuturor persoanelor ce se văd pretutindeni aici, în fețele lor palide, supte de singe, în ochii lor nemăsurați de măriți, triști și pierduți. Mizerie și suferință în cerșetorii cari — în număr nemaipomenit — sînt peste tot pe străzi și vin după tine să le dai orice; mizerie și suferință în strigătele lor de foame, în copiii cu căpete mari, picioare subțiri, scheletice, genunchi imenși. Sînt scene care se văd pe străzi, scene îngrozitoare. Oamenii cad deodată pe trotuar, stau întinși, nemișcați, în bătaia vîntului; lumea trece, obișnuită acum cu acestea, rar trecătorii se opresc să ajute, să ajute — în gîndul lor — pentru ce? Problema omului ce a căzut nu s-a închis, ca se mai pune mîine pentru el, pentru alții, pentru mulți și poate pentru cei care ajută azi. Străzile sînt murdare; în stradă se mai vînde și cumpără ce se mai poate găsi: portocale, lămîi, unele legume, săpun și stambă, la prețuri fantastice ce crește din zi în zi. Impresie de bilci sărăcăcios.

În toată această mizerie, vaporul turcesc care aduce la două săptămîni 1 800 de tone de alimente, este așteptat cu grijă și nerăbdare extraordinară. Cînd se întimplă de nu vine, lucrul ia proporțiile unui dezastru. În schimb cînd e vorba să aducă 2 500 tone de alimente, lumea își exprimă mulțumirea. Grație acestor alimente — distribuite sub controlul Crucii Roșii Internaționale — s-au putut organiza „supe populare”, în care numai odată pe zi se dă copiilor cîte o supă de fasole sau de cartofi, de-a rîndul cite zece zile una sau alta, căci nu se poate să-și procure altceva, stocuri nu sînt și nu se pot face. Chiar cei ce sînt mai mici de un an prînesc tot fasole, neputîndu-se să li se dea lapte. Se dă supă, dar numai copiilor sănătoși, copiii bolnavi nu primesc nimic, ei sînt sortii pieirei, supă nu ar ajunge. Se întimplă scene îngrozitoare: mame care își aduc copiii bolnavi ca să mînce și ei ceva; mame — răzbite de foame — care caută să ia din porțiunea copiilor lor.

Foametea e de asemeni cumplită în insule. Situațiune disperată în Egina, unde la o populație de 13 500 de oameni au murit în ultimul timp 3 800. Hidra, Miconos suferă din greu.

În provincie, la munte în special, lipsurile sînt mari, populațiunea /c/ înfometată

Trebuind să schițez acest tablou atît de negru, cuvintele mele nu pot da decît o slabă imagine a realității de aici. Trebuie să trăiești o mizerie colectivă umană atît de gravă pentru a-ți putea da seama ce înseamnă aceasta.

Și din toată această mizerie colectivă au ieșit din umbră toți speculatorii „pieței negre” cari, profitând de situațiunea alimentară disperată, vînd alimente la prețuri fabuloase. Imbogățindu-se.

Marchez aici efortul făcut de Crucea Roșie Internațională pentru a alina mizeria și durerea din Grecia, efortul făcut — acum în ultimul rînd — de Elveția, precum și profunda impresiune produsă de deciziunea guvernului nostru de a trimite populațiunea române și școlilor noastre din Grecia 3 000 tone de porumb și alimente”.

Ca urmare a acestui dramatic semnal de alarmă Radu Arion a fost chemat la București, spre a da relații mai amănunțite. La întrevvedere cu mareșalul Ion Antonescu, unde a asistat regina Elena (care a pledat cu căldură cauza conaționaliilor ei) și regele Mihai („care nu vorbește, ascultă numai”), după două minute de pledoarie a diplomatului, mareșalul a spus: „Arion, ajunge. Ai la dispoziția ta 100 de vagoane cu alimente”. Ele au fost distribuite de Crucea Roșie prin intermediul mitropolitului Greciei Damaskinos, ca și cu ajutorul primarului Atenei copiilor și diverselor instituții. Multe scrisori de mulțumire păstrate în arhiva legației atestă gestul nobil al României.

În legătură cu actele de șabotaj comise în partea continentală a Greciei și în primul rînd în Creta, șeful misiunii diplomatice române a fost în măsură să intervină pe lângă autoritățile germane și italiene, reușind să salveze multe vieți omenești. E vorba de amiralii Panas și Constantin Tsatsos, cetățenii Makas, Cavadias și Callogeropoulos, ca și de muncitorii de la fabrica de bere FIX și de la întreprinderea de transporturi urbane (tramvaie) — în total aproape 75 de persoane.

Ain dat mai multe relatări din rapoartele făcute de Radu Arion ca să punem în evidență cît de multe probleme serioase și complexe au ocupat misiunea diplomatică română. Au existat și probleme delicate, ca protecția aromânilor, care erau amenințați de antarți, era cea a voluntarilor aromâni, gata să formeze o brigadă chespusă să lupte contra antarților; apoi regimul prăvăliilor evreiești în zonele aromânești, chestiunea școlilor și a bisericilor românești ș.a.

La sfîrșitul războiului, toată legația română a fost rechemată la București, relațiile diplomatice cu Grecia fiind întrerupte. Radu Arion a fost singurul care a rămas pe loc la Atena și s-a ocupat de arhiva instituției. Cu ajutorul soției și a celor doi fii el a salvat tot ce s-a putut. Chestiunea chiriei neplătite mult timp ca și cea a lefurilor restante au rămas probleme nerezolvate pînă azi.

Abdicarea și plecarea regelui Mihai din țară au însemnat pentru Radu Arion începutul dizidenței, care a luat sfîrșit odată cu viața lui. De fapt el a fost printre primii dizidenți români. În condiții materiale și morale foarte grele — fără lucru, fără venituri — dar „cu speranța că într-o zi și țara noastră va vedea zile mai bune, Radu Arion a început să se ocupe de refugiații din România. Mai bine de 12 000 de persoane, greci din România și români, au trecut prin casa lui din Atena. A început să scrie în presa liberă numeroase articole despre România, fără să țină seama de pericolul la care se expunea. Citez cîteva titluri: *Mai multă conștiință! În fața umanității, pentru umanitate! 10 mai; Frica; Grecia; În sfîrșit! Oprîți răul! Berna; Considerații asupra politicii internaționale; Criza morală; A început țiguidala? Grigore Gafencu; Politica internațională; Imperiul roșu; Tristul adevăr.*

În toată publicistica lui, Radu Arion n-a făcut decît să repete încontinuu Occidentului, prin toate mijloacele pe care le avea la dispoziție; „Nu ne abandonăți, căci o să vie și rîndul vostru!” Materializarea dizidenței lui s-a făcut și prin participarea la activitatea organizațiilor românilor din exil; el a fost membru în CAROMAN (Paris), Romanian Welfare (Washington) și Comitetul Național Român (Washington).

Radu Scarlat Arion s-a stins după o lungă suferință la Atena, în ziua de 16 septembrie 1991, înconjurat de dragostea și respectul tuturor. Ultimele cuvinte pe care le-a rostit pe patul de moarte n-am să le pot uita niciodată. Mă întorsesem tocmai din țară și i-am spus că fusesem la Asan Aga, fosta moșie a Arionilor, unde dusesem ajutoare umanitare. Deschizînd ochii oboșiți mi-a spus: „Costache, ce plăcere mi-ai făcut!”

Tata a trăit aproape jumătate din viață departe de țara lui și de cei pe care i-a iubit; a murit în exil și a fost îngropat în exil. Repet acest cuvînt căci mă doare nespun ca un mare român ca el să fie îngropat departe de țara lui și nu aici la Belu, în cavoul familiei, unde-i este locul. Cosciugul i-a fost acoperit cu drapelul său, tricolorul legației române din Atena din timpul războiului.

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

UN MEMORIU INEDIT AL LUI ION C. BRĂȚIANU DIN PERIOADA EXILULUI

VALERIU STAN

Ion C. Brătianu, de la a cărui moarte am comemorat anul trecut o sută de ani, se numără fără îndoială printre cei mai de seamă personalități pe care le-a dat națiunea română în veacul al XIX-lea. Alături de N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, C. A. Rosetti, I. Ghica, Goleștii și alții el face parte din generația de la 1848, acea generație care avea să prezideze procesul de constituire și organizare a României moderne.

Participant activ la revoluția din Țara Românească, după ce asistase la triumful acesteia în Franța, I. C. Brătianu se remarcă în rindul conducătorilor revoluției prin concepțiile sale radicale și prin contactul permanent cu masele populare orășenești. Adept al unor măsuri ferme, se pronunță pentru transpunerea rapidă în practică a principiilor proclamate de revoluție, pentru convocarea unei adunări constituante pe baza votului universal, ca și pentru o atitudine de respingere a ingerințelor străine atit din partea puterii suzerane — Imperiul otoman, cit și a celei protectoare — Rusia țaristă¹.

Exilat în urma înăbușirii revoluției prin intervenția armată a celor două puteri, se stabilește în toamna anului 1848 la Paris, unde va rămâne timp de nouă ani. În primii ani ai exilului el speră, ca și alți exilați, în posibilitatea izbucnirii unei noi revoluții, ceea ce-l determină să acționeze în acest sens. Preconizată în spirit mazzinian, noua revoluție trebuia să ducă la ridicarea concomitentă a popoarelor asuprite contra tiraniei și absolutismului. Contactele stabilite cu fruntașii mișcării republicane din capitala Franței ca și cu reprezentanții ai luptei de eliberare a altor popoare, urmărirea atentă a evenimentelor din Ungaria și Transilvania în primăvara anului 1849, de care lega speranța reapriinderii revoluției și la est și sud de Carpați, angajarea sa cu hotărâre, curaj și ingeniozitate în acțiuni conspirative menite să ducă la pregătirea din timp a spiritelor, la menținerea unui contact neîntrerupt cu patrioții rămași în țară, colaborarea cu articole în presa franceză și a emigrației, îndcosebi în revista „Republica română” apărută la Paris (1851) și Bruxelles (1853), din al cărei comitet de redacție a făcut parte, sînt subordonate în întregime acestui scop².

Sesizînd la timp — aceasta și e urmărea propriei experiențe³ — imposibilitatea unei noi ridicări revoluționare a popoarelor europene, el nu va ezita să-și adapteze concepțiile și maniera de acțiune la noile împrejurări în schimbare. Într-adevăr, după lovitura de stat de

¹ Cf. Apostol Stan, *Ion C. Brătianu: rolul său în revoluția de la 1848 și în exil*, în „*Studia et acta Nasci Nicolae Bălcescu*”, tom V — VI, 1979, p. 29 și urm. Istoriografia noastră nu dispune încă de o monografie corespunzătoare, scris documentată, despre Ion C. Brătianu, cea a lui C-tin Răutu, *Ion C. Brătianu. Omul. Timpurile. Opera (1821—1891)*. Cu o prefață de Al. Lapedatu. Tîrnu-Severin, 1940, 251 p. fiind de mult depășită.

² Ibidem, p. 39—48.

³ În iunie 1853, considerat „un element foarte periculos”, Ion C. Brătianu a fost arestat și implicat în complotul numit de la Hipodrom și Opera comică contra lui Napoleon III. Achetat de învinuirea de participare la complotul amintit, a fost totuși condamnat de Tribunalul corecțional din Paris la 3 ani închisoare și 500 franci amendă pentru afilierea la o societate secretă și deținerea ilegală a unei prese de imprimat clandestine. Grație intervenției prietenilor săi francezi, precum și a protecției ce i-o acorda însuși principele Jérôme Napoleon, vărul împăratului, a primit permisiunea de a-și ispăși pedeapsa în sanatoriul doctorelui Blanche din Passy, unde va rămîne pînă la 14 iulie 1856, cînd a fost eliberat. Cf. C. C. Angelescu, *O pagină din viața lui Ion C. Brătianu. Complotul din 1853 împotriva lui Napoleon al III-lea*, în „*Studii și cercetări istorice*” (Iasi), XX, 1947, p. 171—208.

la 2 decembrie 1851 din Franța a lui Ludovic Napoleon Bonaparte, precum și după eșecul revoltei de la Milano din februarie 1853, care a discreditat pe Mazzini și parțial Comitetul democratic european de la Londra, organism al democrației menit să coordoneze eficient lupta revoluționară pe continent, posibilitatea izbucnirii unei noi revoluții devenise incertă. Pe de altă parte, redeschiderea crizei orientale în vara aceluiași an deschidea o perspectivă nouă luptei de eliberare națională. De aceea, renunțând la pregătirea unei noi revoluții — fără a rupe însă complet legăturile cu mișcarea revoluționară europeană — exilații își vor îndrepta cu precădere atenția spre diplomație și propagandă legală. Prin articole de presă, memoriile și broșuri de propagandă, dar și prin contacte directe cu personalități ale vieții politice europene, ei vor urmări să neutralizeze atitudinea dușmănoasă a marilor imperii limitrofe față de aspirațiile românilor și, în același timp, să facă din chestiunea română o problemă de interes european, a cărei rezolvare se impunea cu necesitate. Totodată, vor renunța la revendicarea unității integrale a tuturor românilor în granițele aceluiași stat, revenind la punctul de vedere adoptat în 1848: unirea principatelor Moldova și Țara Românească, mai ușor de realizat în conjunctura internațională favorabilă creată de războiul Crimeii⁴.

Deși aflat în detenție, Ion C. Brătianu va participa activ la opera de informare și în același timp de captare a interesului puterilor occidentale — îndeosebi al Franței — pentru cauza românească. Urmii săi ani de exil, pînă la reîntoarcerea în țară în vara anului 1857, sînt deosebit de fructuoși din acest punct de vedere. Este perioada în care, pe lângă articolele publicate în presa franceză, elaborează cele trei memorii cunoscute și anume: cel adresat împăratului Napoleon al III-lea în 1853, publicat ulterior doar parțial, *Memoriul asupra Imperiului Austriei în chestiunea Orientului*, apărut la Paris în 1855, și *Memoriul asupra situației Moldo-Valahiei după Tratatul de la Paris*, tipărit de asemenea în broșură în 1857, ambele în limba franceză. Ceea ce caracterizează aceste scrieri⁵ este accentul pus pe rolul românilor de a reprezenta în Orient, ca element latin, civilizația occidentală și totodată de a constitui o barieră în calea expansiunii țariste, nu numai prin poziția lor geografică, dar și prin faptul că erau un popor numeros, omogen ca limbă, religie, tradiții și aspirații. Pentru a-și îndeplini acest rol, era însă necesar ca moldovenilor și muntenilor să li se permită să se unească într-un singur stat, incluzînd în cuprinsul său și Basarabia și avînd fruntăriile delimitate de Marca Neagră, Nistru, Carpați și Dunăre. Constituirea acestui stat era absolut necesară dacă se dorea ca soluția dată chestiunii Orientului să nu fie efemeră. Memoriile relevă totodată optimismul și încrederea autorului lor în triumful idealului național.

În afara celor trei memorii menționate, Ion C. Brătianu este și autorul unui alt memoriu inedit, adresat la 25 februarie 1855 din Passy diplomatului francez Edouard Antoine Thouvenel, numit cu puțin timp înainte ambasador la Constantinopol, după ce anterior deținuse funcția de conducător al Direcției politice din Ministerul Afacerilor Externe, memoriu pe care am avut plăcută surpriză să-l descoperim în fondul de microfilme Franța de la Arhivele Statului București⁶. Conceput sub formă de scrisoare, documentul relevă faptul că I. C. Brătianu avusese chiar o întrevedere cu diplomatul francez, intuind că acesta, în noul post pe care se încredinșase, putea juca un rol însemnat în reglementarea problemelor privitoare la cele două țări române. Întrucît în cursul conversației ce avusese loc nu reușise să se facă înțeles, el revenea în cuprinsul memoriului asupra chestiunilor abordate cu acel prilej.

Ca și în *Memoriul asupra Austriei în Chestiunea Orientului*, apărut în același an, el caută să atragă atenția asupra pericolului pe care-l reprezenta pentru echilibrul european și îndeosebi pentru interesele Franței consolidarea poziției Austriei în sud-estul continentului ca urmare a ocupației militare a Principatelor de către această putere. Soluția preconizată în memoriu pentru contracararea acestei primejdii era aceea că puterile occidentale să se sprijine în războiul lor contra Rusiei nu pe Austria ci pe popoarele din Orient, polonezii, creștinii din Imperiul otoman și mai ales românii din Principate, restituindu-le Basarabia și recunoscîndu-le dreptul de a se reuni într-un singur stat, organizat din punct de vedere intern în conformitate cu propriile aspirații și nevoi.

Numai astfel, se sublinia în memoriu, s-ar fi putut da o soluție durabilă chestiunii orientale, eliminîndu-se influența Rusiei asupra popoarelor din această parte a Europei, iar statele nou create — Polonia și România — ar fi avut o altă însemnătate decît dacă ar fi luat naștere în urma unui congres european. În plus, acceptînd colaborarea polonezilor, românilor și creștinilor din Imperiul otoman, puterile occidentale nu numai că și-ar fi cruțat propriile forțe, dar ar

⁴ C. Bodea, *Lupta pentru unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în *Studii privind Unirea Principatelor*. București, Edit. Academiei, 1960, p. 158 și urm.

⁵ Din scrierile și cuvîntările lui Ion C. Brătianu. *Lupta pentru redemptarea națională*. București, 1921, p. 116—120, 149—181, 241—276.

⁶ Vezi anexa.

fi dobândit o mare influență în răsăritul și sud-estul Europei atât față de Rusia cit și față de Austria. Aceasta din urmă — credea Brătianu — n-ar fi avut motive să se opună participării popoarelor respective la război, intrucit posesiunile și rolul ei ca mare putere pe continent n-ar fi fost cituși de puțin lezate.

Trebuie precizat că asemenea idei și argumente întâlnim nu numai în scrierile lui Ion C. Brătianu. Ele apar și în memoriile elaborate de alți exilați, ca N. Goleșcu sau Gh. Magheru de pildă, dovadă că aceștia acționau unitar în lupta efectivă pentru constituirea unui stat național românesc.

Demersurile diplomatice ale exilaților privind dobândirea concursului puterilor occidentale, îndeosebi ai Franței, pentru o participare efectivă a românilor la lupta împotriva țarismului vor rămâne însă fără rezultat. Din rațiuni dinastice și de echilibru european, Napoleon al III-lea, deși privea, în anumite limite, cu simpatie mișcarea de eliberare a românilor și polonezilor, refuza să facă apel la concursul acestora, căutând soluții militaro-diplomatice unor chestiuni care preocupau naționalitățile din răsăritul Europei⁷. De altfel, chiar dacă ar fi dorit acest lucru, împăratul Franței nu avea capacitatea de a decide singur în probleme care afectau și interesele altor mari puteri. Drept urmare, războiul Crimeii nu s-a transformat într-un război revoluționar, de eliberare a popoarelor de sub dominația unor imperii multinaționale, cum sperau exilații, ci a rămas ceea ce fusese încă de la început, un război între marile puteri ale vremii.

Activitatea diplomatică desfășurată de emigrația revoluționară română în marile capitale europene, inclusiv prin trimiterea de memorii miniștrilor și diplomaților țărilor occidentale, prin tipărirea de broșuri, difuzate apoi în cercuri mai largi, activitate în care Ion C. Brătianu a jucat un rol important, nu va rămâne însă fără urinări, silind în cele din urmă marile puteri să ia în dezbateri problemele privind viitorul Principatelor și reorganizarea lor. Calea spre înfăptuirea statului național român modern era astfel deschisă.

ANEXĂ

Lettre de Mr. Bratiano, le célèbre Homme d'Etat roumain alors réfugié en France à la suite des événements dont l'année 1848 avait été le théâtre en Valachie et qui avaient déterminé son expulsion de sa patrie, comme „complice de Mazzini” (1855)*

Monsieur,

Je ne fais pas un compliment en vous disant que c'était un grand bonheur pour moi de vous voir: vous allez avoir (*sic!*) une grande action sur le sort qu'on va faire à mon pays et c'est tout dire. Malheureusement j'ai presque regretté l'entrevue dont vous m'avez honoré; car la conversation a été si confuse que je crains qu'il n'y ait eu méprise sur mes sentiments et sur ma manière de voir. Permettez moi donc de revenir dans cette lettre sur les questions que nous avons touchées; non pas pour les mieux approfondir, mais pour les mieux préciser.

Les Italiens disent: *quand même contre l'Autriche*; nous en disons autant pour la Russie. Aussi si nous étions obligés de choisir entre deux maux, contre la Russie et l'Autriche, nous préférons cette dernière, car elle est plus civilisée. De même qu'entre la Turquie et l'Autriche nous préférons la Turquie; parceque non seulement elle est incapable de menacer notre nationalité mais sous l'influence de la France et de l'Angleterre, comme elle le sera dorénavant, elle ne pourra pas mettre des entraves à la civilisation des Principautés.

Si donc j'ai eu l'air d'être plus préoccupé de l'Autriche ce n'est pas en raison de plus d'antipathie pour elle mais parceque aujourd'hui, grâce à Dieu, nous ne sommes plus exposés à être sacrifiés par les puissances occidentales à la Russie, tandis que nous courrons fortement risque d'être confiés aux rênes paternels de votre nouvelle alliée; que dis-je? nous le sommes déjà quoique à titre provisoire. Et comme je sais, monsieur, que c'est à contrecœur que les alliés, et surtout la France, sacrifieraient une population de cinq millions d'hommes qui par le sang, par les traditions, par l'esprit et par intérêt d'existence tiennent à la société occidentale, comme j'ai la conviction aussi que ce n'est point une raison de force majeure qui impose ce sacrifice aux puissances occidentales, mais l'erreur que toute nouvelle question amène après elle, nous tâchons, mes amis et moi, d'attirer l'attention de la diplomatie occidentale sur des points de cette question qu'elle pourrait négliger comme insignifiante et qui, à notre avis, lui faciliteraient les moyens de régler la question d'Orient plus conformément à ses intérêts qui sont les nôtres aussi.

⁷ Ap. Stair, *op. cit.*, p. 51.

* Însemnare a lui Ed. Thouvenel pe document.

Monsieur, quelques soient nos opinions nous sommes assez pratiques (nous ne le serions pas que l'instinct de conservation nous forcerait à l'être) pour ne point demander des choses contraires à l'essence du gouvernement français, et à sa raison d'être, et quelques patriotes que nous soyons nous ne le sommes pas au point de tomber dans l'absurdité, de demander que notre pays soit le pivot de l'Europe et qu'elle soit bouleversée pour la Roumanie. Aussi, depuis que la question d'Orient est revenue sur le tapis, nous n'avons pas mis en ligne de compte les moyens révolutionnaires pour arriver à une solution. Mais en dehors de ceux-ci il en reste encore deux que vous me permettrez d'examiner avec vous.

Le premier c'est celui d'une alliance avec l'Autriche et d'autres puissances, avec le seul concours des bataillons qu'elles mettront en ligne. Le second, celui où tout en conservant les alliances que je viens d'indiquer, on accepterait le concours des Roumains des Principautés et de la Bessarabie, celui des Polonais qui se trouvent sous la domination russe et celui de tous les chrétiens de l'Empire turc en les appelant à une égalité parfaite avec les musulmans.

Dans le premier cas les Russes se trouveraient en face des armées d'où l'élément orthodoxe est complètement exclu comme unité, et qui viendraient défendre l'Autriche et la Turquie; dans ce cas les Russes croiraient combattre l'Autriche, la Turquie et leurs alliés, comme orthodoxes et comme slaves. Aninés ainsi de sentiments et d'idées d'un ordre supérieurs, ils deviendraient de jour en jour ce qu'ils ont commencé à devenir en Crimée, plus difficiles à vaincre, plus braves. Vous admettez aussi, monsieur, que dans ce cas non seulement tous les autres slaves de la Turquie et de l'Autriche, mais les Polonais eux même seraient avec la Russie; tandis que les autres orthodoxes, les plus antipathique à la Russie, assisteraient à cette lutte le coeur navré des maux du présent sans pouvoir relever leur âme par l'espoir d'un avenir certain et conforme à leurs désirs. A part ce triste état de l'Orient il peut fort bien se faire aussi que, la guerre étant transportée en Russie même et l'émotion d'une invasion moscovite ayant ainsi disparu, l'occident lui même se désaffectionât d'une guerre qui ne regarderait plus que l'avenir; surtout quand les moyens pour garantir cet avenir ne sont ni assez surs, ni assez en rapport avec les sacrifices qu'on fait ni d'une nature à exciter l'enthousiasme de l'Europe comme l'aurait fait par exemple la reconstitution de la Pologne, la formation d'un état roumain sur la mer noire et l'émancipation des chrétiens de la Turquie.

Je sais bien que toutes ces considérations sont de peu de valeur et que ce n'est point le plus ou moins de sacrifices, le plus ou moins de difficultés qui feront changer à la France et à l'Angleterre les moyens qu'elles ont choisis pour réaliser l'abaissement de la Russie.

Aussi j'arrive à la question principale, à l'ordre de choses qu'on établira en Orient pour que cet abaissement ne soit pas éphémère et qu'en même temps les intérêts de la France soient garantis. Cette question a d'autant plus d'importance qu'elle est le but même de la lutte actuelle et que la Russie est plus à craindre en temps de paix qu'en temps de guerre. Cet ordre de choses sortira des conditions même dans lesquelles on aurait fait la guerre et de la situation respective de chaque puissance alliée à la conclusion de la paix. Or la guerre faite dans les conditions que je viens de supposer la France et l'Angleterre se trouveraient définitivement en Orient avec les seules forces qu'elles auraient tirées de chez elles, sans pouvoir s'appuyer sur aucune force locale; tandis que l'Autriche serait chez elle et placée, grâce à son habileté et à la complaisance de la France, à la tête de la plus belle armée de l'Europe, avec ses finances restaurées représentant les intérêts de l'Allemagne en Orient et reconciliée avec l'opinion publique européenne. Je demande donc si dans ces conditions les puissances occidentales pourraient à la fin de la guerre imposer à l'Autriche la création de forces nouvelles contre la Russie qui par cela même qu'elles seraient en dehors d'elle la limiteraient aussi? On peut répondre catégoriquement que non. L'Autriche restera donc la seule barrière sérieuse contre la Russie et comme telle on ne pourra point lui refuser les moyens de devenir plus forte que par le passé et aussi forte que possible. J'ajoute même qu'on créerait d'autres qu'elles ne seraient encore que ses satellites qu'elle pourrait absorber quand bon lui semblerait.

Les choses s'arrangeraient d'autant plus facilement de la manière que je viens d'indiquer que l'Autriche, avec son habileté ordinaire, saura présenter ses exigences sous des apparences si modestes, si peu inquiétantes pour le présent que personne ne cherchera leurs conséquences dans l'avenir. On ne voudra même pas y penser, car c'est presque une folie de croire que la France serait disposée à recommencer une guerre avec l'Autriche pour des questions d'un avenir plus ou moins éloigné; surtout que non seulement l'Allemagne serait avec l'Autriche dans ce cas là mais la Russie elle même.

Cette nouvelle position de l'Autriche peut aboutir à deux résultats. Dans un cas elle serait à la hauteur de l'ambition qu'elle dénote surtout depuis 48 et saurait par un large mode de colonisation, par la création de grands intérêts commerciaux et industriels, par l'éducation publique et par d'autres moyens que lui donne la machine gouvernementale, s'approprier et germaniser tout le pays depuis les portes de Vienne jusqu'à la mer noire, une des plus riches contrées de l'Europe, et devenir ainsi une puissance allemande homogène, que aurait un pied sur la mer

noire et l'autre sur l'Adriatique, situation qui lui donnerait le moyen de ressaisir de nouveau et sans partage l'hégémonie de l'Allemagne, en lui offrant en retour l'Orient. Alors l'Empire d'Autriche, qui serait de nouveau l'Empire Allemand, s'étendrait du Rhin à la mer noire et de la Baltique à l'Adriatique, et l'équilibre européen serait ainsi, encore une fois, plus compromis que jamais.

Cette supposition n'est pas aussi chimérique qu'on pourrait le croire de prime abord. Les Allemands ont l'ambition que leur inspire leur nombre et leur degré de civilisation; ils souffrent du petit rôle qu'ils jouent comme puissance européenne et tendent aujourd'hui à l'unité plus qu'à tout autre chose. L'Autriche a saisi cette disposition et l'exploite depuis 48 avec un certain succès, et si François Joseph se montrait capable de la réaliser, les Allemands se presseraient autour de lui. Quant à la germanisation des parties non allemandes de l'Autriche, le gouvernement de Vienne travaille dans ce sens avec une grande activité et un tact parfait.

Dans l'autre cas l'Autriche, ne pouvant pas arriver à son but, resterait un composé de plusieurs morceaux hétérogènes prêt à partir en éclats au premier choc, comme cela pourrait se faire aujourd'hui, et alors il est évident qu'elle ne pourrait plus faire un pas en Allemagne et que son influence serait toujours balancée par celle de la Russie. En effet, supposons que les Allemands plus soucieux des intérêts de leurs petits cercles oublièrent et sacrifieraient ceux de la grande patrie; que plus jaloux de leur individualité provinciale ils renoncèrent à leur importance comme nation allemande, qu'ils refusaient, avec la suprématie de l'Autriche, la grande voie que ouvrirait l'Orient à la domination allemande, et qu'ils continuèrent à peupler le nouveau monde du surplus de leur population; supposons aussi que les slaves, les magyars et les Roumains malgré la centralisation de 1850 qui a supprimé toutes les constitutions nationales et mis entre les mains de l'Autriche une machine puissante pour pouvoir tout broyer et tout absorber; que malgré le développement de l'industrie et du commerce qui sous la direction du gouvernement autrichien peut servir à dénationaliser et à attacher à sa fortune tous ces différents peuples; que malgré la déception qu'ils vont avoir à la vue de l'armée française venue pour protéger l'Autriche et non, comme ils espéraient, pour concourir à l'émancipation des peuples; supposons que malgré tout et en dépit d'une foule d'autres causes, la nationalité de ces peuples reste intacte et inébranlable et qu'ils conservent la même haine pour la domination autrichienne. Je demande à qui pourrait profiter un pareil état de choses? Certes, ce ne serait point à la France qui, n'ayant aucun point d'appui en Orient et son drapeau étant compromis, n'aura aucune prise sur ces nations. Ce ne serait donc que la Russie qui, quelque loin qu'on l'aurait refoulé, recollecterait tout le fruit. L'histoire est là pour constater que ce n'est pas autant la valeur des soldats ni le génie militaire de czars et de leurs généraux qui ont amené les moscovites sur la mer noire, le Pruth et la Vistule; mais que ce sont plutôt les sympathies des peuples chrétiens d'Orient, qui voyaient dans les moscovites leurs libérateurs; et si aujourd'hui encore les occidentaux ne font rien pour leur faire voir que le salut est ailleurs, leurs sympathies pour la Russie deviendront plus vivaces que jamais. Aussi dans cette hypothèse d'une alliance exclusive avec l'Autriche l'avenir de l'Europe serait livrée à elle ou de nouveau à la Russie. Dans une lettre où je ne m'étais proposé que de toucher la question, je me suis peut-être trop étendu sur cette première hypothèse; je me hâte donc d'arriver à la seconde, celle où les puissances occidentales, tout en acceptant le concours de l'Autriche et en lui garantissant ses possessions, voudraient faire revivre aussi toutes les forces qui se trouvent en Orient en dehors d'elle et sur lesquelles elle n'a aucun droit ni direct ni indirect, car elles appartenaient ou appartiennent encore toutes à la domination ou simplement à l'influence exclusive de l'ennemi commun.

Les forces auxquelles les puissances occidentales devaient faire appel sont 1^{er}. Les Roumains des Principautés, en leur restituant la Bessarabie, cédée par le Porte à la Russie en violation de nos traités avec elle, en leur reconnaissant le droit de se réunir en un seul état et de se constituer à l'intérieur conformément à leur besoin, rejetant toutes les institutions que la Russie leur a imposé comme des chaînes pour les attacher à son état. Cet état Roumain, quoique d'un ordre secondaire, aurait une grande importance par sa situation et plusieurs autres causes.

2. Les Polonais, en déclarant l'indépendance de la Pologne Russe.

3. Les chrétiens de la Turquie en décrétant sur le champ l'égalité civile, religieuse et politique dans l'Empire Turc.

En donnant ainsi satisfaction aux besoins pressants des populations d'Orient, la Russie est vaine de l'avance et son influence est détruite à jamais. En effet, devant le drapeau des Roumains orthodoxes et celui des Polonais slaves, le drapeau de la Russie, n'ayant plus rien à promettre, ne représentera que le despotisme du czar, menaçant des droits acquis.

Dans ces nouvelles conditions l'Orient ferait jaillir des sources de forces inconnues jusqu'ici que les puissances occidentales n'auraient qu'à organiser et à diriger, et elles pourraient ainsi épargner au moins la moitié des sacrifices qu'elles font. De plus les alliés se trouvant dans un monde sympathique et lié à leur fortune acquerraient une grande force autant contre la Russie que vis-à-vis de l'Autriche elle-même qu'on tiendrait alors non seulement par l'Italie mais aussi par la Roumanie, que serait dans ce cas la base des opérations militaires des alliés. Car quoiqu'on en dise l'Autriche n'a abandonné l'alliance Russe que sous la pression de l'opinion publique et parce que l'union de la France et de l'Angleterre mettait son existence même en danger. Je peux même ajouter qu'on ne la maintiendra dans cette nouvelle alliance qu'en lui imposant on ou lui cédant trop.

Autant à la Russie les moyens que je viens d'indiquer pour la vaincre serviraient aussi à créer des barrières solides pour l'arrêter dans l'avenir. L'état polonais et l'état roumain, qui auraient reçu batême sur le champ de bataille et auxquels les victoires donneraient conscience de leur valeur, seraient d'une toute autre trempe s'ils prenaient naissance dans un congrès. Ces deux forces sont les seules sur lesquelles la France pourra toujours compter et s'appuyer pour avoir prise sur l'Orient.

Quels sont les arguments spéciaux avec lesquels l'Autriche pourrait s'opposer à ce que les puissances occidentales fassent la guerre à la Russie dans ces dernières conditions? Touche-t-on à ses possessions ou même à des pays qu'elle protège, ou sur lesquels elle a une influence? Pas le moins du monde. De même pourrait elle dire qu'on touche à un ordre de choses par lequel elle pourrait répondre dans l'avenir de la sécurité de l'Europe et de la sienne propre? Ce serait une prétention ridicule. Elle pourrait encore moins prétendre que ces deux états peuvent l'inquiéter dans ses possessions, quand par leur création même on éloigne un voisin d'un tout autre danger pour elle, qui a toute sa raison d'être en lui-même, tandis que les deux nouveaux états ne pourront exister qu'en s'appuyant sur l'Europe dont l'Autriche fait partie.

Surtout que cet état de choses que nous demandons ne serait jusqu'à un certain point que de redresser les empiètements que la Russie a fait sur des traités non abolis et qui font loi en Europe; en effet, le royaume de Pologne existe en partie d'après les traités de 1815 que régissent encore l'Europe de même que les traités qui lient les Principautés à la Porte (les seuls qui règlent la situation de ces Principautés dans la république Européenne) leur assurent non seulement l'intégrité de leur territoire et par conséquent la Bessarabie, non seulement l'autonomie intérieure, mais aussi une situation politique qui leur donne le droit de compter parmi les états Européens. En dernier lieu comment l'Autriche pourrait-elle s'opposer à ce que les puissances occidentales se créassent des points d'appui en Orient sans trahir une mauvaise volonté patente et une arrière-pensée.

Je finis, monsieur, comme j'ai commencé que quant à nous autres Roumains arrive (*sic!*) que pourra, nous sommes quand même contre la Russie et quand même avec la France.

Agréez, monsieur, l'assurance de ma haute considération et la certitude que vous me trouverez toujours très humble et obéissant serviteur.

1855 Février 25

Passy

I. C. Brătianu

Arh. St. Buc., microfilm Franța, rola 115, c. 639—650; Archives Nationales, Paris, Papiers Thouvenel.

★

Scrisoarea d-lui Brătianu, celebrul om de stat român refugiat atunci în Franța ca urmare a evenimentelor din anul 1848 ce au avut loc în Valahia și care au determinat expulzarea sa din patrie ca fiind „complice al lui Mazzini” (1855)

Domnule,

Nu fac un compliment spunându-vă că a fost o mare fericire pentru mine de a vă întâlni: dumneavoastră veți avea un mare rol asupra soartei ce va fi rezervată țării mele și cu această am spus tot. Din nefericire, aproape că am regretat întvederea cu care m-ați onorat, căci conversația a fost atât de confuză înelt mă tem ca ea să nu fi creat o impresie greșită asupra sentimentelor și felului meu de a vedea lucrurile. Permiteți-mi deci să revin în această scrisoare asupra problemelor pe care le-am atins atunci, nu pentru a le aprofunda, ci pentru a le preciza mai bine.

Italianii spun: oricum contra Austriei; tot astfel spunem și noi cu privire la Rusia. De asemenea, dacă am fi obligați să alegem între două rale, Rusia și Austria, noi am prefera pe aceasta din urmă, căci este mai civilizată. La fel, între Turcia și Austria noi am prefera Turcia, nu numai pentru că aceasta este incapabilă să ne amenințe naționalitatea, ci pentru că, sub influența Franței și Angliei, cum va fi de acum înainte, ea nu va putea pune piedici evoluției Principatelor.

Deci, dacă par mai preocupat de Austria, aceasta nu se datorează unei antipatii mai mari față de ea, ci pentru că astăzi, slavă Domnului, noi nu mai suntem expuși a fi sacrificați de puterile occidentale Rusiei, în timp ce riscăm puternic să fim încredințați conducerii părințești a noului dumneavoastră aliat; ce spun? noi sintem deja în această situație, deși cu titlu provizoriu. Și cum știu, domnule, că numai în silă aliații și mai ales Franța au sacrificat o populație de cinci milioane de oameni, care prin sînge, tradiții, spirit și interesul existenței aparțin societății occidentale, deoarece, de asemenea, am convingerea că nu un caz de forță majoră a impus acest sacrificiu puterilor occidentale ci eroarea pe care oricé nouă chestiune o aduce cu ea, noi ne străduim, eu și prietenii mei, să atragem atenția diplomației occidentale asupra aspectelor acestei probleme pe care ea ar putea s-o neglijeze ca fiind lipsită de importanță, problemă care, după părerea noastră, i-ar facilita mijloacele de a reglementa chestiunile Orientului mai conform intereselor ei, care sunt de asemenea și ale noastre.

Domnule, oricare ar fi opiniile noastre, noi suntem destul de practici (n-am fi astfel dacă instinctul de conservare nu ne-ar obliga la aceasta) pentru a nu cere lucruri contrare interesului esențial al guvernului francez și rațiunii sale de a fi și, cu toate că sintem patrioți, noi nu vom împinge lucrurile pînă acolo încît să cădem în absurditatea de a cere ca țara noastră să fie pivotul Europei și ca aceasta să fie tulburată de România. De asemenea, după ce chestiunea Orientului a fost repusă pe tapet, nu am mai contat pe mijloace revoluționare pentru a ajunge la o soluție. Dar, în afara acestora, mai rămîn încă două căi pe care imi veți permite să le examinez împreună cu dumneavoastră.

Prima este aceea a unei alianțe cu Austria și alte puteri, cu ajutorul numai al batalionelor pe care ele le pot pune în linie de bătaie. A doua, aceea în care păstrînd alianțele pe care le-am indicat, se va accepta concursul românilor din Principate și din Basarabia, al polonezilor care se găsesc sub dominația rusă, precum și al tuturor creștinilor din imperiul turc, chemîndu-i la o perfectă egalitate cu musulmanii.

În primul caz rușii se vor găsi în fața unor armate din care elementul ortodox ca unitate este complet exclus, armate care au venit să apere Austria și Turcia; în acest caz rușii vor crede că se războiesc cu Austria, Turcia și aliații lor ca ortodocși și ca slavi. Animați de astfel de sentimente și idei de un ordin superior, ei vor deveni din zi în zi ceea ce au început să devină în Crimeea, mai dificil de învins, mai viteji. Veți admite de asemenea, domnule, că în acest caz nu numai toți ceilalți slavi din Turcia și Austria, dar înșiși polonezii vor fi alături de Rusia, în timp ce ceilalți ortodocși, cei mai antipatici, vor asista la această luptă cu inima întristată de relele prezentului fără a putea să-și împace sufletul cu speranța unui viitor sigur și conform dorințelor lor. Pe lângă această tristă situație a Orientului, s-ar putea foarte bine ca — războiul fiind transportat chiar pe teritoriul Rusiei iar primejdia unei invazii dispărînd astfel — Occidentul înșuși să-și piardă interesul pentru un război ce nu va mai fi privit ca avînd viitor, mai ales cînd mijloacele pentru garantarea acestui viitor nu sunt nici destul de sigure, nici corespunzătoare cu sacrificiile ce se fac și nici de natură să suscite entuziasmul Europei, cum ar fi făcut-o de exemplu reconstituirea Poloniei, formarea unui stat român la Marca Neagră și emanciparea creștinilor din Turcia.

Știu bine că toate aceste considerații sunt de mică importanță și că nu sacrificiile sau dificultățile mai mari sau mai mici au fost acelea care au determinat Franța și Anglia să-și modifice mijloacele pe care ele le-au ales pentru a înfăptui umilirea Rusiei.

Ajung acum la chestiunea principală, la ordinea de lucruri ce se va stabili în Orient pentru ca această umilire să nu fie efemeră și pentru ca, în același timp, interesele Franței să fie garantate. Chestiunea are o importanță cu atît mai mare cu cît ea reprezintă înșuși scopul luptei actuale, iar Rusia este mai de temut în timp de pace decît în timp de război. Această ordine de lucruri va ieși din înșiși condițiile în care s-ar face războiul și din situația respectivă a fiecărei puteri aliate la încheierea păcii. Or, războiul făcut în condițiile pe care le presupun, Franța și Anglia se vor găsi definitiv în Orient numai cu acele forțe pe care le pot aduce singure, fără a putea să se sprijine pe vreo forță locală, în timp ce Austria va fi la ea acasă și plasată, grație abilității ei și complezenței Franței, în fruntea celei mai frumoase armate a Europei, cu finanțele restabilite, reprezentînd interesele Germaniei în Orient și reconciliată cu opinia publică europeană. Întreb deci dacă în aceste condiții puterile occidentale vor putea la sfîrșitul războiului să impună Austriei crearea de forțe noi contra Rusiei, care prin înșuși faptul că vor fi în afara controlului ei vor fi limitate. Se poate răspunde categoric că nu. Austria va rămîne deci singura barieră serioasă contra Rusiei și ca atare nu se va putea să i se refuze mijloacele de a deveni

mai puternică decât în trecut și cât mai puternică posibil. Aduag că, chiar dacă se vor crea alte forțe, ele nu vor fi decât sateliți săi, pe care li va putea absorbi atunci când va crede de cuviință.

Lucrurile se vor aranja cu altă mai ușor în maniera pe care o arăt cu cit Austria, cu abilitatea sa obișnuită, va prezenta exigențele sale sub aparențe atât de modeste, atât de puțin neliniștitoare pentru prezent, încât nimeni nu va cerceta consecințele lor în viitor. Nu se va dori nici măcar să se ia în considerație acest lucru, căci este aproape o nebunie să crezi că Franța va fi dispusă să reînceapă un război cu Austria pentru problemele unui viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat, mai ales că în acest caz nu numai Germania dar și Rusia va fi de partea Austriei.

Această nouă poziție a Austriei poate să ducă la două rezultate. Pe de o parte, ea va fi la înălțimea ambiției pe care o arată mai ales după [18]48 și va ști, printr-o largă colonizare, prin crearea de mari interese comerciale și industriale, prin educația publică și prin alte mijloace pe care i le dă mașina guvernamentală, să-și însușească și germanizeze tot teritoriul care se întinde de la porțile Vienei pînă la Marea Neagră, una dintre cele mai bogate regiuni ale Europei, și să devină astfel o putere germană omogenă, avînd un picior la Marea Neagră și altul la Adriatică, situație ce îi va da mijlocul de a redobîndi hegemonia Germaniei, fără s-o împartă cu nimeni, oferindu-i acesteia în schimb Orientul. Atunci Imperiul Austriei, care va fi din nou Imperiul German, se va întinde de la Rin la Marea Neagră, și de la Baltica la Adriatică, iar echilibrul european va fi astfel, din nou, mai compromis ca oricînd.

Această presupunere nu este atât de himerică cum s-ar putea crede la prima vedere. Germanii au ambiția pe care le-o inspiră numărul lor și gradul lor de civilizație: ei suferă din cauza rolului nelămurit ce-l joacă ca putere europeană și tind astăzi la unitate mai mult ca la orice altceva. Austria a sesizat această dispoziție și o exploatează după [18]48 cu un anumit succes, iar dacă Francisc Iosif se arată capabil s-o realizeze, germanii se vor strînge în jurul lui. Cît despre germanizarea părților negermane ale Austriei, guvernul de la Viena lucrează în acest sens cu o mare energie și un tact perfect.

În al doilea caz, neputînd să-și atingă scopul, Austria va rămîne un conglomerat de mai multe teritorii eterogene gata să se desfacă în bucăți la primul șoc, cum s-ar putea întîmpla astăzi, și atunci este evident că ea nu va mai putea face niciun pas în Germania iar influența ei va fi întotdeauna contrabalansată de aceea a Rusiei. De fapt, să presupunem că germanii, mai preocupați de interesele micilor lor cercuri, au uitat sau au sacrificat pe acelea ale marii patrii, că mai geloși de individualitatea lor provincială au renunțat la importanța lor ca națiune germană, că refuză, o dată cu supremația Austriei, la marea cale ce o deschide Orientul dominației germane și că vor continua să populeze lumea nouă [America — n.n.] cu surplusul populației lor. Să presupunem de asemenea că slavii, maghiarii și românii, în pofida centralizării din 1850 care a suprimat toate constituțiile naționale și a pus în mîna Austriei o mașină puternică pentru a putea să macine și să absoarbă totul, că în ciuda dezvoltării industriei și comerțului care, sub conducerea guvernului austriac, poate servi la deznaționalizarea și atragerea de partea sa a tuturor acestor diferite popoare, că cu toată decepția ce o vor avea la vederea armatei franceze venită pentru a proteja Austria și nu, cum sperau ei, pentru a contribui la emanciparea popoarelor, să presupunem deci că în pofida tuturor acestora și a unei multitudini de alte cauze, naționalitatea acestor popoare rămîne intactă și de nezdruccinat și că ele vor păstra aceeași ură față de dominația austriacă. Întreb cui poate folosi o astfel de stare de lucruri? Desigur că nu Franței care, neavînd nici un punct de sprijin în Orient iar drapelul său fiind compromis, nu va avea nici o influență asupra acestor națiuni. Aceasta nu va folosi decât Rusiei care, oricît de departe ar fi dată înapoi, va culege toate roadele. Istoria este martoră pentru a constata că nu atât valoarea soldaților, nici geniul militar al țarilor și al generalilor lor au fost acelea care au adus pe moscoviți la Marea Neagră, Prut și Vistula, ci mai degrabă simpatiile popoarelor creștine din Orient care vedeau în ruși pe eliberatorii lor. Și dacă astăzi încă occidentalii nu fac nimic pentru a le arăta că salvarea este în altă parte, simpatiile lor pentru Rusia vor deveni mai puternice ca niciodată. De asemenea, în această ipoteză a unei alianțe exclusive cu Austria, viitorul Europei va depinde de aceasta sau, din nou, de Rusia. Într-o scrisoare în care nu mi-am propus decât să ating aceste probleme m-am întins poate prea mult asupra acestei prime ipoteze; mă grăbesc deci să ajung la cea de-a doua, aceea în care puterile occidentale, acceptînd totuși concursul Austriei și garantîndu-i posesiunile, ar dori de asemenea să facă să revînie toate forțele ce se găsesc în Orient în afara acesteia și asupra cărora ea nu are nici un drept, nici direct, nici indirect, căci ele au aparținut sau aparțin încă toate dominației sau pur și simplu influenței exclusive a inamicului comun.

Forțele la care puterile occidentale trebuie să facă apel sînt: 1. românii din Principate, restituindu-le Basarabia, cedată Rusiei de Poartă prin violarea tratatelor noastre cu ea, recunoscîndu-le dreptul de a se reuni într-un singur stat și de a se constitui în interior în conformitate cu nevoile lor, precum și respingînd toate instituțiile pe care Rusia le-a impus ca lanțuri pentru a-i atașa imperiului ei. Acest stat român, deși de o importanță secundară, va avea o

mare însemnătate atât prin situația sa geografică cât și datorită altor cauze 2. polonezii, declarând independența Poloniei, rusești 3. creștinii din Turcia, decretând pe loc egalitatea civilă, religioasă și politică în Imperiul otoman.

Dând astfel satisfacție nevoilor prezente ale populațiilor din Orient, Rusia este dinainte învinsă iar influența ei va fi nimicită pentru totdeauna. De fapt, în fața drapelului românilor ortodocși și a celui al polonezilor slavi, drapelul Rusiei, neavând nimic de promis, nu va reprezenta decât despotismul țarului amenințând drepturi deja câștigate.

În aceste noi condiții Orientul va face să țîșnească izvoarele unor forțe necunoscute pînă acum, pe care puterile occidentale nu vor avea decât să le organizeze și să le dirijeze, putînd astfel cruța cel puțin jumătate din sacrificiile ce le fac acum. În plus aliații, găsindu-se într-o lume plină de simpatie și legată de soarta lor, vor dobîndi o mare forță atît contra Rusiei cât și față de Austria însăși, forță ce ar putea-o folosi nu numai prin Italia ci și prin România, care va deveni în acest caz bază de operații militare a aliaților. Căci orice s-ar spune, Austria n-a abandonat alianța rusă decât sub presiunea opiniei publice și pentru că alianța Franței și Angliei punea însăși existența ei în pericol. Pot chiar să adaug că nu o vor menține în această nouă alianță decât impunîndu-i sau cedîndu-i mult.

Cît privește Rusia, mijloacele pe care le indic pentru a o învinge vor servi de asemenea la crearea unor bariere solide pentru a o opri în viitor. Statul polonez și cel român, care ar primi botetul pe cîmpul de luptă și a cărora victoriile le-ar da conștiința propriei valori, vor avea o cu totul altă forță decât dacă ar lua naștere într-un congres. Aceste două state sînt singurele pe care Franța va putea întotdeauna conta și se va putea sprijini pentru a avea priză în Orient.

Care sînt argumentele speciale pe care Austria ar putea să le invoce pentru a se opune ca puterile occidentale să facă război Rusiei în aceste din urmă condiții? Privesc ele posesiunile sau chiar țările pe care ea le protejează ori asupra cărora are vreo influență? Cîtuși de puțin. De asemenea ar putea ea spune că se atinge o ordine de lucruri prin care ar răspunde în viitor de securitatea Europei și de a sa proprie? Ar fi o pretenție ridicolă. Austria va putea cu atît mai puțin pretinde că aceste două state o neliniștesc în ceea ce privește posesiunea ei, cu cît prin însăși crearea lor se îndepărtează un vecin care reprezintă un pericol mai mare pentru ea, pericol ce are întreaga sa rațiune de a fi prin el însuși, în timp ce cele două noi state nu vor putea să existe decât sprijinindu-se pe Europa din care Austria face și ea parte.

Aceasta cu atît mai mult cu cît noua stare de lucruri pe care noi o cerem nu va face pînă la un anumit punct decât să redrezeze încălcările pe care Rusia le-a făcut în privința unor tratate neabolite și care reprezintă legea în Europa; de fapt, regatul Poloniei există parțial conform tratatelor din 1815 care guvernează încă Europa, după cum sînt în vigoare și tratatele care leagă Principatele de Poartă (singurele care reglementează situația Principatelor în republica europeană), asigurîndu-le nu numai integritatea teritoriului și prin urmare Basarabia, nu numai autonomia internă, ci și o situație politică care le dă dreptul de a se număra printre statele europene. În definitiv cum ar putea Austria să se opună ca puterile occidentale să-și creeze puncte de sprijin în Orient, fără a-și da pe față o nouă rea voință vădită și un gînd ascuns?

Închei, domnule, așa cum am început, că în ceea ce ne privește pe noi românii, fie ce-o fi, noi suntem totuși contra Rusiei și oricum alături de Franța.

Primiți, domnule, asigurarea înaltei mele considerații...

1855 februarie 25

Passy

I. C. Brătianu

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SESIUNE ȘTIINȚIFICĂ CONSACRATĂ ÎMPLINIRII A 535 ANI DE LA ÎNSCĂUNAREA LUI ȘTEFAN CEL MARE CA DOMN AL MOLDOVEI

În zilele de 11–12 aprilie 1992 s-a desfășurat în orașul Suceava o sesiune de comunicări și referate științifice dedicată împlinirii a 535 ani de la urcarea lui Ștefan cel Mare pe tronul Moldovei, organizată sub egida Direcției generale a Arhivelor statului filiala Suceava, Inspectoratului județean pentru cultură, Muzeului Bucovinei, Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților și Universității „Ștefan cel Mare” din localitate. În prima zi în aula Universității „Ștefan cel Mare” a avut loc festivitatea de deschidere a lucrărilor acestei manifestări științifice în prezența unui numeros public format din cadre didactice de toate gradele, cercetători științifici, muzeografi, arhiviști și studenți, în cursul căreia au luat cuvîntul: prof. Pavel Blaj, directorul Muzeului Bucovinei, I.O.S. Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Daniel Catargiu, prefectul județului Suceava, Gheorghe Toma, primarul municipiului Suceava, prof. Carol König, reprezentantul Ministerului Culturii, prof. dr. Mihai Gramaticu, prorectorul Universității „Ștefan cel Mare”, prof. Marcel Mureșanu, consilier șef la Inspectoratul pentru cultură al județului Suceava, care în cuvîntul lor au scos în evidență importanța acestui mare eveniment din istoria Moldovei în evul mediu cînd datorită multiplelor calități ale lui Ștefan, fiul lui Bogdan al II-lea, de temerar comandant militar, abil diplomat, priceput administrator, spirit cucernic față de biserică pe care a lăzestrat-o cu bunuri materiale, privilegiu și scutiri s-au făcut progrese fără precedent în domeniul economic, social, politic și cultural în special în emanciparea țării de sub suzeranitatea otomană, fapt pentru care acesta a intrat în conștiința societății ca erou al națiunii românești.

În continuare au fost prezentate următoarele comunicări în plen: Virgil Teodorescu (Direcția generală a Arhivelor Statului București) *Simboluri ale cinstitii dedicate lui Ștefan cel Mare*; Mitru Ghițu (Direcția Serviciului de stat de arhivă a Republicii Moldova), *Amintirea lui Ștefan cel Mare oglindită în documentele de arhivă*; Alexandru Roman (Directorul Arhivelor naționale din Republica Moldova), *Ștefan cel Mare și Sfînt simbol al renașterii naționale a Republicii Moldova*; prof. univ. Timitei Memic (Șeful catedrei de limba română la Universitatea din Cernăuți), *Gînduri despre Ștefan cel Mare și lupta Moldovei pentru independența și integritatea teritorială*; prof. univ. candidat în științe Alexandra Cernov, (Universitatea din Cernăuți), *Ștefan cel Mare și emanciparea poporului român în trecut și azi*; Gavriil Irimescu (Directorul Filialei Arhivelor statului Suceava), *Ștefan cel Mare, figura luminoasă a istoriei naționale*; Taras Seghedin (Suceava), *Ștefan cel Mare, promotor al ocrotirii naturii în Bucovina*,

În după amiaza aceiași zile lucrările Sesiunii de comunicări și referate s-au desfășurat în cadrul următoarelor secții. I. Arheologia epocii lui Ștefan cel Mare; II. Mărturiile istorice despre vremea lui Ștefan cel Mare; III. Ștefan cel Mare și universul vieții spirituale.

La secția I au fost audiate următoarele comunicări: Al. Andronic (Iași) *Din problematica arhitecturii ecleziastice în Moldova epocii lui Ștefan cel Mare*; Alex. Artimon (Muzeul de istorie „Iulian Antonescu”, Bacău), *Mărturiile arheologice privind epoca lui Ștefan cel Mare în zona central-vestică a Moldovei*; Al. Rădulescu (Muzeul Banatului Timișoara), *Despre o locuință din vremea lui Ștefan cel Mare descoperită la Udești (Suceava)*; Paraschiva Victoria Bataricu (Muzeul Bucovinei, Suceava), *Decorul ceramic al bisericilor ctitorite de Ștefan cel Mare*; Mihai Jelesneac (Muzeul Bucovinei, Suceava), *Arta decorativă moldovenească din timpul lui Ștefan cel Mare restaurată la Suceava*. La secția a II-a au fost prezentate comunicările ce urmează: Mihaela Bădescu (Direcția generală a Arhivelor Statului București), *Politica orientală de alianțe antiotomane a lui Ștefan cel Mare*; Pavel Blaj (Muzeul Bucovinei, Suceava), *Considerații asupra bătăliei din 12 aprilie 1457*; Veniamin Ciobanu (Institutul de istorie „A. D. Xenopol” Iași), *Idee și fapta politică la Ștefan cel Mare*; Mihai Lazăr (Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava), *Politica fiscală a lui Ștefan cel Mare*; Vasile Manole (Direcția Generală a arhivelor statului București), *Apogeul puterii navale moldovenești sub Ștefan cel Mare*; Victor Spinei (Institutul de arheologie Iași), *Realități demografice în Moldova în secolele XIV – XV*; Constantin Șerban (Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava), *Ștefan cel Mare în conștiința europeană*; Olga Ștefanovici (Muzeul Bucovinei Suceava), *Ștefan cel Mare în medaliaștică*.

La secția a III-a au fost prezentate comunicările: Constantin Blănuș (Inspectoratul școlar județean Suceava), *Valori expresive în evocarea lui Ștefan cel Mare (literatură română)*; Mihalaehi Brudiu (Muzeul de istorie Galați), *Un președinte al lui Ștefan cel Mare — Epaminonda Buceșchi*; Nicolae Carlan (Muzeul Bucovinei, Suceava), *Ștefan cel Mare: cfigia voievodului în publicistica lui Mihai Eminescu*; Mihai Ștefan Ceaușu (Institutul de istorie „A. D. Xenopol” Iași), *Ștefan cel Mare în conștiința bucovinenilor — iluminism și istorie*; Iachint Ciuntuțac (Mănăstirea Putna), *Putna, necropola lui Ștefan cel Mare*; Aura-Doina Clopotari (Muzeul Bucovinei, Suceava), *Imaginea lui Ștefan cel Mare în legendele culese de S. Fl. Marian*; Nicolae Cojocaru (Seminarul Teologic Suceava), *Ștefan cel Mare — erou legendar*; Vasile Demciuc (Arhiepiscopia Sucevei și Rădăuților), *Ștefan cel Mare și Sfntii*; C. Dominte (Universitatea din București), *Originea numelui de familie al poetului nostru național*; Dan Jumara (Muzeul de Literatură al Moldovei, Iași), *Unitatea țărilor române în concepția lui Ștefan cel Mare*; Paul Leu (Suceava), *Cuvîntul de îngropăciune la moartea lui Ștefan cel Mare*; V. Matei (Direcția generală a Arhivelor statului București), *Ștefan cel Mare — un portret necunoscut al domnitorului într-o carte rară străină*; G. Ostafi (Muzeul Bucovinei, Suceava), *Comemorarea lui Ștefan cel Mare și Suceava în anul 1901*; Doina Papuc, Liviu Papuc (Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu” Iași), *Ștefan cel Mare — simbol al ființei naționale*; I. Popescu Sireteanu (Universitatea „Al. I. Cuza” Iași), *Din toponimia Bucovinei*; Lidia Prisecaru (Direcția generală a Arhivelor statului București), *O istorie universală despre români — Cronica de la 1780 (cu mențiuni despre Ștefan cel Mare)*, Radu Tataruca (Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu” Iași), *Moldova lui Ștefan cel Mare*.

La toate secțiile comunicările prezentate au fost urmate de întrebări și discuții menite să completeze expunerile audiate. Totodată ele au scos în evidență unele aspecte ale problemelor care au stat în fața autorilor acestora. De asemenea s-a remarcat nivelul înalt științific al lucrărilor acestei sesiuni în majoritatea cazurilor elaborate pe baza unui valoros material documentar fie provenit din săpăturile arheologice fie din documentele din arhive și biblioteci. Discuțiile au mai remarcat faptul că cercetările privind domnia lui Ștefan cel Mare au fost îmbogățite cu noi contribuții menite să scoată în relief și mai mult personalitatea marelui domn care în urmă cu peste o jumătate de mileniu a intrat în conștiința contemporanilor la nivel european prin activitatea politică, diplomatică, militară și culturală.

A doua zi la 12 aprilie participanții au luat parte la slujba arhierescă oficiată la paraculisul din incinta cetății de scaun Suceava de un sobor de înalți ierarhi și preoți din Moldova și Bucovina în frunte cu I.P.S. Mitropolit Daniel al Moldovei și Bucovinei, onorată și cu prezența domnului Mircea Snegur, președintele Republicii Moldova. Apoi s-a vizitat expoziția „Moldova lui Ștefan cel Mare” organizată la Muzeul Bucovinei cu sprijinul muzeografilor din acest muzeu și cu arhiviștii de la filiala arhivelor statului din localitate. În după amiaza aceleiași zile participanții la sesiunea științifică au efectuat o excursie documentară la unele ctitorii din epoca lui Ștefan cel Mare și din secolul al XVII-lea și anume: mănăstirile Dragomirna, Pătrăuți, Putna și biserica Bogdana din Rădăuți, necropola domnilor Moldovei.

Mirela Șerban

SESIUNE DE COMUNICĂRI: MIHAIL KOGĂLNICEANU, Chișinău, 26 — 27 mai 1992

În zilele de 26 și 27 mai 1992, la Chișinău, sub egida Academiei de științe a Republicii Moldova și din inițiativa Institutului de teorie și istorie literară subordonat instituției menționate, s-a desfășurat o sesiune de comunicări dedicate lui Mihail Kogălniceanu, cu ocazia împlinirii a 175 ani de la naștere. Figură tutelară a culturii naționale, a închegării statului român modern și a consacării lui ca entitate politică independentă, Kogălniceanu stărnește astăzi un mare interes în Basarabia, desprinsă parțial de sub fostul Imperiu sovietic și pornită pe calea afirmării identității naționale și a sentimentului de românitate. Cum la mijlocul secolului trecut Kogălniceanu, prin scrierile și activitatea lui prodigioasă culturală, literară și publicistică a fost unul dintre deschizătorii de largi orizonturi pentru comunitatea românească în ansamblu, peste frontierele politice, conaționali din Basarabia se identifică cu acesta. Și nu numai prin ascendența lui locală, ci mai cu seamă prin operă. Găsec în aceasta din urmă o bogată sursă de inspirație în acțiunea de afirmare a culturii naționale, într-o provincie atît de urgisită de puterea sovietică, destructurată teritorial și afectată cu precădere în limbă prin procesul de rusificare.

Sesiunea a beneficiat de o participare numeroasă — printre care a subsemnatului, de cercetători științifici și profesori universitari de la Chișinău, Iași, Cluj și București, cu o tematică de largă deschidere, pe măsura activității vaste și variate a lui Kogălniceanu. Au fost astfel prezentate ipostaze diferite ale vieții și activității acestuia: epistolier, publicist, scriitor, om politic, diplomat etc., conturându-se momente mari ale implicărilor în procesul renașterii naționale, organizării României moderne și reformelor instituțional-politice din secolul trecut.

Comunicările au fost audiate de un mare număr de oameni proveniți nu numai din medii academice, ci și din domeniul culturii și învățămîntului. Mass-media, cu deosebire Radio și TV, au difuzat o informație largă, opiniei publice oferindu-i-se un Mihail Kogălniceanu de mare actualitate. Sesiunea a constituit deci un moment remarcabil atât pentru recuperarea trecutului în această parte de Țară, cât și în acțiunea de regăsire laolaltă a tuturor românilor

Apostol Stan

ACTIVITATEA CERCULUI ȘTIINȚIFIC ETTORE MAJORANA DIN ERICE — TRAPANI

În ultimii ani a crescut și diversificat simțitor activitatea cercului științific Ettore Majorana din Erice — Trapani (Sicilia). Acest centru, care în anul 1988 sărbătorea cea de-a 25-a aniversare a existenței sale, organizează și seminarii din domeniul culturii medievale europene.

Fiecare manifestare are o temă definită și este susținută de un număr impresionant de cadre universitare, în special din Europa de Vest și America, dar și din Africa și Asia. Ele au durata unei săptămîni și se țin în cursul toamnei, începînd cu luna septembrie. Acțiunile pe de o parte țin să clarifice unele probleme istorice, iar altele au un caracter practic.

Astfel, între 18—24 septembrie 1988 tema propusă a seminarului a fost problema jurămîntului în jurisprudența secolelor XIII—XVII. Conferențiarul au abordat în principal această problemă în realitatea Franței, Italiei, Spaniei. Concomitent a avut loc cursul „Scripte, cărți și texte în provinciile imperiului bizantin”. Desigur, pentru un cercetător din România, interesul cel mai mare putea avea tema *Manuscrise grecești și slavone în limba slavonă*, condusă de prof. I. Sevckenko de la Universitatea Harvard (USA).

În perioada 18—25 septembrie 1988 a fost abordată și tema *Frontiere și populații în lumea mediteraneană în evul mediu*. O durată mai scurtă a funcționat „Școala internațională de studii pentru Europa de răsărit” (27—30 IX 1988). Ea s-a ocupat în principal de creștinarea rușilor. Printre lectori a figurat și I. Andreescu cu tema *Cultura figurată la ruși și Bizanț*. De un mare interes a fost comunicarea prof. I. Kloczowski (Lublin) intitulată *Atlasul istoric al creștinării Europei Orientale*.

Între 16—22 septembrie 1989 a avut loc partea a II-a din cursul privind cultura europeană în secolele XVI—XVIII. Ceva mai târziu, la 18—24 septembrie 1989 s-a desfășurat prima sesiune închinată epocii lui Frederic al II-lea și lumii mediteraneene. Tot în perioada dată, anume 24—30 septembrie 1989 s-au ținut lucrările celui de-al treilea seminar dedicat puterii în biserică și societate în evul mediu târziu. Cu câteva zile mai târziu, între 1—10 octombrie, cu o durată ceva mai lungă s-a ținut cursul al doilea privind *Dreptul comun în Europa medievală; problemă și perspectivă*. Ultimul curs al anului 1989 a fost o anumită continuare a celui precedent, avînd tema *Dreptul comun și dreptul propriu în Europa medievală*. Ambele cursuri de drept au analizat în principal situația în principalele țări din vest și biserica romană.

Programul anului 1990 cuprinde patru manifestări. Prima, între 16—23 septembrie, are ca scop continuarea sesiunii precedente, dedicată epocii lui Frederic al II-lea. De această dată au fost abordate problemele în 33 de comunicări dedicate culturii și științei contemporane.

Săptămîna din 24—30 septembrie 1990 a fost dedicată și celui de-al patrulea seminar, avînd ca temă *Riturile și ritualele în societățile medievale (sec. XIII—XVI)*.

Un interes deosebit a putut stîrni cel de-al treilea curs, avînd ca subiect „Autografe în evul mediu: probleme paleografice și filologice”, care s-a derulat între 28 septembrie — 2 octombrie 1990. Dintre cele 16 probleme atacate, cele mai importante par să fi fost cele care s-au referit la autografele carolingiene și umaniste.

Ultimul curs al anului are o temă cu un cerc larg de interes european, cuprinzînd tema *Mari juriști și principalele școli juridice în Europa medievală*. Cele 12 comunicări au atacat legislația contemporană, inclusiv cea canonică.

În tot cazur merită din partea istoricilor români să fie urmărite manifestările din Erice.

Eugen Glück

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN UNGARIA

În perioada 18 mai – 7 iunie 1992, în cadrul sistemului bilateral de schimburi științifice dintre Academia Română și a Ungariei, am efectuat o călătorie de documentare de trei săptămâni în Ungaria.

Deplasarea de studii a avut ca obiectiv principal completarea planului de lucru și a tezei de doctorat. Investigațiile le-am efectuat în principal în arhivele statului din Budapesta, biblioteca Institutului de istorie, biblioteca monumentelor de artă din Budapesta.

În Arhivele statului din Budapesta pentru planul de lucru la *Diplomatarium secuiesc* vol. VI am verificat (parțial) documentele originale, inedite, pe care le-am introdus în acest volum. Menționez că aceste documente din secolul al XVII-lea au fost transcrise, dactilografiate și analizate critic de către mine.

Pentru teza de doctorat cu tema: *Registrele militare secuiești din sec. al XVII-lea* am continuat și completat informațiile, mai ales asupra antecedentelor istorice ale structurilor sociale vizate în funcție de zonă și țări. Așadar, în urma documentării tema principală: dezvoltarea societății secuiești pe baza lustrilor militare din sec. al XVII-lea, va fi lărgită și în contextul Europei centrale și sud-estice.

Urmărind în genere depistarea de informații noi de orice gen asupra planului de lucru și tezei de doctorat, în secția microfilme din Arhiva statului din Ungaria am descoperit trei izvoare de o importanță deosebită. Este vorba de conscripții din Scaunul Odorhei, păstrate în Haus – Hof – und Staatsarchiv Ungarische Akten – Allgemeine Akten. Primul dintre ele datează din anul 1638, din timpul lui Gheorghe Rákóczi I, care se referă la statutul juridic și social-civil al secuilor din scaunul Odorhei; el are 268 pagini.

În Conscripția din anul 1682 și ea inedită și necunoscută pînă acum sînt înscrise capii de familie inapți pentru serviciul militar sau handicapați, iar cea de a treia conscripție, anume din anul 1692 cuprinde numele nobililor și pedestrașilor pușcași din Scaunul Odorhei. Menționez că toate cele trei izvoare vor fi folosite la redactarea tezei de doctorat.

În cursul deplasării, am avut o serie de întrevederi cu personalul de specialitate, printre care cu directorul Institutului de istorie Dl. Glatz Ferencz și directorul adjunct Szász Zoltán. În urma convorbirilor personale amintite și-au exprimat dorința de colaborare mult mai strînsă cu istoricii, institutele și bibliotecile din România, contacte care ar putea oferi posibilități noi pentru apropierea dintre oameni de știință români și maghiari, posibilități de cunoaștere reciprocă.

T. Simon Kinga

RECENZII

JEAN NOUZILLE, *Histoire de frontières. L'Autriche et l'Empire Ottoman*
Berg International Editeurs, Paris, 1991, 265 p.

Rareori o carte de istorie, deci consacrată trecutului, răspunde unui interes de cea mai stringentă actualitate ca volumul prezentat aici. Astăzi, fiind războiul civil devastează o Iugoslavie dezagregată, o cercetare a factorilor care au făcut atât de fragilă unitatea regatului srbilor, croaților și slovenilor, proclamat la 1 decembrie 1918 și devenit în 1929 Iugoslavia, apoi cea a federației de republici socialiste, creată de înarșălul Iosip Broz Tito, este de cel mai mare interes. Toată lumea este de acord că unul din cei mai importanți factori ai fărâmițării Iugoslaviei au fost vechile diviziuni ce conturau stăpînirile străine — în speță, otomană și austriacă.

Istoria acestor frontiere a găsit în Jean Nouzille pe cercetătorul cel mai potrivit. Militar de formație (autorul este colonel în rezervă), atent, așadar, la geografie și topografie, cu un stagiu în Algeria — unde definiția frontierei dată de regele Abd-al-Aziz III ibn Saud (p. 255) se întâlnește cu conceptul modern de frontieră — în sfârșit, autor a numeroase „travaux d'approche” (p. 261—262), care i-au dat o stăpînire perfectă a surselor și literaturii consacrate temei, Jean Nouzille întrunea toate calitățile pentru a desfășura o investigație întru totul înnoitoare.

Prima parte a lucrării este consacrată evoluției conceptului de frontieră, din antichitate în evul-mediu, autorul sfărîind asupra conceptului și organizării frontierei în Imperiul roman, întinderea dată acestor probleme fiind pe deplin justificată de regăsirea unor similitudini în organizarea frontierei austro-otomane. O scurtă incursiune în istoria frontierei imperiului bizantin, ar fi sporit elementele de analogie cu confiniile austriece.

Cea de-a doua parte urmărește evoluția limitelor celor două imperii austriac și otoman. Politica de expansiune a celui din urmă (Viena a fost asediată de turci, pentru prima dată în 1529), a generat, prin reacție, acea „cortină de fier” (p. 57) a lumii creștine, care au fost confiniile militare ale Imperiului habsburgic.

Autorul cercetează amănunțit etapele procesului de apariție a confiniilor, în secolul al XVI-lea, fiind, după o perioadă de confrun-

tare, urmează una de relativă stabilitate în secolul următor, pînă la cel de al doilea asediu al Vienei (1606—1683).

Marea ofensivă austriacă de după despresurarea capitalei imperiului a deplasat frontiera austriacă în nord-vestul Peninsulei balcanice. Noile confinii austriece, organizarea lor în Slavonia, Banatul Timișoarei, Serbia austriacă (1717—1739), Ortenia (1718—1739), problemele confesionale și desfășurările militare de pînă la sfârșitul secolului al XVIII-lea fac obiectul părții finale a cărții.

Așa cum remarcă profesorul Jean Béranger în prefața sa, istoria frontierei militare austro-turce se înscrie duratei lungi (1522—1881), și Jean Nouzille, chiar dacă a privilegiat prima jumătate a secolului al XVIII-lea, nu a scos această perioadă din perspectiva acestei „longue durée”. Termenul de frontieră cheamă aproape automat numele marelui istoric american Frederic Jackson Turner, cu a sa teorie a frontierei, destinată, în concepția lui, să îndeplinească o funcție esențială în modelarea democrației americane. Confiniile austriece au fost departe de a juca un rol similar; dar ele au creat o zonă întinsă „un adevărat stat militar autonom, a cărei suprafață era de 50.754 km² în 1756 și va mai fi de 35.000 km², în momentul dizolvării lor” (p. 254).

Acest microstat. militar este pus sub lupă de Jean Nouzille, care a urmărit fixarea limitelor sale, obligațiile militare ale populațiilor slave din interiorul său „granițari” (de unde la noi „grăniceri”) fiind văzuți ca niște descendenți ai „lin ilanei”-lor romani, regimul lor economic, social și confesional, măsurile luate la Viena și realitățile locale. Se dezvăluie astfel un capitol de cel mai mare interes în istoria relațiilor austro-turce, ca și un altul în istoria administrativă și militară a imperiului habsburgic. Paginile cărții abundă în date, evenimente, oameni și locuri, iar Jean Nouzille, perfect cunoscător al teritoriului cercetat (a călătorit de mai multe ori în aceste zone) și al mediului uman (grație și cunoașterii limbii sârbo-croate), a reconstituit magistral efortul Curții din Viena de a asigura paza granițelor prin ostașii, care, avîndu-și familia și gospodăria în zona de

frontieră, erau interesați să o apere, fiindcă luptau nemijlocit pentru familia și bunurile lor.

Domă personalității își impun pecetea asupra măsurilor de organizare a confințiilor: Eugeniu de Savoia și prințul de Saxa-Hildburghausen. Cel dintâi, considerat cu dreptate a fi „creatorul politicii balcanice a Austriei” (p. 254) nu a putut să realizeze decât parțial obiectivele sale, dar performanțele sale sînt vrednice de clogiu. Între succesorii săi, prințul de Saxa-Hildburghausen a găsit formulele cele mai adecvate pentru a mări *Cordonul protector* al Imperiului.

Pentru istoricul român, cartea lui Jean Nouzille prezintă interes din mai multe puncte de vedere. Mai întîi, ea tratează momente și aspecte ale istoriei spațiului românesc. Banatul, intrat sub stăpînirea Imperiului habsburgic, în urma războiului austro-turc din anii 1716—1718 și Oltenia, aflată sub autoritatea imperială între pămîntele de la Passarowitz (1718) și Belgrad (1739); în al doilea rînd, ea oferă un concludent termen de comparație pentru regimurile grănicerești create de Curtea din Viena în Transilvania; în sfîrșit, cartea lui Jean Nouzille oferă date noi pentru înțelegerea politicii Curții din Viena, în ceea ce se numește Problema orientală, în general, și în spațiul dunărean, în special.

Autorul cunoaște cele mai importante contribuții ale istoricilor români la studiul temelor abordate și le valorifică în ancheta sa. Îi semnalăm marelui studiu consacrat de Gabriel Bădărău raporturilor politice româno-austriece, la sfîrșitul secolului al XVII-lea și în secolul al XVIII-lea, publicat în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” pe anii 1985—1988. Istoricul iesean a abordat o serie de aspecte ale politicii habsburgice în spațiul românesc, tratate și de Jean Nouzille sau completîndu-l.

Una din marile probleme de istorie europeană ce interferează cercetarea istoriei frontierei austro-otomane este aceea a politicii de reformă a Curții din Viena în secolul al XVIII-lea. Preocupate de țaran în dubla sa ipostază de contribuabil și de soldat, autoritățile imperiale au luat măsuri pentru a-l proteja împotriva abuzurilor nobiliare și a-l

pune în situația de a-și îndeplini obligațiile fiscale și militare. Robert Mandrou (*L'Europe „absolutiste”. Raison et raison d'Etat, 1641—1775*, Paris, 1977), a pus, poate, cel mai clar și cel mai sintetic, în lumină, așa cum o arată și subtilul cărții sale, rațiunile de stat ale „absolutismului luminat”. Urmărirea politicii de frontieră — dacă ne este îngăduită această formulă — din perspectiva măsurilor reformatoare este o direcție de investigație ce se anunță înnoitoare și fecundă.

Oltenia, în perioada stăpînirii austriece, a constituit un teren timpuriu de încercare a politicii de reformă a Curții din Viena, politică dictată — repetăm — de exigențe politice, militare și fiscale și nu de ceea ce avea să fie filosofia luminilor. A fost politica imperială din Oltenia un model pentru Constantin Mavrocordat în elaborarea reformelor sale, cum considera Șerban Papacostea, autorul celei mai temeinice cercetări asupra administrației austriece în Oltenia, sau, cum credem noi, atît autoritățile imperiale cît și domnul fanariot s-au aflat în fața acelorași dificultăți și au încercat soluții similare? — iată o întrebare pe care cartea lui Jean Nouzille o reia în actualitate.

Și tot în lumina constatărilor sale va trebui reexaminată problema regimurilor grănicerești din Transilvania, care, între altele, au stimulat dezvoltarea conștiinței naționale a românilor transilvăneni (E.g. David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ed. a 2-a, București, 1984, p. 221—226). Lărgirea cadrului de investigație prin comparație cu situația din nord-vestul Peninsulei balcanice, nu poate fi decât benefică pentru aprofundarea realităților transilvane.

Pentru cititorul român numele lui Jean Nouzille rămîne asociat, în primul rînd, de cartea sa *Le calvaire des prisonniers de guerre roumains en Alsace—Lorraine, 1917—1918* (București, 1991). Este, desigur, o asociere de caracter afectiv, dată fiind tema cărții. *Histoire de frontières* este o contribuție de înaltă valoare la cunoașterea unei probleme majore de istorie europeană pentru care autorul merită stîmă științifică a lectorilor săi.

Florin Constantiniu

SONIA ANDERSON, *An English Consul in Turkey, Paul Rycaut at Smyrna, 1667—1678*, Clarendon Press, Oxford, 1989, 324 p.

Cartea de față este un studiu biografic al diplomatului și omului de litere englez Paul Rycaut. Întocmită cu deosebită seriozitate și investigații în variate surse, ea aparține deopotrivă mai multor domenii: biografiilor de personalități, istoriei diplomatice,

istoriei speciale a activităților unei companii și agenții comerciale în epocă.

Pentru a reda biografia diplomatului Rycaut, Sonia Anderson a împletit toate firele documentare pe care le-a cercetat: cronologia vieții personale și oficiale, mo-

mentele de bază ale întemeierii factorilor occidentale europene în Imperiul otoman — în cauză la Smyrna —, viața cotidiană a acestora cu meseriile practice, instituțiile lor: biserică, justiție, trezorerie, consulat, relațiile acestor factorii cu autoritățile otomane și cu adversarii, cuceririlor lor de pe continent: olandezi, fraucezi; de asemenea lucrările prin care Iaul Rycaut a intrat în galeria oamenilor de literă și de știință.

Înainte de toate, autoarea ne prezintă spațiul universal și special în care avea să debuteze cariera diplomatului englez: orașul Smyrna, important pentru economic din Imperiul otoman, dar și creuzet al unor variate ineleltniciri (negustorie, navigație) și etnii, populații: turci, greci, olandezi englezi, francezi; agenția Companiei engleze a Levantului cu toate aspectele activității sale.

Orașul, locul, atmosfera, par predestinate astfel să primească și să modeleze personalitatea lui Rycaut atât de intermediar economic, politic între alți semeni, cit și istoric și memorialist.

Originea sa, o familie olandeză emigrată în Anglia, cu urmași ce se integrează în societatea engleză, pare și ea că își pune amprenta. Capitolul II intitulat și *Ucenicia consulului* sugerează acest lucru. S-a născut posibil în 1628 — după *Dictionnary of National Biography* — sau între 17 noiembrie și 23 decembrie 1629 — după datele bisericii parohiale — în familia lui Peter Rycaut, negustor venit în Anglia din Antwerp din Olanda. Străbunul său pare că a fost oțet în armata spaniolă din provinciile olandeze. Mama se spune că ar fi fost spaniolă. Prin familie mai avea numeroase legături în Spania, Portugalia, Italia. Membrii ei făceau afaceri în Mediterana.

Peter Rycaut și-a trimis copiii în învățământul englez și a căutat să pătrundă în rindurile societății engleze, căsătorindu-și o fiică cu un baronet. Simpatiiile sale au fost promonarhiste.

Paul Rycaut a fost trimis la 16 ani la Trinity College, la Cambridge, împreună cu frații săi Thomas, James și Samuel. El a fost interesat de studiile heraldice, teologice, filozofice, politice, limbilor străine, de menii care i-au format calitățile pentru cariera de mai târziu. Înscirerea sa apoi la Universitatea Alcalá din Henares în Spania și înnoarea de relații cu unele personalități de aici îl aduc în atenția politicienilor. Pentru cunoștințele sale lingvistice este folosit în redactarea corespondențelor oficiale. Ajunge a fi prețuit și luat sub protecția unor oameni politici, cum este Winchelsea, care îl și lansează în cariera de consul al Companiei Levantului în Smyrna.

Calitățile lui deosebite de negociator duc la prosperitatea agenției engleze de la Smyrna, prin îmbogățirea și protejarea negusturilor engleze și mărfurilor lor, prin cultivarea unor negustori și agenți capabili ca Jacob Turner din Hamden, Richard Langley, trec autorității turcești de seamă din familia Köprülü.

Activitatea agenției engleze se desfășoară în perioada de vîrf de peisoana lui Rycaut. În consecință și autoarea a așezat capitolele privind activitatea Companiei la Smyrna în principalele sale compartimente: oficiali și instituții (consul, trezorerie, capelan), finanțe, resurse, activitatea de navigație și continuarea capitolului privind ucenicia și instalarea lui Rycaut drept consul la Smyrna. Cu atât mai mult cu cât în timpul său privilegiile acordate Angliei prin capitulații de către Imperiul otoman cu fost reînnoite.

Într-o lume etnică deosebit de diversă sub aspect fizionomic, social, economic și politic, ceci și din punct de vedere al intereselor, diplomatul Iaul Rycaut se interesează de apărarea averilor și securității coloniștilor englezi, car și ai altor popoare: greci, armeni olandezi, etc. care cer protecția Angliei, de încasarea taxelor de navigație, de ancoraj și de import-export pentru bunul mers al Companiei, de verificarea monedelor care intrau în trezorerie, dar și de îmbogățirea orașului Smyrna cu cărți și bibliotecă.

Prin așezare și atmosferă Smyrna era un „cultural meeting pot”. După războiul cu Veneția din 1645 turcii au construit aici un fort cu intenția de a ține sub control vasele străine care ancorau aici.

Pe „Strada Francă” fluturau drapelurile agențiilor străine — venețiene, olandeze, franceze, engleze. Actele căpitanului de vapor erau semnate deopotrivă de cadul turc și de consulul țării respective.

Se întâlneau într-un fel cosmopolit și tolerant 13—15 moschei, 7 sinagogi, 3 biserici remano-catolice, 2 biserici grecești ortodoxe, apoi biserici ale englezilor, genovezilor, olandezilor servind drept capele ale Consulatelor.

Conversația și educația locuitorilor se făcea în câteva limbi deopotrivă.

Dintre grecii mulți erau atrași spre profesia de interpreți, dragomani pe lângă consulat. La rindul lor bisericele catolice executau o acțiune de influențare și misionarism.

Etniile și interesele se întrepătrundeau. Dar respectarea și reglementarea afacerilor devenise un mod de viață.

După 1678 Rycaut revine în Anglia. Fiind deosebit de apreciat pentru calitățile sale diplomatice și cunoștințele sale științifice este folosit în continuare de către oficialitățile engleze. În octombrie 1680 el este acela care a redactat scrisorile regale către sultan și vizir. În 1686 este trimis la Dublin, în

Irlanda, fiind secretar șef al lui Henry Hyde. În martie 1689 este recomandat pentru postul de rezident englez pentru cele trei mari orașe Hamburg, Lübeck, Bremen, cu sediul la Hamburg, unde va sta pînă în 1700.

Aici a girat agenția engleză cu reprezentanți politici influenți englezi și negustori, clerici englezi din diverse centre ale lumii: Constantinopol, Smyrna, Viena.

A cultivat foarte mult relațiile cu Viena pe unde se scurgeau în această perioadă principalele informații privind Turcia și Austria, între care fuseseră operații militare și se purtau tratative de pacc. Ceea ce este mai interesant este faptul că informațiile de la Viena proveneau de la Constantinopol prin „Valahia” — deci pe la români. Există aici o rută rapidă și eficientă, organizată de vechiul dragoman al Porții Marc Antonio Mamucca della Torre. Paul Rycout a beneficiat așadar de o bogată informație asupra situației Imperiului otoman.

Diplomatul englez, inzestrat cu o capacitate deosebită de observație și de informare ne-a lăsat și o operă de istorie, care și-a găsit ecou în numeroase țări europene, fiind tradusă. În mulți multe ediții și fiind chiar utilizată de autori celebri, mai ales paginile care privesc istoria Imperiului otoman. În 1662 — 1663 a scris și publicat *The Capitulations*. În 1666 termină de redactat *The Present State of the Ottoman Empire*, unde a utilizat și date furnizate de agenți ai principilor țărilor române, Moldova și Valahia. Aceasta a apărut începînd cu Londra în 1667 în mai multe ediții și încheind cu traducerea sa în alte limbi: franceză la Paris și Amsterdam în 1670 și 1671, 1672, Rouen, 1677, olandeză la Amsterdam în 1670, germană la Frankfurt în 1671 și Augsburg în 1694, italiană — Veneția, în 1672, 1673, Bologna în 1674, polonă — în 1678 și rusă la St. Petersburg în 1741. Racine s-a inspirat pentru descrierea atmosferei. Dimitrie Cantemir în lucrarea sa *Siste-*

mul sau întocmirea religiei mahomedane de asemenea. Cu această lucrare, la propunerea lordului Henry Howard a devenit membru al Academiei Regale din Londra.

Alte lucrări: *The Present State of the Greek and Armenian Churches*, Londra, 1679 și de asemenea traduse în franceză Middelburg, 1690, 1692, Amsterdam 1696, 1690, 1698 și 1710, germană: Augsburg 1693, 1700, 1701; *The History of the Turkish Empire (or Turks)* (1623—77), Londra, 1680—79; traduse în franceză: Paris 1682, 1683, 1684, germană: Augsburg (1694, 1700, 1701), olandeză, 1684; *The History of the Turks* (1679 — 99), Londra 1701; *A Memorial to the Senate of Hamburg* Edinburgh 1679, 1700, *Diplomatic Letters from Hamburg* Middle Hill, 1841, *The Life of Numa Pompilius*, Londra, 1681, 1688, 1693, 1700, 1703; *The Critick*, Londra, 1681; *Sabatei Levi*, Londra, 1609 — în peste 26 de ediții engleze și străine.

Lucrarea Soniei Anderson rămîne o operă de referință pentru studiul personalității și vicții lui Syr Paul Rycout și în egală măsură pentru istoria diplomației, lucru ce l-am evidențiat încă de la început; un model pentru cercetarea biografică. Se sprijină pe o solidă documentație în bibliotecile și arhivele engleze: British Library, Finch Manuscripts Leicestershire, Record Office, Leicester, Public Record Office, Bodleian Library Oxford — numai cîteva enumerăm aci din numeroasele utilizate; ea și din acelea ale altor țări ca: Franța, Grecia, România, Turcia, Statele Unite.

Un apendice al lucrărilor lui Rycout și un indice de nume de persoane și localități însoțesc lucrarea.

Cartea reprezintă o contribuție la istoria diplomației. O istorie a diplomației care se petrece în principal în spațiul nostru sud-est european și a impresionat pe unul din creatorii ei, Sir Paul Rycout.

Lucia Taftă

JEAN-BAPTISTE DUROSELLE, *Historie de l'Europe*. Éditions France, Loisirs, Paris. 1990, 423 p.

O istorie a Europei, văzută „dintr-o perspectivă europeană și nu națională”. Astfel și-a caracterizat Frédéric Delouche proiectul, apelînd în vederea realizării sale la cunoscutul istoric Jean-Baptiste Duroselle, a cărui faimă și autoritate au depășit nu numai fruntariile Franței ci și pe cele ale continentului nostru. Printr-o impresionantă capacitate de sinteză, J. B. Duroselle a urmărit să contureze și să analizeze fenomenele proprii istoriei Europei, care o individualizează în ansamblul celei universale, fenomene ce

depășesc limitele diverselor entități de ordin lingvistic, statal sau național. Totodată autorul constată și explică existența în Europa, de-a lungul veacurilor, a unor tendințe și forțe unificatoare ale comunităților umane pe întinse zone ale continentului, ce s-au manifestat periodic sub diverse aspecte (militar, economic, politic, spiritual) în cadrul structurilor și mentalităților specifice societății europene, în diversele ei etape istorice.

După asemenea criterii și-a structurat autorul lucrarea. Cele 19 capitole ale acesteia

constituie, în ultimă instanță, prin conținutul lor, o nouă periodizare argumentată a istoriei Europei „din perspectivă europeană”. Titlurile sînt nu numai sugestive dar, mai ales, concludente pentru cele menționate mai sus: *Preistoria Europei, Marea epocă a celților, Antichitatea: înțelepciunea greacă și măreția romană* (stupefianta cucerire romană, dreptul roman, statul și familia, imperiul roman factor de asimilare, viziunea romană asupra Europei), *Primele patru secole de cucerire creștină a Occidentului* (aspecte fundamentale ale influenței iudeo-creștine, expansiunea creștinismului în Occident, imperiul creștin) *Marea epocă a germanilor, Carol cel Mare, rege al Europei?* (Carolingienii, Carol cel Mare, Imperiul, renașterea carolingiană, descompunerea Imperiului și dezvoltarea regatelor), *Europa asediată* (arabii, normanzii, slavii, ruptura dintre Occident și Bizanț, papalitatea și Imperiul), *Apogeul lumii creștine occidentale*, (secolele XII—XIII), *Către o Europă a statelor* (secolele XIV—XV), *Absolutism, libertăți și cosmopolitism* (De la monarhia de drept divin la absolutismul luminat: zorile libertății în Țările de Jos și Marea Britanie; „Europa franceză” și cosmopolitismul, zorii naționalismului; Începutul revoluției industriale), *Marea revoluție occidentală și deziluzia* (unitatea revoluției, „marea națiune” și Europa, revoluția occidentală și naționalismul, expansiunea revoluționară și deziluzia patrioților europeni), *Napoleon și falsă Europă prin cuceriri, Un fenomen european: revoluția industrială, Europa, romantismul și națiunile* (Congresul de la Viena „concertul european”, naționalismul, Europa romantică, era tulburărilor și războaielor), *Către catastrofa europeană (1871—1914)*, *Europa se autodistruge (1914—1945)*, *Reînvierea și speranțele Europei*.

Jean-Baptiste Duroselle își începe lucrarea cu un capitol consacrat peisajului european, sub diversele sale aspecte, inclusiv sub cel demografic și lingvistic. Europa nu este însă, pentru istoricul francez o entitate geografică și, cu atât mai puțin, rasială ci una instituțională și mentală. Pentru J. B. Duroselle Europa înseamnă societatea greco-romană în antichitate, lumea creștină în evul mediu, după 1054 limitată la cea catolică, inclusiv cea reformată, începînd din secolul al XVI-lea, apoi societatea ce a cunoscut epoca luminilor, remodelată de revoluțiile burgheze de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Evoluțiile, evenimentele neincluse în această sferă aparțin, ca atare, fie periferiei Europei (cazul Bizanțului după Justinian), fie unei alte „lumi”, a islamului, în cazul popoarelor din sud-estul continentului, inclusiv al românilor începînd din secolul al XIV-lea sau al XV-lea. Rusia, de asemenea nu face obiectul

„Istoriei Europei” (chiar și reformele și războaiele lui Petru cel Mare) pînă nu sînt constatate de autor unele tendințe spre menționatul model european (Ecatarina II este amintită ca exponent al absolutismului luminat) și, mai ales, pînă cînd imperiul țărilor nu va constitui, ci însuși, un factor al „evoluțiilor europene”, mai precis din perioada războaielor napoleoniene. Prin prisma aceluiași concept, sud-estul continentului începe să fie iarăși considerat parte a Europei din momentul în care consecințele „mării revoluții occidentale” (denumire dată pe bună dreptate de J. B. Duroselle Revoluției Franceze cu toată ideologia ei) au cuprins și această zonă, sub aspect instituțional și mental, în sensul afirmării și legiferării libertăților și drepturilor fundamentale ale omului, cu corolarul autodeterminării națiunilor și al constituirii statelor naționale.

Europa, delimitată de același concept, a reprezentat într-adevăr de-a lungul istoriei, în special din veacul al XV-lea pînă la mijlocul secolului al XX-lea, centrul cel mai creativ al lumii, ceea ce nu se datorește — după cum subliniază J. B. Duroselle — unei superiorități rasiale ci unei interdependențe de factori, de ordin militar, politic și economic. Originea acestui fenomen s-ar afla în rezultatul luptei dintre imperiu și papalitate din secolele XI—XII. Datorită faptului că nici una dintre părți n-a repurtat o victorie categorică asupra celeilalte, Europa occidentală n-a cunoscut „nici teocrația intolerantă, nici cezaro-papismul” și a putut accede treptat spre libertatea spirituală indispensabilă oricărei activități creatoare. În fine o altă cauză a aceluiași fenomen, menționat mai sus (evoluind de la simpla curiozitate a omului la gustul spre cercetare tehnică ulterior științifică) ar constitui-o marea varietate a mediului geografic, determinînd pe de o parte, crearea unei diversități tot atât de mari de unelte. Pe de altă parte, lungimea coastelor europene, raportată la suprafața mică a continentului, a stat la baza inclinației europenilor spre navigație, spre comerțul maritim, care la rîndul său a determinat „descoperirile geografice”, cu toate implicațiile și consecințele lor, economice, politice și militare, ce au marcat următorul curs al istoriei Europei occidentale. J. B. Duroselle neglijează însă, după părerea noastră, un alt factor (fără a face totuși abstracție de el), asupra căruia insistă însă R. S. Lopez (cu o viziune asemănătoare asupra Europei), într-o analiză ce se întinde însă numai pînă la mijlocul secolului al XIV-lea¹. „Mai norocoasă decît Asia, decît Africa sau chiar decît Europa ortodoxă, expusă șocurilor nomade

¹ Robert Lopez, *Naissance de l'Europe*, [Paris], 1962.

plină la finele evului mediu—serie amintitului istoric italo-american—Europa catolică a avut la dispoziție un întreg mileniu fără mari zguduiri, pentru a se dezvolta civilizația, a cărei beneficiari sîntem”². Constatarea întemeiată a lui Lopez este însă la fel de valabilă și pentru secolele următoare căderii Constantinopolului, rolul protector al civilizației occidentale în calea invaziilor cu caracter pustiiilor ale tătarilor revenind mai ales lumii slave, ucrainiene și ruse, pe cînd, la Dunărea de Jos, Țările Române au constituit, dacă nu întotdeauna un obstacol de netrecut în fața expansiunii otomane, oricum o permanentă zonă tampon, între Orientul islamic și societatea care, conform concepției lui J. B. Duroselle, reprezenta în secolele XV—XVIII, Europa.

Un prim aspect al istoriei Europei, în amintita viziune, constă dintr-o succesiune de fenomene cu caracter comunitar, sub diverse forme de manifestare, evidente, la nivelul mentalității colective specifice fiecărei epoci („Imperiul”, biserica catolică, cruciadele, umanismul renascentist, cosmopolitismul, „luminilor”, universalismul ideologiei Revoluției Franceze, timidele încercări ale unei uniuni europene din perioada dintre cele două războaie mondiale constituirea treptată a actualei Comunități Europene). Totodată Europa a cunoscut tentative de unificare prin forță sau aneninare, asemenea încercări de scurtă sau lungă durată fiind însă respinse de societatea europeană, odată ce văzau hegemonia unui stat sau a unei națiuni asupra celorlalte (politica Franței în perioada napoleoniană sau a Germaniei bismarckiene din ultimele decenii ale secolului trecut, iar în contemporaneitate monstruosul *Lebensraum* nazist sau la fel de nocivul „lagăr socialist”). Cea de-a doua fațetă a istoriei Europei este reprezentată de fenomenul contrar integrării, cel conflictual, sub forma mai ales a războaielor. O frînă în calea constituirii unei unități europene a fost — conform demonstrației din *Histoire de l'Europe* — și este încă, naționalismul, apărut în secolul XVIII. Ca și majoritatea actualilor exponenți ai istoriografiei occidentale, J. B. Duroselle folosește însă același termen pentru două direcții și forme deosebite de manifestare ale fenomenului pe care, în contextul analizei și apreciază diferit dar nu și explicit. Considerăm că nu poate fi identificat Risorgimento-ul italian cu naționalismul mussolinian și nici cel maghiar (chiar și la 1848 și, cu alt mai mult, după 1867) cu mișcarea națională a românilor transilvăneni și cu cea a națiunilor slave de pe cuprinsul monarhiei habsburgice și nici pangermanismul, panslavismul rus și naționalismul englez sau francez,

din perioada expansionismului colonial, cu lupta de eliberare a popoarelor din cadrul Imperiului Otoman. Cum cele menționate mai sus nu constituie o notă aparte a cărții lui J. B. Duroselle ci au o răspindire foarte largă în literatura istorică occidentală, o discuție pe această temă ar depăși cu mult cadrul comentariului de față.

După cum am mai amintit, statele și națiunile din centrul și, mai ales, din sud-estul continentului din sînt prezente în *Histoire de l'Europe*, în măsura în care acestea se încadrează în conceptul autorului asupra Europei. Ca atare, în urma revoluției condusă de Atatürk, Turcia a intrat în Europa. De aceea este regretabil că în masiva și, incontestabil, valoroasă lucrare a lui Jean-Baptiste Duroselle, societatea româncască este aproape inexistentă, cu alt mai mult cu cît la 1848, a constituit limita sud-estică a unei „revoluții europene”, nu numai sub aspect evenimential ci și mental, iar prin structurile create, în anii imediat următori, România a devenit prin excelență „stat european”, ca să nu mai vorbim de gîndirea și activitatea diplomatică a lui Nicolae Titulescu din perioada interbelică.

În schimb, profesorul Duroselle are perfectă dreptate cînd „exclue” din Europa toate țările din răsăritul și sud-estul continentului după ce, la sfîrșitul celui de al doilea război mondial, acestea au ajuns sub dominația sovietică, instaurîndu-se regimuri comuniste totalitare care n-au distrus de-a structurile statului de drept ci au încercat să creeze o mentalitate colectivă de tip medieval-asiatic. Totodată nu putem decît să subscriem la concluziile autorului atunci cînd afirmă că prin constituirea treptată a structurilor economice și politice ale actualei Comunități Europene, războiul, pe cuprinsul acesteia, a devenit o instituție vetustă, o practică din domeniul trecutului, datorită în parte și modificării mentalității colective.

Care vor fi viitoarele frontiere ale Europei? Dacă Occidentul va acorda un sprijin eficace țărilor ce s-au eliberat în 1989 de comunismul totalitar, dacă acestea la rîndul lor vor deveni treptat autentice state de drept și cu o economie bazată pe libera inițiativă și concurență, atunci — scrie în încheiere reputatul istoric francez — „este permisă o mare speranță, care s-a subînțins în întreaga carte: aceea de a vedea adevărata frontieră a Europei retrăgîndu-se continuu către răsărit”.

O sinteză remarcabilă, bazată pe o bogată bibliografie (ce se desprinde din textul lucrării fără a avea însă un aparat critic propriu-zis) dar și pe o experiență îndelungată a autorului de profesor la Sorbona, în ultima instanță o fundamentare istorică a actualei Comunități Europene. *Histoire de l'Europe* (apărută la

² *Ibidem*. p. 121.

Paris în 1990 și publicată simultan în mai multe limbi de mare circulație) se înscrie printre lucrările fundamentale ale lui Jean-

Baptiste Duroselle. Ea conține totodată un mesaj generos.

Șerban Rădulescu-Zoner

ANNELI UTE GABANYI, *Die unvollendete Revolution*, München, 1990, 230 p.

Cu a doua ediție a sintezei monografice „Revoluția neterminată” consacrată finalului celei mai totale dictaturi est-europene și dificilei tranziții către democrație în România, cercetătoarea germană încearcă să investigheze în spatele imaginilor din decembrie 1989, mai ales al aceloră controversate, și să răspundă unor întrebări de genul: A fost răsturnarea lui Ceaușescu rezultatul unei lovituri de stat sau al unei autentice revoluții populare? Care era structura regimului? Cine sunt actualii deținători ai puterii din rîndurile „Frontului Salvării Naționale”? Cum se prezintă noua politică internă, externă și economică a țării?

În retrospectivă, reprezentarea oficială a evenimentelor rămîne și azi substanțial debitoare și contestabilă. Revelații ulterioare intercontrastante n-au făcut decît să sporească ponderea părții de contradictoriu și neverosimil ce împiețează *ab initio* asupra înțelegerii patetice revoluții a decembrieștilor români. Cunoașterea ei n-a progresat sensibil, singura certitudine fundamentală rezultată și din acest studiu fiind una potrivit căreia, neterminată și în sens negativ și în sens pozitiv, revoluția continuă.

Transformarea *ad hoc* a unui studiu de emisie în centrală de prestații logistice și tribună publică, ștergerea curentă a limitei dintre informație și punere în scenă pînă la transformarea TVR în mașină de inventat prezent, au determinat o descalificare a receptării mondiale standard — inițial generoase — a revoluției românilor. Devenită tot mai gravă în evidența ei, dezinformarea programatică vizînd condiționarea psihologică a destinatarilor de mesaje i-a diminuat într-atît credibilitatea încît ea e acum amplu taxată drept o tele-revoluție, instituția menționată fiind execrată în plan național cu principal ignobil instrument de pervertire în slujba neoputerii.

Evenimentele celor șapte zile ale revoluției sînt relatate zi cu zi, pentru ultima, oră cu oră. Tendința de ocultare a preexistenței F.S.N., de cultivare a unei pseudotransparențe, generează dubii și suspiciuni persistente. Alterări și falsificări practice selectiv în funcție de destinația internă sau externă a informației, s-au revelat universal contra-productive. În acest fel, ipotezei propulsării spontane de către revoluție a unor personaje

în centrul puterii, i-a luat locul convingerea că evenimentele au constituit în realitate traducerea în act a unui plan preconcepțat de o grupare politică urmîrind intenții și țeluri clar definite. Prin acaparea ei de către F.S.N., se consacră ajungerea la putere a unei fracțiuni din cadrul P.C.R., o schimbare de elite ca altcea în decursul agitatei lui istorii considerabil influențate de P.C.U.S. Interzicerea P.C.R. în 1924 nu fusese în fond decît efectul luării de poziție antinațională dictate de Moscova — pe tema unității de stat și a minorităților. După 23 august, lupta între exponenții celor două direcții principale ale sale — una național comunistă, cealaltă internaționalistă loială Kremlinului — va condiționa configurația scenei politice române, cea dintîi impunîndu-se definitiv în 1961. Decizia pentru o politică de relativă independență față de centrul extern era afirmată clamoros prin documentul din aprilie 1964. Au fost necesare trei decenii pentru ca fracțiunea internaționalistă să reia timonă în partidul unic și în stat precumpănitor sub înfățișarea unor funcționari temporar dizgrațiați ori a descendenților lor, *homines novi* reprezentînd anti-elita concurentă, dominată de un puternic sentiment al frustrării îndelungate și de preocuparea primordială a conservării pîrgbiilor de comandă recuperate.

Identificînd elemente și manifestări ale aspirațiilor la reformă și mai ales la succesiune în P.C.R. și aprofundîndu-le, autoarea a publicat pe această temă și eseurile: „Disgraced Romanian leader calls for changes” (Romanian Situation Report Nr. 10, RFER, 21.9.1987) și „Ceausescu und kein Ende? Der Kampf um die Nachfolge hat bereits begonnen“ (Südosteuropa, 9 1988).

Cauzele căderii lui Ceaușescu sunt ilustrate pregnant împreună cu expresiile cultului personalității și formele rezistenței crescînde împotriva tiraniei, un loc aparte ocupîndu-l tulburările de la Brașov din 15 noiembrie 1987 examinate într-o paralelă cu Timișoara 1989, în ansamblu unei constelații care făcea imposibilă pînă în decembrie subversiunea.

Noul factor de putere — F.S.N. — identitatea, componența și ascensiunea lui, cu biografii de protagoniști ajustate ce-și exaltă unele date de *curriculum* estompînd sau omîtînd altele, ocupă în tratate capitolele centrale.

Corifeii se recunosc reprezentanți ai unei organizații politice de stînga fideli „valorilor comunismului” (*Figaro Magazine* 8.1.1990). Marcați împovărați de ideologie, făcu a da probe concludente că fac eforturi să se emancipeze de sub tutela ei, aceștia simulează o nonșalanță extraideologică de „patrioți competenți”, pragmatici dar și accentuat elitari. Prin criteriile de selecție dar și prin orientarea apartenenței la aristocrația roșie, ei afișează cu cîinecă aroganță un complex de suerioritate. Etaloancie inteligență și competență ar fi valorizate de ei într-o meritocrație ideală în care considerabilul număr de oameni simpli (*stupid people*) ar fi încinta de domnia oligarhiei deșteptilor cu condiția garanțării unei bunăstări la limita de jos.

Recuperarea cadrelor prețioase și costisitoare ale vechiului regim e o regulă de bază pentru cel nou. Se impunea ca structurile preexistente să fie preluate, „umplute” cu competenții furnizați de el, experiența în deosebi aceea a puterii politice — fiind considerată formă superioară de competență. Siogistic, bărbatul „cu cea mai înaltă experiență a puterii” se află, legitim, în virful piramidei (*The Observer*, 15.1.1990).

Oricît de imorală poate să apară opinia potențarea cotidiană de demnitari grav compromiși în poziții înalte de putere, mișcarea acestui neomandarinat care-și succede sieși, pare să urmeze schema: ministrul demisionează, locuitorul avansează, aparatul prosperă intact, fără nici o pauză de penitență. Frontul camuflează în sine un partid de cadre, un partid restaurativ a căru prioritate urgentă a constituit-o readucerea sub control a revoltei populare, subordonarea imediată a structurilor democratice apărute autonom. Partidului Comunist Român i s-a constatat decesul numai în măsura identificării cu clanul Ceaușescu. Refuzîndu-i povara imaginii și a noștenirii nemateriale, F.S.N. a respus inițial ideea de a se defini ca partid, reclanundu-se drept „o mare uniune a poporului”, o mișcare civică, promotoare a unui socialism reformist. Autodeclarat unică putere în stat, consiliul său s-a structurat ca un corp cu prerogative legislative și executive exorbitante, inexistente într-o democrație. Structura Frontului cu consiliul echivalent unui comitet central, și cu biroul executiv reproducînd biroul comitetului politic executiv P.C.R., corespunde modelului unei organizații de cadre. La fel e organizat și restul ierarhiei, cu treptele de competențe. Așa cum prescrie decretul lege din 27.12.1989, noua conducere precia „structurile de putere ale fostului regim dictatorial” fără a atinge „aparatul”. Prin diviziunea puterilor în stat, ea înțelege încadrarea apropiaților ei activi în aparatul identic celui anterior al partidului unic în funcții de guvernare și în funcțiile subordonate

ale administrației statale. De aceea, imediat după ancorarea sa, ea pureede zeloasă la umplerea „vidului de putere” și la realizarea prin mări populiste a propusului consens național. Un asemenea program fi aduce un suport de opinie vast în raport cu al tuturor celorlalți actori, rețeta conștind din abolirea reelementărilor impopulare, ameliorarea vieții cotidiene, suprimarea simbolurilor comuniste candid interpretate ca decizie de suprimare a comunismului, generoase declarații rămase la stadiul intențional.

În Ronân'a a avut loc în decembrie o revoltă populară îndreptată atil contra regimului Ceaușescu cit și a sistemului comunist, ceea ce a dus la confruntarea sîngeroasă. Staționarea în alte țări ex-satelite a unor trupe sovietice sau accesul sovietic la aparatul lor militar și de securitate făcea posibilă acolo intervenirea relativ facilă în schimbarea conducerii. Lipsindu-i Mosevei acest instrument în cazul României unde apărarea se baza pe subordonarea forțelor armate și de securitate exclusiv comandamentului național, pentru instaurarea unei noi conduceri trebuia demontat întii aparatul defensiv al puterii. Insuficiența și inadecvarea surselor face dificilă în prezent determinarea cuprinzătoare a grupelor, persoanelor și acțiunilor din ziua Z. Una dintre precizările aduse de autoare, este aceea potrivit căreia nici un rol n-a revenit în căderea regimului funcționarilor din eșalonul cel mai apropiat virfului puterii, nu numai loiali dar și servili dină la autoanulare.

De la început Frontul a avut de înfruntat problema legitimității. După euforia decembristă dubiile și necunoscutetele s-au multiplicat: S-a călit gruparea în focul revoluției (răscoalei populare) precum pretinde, ori a fost vorba de o acțiune plănuită de o grupare preexistentă cu scop bine determinat? În ce raport se aflau conducătorii ei cu partidul comunist căruia i-au aparținut cu toții și nu numai ca simpli membri? Iar dacă lovitura de stat a fost programată de o organizație preconstituită, ce rol era destinat Uniunii Sovietice și ce rol a jucat ea efectiv?

Frontul respinge cu obstinație teza puciului mascat, reprezentanții săi de frunte discreditînd-o ca teză a lui Ceaușescu. De un conflict violent între două direcții rivale înăuntrul P.C.R., una naționalist-dogmatică, alta moderat-reformatoare și prosovietică, nu se dorește să se știe nimic la București. Secundați de sovietici, fruntași ai F.S.N. declară preemptiv că organizația lor n-a existat înainte de 22 decembrie și că, în consecință, ea nu putea conspira. Ea s-a născut spontan din revoluție. În plus, se adaugă, activitatea conspirativă ar fi fost imposibilă.

Teza conspirației e acreditată în special de mass-media franceză, Conform acesteia

au avut loc contacte preliminare între protagoniștii atrași ocazional la Biblioteca Sovietică de aceeași pasiune pentru șah. (*Libération*, 4.1.1990, *Le Figaro*, 5.1.1990). Un apropiat al F.S.N. a furnizat detalii semnificative asupra acestei activități conspirative în baza cărora planurile ar fi fost definite pînă la 10 decembrie (*Le Figaro*, 5.1.1990).

Cu toată vehementa contestare de către membri ai consiliului Frontului a oricărei identități cu gruparea omonimă constituită cu mult înainte de 22 decembrie, inclusiv în pofida unui videofilm ce o atestă, repetațele desmințiri n-au avut deloc darul să evacueze dubiul legitimității sale revoluționare rezidind în primul rînd în defectul său congenital. Un proeminent membru al său ca Mihai Lupoi diferențiază net între momentul pre-revoluționar al organizării F.S.N. și acela al constituirii sale publice (*Neue Zürcher Zeitung*, 5.1.1990). Cazimir Ionescu confirmă de asemenea preexistența Frontului, o evidență și pentru surse străine credibile.

Argumentul conducerii F.S.N. conform căruia omniprezența și eficacitatea serviciilor de securitate ar fi făcut cu neputință conspirația, eludează tocmai rolul lor foarte important dacă nu chiar decisiv în prepararea și înlăturarea răsturnării (*Neue Zürcher Zeitung*, 7.8.1.1990, *Le Figaro*, 19.1.1990).

Amănunte asupra aportului acestor servicii în eveniment, pot întirzia să apară în domeniul public, dar nedeterminarea lor precisă sau rezerva care mai stăruie asupra lor nu pot răpi cooperării acestora atributul evidenței.

Examinînd tratamentul rezervat forțelor armate de comandantul lor suprem și motivele acutizării tensiunii dintre acesta și armată, autoarea evidențiază ipoteza ca o parte a conducerii ei să fi reflectat la deposedarea sa de putere printr-un exercițiu de rezolvare bonapartistă căruia U.R.S.S. nu i-ar fi fost ostil.

Referitor la rolul armatei în decembrie, cercetătoarea apreciază că informația disponibilă nu autorizează încă un răspuns univoc la întrebarea dacă titularul ministerului apărării și primii săi locușitori au participat activ la planurile de înlăturare a lui Ceaușescu ori s-au limitat doar să semnalizeze că armata română exclude o „soluție chinezească”. Generalul Milea îi apare oricum ca una din figurile-cheie, moartea sa fiind interpretată ca punctul de cotitură ce declanșează rebeliunea pe scară largă a forțelor armate.

În legătură cu alternativa ridicare populară sau lovitură de stat, este ipotizată și analizată în ceea ce se prezintă ca aspecte ale ei, o luptă pentru putere între armată și F.S.N. În plan extern, este cercetată în același cadru „doctrina Gorbaciov” ca doctrină Brejnev inversată și reflectarea ei în lumea românească și în evenimentele din

decembrie, cu specială referire la sugestia unei intervenții militare sovietice în cursul acestora: o temă controversată pentru că oficialități altă din țară cit și moscovite continuă să asigure mereu nelutrebale și contrazise de evidențe că ea n-a fost nici solicitată nici luată în considerare. În context este ilustrată și poziția S.U.A. și a Marii Britanii de a accepta e ideii unei astfel de intervenții.

Într-un capitol distinct sunt studiate postulate, priorități și probleme ale politicii externe a României postceaușiste, reliefîndu-se primele contacte diplomatice ale noului regim și semnificația lor, cu accent pe noul debut cu partenerul preferat, Uniunea Sovietică, atitudinea rezervată, inițial ambiguă a exponenților F.S.N. față de avîntul mișcării de renaștere culturală și națională a românilor din Basarabia și de aspirația lor declarată de reunire cu țara, conduita Ungariei în timpul revoluției și contenciosul românomaghiar cu preocupatele resurgențe naționalist-șovine, xenofobe.

În ansamblul temei întoarcerii în Europa, a reinserării României în sistemul ei de valori morale și politice, se acordă o atenție mai mare Franței ca mediatoare privilegiată în proces, pe urmele relațiilor istorice tradiționale dar și al unor factori din afara sferei acestora, raporturilor Bonnului cu Bucureștii și modului în care noile condiții din țară ar putea influența pozitiv viața social-culturală și școlară a minorității germane, relațiilor reci — în stadiul examinat — cu S.U.A.

Perspectivile economice de piață sunt estimate ca incerte și ne semnificative cu tot caracterul favorabil al unor tendințe, fie și timide, de liberalizare datorită îndepărtării ezitante de centralism, pseudoreformei agriculturii, falselor promisiuni și speranțelor dezamăgite de un regim ce și-a dobîndit popularitate pe datorie, printr-un ansamblu de inițiative populiste. Indiciile puse în lumină în sensul ca F.S.N. întreprinde o politică economică ce nu rezolvă probleme de structură, creînd dimpotrivă, în mod iresponsabil, noi dificultăți constituînd pentru viitor o grea ipotecă, sunt clare și numeroase. Dar, se accentuează concludiv, poate că inițiativa cea mai primejdioasă a sa a fost aceea de a face cadouri și promisiuni electorale prin care a deșteptat în rîndurile populației așteptări pe care nici un guvern nu le va putea împlini.

Perioadei de pînă la alegerile din mai, libere dar ale căror rezultate au fost precondiționate, îi sunt conservate paginile finale în care se institue o paralelă cu alegerile din 1946. Un partid original, simultan jucător și arbitru părținitor, cu sateliți inabil mimetizați, obține grație bonificației auto-offerte din plecare, dezintormării, diversunii

teroarei psihice, o victorie atât de masivă încît proporțiile ei minează de la început șansele unei reale democrații. Generator și întreținător de conflicte sociale, interetnice și interconfesionale, F.S.N. impunea țării un inestimabil tribut suplimentar de suferință, agravînd în mod preocupat reculul ei social-moral și economic.

După efemera euforie, procesul de entropie revoluționară continuă în România fără să se întrevadă starea de echilibru. Telerevoluția se autodecriptează progresiv ca spectacol de elemente de contrarevoluție, informația televizată e vădit tendențioasă pînă la scandalos, libertatea presei e limitată prin monopolul hîrtiei, tiparului și distribuției, prin perturbarea organizată a liberului acces la destinații a celei neguvernamentale.

Proclamația de la Timișoara consemna că revoluția e neterminată, că o parte semnificativă a societății române e decisă să o continue. Revoluția română s-a întors la punctul ei de plecare, intrînd prin lansarea acestui document de seamă al ei într-o nouă fază. Dacă jertfele n-au fost zadarnice, atunci tranziția de la dictatură la pluralism, democrație și economia de piață nu va putea fi

stopată la jumătatea drumului. Acesta e mesajul major, clar al Proclamației. Tot atât de limpede este și faptul că prima de încredere de care F.S.N. s-a bucurat neîfulburat, e considerabil erodată fără ca pacea socială pe care electoratul român a pus-o deasupra opțiunilor liberfății politice și economice, să se contureze ca perspectivă apropiată.

Autoarea, născută la București, activează de douăzeci de ani în Germania, în prezent la prestigiosul Südost-Institut din München, fiind considerată și în plan internațional o cercetătoare afirmată de teme românești. În această calitate, scrie pentru presa cotidiană și perioade de specialitate, e prezentă cu comentarii la radio și televiziune. Parte din concluziile sau estimările sale fondate pe o explorare temeinică de surse abundente prevalent străine, vor putea fi confirmate sau nu printr-o aprofundare ulterioară a temei a cărei bază documentară românească insuficientă, cercetătoarea e prima care o deplînge. O mai mare transparență în acest domeniu, cu eliminarea tabuurilor, va servi desigur progresului acestei cercetări.

Ștefan Delureanu

CAROL IANCU, *Bleichröder et Crémieux. (Le combat pour l'émancipation des Juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin. Correspondance inédite (1878 — 1880)).* Centre de recherches et d'études juives et hébraïques, Université Paul Valéry, Montpellier, 1987, 264 p.

Ne-a parvenit, cu mare întârziere, o lucrare extrem de interesantă privind împrejurările internaționale ale obținerii independenței de stat a României în anii 1877—1878. Investigațiile laborioase ale autorului, cel care dirijează colecția *Sem. Etudes juives et hébraïques*, în arhivele franceze ale Alianței Izraelite au dat la iveală mărturii concludente despre rolul decisiv al „iudaicității” europene în dobîndirea statutului internațional al României.

Destinat, desigur, în primul rînd cititorului din afara granițelor românești, volumul cu cele 107 scrisori schimbate de doi dintre fruntașii evreimii franco-germane este prefăcut de o succintă introducere în istoria evreilor din România. Autorul socoate, fără a indica vre-o sursă, că evreii s-au aflat „de secole” aici, organizați în corporații și participînd decisiv la viața politică și mai ales economică a țării. Sint citați Lăzărică Zaraful și Saie Senders ca implicați în evenimentele revoluționare din 1848.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, „une poussée démographique” aduce masiv evreii din Rusia și Galiția în România, unde

concomitent se trezește naționalismul „excesiv” al autohtonilor. Cele două fenomene fiind divergente, autorul admite că ele au creat o comotie în societatea românească, prelungită pînă la primul război mondial.

Din punctul de vedere al evreimii europene, o comunitate de rit mozaic, activă, folositoare, trăind pe pămîntul românesc, era primejduită de intransigența xenofobă a politicienilor de la București și Iași. Singura șansă de salvare rămînea o politică „intervenționistă” la nivel continental. Cu migală și răbdare, Carol Iancu amintește, avînd corespondența celor doi în sprijin, toate acțiunile de acest fel: memorii adresate guvernelor marilor puteri; sprijin economic condiționat; trimiterea de mesageri în haină diplomatică la București (e cazul lui B. J. Peixotto, consul al SUA, subvenționat de organizațiile evreiești de peste Ocean „dans le seul but” de a-i apăra pe evrei); comentarea politicilor românești față de evrei în cercurile politice europene; crearea de „comitete românești” în marile capitale; agitarea presei; „acest auxiliăr foarte acceptabil”. Apoi solicitarea evreilor influenți din guvernele

europene: lui Disraeli i se amintește insistent: „la posterité /juive/ pourra-t-elle pardonner? Crémieux îi scrie lui Waddington: „Au nom du Ciel, ne cédez rien à Bratiano, c'est à dire à la Roumanie. La Roumanie est la nation la plus en dehors de tout sentiment de justice”.

La această formidabilă pregătire psihologică — și nu numai — evident argumentele României pâleau. Lucrul s-a văzut limpede la Congresul de la Berlin din 1878, unde s-a statuat regimul politic al Europei de sud est. Recunoașterea independenței României a fost condiționată de emanciparea evreilor trăitori în România, de acceptarea lor ca cetățeni cu drepturi egale (articolul 44 din Tratatul suscevent). Citindu-l pe Crémieux, Carol Iancu apreciază că momentul a însemnat „l'apothéose”, „la victoire juive” și el s-a datorat celui „Homme Providentiel” care a fost bancherul evreu al cancelarului Bismarck, baronul Gerson von Bleichröder. La 3 iulie 1878 acesta dădea tuturor plenipotențiarilor întrușiți la Berlin un „bauchet magnific” pentru „victoria în cauza românească”. Un poem trimis în același timp de Iași îl socotea „un nou Moise” pentru conaționalii săi.

În euforia momentului evreimea europeană a crezut că cei 400 000 de evrei aflați în România vor deveni peste noapte cetățeni români. Căci atunci se mai adăugase un element favorizant: concesiunea construirii căilor ferate române de către consorțiul Stroussberg și falimentul acestuia fuseseră încredințate spre rezolvare, cu protejarea investitorilor germani, de către Cancelarul de Fier, aceleiași „om providențial”. E curioasă părerea autorului aici că falimentul s-a datorat în parte cercilor excesive de despăgubire formulate de proprietarii moldoveni.

Adusă până la acest punct fierbinte, prezentarea lui Carol Iancu reține nesemnificativ argumentele românilor în problema evreiască; el își însușește optica din epocă a imprecinațiilor, ceea ce face cartea vulnerabilă la o analiză obiectivă, unde trebuie luate în seamă, cu egală solicitudine, toate părțile.

Nu este în intenția noastră să pledăm punctul de vedere al autorităților românești din anii '80 ai secolului trecut; pe de altă parte însă nici nu se poate accepta un *unicum* în istorie și anume: incorporarea unei comunități străine într-o înșasă națională printr-o dispoziție internațională. Dincolo de convulsiile pe care o atare măsură le-ar fi provocat în societatea românească, se

ignorau în văzul tuturor legi ale statului de drept, inspirate din generoasele principii umanitare ale Revoluției Franceze, principii invocate chiar de evrei. Și este cel puțin ciudat că un specialist avizat ca profesorul Carol Iancu nu a încercat până acum să cerceteze structura comunității evreiești din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Ar fi constat atunci că în majoritate era vorba de oameni hățuiți din Rusia și Austria, fără o meserie precizată, fără a avea alt element comun cu țara ocrotitoare decât găzduirea ca atare. Integrarea progresivă pe care o sugerau românii rămânea — și timpul le-a dat dreptate — singura soluție aptă a evita permanentizarea conflictului. Evreii înșiși trăitori în România înclinau spre dialogul cu parlamentul țării, constată Carol Iancu; dar tot el susține o ciudățenie: că evreii din România au fost „presați” să ceară naturalizarea individuală spre a dovedi temeinicia politicii guvernului I. C. Brătianu.

Autorul nu admite că legile țării trebuiau puse de acord cu diktatul impus de concertul european. Și aceasta pentru că principiile de drept, principiile liberale, principiile democratice n-ar mai fi avut valoare în România acelor ani dacă s-ar fi invocat doar în ceea ce-i privește pe evrei și n-ar fi ținut seama și de situația de fapt a statului român. Respingerea înlocuirii articolului 7 din Constituția României cu articolul 44 al Tratatului de la Berlin (sugerată de Alianța Izraelită), convocarea Constituantei, modificările corespunzătoare ale prevederilor constituționale pentru primirea condiționată a evreilor sint elemente care dovedesc, indiscutabil, că principiile de drept aveau întâietate la București asupra forței.

„Conspirația monstruoasă” antievreiască, formată, în credința autorului, în România după războiul de independență a întărit sentimentul național evreiesc. În 1882 s-a ținut la Focșani primul congres sionist din istorie, urmat de emigrarea a 228 de evrei din România în Izrael, unde au întemeiat colonii sătești.

Trebuie să fim recunoscători lui Carol Iancu pentru publicarea acestei corespondențe inedite. Ea adaugă numeroase elemente noi, nebanuite, la înțelegerea procesului dificil de obținere a independenței de stat a României. Interpretarea lor însă, rezumată în ideea antisemitismului funciar propriu românilor, cantonează lucrarea în sfera literaturii de propagandă. Păcat.

Georgeta Penelea Filitti

CHANTAL MILLON-DELSOL, *Les idées politiques au XX^e siècle*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, 258 p.

Prestigioasa editură Presses Universitaires de France publică lucrarea profesoarei de filozofie și istorie a ideilor politice de la Universitatea din Paris Chantal Millon-Delsol, „Les idées politiques au XX^e siècle”.

Lucrarea universitarei pariziene este structurată în 5 mari capitole, plus accesoriile indispensabile oricărei lucrări științifice: concluzii, tablou cronologic politico-cultural, bibliografie și index.

Cele 5 secțiuni principale analizează tot atâtea modele de structurare statală: modelul marxist, rasist /nazist/, fascist /etnocratic/, socialist /egalitar/, statul garant /de drept/.

O asemenea departajare ne determină să considerăm că disjuncțiile operate sînt viabile mai puțin în ceea ce privește modelul socialismului egalitar, el neputînd avea concrețețe în planul realpolitikului. Acest socialism — este numit liberal, sub necesitatea de a fi diferențiat de marxist-leninism, socialismul real.

Problema care și-o pune socialismul liberal /egalitar/ este posibilitatea reunirii într-o singură viziune, într-o singură realizare politică a marxismului și a statului de drept. Socialismul liberal astfel trebuie să-și asume aspectele umanitare și pozitiv dinamice ale fiecăruia sistem politic ce-l originiază. Aceasta implică declanșarea unei revoluții proletare căreia să nu-i fie necesară violența utilizată de leninism-stalinism. Diferența față de celelalte modele analizate este că socialismul egalitar este o utopie politică, neputîndu-se găsi o umanizare între finalitățile revoluționare și metodele de aplicare.

Statul de drept spre deosebire de celelalte agregate social-politice și-a dovedit eficacitatea politică printr-un respect mai mare față de ființa umană, lăsată să se dezvolte neprogramat, refuzîndu-și orice pretenție de regrupare a datelor axiologice ale personalității umane. Personalitatea umană este înțeleasă efectiv ca personalitate în sensul curentului romantic, cadrul legislativ asigurînd o marjă foarte mare de acțiune omului. Libertatea asigurată individului este parte din libertatea asigurată de statul de drept lumii, el neasumîndu-și vreo sarcină în vederea recompunerii după o singură lege a acesteia. Dacă legea tuturor totalitarismelor nu este legea, ci forța dată de putere, legea statului de drept este voința de a cupla forța și dreptul, în aceeași absență a vreunei ambiții justițialiste pe seama vreunei clase asupra alteia sau exaltarea vreunui principiu fie el și obiectivat, statul în cazul fascismului italian, rasa și spațiul vital în cazul Germaniei naziste, etc. în baza asigurării revanșei

politice sau a păcii sociale. Binele societății nu este în cazul democrației un bine exclusiv al unei grupări mai mult sau mai puțin elitiste aflate la putere, ci un bine rezultat din adîlția tuturor obiectivărilor ideii de bine în plan individual. Statul de drept fără a propaga ideea unei societăți egalitare, obligă individul să se înscrie în propriile sale coordonate pentru a face față unei cerințe, unei societăți care-l judecă ca individ. Acest fapt este asigurat prin existența simultan activă și relativ independentă a celor 3 puteri /+4 + cea a presei/ stare garantată de statul fundamental posibilităților și libertăților.

Fără apologia autocratică a totalitarismelor statul de drept recunoaște efectiv constituția ca lege fundamentală reglînd activitatea și acțiunea sa. În statul totalitar nu există limită a duratei de exercitare a autorității și măsurile guvernamentale consideră autoarea nu sînt supuse restricțiilor. Aici se impune aplicarea unui element de corijare. Puterea în statul totalitar este stopată de un nivel de putere superior numai în momente de criză acută în stat, sau în virtutea unor capricii personale.

Statul de drept justifică puterea mai multor centri, el înscriindu-se în maniera lui Proudhon de putere anarho-federalistă în care centru este peste tot și circumferința nicăieri. Metafora lui Proudhon rămîne totuși o metaforă, în democrație existînd legal o limită de exercitare a sa pentru fiecare centru de putere. În plus o zonă de exercitare a puterii nu este o mulțime cu un singur element ea interferîndu-se cu alte zone ale altor tipuri de putere.

Statul de drept rămîne un model străin ideii privării de suveranitate, înțeleasă ca putere de a decide în situații excepționale, conform poziției lui Max Weber, specificată în „Etica protestantă și spiritul capitalismului”.

Autoarea citează părerea lui Georges Burdeau din „La démocratie” conform căreia în statul de drept nu se asigură instalarea definitivă la putere pentru nici o echipă conducătoare și că nici o politică nu este decît provizoriu oficială. În realitate principiile politice generale sînt păstrate, ele făcînd parte din bagajul „ideologie” al statului de drept.

Concluzionînd putem fi de acord cu Chantal Millon Delsol că structurile politice, teoria statului se reduc de fapt la axiologie, la preeminența unei idei, sau a alteia asupra corpului social. Atunci cînd o gîndire politică situează ierarhic pe primul loc o viziune „globală”, centralistă și unică asupra lumii, este vorba de un stat totalitar. Această viziune nu acordă importanță efectivă omului, în

sine, ci îl supune automat unui principiu care-l depășește. Marele merit al statului de drept este că repune în prim plan o imagine antropocentrică asupra lumii, persoana devenind după penetranta expresie a lui Edmond Mounier un absolut față de toate celelalte realități materiale sau sociale, chiar și față de alte persoane umane (E. Mounier, *Manifeste*

au service du personnalisme). Oarecum „partinică” față de realitățile studiate, cartea universității franceze rămâne un bun cistigat în cimpul preocupărilor generate de concepțiile istorice și politologice.

Florin Müller

NOTE

* * * *International Directory of Eighteenth-Century Studies 1991*, Voltaire Foundation Taylor Institution, Oxford, XII + 207 p.

Cu ocazia celui de al VIII-lea Congres Internațional de Iluminism, care s-a desfășurat la Bristol între 21—27 iulie 1991, *Voltaire Foundation* din cadrul cunoscutului *Taylor Institution* a prezentat specialiștilor mai multe lucrări de profil. Printre acestea, de un deosebit interes s-a bucurat *International Directory of Eighteenth-Century Studies 1991*. Chiar de la prima consultare, volumul apare ca un instrument de lucru indispensabil în munca de cercetare și de valorificare a diferitelor aspecte, probleme și teme oferite cu generozitate de secolul Luminilor.

Volumul debutează cu o *Prefață* (p. IV), scurtă dar cuprinzătoare, datorată lui Andrew Brown, în care se justifică apariția unei noi ediții din lucrare. Urmează, ca și la ediția din 1987 (pe care am avut-o la dispoziție), o prezentare comprimată a profilului *Societății Internaționale de Studii a Secolului al XVIII-lea* (p. V). Editorul atrage atenția asupra scopului cultural și științific al societății și în ceea ce privește căile de îndeplinire a menirii ei spirituale. În continuare, luam contact cu trei utile secțiuni, consacrate celor 20 *Societăți naționale* (p. VI—VII), 21 *Societăți Regionale* (p. VIII—IX) și 37 *Centre de cercetare* (p. VIII—XI). Este mai mult decît dezolant că, în România, unde există totuși numeroase preocupări dix-huitiemiști¹, să nu fie activă și nici înregistrată o societate națională, regională ori centru de cercetare profilat pe secolul al XVIII-lea.

Partea întâia a repertoriului mai conține și *Lista abrevierilor* (p. XII).

Propriu-zis, *Repertoriul Internațional al dix-huitiemiștilor* (pp. 1—168) conține 7 548 poziții, înregistrînd, de fapt, tot alțiia cercetători ai veacului Luminilor, răspîndiți pe întreg globul. Față de situația anului 1987, cînd au fost înregistrați doar 6 868 cercetă-

tori², se observă o afluență de specialiști în problematica veacului Luminilor. Informațiile asupra fiecărui cercetător sînt sumare dar elocvente. Se precizează, așadar, după numele cercetătorului, instituția unde își desfășoară activitatea, adresa la care poate fi contactat, problematica științifică din secolul al XVIII-lea pe care o abordează constant și sistematic.

Gradul de utilitate științifică și practică al repertoriului crește, în măsura în care vom consulta partea a doua. *Indexul geografic* (pp. 169—186) și *Indexul general* (pp. 187—207) facilitează în mod real începutul unei documentări pentru abordarea secolului Luminilor. Dacă prin lectura primului index ne putem orienta eficient și rapid pe o întinsă arie geografică, de fapt o hartă simbolică a preocupărilor de cercetare iluministă, cel de al doilea index este elocvent în ceea ce privește problematica densă și variată, abordată de specialiști pentru o perioadă de timp, cit și lumea secolului Luminilor (cu elite și persoane puțin cunoscute), care a stat în atenția cercetării.

Și de data aceasta, parcurgerea volumului este de natură să ne pună în contact cu felul în care au fost receptate, pe plan internațional și din multiple motive, preocupările cercetătorilor români asupra secolului al XVIII-lea. Dacă în ediția anului 1987 au fost înregistrați nouă cercetători³, de data aceasta numărul lor a crescut la treisprezece. Cu toate acestea avem de-a face cu o palidă reflectare a situației reale din țară, fiindcă aria preocupărilor românești asupra veacului Luminilor este mult mai vastă și mai plină de consistență. O dovedesc și lucrările bibliografice de specialitate⁴. După cunoștințele editorilor volumului, lista cercetătorilor români, care se ocupă de secolul al XVIII-lea, este compusă din: 1) Mircea Anghelescu, nr. 163 (Institutul de Istorie Literară București); 2) Irina

¹ *Bibliografia Istorică a României*, V (1974—1979), VI (1979—1984), VII (1984—1989), passim. Cf. și Nicolae Boeșan, în *Cahiers roumains d'études littéraires*, 2, 1977; 2, 1979; Pompiliu Teodor, *Stadiul actual al cercetărilor iluministe, în Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, „Dacia”, 1984 pp. 5—17.

² Jacob Mărza, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*, Iași, XXV 2, 1988, p. 613.

³ *International Directory of Eighteenth-Century Studies 1987*, Oxford, Voltaire Foundation, Taylor Institution, passim.

⁴ Vezi nota 1.

Mihaela Badescu, nr. 272 (Universitatea București); 3) Dan Berindei, nr. 504 (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” București); 4) Alexandru Duțu, nr. 1835 (Institutul de Studii Sud-Est Europene București); 5) Mariana Jeodorescu, nr. 3207 (Universitatea București); 6) Nicolae Liu, nr. 3955 (Universitatea București); 7) Mihai Manca, nr. 4204 (București); 8) Adrian Marino, nr. 4257 (Univeca scriitorilor Cluj); 9) Iacob Mârza, nr. 4323 (Biblioteca Batthyaneum Alba Iulia); 10) Valeriu Moldoveanu, nr. 4570 (Ministerul Culturii București); 11) Victor Neumann, nr. 4811 (Universitatea Timișoara); 12) Corneliu Nistor, nr. 1284 (Universitatea Timișoara); 13) Vasile Zincenco, nr. 7520 (Universitatea București).

Consultarea *Repertoriului Internațional al dix-huitièmeștilor 1991* s-a soldat și cu o surpriză, punându-ne în fața unor specialiști trăini care se întrec să de istoria și cul-

tura românească în secolul Luminilor. Așa este cazul lui Jacques Bouchard (Universitatea Montréal, Canada), nr. 720, care se ocupă de zorii Luminilor în sud-estul Europei, în Grecia și în România și da opere complete ale lui Nicolae Mavrocordat. În cadrul cercetărilor asupra iluminismului în Europa răsăriteană, Michel Noly (Lyon, Franța), nr. 4916, are în vedere și istoria Transilvaniei.

Parcursul volumului editat de *Voltaire Foundation* în cadrul prestigiosului *Taylor Institution* este utilă și pentru cercetătorul român în secolul Luminilor, ori de câte ori aberdează o temă asupra acestei perioade. Înșă, consultarea actualului *Repertoriu Internațional al dix-huitièmeștilor* produce și un gust amar, având în vedere modul defectuos în care sînt receptate peste hotare cercetările românești asupra secolului al XVIII-lea.

Iacob Mârza

ÖGEL BAHAEDDİN, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)* (Mitologia turcă — Epopeile cu izvoare și explicații), vol. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, 614 p.

Lucrarea pe care o prezentăm este o operă de erudiție datorată profesurii Bahaeddin Ögel, cunoscut cercetător al culturii vechi turcești. Subiectul abordat este deosebit de dificil atît datorită penuriei izvoarelor perioadei analizate cît și a spațiului geografic de la Marea Neagră pînă în China, care a trebuit parcurs prin instrumentele filologiei și etnografiei istorice. Ceea ce surprinde în chip vădit este tocmai facilitatea cu care autorul studiază „călătoria” unor simboluri și motive aparținînd mitologiei turce sau preluate din culturi anterioare și vecine (contemporane). Analiza marilor teme mitologice (de ex.: muntele și iut *Urgenekon*) este dublată de studii unor „cazuri” controversate. Prin construcții logice ipoteze care au făcut carieră sînt eliminate și lausate noi variante mult mai probabile. Elementul forte al întregii construcții a lucrării este cunoașterea intimă a izvoarelor literare din vremea evului mediu timpuriu. Din acest motiv patru capitole succesive (cap. V—VIII, p. 115—417) sînt destinate prezentării textelor (cu variante uigure și persane) și analizării în detaliu a trei monumente literare turcești: *Oğuz-nâme*, *Şı cere-i Terakime* (Genealogia turkmenilor) și *Han-nâme*, ce cuprind numeroase mituri și legende din vechiul fond turcic. Decelarea acestor trei opere permite autorului digresiuni pertinente asupra raportului dintre evenimentele istorice reale și încărcătura legendară a acestora. Epopeea *Oğuz-nâme* a cunoscut o largă răspîndire în

vremea cuceritorului Genghiz Han cînd a circulat o variantă mongolă care a asimilat cîvinte, informații istorice și geografice din această perioadă. Ceea ce în *Oğuz-nâme* se relatează ca întreprinderi militare împotriva lui Çurçet și Altın-Han este în realitate campania lui Genghiz Han din 1214 în China. Din acest punct de vedere variantele persane sînt diferite de cea pusă tardiv în circulație de Ehbülğazi Bahadır Han — autorul lui *Şı cere-i Terakime* — deoarece ultimul a adăugat elemente noi care însă nu au dislocat temelia comună a variantelor. Toate cele 3 opere oferă detalii istorice suplimentare asupra regiunii nord pontice dinspre Caucaz, cunoscută în istorie sub numele de Kıpçak (*Deşt-i Kıpçak* sau în altă variantă *Deşt-i Kıpçak*).

Epopeea *Han-nâme* care include o genealogie a turcilor özbeki, conservată prin tradiția orală a primilor o formă scrisă prin autorul İmamî, din închinul hanului din Astrahan, Abdülaziz Han (1645—1680) ea o contrapondere la tradiționalul *Şah-nâme* care prezenta o istorie a șahilor persani. Autorul pare a fi mai puțin instruit în persoana literară și sub influența dialectului tadgik a introdus elemente din tradiția triburilor turkmenice și özbece. Din motive partizane, datorită competiției dintre özbeki și persani *Han-nâme* include știrea prin care suveranii Selgiuchizi (*Uluğ-Arslan*) erau conexați genealogic personajul Efrasiyab din mitologia persană. Această teză lovea în tradiția oficia

a curții osmane ai căror analiști din faza de expansiune legaseră dinastia selgiucidă de arborele genealogic al lui Oğuz-han. În *Genealogia turkmenilor* elaborată în veacul XVII de Ebülğazi Bahadır Han este preluată epopeea *Oğuz-nâme*, după varianta uygură, indicând ca strămoș al turcmenilor pe Oğuz-Han. În această operă menționându-se acțiunile întreprinse de Oğuz-Han în teritoriile bașkirilor se relatează că: „țările Orus, Ulak, Bașgird și Macar erau dușmanul lui Oğuz-Han. Din acest motiv Oğuz-Han i-a dat lui Kıpçak teritoriul (*il*) și luptătorii (*nöker*) și i-a trimis în regiunea dintre Ten (Don) și Etıl (Volga). Kıpçak a condus aceste țări timp de 300 de ani”. În *Oğuz-nâme* (variante persană) pasajul este mai detaliat: „Kıpçak a crescut în preajma lui Oğuz-Han. În plus el a devenit un dușman. În vremea aceasta rușii, ulacii, magarii și bașkirii încă nu intraseră însă sub suzeranitatea lui Oğuz-Han. Oğuz-Han a dat sub poruncă lui Kıpçak Bey oșteni în număr suficient și i-a trimis în regiunea fluviilor Ten (Don) și Itıl (Volga). Kıpçak Bey a condus în acele regiuni timp de 300 de ani. Din acest motiv regiunea Kıpçak în întregime provine din

această ramură. De la Oğuz-Han până la Genğliz-Han, adică 400 de ani, regiunile Itıl și Ten au avut un singur steag (conducător), care a fost Kıpçak Bey”. Pentru istoria noastră rămâne de stabilit dacă toponimul *Ulak* (sau cu variantele Ilac — care apare și la Rubruck) este sinonim cu *Eflak* din cronicile osmane.

Ultimele trei capitole (XI—XIII, p. 549—599) analizează locul și rolul unor animale precum lupul, cerbul în mitologia turcă și în cea extrem orientală. Dacă prezența cultului lupului este rezultatul unui împrumut (deoarece cultul original s-a născut în Tibet — menționat și de Marco Polo) și răspândit sincronic spre China și Asia Centrală de unde s-a infiltrat în mitologia turcă (legenda lui Barak), mult mai controversată este chestiunea prezenței vulturului (*Kartal*) care are o arie imensă de răspândire, atât în Extremul Orient cât și în Asia Centrală. În concluzie o lucrare de erudiție care te îndeamnă să privești lumea osmană dincolo de *histoire bataille*.

Nagy Pienaru

JEAN FAVIER, *Philippe le Bel*, Paris, 1988, 587 p.

Deși pot părea depășite, monografiile consacrate personalităților istorice continuă să-și păstreze integral actualitatea, mai ales atunci când sînt concepute la un înalt nivel intelectual și pe baza celor mai noi instrumente de lucru ale istoriografiei. Această constatare este valabilă și în cazul nostru, lucrarea lui Jean Favier fiind un adevărat model de abordare modernă a unei personalități istorice despre care s-a scris foarte mult.

Chiar din primele pagini, din introducere, Jean Favier face o scurtă trecere în revistă a ceea ce s-a scris despre Filip cel Frumos începînd cu secolul al XVII-lea, dar și a clișeele care s-au format și pot fi întâlnite în aproape toate lucrările ce-i sînt consacrate. Este vorba de imagini simplificatoare, ca aceea a regelui falsificator de bani, a unui consiliu de legiști intransigenți, a unui Nogaret care furnizează în permanență victime pentru furturi, a unor favoriți care-și unplu cuferele de bani, a unor procese, comploturi și drame misterioase. De asemenea este întâlnită imaginea unei Franțe prospere, dar scădută treptat de un fise tot mai nenilos, imaginea unui papă pălmuit (Bonifaciu VIII) și a altuia aflat la ordinea regelui (Clement V), a unei Inchiziții atotputernice și a ordinului Templierilor distrus și jefuit. Așa cum arată autorul, din toate aceste clișee, dintr-o anu-

mită exasperare, din dorința de a reda adevăratele dimensiuni lui Filip cel Frumos, apropiaților și consilierilor săi, chiar celor care i s-au opus, s-a născut această carte. Pentru Jean Favier adevăratele enigme, cele legate de personalitatea regelui și de guvernarea sa, sînt mai mult decît suficiente pentru a elimina pe cele false. Dar, în același timp, spuma istoriei nu trebuie să ascundă marile ei valori. Esențialul constă, după părerea sa, în faptul că Franța suferă o profundă schimbare. Ea iese treptat din structurile politice ale feudalității și începe să-și construiască mecanismele unui stat modern. Este o Franță în care nobilimea continuă să fie scop și ideal, dar în care abilitățile intelectuale devin o cale normală de acces la putere. Schimbarea este la fel de profundă în mecanismele de producție și în ceea ce privește barta marilor curente comerciale. Franța anului 1315 mai are puține lucruri comune cu cea a anului 1285 deoarece, între timp, ea a redescoperit incertitudinea. Dar cartea nu este nici o introducere la războiul de o sută de ani și nici un preludiv la Franța modernă. Ea este, pur și simplu, o istorie a domniei lui Filip cel Frumos definită atât prin prezentul, cât și prin trecutul ei.

Eugen Deniz

EVAN MAWDSLEY, NICHOLAS MORGAN, LESLEY RICHMOND, RICHARD TRAINOR (eds.), *History and Computing III*, Manchester University Press, 1990, 214 p.

Prima conferință a filialei engleze a Asociației History and Computing s-a bucurat de largă participare a istoricilor, specialiștilor în calculatoare și arhivistilor. (Cel de al III-lea volum History and Computing conține o selecție a celor mai inventive și novatoare lucrări prezentate în cadrul conferinței, în special cercetări privind băncile de date istorice. Noua generație de micro și minicalculatoare cu software-ul asociat lor, au făcut să din acest domeniu o artă de studiu din ce în ce mai atractivă pentru istorici.

Temele dezbătute au inclus aspecte legate de natura băncilor de date istorice, crearea lor din sursele istoriei, analiza lor în cercetările de istorie politică, urbană și medicală, precum și exploatarea lor în procesul de învățământ.

După o expunere introductivă privind importanța băncilor de date în istorie (*The Historian and the Database*), volumul cuprinde patru părți ce grupează o multitudine de rezultate privind cercetările din domeniul surselor (*The Medical Archives and Manuscripts Surveys. Three in One: Surveying, Publishing and Creating a Database; Computerization of the National Register of Archives Designing, a System for Staff and Public Use*), metodolo-

giei băncilor de date (*The Computer Scientist and the Historian: Problems; From an Historian's know-how to a Knowledge Base: Using a Shell; The Classification of Occupations in Past Time: Problems of Fission and Fusion*); rolului lor în procesul de învățare a istoriei (*Seeking Patterns, Making Meaning: Using Computerised Sources in Teaching History in Secondary Schools; The Microcomputer in the History Classroom: Opportunities for Pupils and Teachers; Taking the Plunge: Planning a Course on Computing for Historians*) sau al utilizării lor într-o serie de proiecte de cercetare (*Computerising the Godley: The Application of Small Databases to Anecdotal History; The Treaty of Union: Influencing the Scottish Vote, 1706-07; The Glasgow Valuation Rolls Database: Sources and Strategies; The Nature and Future of Historical Computing*).

Conștiința extrem de diversă a volumului, stilul alert al fiecărei contribuții în parte, varietatea ideilor lansate fac din History and Computing III nu numai o lectură interesantă, dar și o provocare a abordarea cu curaj a cercetărilor de istorie bazate pe bănci de date.

Irina Gavrila

DĂN V. PLEȘOIĂNO, *Colonel Nicolae Pleșoianu and the National Regeneration Movement in Valachie*, Columbia University Press, New York, 1991, 177 p.

Colonelul Nicolae Pleșoianu (1815-1859) este una dintre figurile cunoscute de la 1848 căreia nu i se închinase nici o monografie, lacună ce se vede completată prin cartea strănepotului său din Canada, dl Dan V. Pleșoiăno. După cum se precizează în prefața, lucrarea nu s-ar fi putut realiza fără concursul substanțial al profesorului Gheorghe Morarin, cadru didactic la Școala generală din Pleșoiu (Ol). Cartea se adresează publicului american și de aceea largeste cadrul expunerii, prezentând biografia lui Nicolae Pleșoianu în strânsă conexiune cu evenimentele importante la care acesta a participat: revoluția de la 1818 din Țara Românească și Unirea Principatelor din 1859. Cartea conține multe detalii care nu se referă strict la traiectoria vieții lui Nicolae Pleșoianu, dar care înfațișează derularea pregătirilor revoluționare. S-ar mai fi putut insista asupra familiei din care făcea parte personajul; ar fi putut fi redat, poate, și un arbore

genealogic din care să rezulte gradul de înrudire cu carturarul Grigore Pleșoianu sau cu Luca Pleșoianu, socrul lui Ion C. Brătianu. De asemenea, cercetări în arhivele oltene ar fi putut, poate, să lumineze mai mult mediul familial al lui Nicolae Pleșoianu.

Ramânând la același tip de observații, se remarcă o caracterizare a generalului Magheru (cumiatul lui Pleșoianu), despre care se spune că era măscăruț dintr-o familie modestă (p. 40). Aceasta nu este totemul conform cu starea de fapt, dacă ne gândim la originea nobilă transilvănească a familiei sale, la înaintașii săi mai apropiați, boiernași gorjeni dintre care unii au etorit și bisericii (de pildă arnașul Șerban Magheru a fondat biserica din Birzeiu de Gîrlort); despre aceasta, vezi lucrarea *Pe urmele Magherilor* de Paul Cernovodeanu și Marian Ștefan (București, 1983), de altfel citată în notele cărții.

Mihai Sorin Radulescu

IMMANUEL WALLERSTEIN, *The Modern World-System, III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730—1840s*, Academic Press, San Diego, 1989, XI + 372 p.

Întrecred cu căre a apărut acest al treilea volum din monumentală serie, dedicată de Immanuel Wallerstein sistemului mondial capitalist a fost parcă menită să mărească așteptările tuturor celor sensibili la contribuțiile conceptuale și interpretative originale prin care sociologul american a înnoit cîmpul cercetărilor sociale și istorice. Ca și în cele două volume anterioare, apărute în 1971 și 1980, dar parcă mai pregnant decît acolo, autorul este preocupat în primul rînd să verifice în ce măsură evoluția istorică confirmă sau nu modelul său teoretic (pentru o analiză critică a acestui model a se vedea B. Murgescu, Fl. Bonciu, *Considerații asupra abordării mondiale a proceselor istorico-economice*, sub tipar). De aceea, în cartea pe care o prezentăm nu se va regăsi o descriere amănunțită a evenimentelor și proceselor istorice concrete, ci o amplă analiză secundă, analiză bazată însă pe parcurgerea atentă a unei bibliografii imense (p. 257—351) și nu în puține rînduri pe consultarea unor istorici enumerați la p. XI. De altfel, comentarea reciprocă a unor *pre-print*-uri este una dintre formele cele mai eficiente de colaborare între specialiști care s-a impus în istoriografia occidentală a ultimilor ani, și la care istoricii români vor fi chemați să se racordeze cît mai curînd.

O evaluare critică a punctelor de vedere ale lui Immanuel Wallerstein, uneori excesive, aproape întotdeauna insolite, șocînd bagajul nostru curent de concepții și locuri comune, dar mereu argumentate strîns, ar depăși limitele unei recenzii. De aceea ne vom mulțumi cu o scurtă trecere în revistă a principalelor probleme ridicate de autor.

Primul capitol (*Industria și Burghezii*, p. 1—53) este axat în jurul perechii conceptuale revoluție industrială (britanică) — revoluție burgheză clasică (franceză). Cum pentru Wallerstein mutațiile decisive, cu adevărat revoluționare pe plan economic și politic, avuseseră loc în secolul al XVI-lea odată cu formarea sistemului mondial capitalist, cei doi termeni sînt înșelători, ei reprezentînd mai degrabă încercări de a explica de ce Anglia a cîștigat spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea competiția pentru hegemonie mondială în dauna Franței. Această competiție este analizată în capitolul II (p. 55—126), evidențîndu-se rolul decisiv al controlului politic asupra lumii coloniale (extraeuropene) în succesul britanic. În ceea ce privește Revoluția Franceză, pentru Wallerstein, aceasta nu a fost o expresie a luptei burgheze-

zilor împotriva nobilîmii și absolutismului, ci cel puțin pînă la o parte dintre proclamații o încercare de a reforma statul francez în juru a putea relua eu șanse sporite comi cîștia pînă la primat mondial. Încercarea de a controla evenimentele, intrarea în arena politică a unor forțe esențialmente aplicabiliste (lă rînimea și „sanchiloții” pariziensi) și instabilitatea durabilă cauzată de aceasta, precum și complicațiile pe continent, au împiedicat însă Franța să se concentreze asupra esențialului, astfel încît în 1815 deculajul față de Marea Britanie era mai mare decît ori cînd în trecut.

În capitolul III (*Incorporarea unor noi zone în economia-univers: 1750—1850*, p. 127—189) sînt studiate comparat patru mari arii de civilizație: India, Imperiul Otoman, Rusia și Africa Occidentală. Autorul revine mai înții asupra distincției dintre periferie și zonele exterioare economiei-univers capitaliste, distincție care a făcut obiectul mullor polemici după apariția primului volum. Pe baza acestei distincții, el reliefează diferența dintre situația celor patru arii de civilizație enumerate mai sus înainte de 1750 și după această dată. Procesul incorporării a fost caracterizat prin impunerea unor noi fluxuri de măruri din zonele incorporate spre centrul economiei-univers capitaliste (îndeosebi materii prime), prin declinul sectorului manufacturier din acest zone, prin preluarea controlului proceselor productive de către agenții economici sensibili la variațiile conjuncturii mondiale, ceea ce deseori însemna condiții de muncă mai opresive pentru producătorii direcți (plantații cu sclavi, a doua iobăgie etc.) și prin restructurarea politică a zonelor incorporate, statele rezultate fiind suficient de puternice pentru a putea asigura ordinea și securitatea fluxurilor economice, dar nu atât de puternice încît să poată modifica în folosul lor și în detrimentul centrului aceste fluxuri.

Analizînd *Decolonizarea Americilor, 1763—1833* (p. 191—256), autorul insistă pe impactul fluctuațiilor conjuncturii economiei-univers capitaliste asupra mișcărilor de eliberare și pe motivațiile complexe, uneori contradictorii, ale diverselor grupuri sociale. Pentru Wallerstein bilanțul decolonizării nu a fost glorios. Dacă pe plan intern elitele coloniale au reușit să mențină sub control celelalte categorii sociale, statutul indienilor și al negrilor deteriorîndu-se chiar (o excepție fiind Haiti, care a cunoscut o evoluție deosebită), în schimb decolonizarea nu a fost

însoțită de o emancipare economică reală de sub dominația centrului, ea permițând de fapt Marii Britanii o concentrare a mijloacelor pentru incorporarea altor zone în economia-univers capitalistă și o exploatare mai economicoasă, scutită de concurența celorlalte state europene, a bogățiilor continentului american. Concluzia autorului este pesimistă: „Nici una din marile revoluții ale sfârșitului de secol XVIII — așa-numita revoluție industrială, Revoluția Franceză și independența coloniștilor din America — nu a reprezentat o sfidare fundamentală pentru sis-

temul mondial capitalist. Ele au reprezentat de fapt o consolidare și o fortificare a acestuia” (p. 256).

Dincolo însă de aprecierea valorică negativă la adresa sistemului capitalist, ca și de alte puncte de vedere care se pretacă la discuții critice, cartea lui Immanuel Wallerstein, ca și celelalte lucrări ale sale, reprezintă una din analizele cele mai stimulative pentru înțelegerea epocii moderne și a istoriei omenirii în general.

Bogdan Murgescu

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

* * * "The American Historical Review", American Historical Association, vol. 87 — 92, 1982 — 1987.

"The American Historical Review" este organul de presă al prestigioasei American Historical Association¹, alături de alte publicații ca "Perspectives", "Writings on American History", "Recently Published Articles". Apărută pentru prima dată în 1895, la șase ani după ce Congresul S.U.A. a recunoscut forul științific luteran, revista înregistrează o apariție de cinci ori pe an. La conducerea comitetului de redacție s-a aflat timp îndelungat Otto Pflanze, iar recent David L. Ranspel. Periodicul se constituie într-o tribună de dezbateri asupra celor mai noi direcții de cercetare în știința istorică din S.U.A. Alături de numeroase studii și articole, mese rotunde și anchete istorice sunt publicate în extenso recenzii, însemnări asupra unor noi lucrări de specialitate, liste de colecții de documente și bibliografii primite la sediul din Washington, D. C. al organizației patronatoare.

Sunt inserate așa numitele adrese prezidențiale, luări de poziție ale președinților organizației² față de cele mai importante desfășurări ale istoriografiei nord-americane și anume: Bernard Bailyn, *The Challenge of Modern Historiography*, (February 1982), p. 1+24; Gordon A. Craig, *The Historian and the Study of International Relations*, (February 1983), p. 1—19; Philip D. Curtin, *Depth, Span and Relevance*, (February 1984), p. 1—9 sau Carl N. Degler, *In Pursuit of an American History*, (February 1987), p. 1—12. Unele numere au o tematică aniversativă, precum: istoriografia Africii Negre, cu contribuții semnate de Robert W. Harms, Patrick Manning, Patricia Romero Curtin, Leroy Vail, Landley White, Andre du Toit (October 1983), istoria femeii, la care au participat Mary Beth Norton, Paula Baker, Jaren Offen, Bonnie Smith și M.—Jeanne Peterson (June 1984), centenarul forului coordonator, cu semnătura lui David D. van Tassel, Morey D. Rothberg, Dorothy Ross, Daniel Joseph Singal (October 1984) și medievalistica contemporană cu concursul lui John B. Freed, John van Engen. Istoria antică este slab reprezentată în paginile revistei. Menționăm studiul lui Thomas Kelly de la Universitatea Minnesota, *Thucydides and Spartan Strategy in the Archidamian War* (February 1982) p. 25—54. Autorul insistă asupra îmbinării de către protagoniștii războiului peloponezic a strategiei terestre cu cea navală. Reinterpretind unele fragmente din lucrarea lui Tucidide, Kelly respinge teoria conform căreia spartanii au sperat să câștige războiul invadând Atica și arată complexitatea strategiei militare antice. Evului Mediu îi sunt dedicate câteva contribuții notabile. Jenny M. Jochens de la Towson State University, în *The Politics of Reproduction, Medieval Norwegian Kingship*, (April 1987), p. 327—349 analizează pe baza cronicilor literare rolul și locul femeii în societatea medievală norvegiană. Poziția castelului medieval într-o lume cu un orizont relativ limitat este investigată de Bernard S. Bachrach de la Universitatea Minnesota în *The Angevin Strategy of Castle Building in Reign of Fulk Nerra 987—1040*, (June 1983), p. 533—560. Autorul se oprește asupra lui Fulk Nerra, feudal din dinastia Angevină, ce a fortificat regiunea muntoasă din sud-vestul Franței, în coasta Pirineilor. „Le Grand Bâtisseur”, cum a fost supranumit contele Nerra, a ridicat castele la Morand, Montboyan, Montbazou, Langeais, Montrichard, ce au servit drept baze de pornire a unor noi cuceriri. O intervenție originală propune Stanley Chojnacki de la Michigan State Uni-

¹ Funcția de director executiv al A.H.Ă. este deținută de Samuel R. Gammon. Pentru anul 1988 a fost ales în funcția de președinte profesorul Akira Iriye de la Universitatea Chicago, specialist în istoria Extremului Orient. Referitor la colaborarea istoricilor români cu organizația sus-amintită menționăm că la Convenția anuală 1987 programată să se desfășoare la Washington D.C. au fost invitați și istoricii Florin Constantiniu, Alexandru Duțu, Virgil Cândea, Camil Mureșan, Mircea Mușat, Gheorghe Buzatu, Cristian Popișteanu, Ion Pătroiu. Vezi și însemnările noastre la centenarul organizației în „Magazin istoric”, Anul XVIII, Nr. 9 (210), Septembrie 1984, p. 62.

² Pentru o listă completă a președinților, vezi American Historical Association, *Program of the One Hundred Second Annual Meeting, December 27—30, 1987*, Washington D.C., p. 4.

„Revista istorică”, tom III, nr. 7—8, p. 871—876, 1992

versity in *Political Adulthood in Fifteenth-Century Venice*, (October 1986), p. 791–810. Pe baza unor cercetări întreprinse în arhivele venețiene, Chonjnacki dezvăluie ritualul încadrării politice a tinerilor aristocrați în valorile colective ale elitei conducătoare³. Aceasta în ciuda faptului că regimul de factură oligarhică din lagună a preferat celor tineri oameni în vîrstă considerați cu experiență politică.

Din registrul problematic extrem de bogat al istoriei moderne ne-am propus să semnalăm doar cîteva. Privind istoria Franței rețin atenția articolele lui Barbara Diefendorf de la Universitatea din Boston, *Prologue of a Massacre, Popular Unrest in Paris 1557–1572*, (December 1985), p. 1067–1091 și respectiv Michel P. Fitzsimons, *Privilege and the Polity in France 1786–1791*, (April 1987), p. 269–295. Diefendorf remarcă rolul violenței în istorie, rezultat al atitudinii maselor populare. Noaptea Sfîntului Bartolomeu s-a edificat drept produsul unei îndelungate ostilități populare, majoritatea romano-catolice și încurajate de biserică contra protestanților. Referindu-se la progresul ideii de națiune în conștiința stărilor privilegiate Fitzsimons subliniază că aceasta s-a încadrat în activitatea Adunării Naționale, care sub impactul violent al maselor populare a respins privilegiul ca fundament al statului și a acceptat ideea de națiune modernă. Eugen Weber de la Universitatea Californiană scrie *Comment la Politique Vint au Paysans: A Second Look at Peasant Politicization*, (April 1982), p. 357–389. Weber declară că procesul de acculturare politică a țărănimii a afectat personalitatea sa. Devenind o forță politică prin excelență conservatoare, țărănimea a primit republica burgheză, deoarece aceasta i-a oferit prețuri mari la vite, serviciu militar redus, instrucție mult mai accesibilă. Pe fondul pătrunderii vieții politice la sate și a intervenției autorității centrale relația patron-client în lumea rurală s-a modificat considerabil. Epoca Vechiului Regim în Spania se înfățișează în studiul lui Carla Rahn Phillips de la Universitatea Minnesota, secretar general al cunoscutei Society for Spanish and Portuguese Historical Studies și intitulat *Time and Duration, A Model for the Economy of Early Modern Spain* (June 1987), p. 531–532. În spiritul unor analize de istorie economică, Phillips distinge trei zone deosebite – în Spania, ca climat, topografie, și mai ales, specific economic, adică Andaluzia și Centrul Spaniei, răsăritul și coastele de sud-est, zona de nord și nord-vest. O contribuție originală ni s-a părut cea a lui Charles W. Ingrao de la Purdue University, „*Barbarous Strangers*” *Hessian State and Society during the American Revolution*, (October 1982), p. 954–976. Autorul cercetează cazul principatului german Hessa-Kassel în Epoca Luminilor⁴. Marcat de influența cameralismului teoretizat de Christian Wolff, Hessa-Kassel a suferit masiv de pe urma războiului de șapte ani (1766–1763). Deși prin tratatul de la 1766, Marea Britanie a furnizat micului stat subsidii, mercenariatul militar a rămas în continuare o mare sursă de venituri. Într-o societate aristocratică rolul dietei (*Landtag*) a scăzut nereu. Condițiile economice și mai ales cele ale habitatului în general au determinat pe mulți mercenari hesieni „închiriați” de guvernul britanic în perioada războiului pentru independența coloniilor engleze din America de Nord să rămînă în Lumea Nouă după încheierea operațiunilor militare.

Nu lipsesc nici exegezele pe marginea epocii contemporane. Marea Revoluție Socialistă din Octombrie 1917 este vizată de articolele lui Ronald Gregory Suny de la Universitatea Ann Arbor, *Toward a Social History of the October Revolution*, (February 1983) p. 31–52 și William Rosenberg și Diane Koehner, *The Limits of Formal Protest, Worker, March to October 1917*, (April 1987), p. 296–349. Suny trece în revistă o serie de noi lucrări, marea majoritate de inspirație nemarxistă, care încearcă să explice rapida ascensiune a bolșevicilor la puterea politică. Studiind lupta proletariatului rus în perioada dualității puterii, Rosenberg și Koehner întrevăd o legătură intrinsecă între formele de protest și transformările social-politice. Ea s-a reflectat și la nivelul tacticii politice a partidelor mici burgheze. O nouă viziune asupra Administrației Eisenhower schițează Robert Griffith de la Universitatea Massachusetts în *Dwight D. Eisenhower and the Corporate Commonwealth*, (February 1982), p. 87–122. Membru al „grupului managerial” (p. 88), ce a condus Statele Unite, Eisenhower este apreciat drept adept al unei societăți „mutual cooperatiste, voluntariste” (p. 91). Dincolo de politica „armoniei și consensului social” președintele s-a confruntat cu problemele urbanizării, industrializării, producției de masă, segregăției rasiale și s-a străduit să inițieze *commonwealthul corporatist*, în

³ Vezi și studiul nostru *Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției în 1796* (în manuscris).

⁴ Vezi pe larg Ingrid Mittenzwei, *Der aufgeklärte Absolutismus in den Deutschen Territorialstaaten*, în „Geschichtsunterricht und Staatsbürgerkunde”, Jhrsg. 14 (1972), p. 1112–1121; G. J. Parry, *Enlightened government and its critics in eighteenth-century Germany*, în „Historical Journal”, 18/1975, p. 467–495; Charles W. Ingrao, *The Hessian Mercenary State, Ideas, Institutions and Reform under Frederik II 1760–1785*, Cambridge, 1986; Gregory W. Pedlow, *The Survival of the Hessian Nobility 1770–1870*, Princeton, 1987.

care rolul statului era diminuat, iar alul principal a devenit cooperarea bussiness-producție. Robert J. Raczowski de la Fordham University aruncă o privire asupra legislației nord-americane după războiul civil, în care s-a întrezărit speranța republicanilor de a menține structurile statale tradiționale, în *Begin the Nation A New, Congress, Citizenship and Civil Rights after the Civil War* (February 1987), p. 45—68.

Revista a manifestat dintotdeauna un interes marcat pentru istoria Asiei și Africii. Studiile au privit în mod constant structura social-economică, evoluția demografică, curba foametei. Louis A. Pérez Jr. la Universitatea South Florida în *Vagrants, Beggars and Bandits: Social Origins of Cuban Separatism 1878—1895* (December 1985), p. 1092—1121 stabilește o legătură între decăderea economică, raționalizarea producției de zahăr, alungarea micilor producători și dezvoltarea delicenței în lumea rurală, răspuns adecvat la criza societății cubaneze de la sfârșitul secolului al XIX-lea. O interesantă dezbatere realizează Stuart B. Schwartz, specialist în problemele economiei coloniale de la Universitatea Minnesota în *Patterns of Slaveholding in the Americas: New Evidence from Brazil*, (February 1982) p.55—86. Slavia s-a dezvoltat în Brazilia în funcție de regimul economic specific al exploatării terenurilor agricole. Între 1816—1817 în regiunile Braziliei un număr de 4653 proprietari (*senhor de engenho*) dețineau 33750 sclavi, ceea ce semnifică 7,2 sclavi per proprietar. S-au profilat diferențieri între așezările de sclavi în funcție de populație, tradiții și obiceiuri, regimul muncii. Utilizată mai ales în agricultură, dar și meșteșuguri, slavia a fost alături de munca oamenilor liberi baza economiei braziliene din secolul al XIX-lea. John A. Larkin de la Universitatea New York propune în *Philippine History Reconsidered, A Socio-Economic Perspective*, (June 1982), p. 595—628 o nouă viziune asupra trecutului unei zone, ce a pătruns rapid în modernitate. Punând în lumină specificul local, Larkin distinge trei faze de evoluție istorică a arhipelagului filipinez după cum urmează: a) perioada timpurie a dominației spaniole b) secolul al XVIII-lea — a doua jumătate a secolului al XIX-lea, c) perioada consolidării statului. Într-o astfel de conjunctură Filipinele s-au încadrat în marele flux comercial din sud-estul Asiei și au avut relații particulare cu Statele Unite. Africa Neagră și problemele urbanizării, controlului sanitar, foametei compun tematica a trei contribuții. Philip D. Curtin în *Medical Knowledge and Urban Planning in Tropical Africa* (June 1985, p. 594—613) sugerează noi puncte de vedere privind asistența socială în centrele urbane de pe coastele vestice ale Africii. John Cell de la Duke University în *Anglo-Indian Medical Theory and the Origins of Segregation in West Africa*, (April 1986) p. 307—335, folosind materiale inedite de arhivă arată că băștinașii africani au fost predispuși maladiilor, dar autoritățile coloniale nu au purces la măsuri eficiente pentru a le împiedica, ci au accentuat segregatia ca măsură profilactică, desigur politică. Wayne K. Durrill de la Universitatea North Carolina se interesează de arealul Cornului Africii, zona unei foamete endemice în secolul al XIX-lea în *Atrocious Misery: The African Origins of Famine in Northern Somalia, (1839—1884)* (April 1986), p. 287—306. Zonă săracă în resurse naturale, în care s-a desfășurat o acerbă luptă pentru supraviețuire, predominantă de structura de clan, nordul Somaliei a fost martorul edificării unui sultanat local, legat prin relații economice de piața colonială britanică de la Aden. Transformările ecologice au grăbit sărăcirea păstorilor somalez și s-au adăugat controlului colonial, ceea ce a accentuat marea foamete.

Numeroase studii se referă la problemele istoriografiei și ideologiei politice. Michael M. Sokal de la Worcester Polytechnic Institute în *The Gestalt Psychologists in Behaviorist America*, (December 1984), p. 1240—1263 exacerbează vădit rolul metodei behavioriste în introspecția istorică. Concepției cu privire la istorie și civilizație a unor marcanți personalități ale culturii nord-americane li sînt consacrate contribuțiile lui Lee Quinby, *Thomas Jefferson, The Virtue of Aesthetics and the Aesthetics of Virtue*, (April 1982), p. 337—356; Mary Kupiec Cayton de la Miami University, *The Awakening of an American Prophet, Emerson, His Audiences and the Rise of Culture Industry in 19-th Century America*, (June 1987), p. 597—620; John Higham de la Universitatea John Hopkins, *Herbert Baxter Adams and the Study of Local History*, (December 1984), p. 1225—1239; Francis I. Butts de la Queen's University, Ontario, *The Myth of Perry Miller*, (June 1982), p. 665—694. Un strălucit studiu de analiză izbuteste Alden T. Vaughan de la Universitatea Columbia sub titlul *From White Man to Redskin: Changing Anglo-American Perceptions of the American Indian*, (October 1982), p. 917—953. Autorul subliniază că inițial contactul europenilor cu populația de culoare s-a tradus prin antipatie profundă, ceea ce s-a transmis și asupra indienilor. „Pielea roșii” au fost etichetate ulterior „sălbatici”, deoarece au respins normele „civilizatorii” ale societății coloniale, religia și modul său de viață.

Cîteva articole au insistat asupra unor aspecte originale ale istoriei social-economice. James Livingstone de la Universitatea North Carolina în *The Social Analysis of Economic History and Theory Conjunctions on late 19-th Century American Development*. (February

1987), p. 69—95 declară argumentat că „noua istorie economică” și teoriile afiliate ei, formele de organizare ale producției au fost soluții pentru depășirea impasului societății nord-americane la sfârșitul secolului trecut. Examinând situația industriei textile din sudul Statelor Unite, James Lelsudis, Jacqueline D. Hall, Robert Korstad în *Cotton Mill People, Work Community and Protest in the Textile South 1880—1940*, (April 1986), p. 245—286 surprind faptul că mobilitatea socială și inovațiile tehnologice au contrastat cu dorința proprietarilor de întreprinderi de a-și consolida puterea economică, ceea ce s-a transpus în scăderea salariilor și implicit conflicte sociale în 1927—1930 și în marea grevă din 1940. Charles Delheim întreprinde în *The Creation of a Company Culture: Cadburys 1861—1931*, (February 1987), p. 13—44, un scurt istoric al firmei de dulciuri Cadburys, dar exagerează rolul credinței quaker a membrilor familiei fondatoare. Două interesante intervenții cu tematică de demografie istorică întregesc conținutul periodicului. Peter Ward și Patricia C. Ward de la University of British Columbia în *Infant Birth Weight and Nutrition in Industrializing Montreal*, (April 1984), p. 324—345 au urmărit evoluția populației prin prisma greutateii copiilor născuți între 1851—1905 la spitalul Universității Lying-in-Montreal, a hranei și compoziției sale. O discuție legată de prima curbă a scăderii mortalității între 1740—1820 deschide James C. Riley de la Universitatea Indiana în *Insects and European Mortality Decline*, (October 1986), p. 833—858. Între soluția îmbunătățirii hranei și cea a măsurilor efective de igienă, Riley intuiește pe cea din urmă drept unică modalitate de a explica științific scăderea mortalității în epocă.

Partea a doua a revistei inserază unele rubrici de dezbatere științifică, sub a căror generic autori consacrați îmbogățesc cu noi contribuții registrul tematic al istoriografiei nord-americane. La capitolul *AHR Forum* apar unele studii marcante privind știința istorică și metodologia predării sale. În *Comparative History in Theory and Practice, A Discussion*, (February 1982), p. 123—143 zece cercetători și cadre didactice universitare deliberază asupra sensurilor actuale ale istoriei comparate. Viziunea dominantă asupra spiritualismului nord-american, impregnată de concepția filozofică personală a autorului, pe drumul de la narațiune la interpretare științifică se observă în articolul lui K. Lawrence Moore, *Insiders and Outsiders in American Historical Narrative and American History*, (April 1982), p. 390—423. O incitantă analiză pe temă de metodologie realizează Gilbert Allardyce în *The Rise and Fall of Western Civilisation Course*, (June 1982), p. 695—743. Meditând asupra exemplelor din câteva centre universitare — Harvard și Columbia (1905—1929), Chicago (1925—1950), Stanford (1967—1979), Allardyce concluzionează că aici cadrele didactice au prezentat evoluția civilizației în funcție de particularitățile epocii, în care au activat. Autorul propune o viziune globală asupra progresului civilizației, lipsită de prejudecăți și formulează aprecieri interesante asupra manualelor universitare și a locului cursului introductiv. Melvin L. Leffler de la Universitatea Vanderbuilt investighează detaliat un capitol semnificativ al diplomației S.U.A. în perioada postbelică în *The American Conception of National Security and the beginnings of Cold-War 1945—1948*, (April 1984), p. 346—400. Cercurile oficiale americane erau stăpinite în 1945 de convingerea că nu vor putea decât cu greu să controleze situația din Europa și de aceea s-au preocupat de stabilirea unei rețele de bază militare și descifrarea liniilor directoare ale politicii externe a Uniunii Sovietice. David Berger și Jeremy Cohen în *Mission to the Jews and Jewish Christian Contacts in the Polemical Literature of High Middle-Ages*, (June 1986), p. 576—591 și respectiv *Scholarship and Intolerance in Medieval Academy. The Study and Evolution of Judaism in European Christendom*, (June 1986), p. 592—624 se fac ecoul unor discuții pe tema polemicii între evrei și creștini în secolele XII—XIII, ce a îmbrăcat deseori forme violente. La rubrica *Review Essays* se aliniază studii de istoriografie, pe marginea unor recente lucrări cu privire la locul Veneției și Florenței în epoca Renașterii — Gene Brucker de la Universitatea California-Berkeley în *Tales of Two Cities, Florence and Venice in the Renaissance*, (June 1983), p. 599—616; revoluția de la 1848 în Germania — Donald J. Mattheisen de la Universitatea Lowell în *History as Current Events, Recent Works on the German Revolution of 1848*. (December 1983), p. 1219—1237; responsabilitatea celui de al III-lea Reich în declanșarea celei de-a doua conflagrații mondiale — Theodore Hamerow de la Universitatea Wisconsin în *Guilt, Redemption and Writing German History*, (February 1983), p. 53—72. În cadrul grupajului intitulat *Notes and Comments* se numără unele exegeze metodologice privind ascendențul metodei psihoistorice — Thomas A. Kohut de la Williams College în *Psychohistory as History*, (April 1986), p. 336—354; utilizarea liberă a arhivelor — Michael Les Benedict de la Ohio State University în *Historians and the Continuing Controversy over Fair Use of Unpublished Materials*, (October 1986), p. 859—881. Cele mai incitante și atractive materiale publicate sînt subsumate rubricii *Research Note*. Astfel, profesorul William A. Renzi de la Universitatea Wisconsin scrie *Who Composed „Sazonov's Thirteen Points”, A Re-examination of Russia's War Aims in 1914*, (April 1983), p. 347—357. Aplecîndu-se asupra unui aspect puțin cunoscut al diplomației Antantei la începutul primului război mondial, autorul a parcurs noi documente în arhivele din Paris și Londra. Rienzi neagă că documentul cunoscut

sub titlul „Cele 13 Puncte” ale lui Serghei D. Sazonov, ministrul de externe rus și care era considerat drept programul Rusiei în război a avut importanța amintită și că a fost sancționat de țarul Nicolae al II-lea. El a fost probabil rezultatul zvonurilor ce circulau la Petrograd. Unele detalii ale documentului au vizat și statutul României, așa cum era el pregătit pe malurile Nevei. Austro-Ungaria urma să fie împărțită în Imperiul Austriei, regatul Boemiei și regatul Ungariei, ultimul „căzînd la învoială” cu guvernul de la București privind viitorul Transilvaniei. Galiția și sudul Bucovinei trebuiau anexate Rusiei. John F. Bratzel și Leslie B. Rout Jr. au imprimat studiul *Peal Harbour, Microdates and J. Edgar Hoover*, (December 1982), p. 1342—1351, ce a suscitat un viu interes în paginile revistei. Reluînd problematica motivației actului din 7 decembrie 1941 și a lipsei de reacție a Statelor Unite, autorii au întreprins noi investigații în arhivele Biroului Federal de Investigații (F.B.I.) și la Biblioteca Franklin Delano Roosevelt din Hyde Park. Ei au identificat o misiune germană de spionaj în insulele Hawai, cu mult înainte de atacul japonez, dar F.B.I. a informat fragmentar Casa Albă despre acest caz. Dusko Popov, agent dublu, lucrînd atît pentru germani, cît și pentru britanici, a fost însărcinat să pună pe picioare o rețea de spionaj în S.U.A., dar a dezvăluit totul F.B.I. și i-a lăsat să înțeleagă că există un potențial pericol pentru un atac în Hawai pînă la sfîrșitul lui 1941.

În condiții grafice excepționale „The American Historical Review” a devenit o prezență de marcă în peisajul științei istorice din Statele Unite. Ea înfățișează într-o aleasă țînuță științifică comunității internaționale progrescele cercetării într-un domeniu, precum istoria, al cărui cadru tematic are tendința permanentă de a se lărge, folosînd cunoașterii și apropierea între popoare.

Mihai Manea

* * * *STUDIA BALCANICA BOHEMO-SLOVACA*, vol. III, Universitatea J. E. Pukyne, Brno, 1987, 333 p.

Lucrarea e precedată de o scurtă prefață, în care prof. Ivan Dorovský ne informează eă, pe lângă Catedra de Istorie și Geografia Europei Centrale, sud-estice și răsăritene, de la Facultatea de Filozofie, funcționează un așa zis Cabinet de „balcanistică și ungaristică”. În zilele de 3—10 iunie 1986, conducerea cabinetului a organizat un simpozion pe țară, la care au fost prezentate 46 comunicări, publicate apoi în volum, cu titlul de mai sus. 25 dintre ele sînt consacrate *Istoriei*, 5 *Literaturii*, 8 *Filologiei* și alte 8 *Etnografiei și Folclorului*. Textele sînt însoțite de documentația aferentă.

Deoarece spațiul nu ne permite, vom consemna numai contribuțiile al căror conținut prezintă implicații cu problemele culturii românești. Astfel, Fr. Hejl se ocupă cu realizările balcanologiei cehoslovace din ultimii 10 ani. Autorul face o secțiune în evoluția acestei decade și pune în lumină diferite publicații și instituții cu scopul de a fi studiată această zonă geografică. Se citează și Institutul nostru de studii sud-est europene. Despre *Balcanologia lingvistică* scrie Radoslav Večerka, consacînd un pasaj preocupărilor de lexicografie din țara noastră, (Zd. Wittoch, J. Felix, L. Prokopová, J. Bláha ș. a.). Interesantă mi se pare comunicarea Magdalenei Němcová, care încearcă o tipologie a minăstirilor din sud-estul Europei, pe bază funcțională. De starea economică și despre privilegiile de care s-au bucurat minăstirile din Europa de sud-est în sec. XIII—XV se ocupă Věra Hrochová. Deși e vorba, în ambele cazuri, de sud-estul Europei, totuși cele două autoare se opresc cu expunerea lor pe țărîmul drept al Dunării de Jos.

Milan Krajčović, specializat în problemele legate de mișcarea de eliberare a popoarelor de sub dominația maghiară, deci a slovacilor, românilor și sîrbilor, aduce elemente noi referitoare la desfășurarea evenimentelor din ultimii ani ai secolului trecut. E vorba de perioada celui de al doilea Congres al acestor naționalități. Autorul, care cunoaște bine istoria românilor, îndeosebi istoria modernă a Transilvaniei, ne oferă noi și ferme probe documentare în legătură cu această problematică.

Consemnăm, nu fără oarecare surprindere, că literatura română „științifico-fantastică” actuală se bucură de o îndreptățită popularitate. S. Šrámek, de la Facultatea de Filozofie din Brno, se ocupă de contribuțiile literare ale cîtorva scriitori români, în frunte cu scriitorul Ion Hobana, cărui Comisia europeană, pentru literatura „Science fiction” i-a decernat premiul european pentru povestirea *Emisiune nocturnă*. Autorul analizează denumirea acestui gen literar, așa cum apare în diferite variante, de la Victor Anestin și pînă la Adrian Rogoz. În cele din urmă, conchide că literatura științifico-fantastică română are o misiune umanistă.

În sfîrșit, autorul ne informează că operele literare de genul „Science fiction” din România au fost traduse în limbile: franceză, germană, rusă, polonă, maghiară, — ceea ce noi considerăm drept un real succes.

Nu lipsită de interes ne apare penetrația elementelor folclorice românești în sfera terminologiei muzicale din zona Carpaților nordici. Autorul, J. Vysloužil le depășește cu deosebită competență. Unul dintre cunoscătorii limbii române, dr. Zdeněk Wittoch, se ocupă de câteva probleme suscitade de una din ultimile lucrări ale lui G. Ivănescu, intitulată *Istoria limbii române* (Iași, 1980). De fapt, e vorba de concepția lui Ivănescu asupra originii limbii noastre, problemă cu multe aspecte și dezbătută îndelung de specialiștii români și străini.

Desigur, rămân alături multe din contribuțiile axate pe diferite probleme, de mai puțin interes pentru noi. Am consemnat această publicație, valoroasă de altfel, cu care specialiștii de la Universitatea din Brno încearcă, după a noastră părere, o mutație valorică în sfera cercetărilor și a interesului științific din Europa Centrală spre zona sud-estică.

Traian Ionescu-Nișcov

BULETIN BIBLIOGRAFIC

Buletinul bibliografic inițiat de „Revista istorică” are ca obiectiv semnalarea lucrărilor din producția istorică, publicate de istorici străini și români în afara hotarelor României fără a aprecia valoarea lor științifică. Buletinul vizează cuprinderea ansamblului de lucrări — studiu și carte — tipărite după mijlocul deceniului trecut, care au tangențe sau privesc direct perioada medievală, modernă și contemporană a României.

Redacția are convingerea că și pe această cale va contribui la redeschiderea dialogului, întrerupt atâta vreme, cu istoriografia universală, deoarece investigația istorică este condiționată în primul rând de informare și de accesul la aceasta. Buletinul este și un instrument pentru sondarea modului în care izvoarele și literatura de specialitate românească sînt receptate de istoricii străini.

La elaborarea acestui buletin bibliografic au contribuit în măsuri diferite: Viorel Achim, Ileana Căzan, Florin Constantiniu, Victor Eskenasy, Armand Goșu, Șerban Papacostea, Nagy Pienaru, Marian Stroia, Adrian Tertecel.

Redactor de rubrică: *Nagy Pienaru*

I. LUCRĂRI GENERALE, ENCICLOPEDII, DICȚIONARE

* * * *Durostorum — Drăstar — Silistra (Sbornik s izsledvanija)* (Durostorum — Dirstor — Silistra. Culegere de studii) (Redactori: S. Hristov, R. Lipcev, G. Atanasov), Silistra, 1988, 276 p. + 26 fig. și ilustr. Culegere de studii și documente dedicate istoriei orașului Silistra din antichitate și pînă în zilele noastre. Sînt oferite multe informații interesante privind istoria românilor, a relațiilor româno-otomane și româno-bulgare. Rec. „Ve-kove”, t. XIX, 1990, nr. 1, p. 89—91.

* * * *Overseas migration from East-Central and Southeastern Europe 1880—1940*. Edited by Julianna Puskás, Akademiai Kiadó, Budapest, 1990, 246 p. O culegere de studii care analizează procesul emigrației, în primul rând spre America, din țările Europei est-centrale și sud-estice de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și prima parte a secolului XX. Unele studii oferă date despre emigrația în rîndul românilor transilvăneni.

* * * *Socjal'no ekonomiceskaja i politiceskaja istoria Moldavii perioda feodalizma*, ed. P. Sovietov și alții, Izdat Stîința, Kișinev, 1988, 175 p. Rec. în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropa”, vol. 39, 1991, nr. 3.

BAUMANN, JULIUS, *Selbstdarstellung der Banater Berglanddeutschen*, în „Sudostdeutsche Vierteljahres — Blätter”, 1989, nr. 2, München, p. 141—143. Scurtă prezentare a istoriei comunității germane din zona de munte a Banatului din secolul XIII pînă la sfîrșitul primului război mondial.

BENDA, KÁLMÁN, *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn*, coordonat, München, 1987—1988, vol. I — II (col. „Studia Hungarica” vol. 31, 32), 332 și 326 p. Volum aniversar dedicat unor personalități ale vieții științifice și universitare, istoricilor Attila T. Szabó și Zsigmond Jakó, profesori la Universitatea din Cluj. Volumul I cuprinde studii privind organizarea statală, biserica, societatea, ideile politice și aspectele de geografie și demografie istorică, în timp ce volumul al II-lea tratează probleme legate de cultura spirituală pe teritoriul Transilvaniei.

CARANICA, NICOLAS, *Les Aroumains: recherches sur l'identité d'une ethnie*, Thèse pour le Doctorat Nouveau Régime présentée par... sous la direction de Monsieur le Professeur Pierre Lévêque. Doyen de la Faculté de Lettres, 28 juin 1990, *manuscript dactylografiat*, 504 file. Această lucrare extrem de elaborată a intrat în fondurile Bibliotecii Academiei. Prima parte a tezei de doctorat este dedicată epocii vechi de la preistorie pînă la perioada stăpînirii romane în Peninsula Balcanică. A doua parte începe cu capitole dedicate infiltrării triburilor slave. N. Caranica studiază apariția etnonimului vlah în sursele bizantine în corelație cu elementele ideologiei politice constantinopolitane. Limba aromânilor este cercetată într-un alt capitol separat. Teza se încheie cu studiul dedicat

„Revista istorică”, tom III, nr. 7—8, p. 877—885, 1992

numărului și repartiției aromânilor în Balcani, un capitol de concluzii urmat de o bogată bibliografie (f. 472—497). Subliniem, faptul că o bună parte din lucrările dedicate acestui subiect apărute în ultimul secol în România au fost consultate de autor.

- CASTELLAN, GEORGES, *A History of the Romanians*, Columbia, University Press, Boulder-New York, 1989, 268 p. (East European Monographs, CCLVII). Traducere (Nicholas Bradley) a originalului francez. Semnalare în „Oesterreichische Osthefte, Zeitschrift für Mittel-, Ost- und Südosteuropaforschung”, Wien, 1991, nr. 3, p. 618.
- DAHINTEN, OTTO, *Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*, Köln, Wien, 1988, 541 p., 86 planșe, (col. *Studia Transylvanica*, vol. 14). Opera de o viață a inginerului Otto Dehinten (1882—1955) a văzut lumina tiparului sub îngrijirea lui Ernst Wagner și cuprinde o amplă bază documentară pentru istoria orașului Bistrița. Cele cinci părți ale lucrării se referă la mediul natural, locuitorii și personalitățile orașului (partea I), la evenimentele importante până în 1944 (partea a II-a), precum și la aspectele de urbanism arhitectură și artă (ultimele trei părți).
- FASSEL, LUMINIȚA, *Die Bessarabiendeutschen*, în „Südostdeutsche Vierteljahres—Blätter” 38. Jahrgang, 1989, nr. 3, München, p. 221—227. Scurtă trecere în revistă a istoriei germanilor din Basarabia, colonizați în 1813 de țarul Alexandru I, după ocuparea acestei provincii de către Rusia în 1812. Se sintetizează aspectele demografice, de geografie istorică și de viață spirituală, până în anul 1940.
- YEHUDA DON KARADY VICTOR, Eds, *A Social and Economic History of Central European Jewry*, New Brunswick, N. J. and London, Transaction, 1990, VIII + 262 p. Rec. în „Slavonic Review”, vol. 50, Winter 1991, nr. 4.

II. IZVOARE

- * * * *Legendy a Kroniky uherské* (Legende și cronici ale țărilor coroanei ungare), ed. R. Prázák, trad. de Jana Nechutova și Dagmar Bartonva, Praga, Vyšegrad, 1988, 390 p. Extrase îndecosebi din opera *Notarului anonim* și din cea a lui Simon de Keza cu elemente referitoare la relațiile dintre Bizanț, unguri, cumani, români etc. și la istoria Panoniei.
- BORSO, GEDEON, *Die beiden Ausgaben der „Chorographia Transylvaniae” von Johannes Honterus*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 1988, Hefte 2, p. 150—160. Articolul demonstrează pe baza unei documentații bogate că unicatul aflat în Biblioteca Națională din Budapesta din „Chorographia Transylvaniae” a lui Johannes Honterus, considerat a fi publicat la Basel în 1532 a fost tipărit, în realitate, la Brașov în 1539.
- CIACHIR, NICOLAE, *Novi materialii za bălgarite ot rumânskite arhivni fondove* (Noi materiale despre bulgari din fondurile arhivistice românești), în „Vekove”, t. XIX, 1990, nr. 4, p. 71—75. Sunt prezentate o serie de documente inedite din arhivele românești (Rimnicu Vilcea, Brașov, București), care se referă la instituțiile de învățământ cu predare în limba bulgară existente în Țara Românească și Moldova (și apoi în România) în secolele XVIII—XIX, precum și la bulgarii care au studiat pe teritoriul românesc în perioada respectivă.
- CIAKALOVA, LARISA, *D-r Krăstiu Rakovski v spomeni i dokumenti* (Dr. Cristian Rakovski în amintiri și documente), în „Vekove”, t. XVII, 1988, nr. 4, p. 5—19. Sunt prezentate fragmente de memorii și documente referitoare la viața și activitatea politico-ideologică a socialistului român de origine bulgară Cristian Rakovski. Se acordă atenție mai ales anilor primului război mondial și perioadei interbelice.
- EVGHENIEVA, I. Z., *Iz arhivov GRU RKKa. Voennie razvedciki dokladivali*, în „Voenno-istoriceskii jurnal”, 1992, nr. 3, p. 40—42. Informații despre pregătirile germane și române privind războiul împotriva U.R.S.S.
- FINKELSTEIN, ALBERT, *The Mefkure Tragedy (An inquiry into the slayers identity)*, f. e., (Lille), 1991, 111 p., cd. a 3-a. (reproducere xerografică). Anchetă istorică despre scufundarea în Marea Neagră, în august 1944, a vasului Mefkure, plcut cu 320 de refugiați evrei la bord de la Constanța spre Palestina. În anexă 20 de documente inedite din arhivele germane, israeliene etc.
- FODOR, ISTVAN, *Oláh Miklós Hungariája. Egy eddig ismerellen kézirat és a magyar nyelvű adatok tanulságai* („Ilungaria” lui Nicolaus Olahus. Concluzii desprinse dintr-un manuscris inedit și din informațiile lingvistice ale lucrării), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 111 p. + 16 pl. Pornind de la analiza detaliată a unui manuscris inedit al „Hungaria”-ei, descoperit la Köln, autorul se ocupă de probleme privitoare la redactarea și soarta lucrării (tipărită abia în 1735). Lista celor 545 de toponime ce apar aici, cu identificarea lor (p. 56—96). Se afirmă că Nicolaus Olahus, cu toate că era de origine românească, avea maghiara ca limbă maternă.

- STOPP, KLAUS, *Die Handwerkskundschaften mit Ortsansichten. Beschreibender Katalog der Arbeitsstattele Wandrernder Handwerksgesellen, 1731—1830*, vol. 13, Ungarn (2. Hälfte)—Rumänien — Polen, Stuttgart, 1988, 318 p. Catalog descriptiv privind atestatul de profesare a unei meserii pentru meșteșugarii ambulanzii. Volumul 13 cuprinde informații privind Ungaria, România (atât Moldova, Țara Românească cât și Transilvania și Banatul) și Polonia, împreună cu un indice de localități.
- TÓTH SÁNDOR LÁSZLO, *Az etelközi magyar-besenyő háboru* (Războiul ungaro-peceneg în Eteköz), în „Századok”, 122, 1988, nr. 4, p. 541—576. Sînt analizate izvoarele privitoare la războiul dintre unguri și pecenegi din anul 895, care a determinat strămutarea ungarilor din Eteköz (regiune localizată de autor între Don și Dunărea de Jos) în Panonia.

III. ISTORIA MEDIEVALA

- * * * *Mátyás Király (1458—1490)*, Szerkesztette Barta Gábor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 227 p. Volum reunind studii, apărute anterior, consacrate epocii lui Matia Corvinul; un singur studiu nou, privitor la originea Corviniștilor: Kulcsár Péter, *A Corvinus-legenda* (p. 17—41).
- ANTONIJEVIĆ, DRAGOSLAV, *Cattlebreeders' Migrations in the Balkans through Centuries*, în vol. *Migrations in Balkan History*, ed. Ivan Ninić, Belgrade, 1989, p. 147—156. Păstoritul nomad și semi-nomad în Peninsula Balcanică. Pentru perioada medievală referiri la vlăhii.
- BIRNBAUM, HENRIK, *Was there a Slavic Landtaking of the Balkans and, if so, along what Routes did it proceed?*, în vol. *Migrations in Balkan History*, ed. Ivan Ninić, Belgrade, 1989, p. 47—60. Studiu cu caracter lingvistic asupra problemei pătrunderii slavilor în Peninsula Balcanică. Referiri la spațiul românesc.
- DÁVID, GÉZA, *Demographische Veränderungen in Ungarn zur Zeit der Türkenherrschaft*, în „Acta Historica”, 34, 1988, nr. 1, p. 79—87. Scăderea populației Ungariei în timpul stăpînirii otomane.
- DRABOJLOVIĆ, DRAGOLIUB, *Migrations of the Serbs in the Middle Ages*, în vol. *Migrations in Balkan History*, ed. Ivan Ninić, Belgrade, 1989, p. 61—66. Autorul, fără a încerca să demonstreze, îi consideră pe Vlăhii amintiți în secolele XIV—XV în Dalmația, Croația și Bosnia drept imigranți sîrbi.
- HOCHSTASSER, GERHARDT, *Die Hospites im Umkreis des Castrum Temesiensis im 14. und 15. Jahrhundert*, în „Südostdeutsche Vierteljahres-Blätter”, 38 Jahrgang, 1989, Nr. 2, München, p. 131—137. Articolul se ocupă de așezarea sașilor în zona castrului Timișoara în secolele XIV—XV, încercînd să se reconstituie și locul de origine și numele celor veniți.
- HORED, KURT, *Das frühmittelalterliche Siebenbürgen. Ein Überblick*, Innsbruck, 1988, 120 p., 51 planșe. Culegere a articolelor și studiilor profesorului univ. Kurt Horedt, pe care acesta le-a publicat între 1941—1988 privind evul mediu timpuriu în Transilvania. Rezumat în ediție „de buzunar” a amplei monografii publicate în 1986 *Siebenbürgen im Frühmittelalter* (Bonn, 1986).
- LAPPALAINEN, MATTI, *Stockholm—Constantinople Axis — Truth or Not?*, în „Acta Historica” 33, 1987, nr. 2—4, p. 203—207. Considerații asupra legăturilor dintre teatrul de război din zona Marii Baltice (între Rusia, Polonia și Suedia) și cel din sud-estul Europei (ruso-turc și polono-turc) în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.
- MARCU, MARIANA, *Zum Fortleben, der dakisch — römischen Bevölkerung*, în *Südost-Siebenbürgen im 4. Jalrhundert n. Chr.*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 1988, Heft 2, Köln, Wien, p. 160—168. Autoarea demonstrează pe baza materialului arheologic continuitatea populației daco-romane în secolul IV e.n., în S—E Transilvaniei, avînd ca punct de referință săpăturile de la Măgurele (jud. Brașov).
- MANDRESCU, GHEORGHE, *Zur Beteiligung Bistritzer Handwerker an Bauvorhaben in der Moldau im 16. Jahrhundert*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 1989, Heft 2, p. 157—175. Autorul studiază influența arhitecturii din Transilvania asupra mănăstirilor din Moldova, influență datorată meșterilor constructori din Bistrița prezenți în permanență la Suceava sau Baia, în secolele XIV—XIV, precum și pe toate marile șantiere de construcții ale timpului.
- MUREȘAN, CAMIL, *Rumänische Knesate, Woivodschaften und Distrikten im mittelalterlichen Siebenbürgen. Zur Rechtslage der Rumänen auf dem Sachsenboden*, în vol. *Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgesch-sächsische Nationsuniversität*, Böhlau Verlag, Köln-Wien, 1990, p. 161—175 (Siebenbürgisches Archiv, 241). Discuția cu privire la instituția cneazutului, voievodatului și districtului românesc în Transilvania.

- NIEDERMAIER, PAUL, *Zur Siedlungsgeographie und Siedlungsgeschichte Siebenbürgens*, „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 1988, Heft 2, p. 129–149. Studiu de demografie istorică privind populația și așezările umane din Transilvania în evul mediu, corelat cu elementele concrete ce au influențat creșterile sau stagnările numerice ale populației (clima, solul, formele de relief și de vegetație). Analiza tipurilor de așezări pe baza informațiilor documentare și arheologice.
- PÉTER, KATALIN, *Siebenbürgen und der Befreiungskrieg*, în „Acta Historica”, 33, 1987, nr. 2–4, p. 229–235. La sfârșitul secolului al XVII-lea, în perioada eliberării Ungariei de sub stăpânirea otomană, în viziunea factorilor politici ai Transilvaniei, provincia intercarpatică reprezenta și trebuia să-și continue existența ca entitate politică proprie.
- PETROVIĆ, DRAGOLJUB S. *Prilog o vojnim krajinama na srpskom prostoru o novom veku* (Contribuție privind granița militară în cadrul Serbiei în epoca modernă), în vol. *Vojne krajinne u Jugoslovenskim zemljama u novom veku do Karlovackog mira 1699*. (Granițele militare în țările iugoslave în epoca modernă până la pacea de la Karlowitz 1699), ed. Vasa Cubrilović, Beograd, 1989, p. 347–350. Între altele considerații asupra populației românești din regiunea Timocului.
- SCHASER, ANGELIKA, *Josephinische Reformen und sozialer Wandel in Siebenbürgen*, Stuttgart, 1989, 285 p., (col. „Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa” vol. 29). Încercare de analiză demografică și socială a structurii populației Transilvaniei la sfârșitul secolului XVIII, dublată de studiul problemelor politice născute în epocă de statutul de „tolerați” acordat românilor, grecilor, armenilor și evreilor.
- SCHUSTER, HANS-WERNER, *Anfänge der Autonomie in der Hermannstädter Provinz*, în vol. *Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre Siebenbürgische-Sächsische Nationsuniversität*, Böhlau Verlag, Köln, Wien, 1990, p. 107–117 (Siebenbürgisches Archiv, 25). E discutată și problema episcopiei Milcovici.
- SPERKA, JERZY, *Jeszcze raz w kwestii datowania wyprawy Moldawskiej Kazimierza Wielkiego* (Din nou în problema datării expediției moldovene a lui Cazimir cel Mare), în „Studia historyczne”, XXXIV, 1991, nr. 1, p. 125–132. Prezentare istoriografică temeinică a acestei chestiuni controversate din istoria timpurie a relațiilor Poloniei cu Moldova; spre încheiere autorul își exprimă punctul său de vedere.
- STRUMINSKY, BOHDANA, *The Origins of the Zaporzhian Cossacks: Apropos of a Recent Study*, în „Harvard Ukrainian Studies”, IX, 1985, nr. 1–2, p. 182–197. E discutată și problema românilor în unitățile căzăcești în secolul XVII.
- SUBTENLY, OREST, *The Contractual Principle and Right of Resistance in [the Ukraine and Moldavia]*, în vol. *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. by R. J. W. Ewans and T. V. Thomas, New York, St. Martin's Press, 1991, p. 287–299. Problema raporturilor domni-boierimii (stări privilegiate) în vremea lui D. Cantemir; semnificația de politică internă a tratatului cu Petru I.

IV. ISTORIA MODERNĂ

- * * * *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848–1918*, coordonator Carl Göllner, Köln, Wien, 1988, 447 p., 65 planșe (col. „Siebenbürgisches Archiv”, vol. 22). Ampla sinteză a unei epoci zbuciumate din istoria Transilvaniei, cuprinse între Revoluția de la 1848–49 și primul război mondial își propune, ca pe o bază documentară lărgită (memorii, corespondență, presă și documentele comunității săsești), să refacă istoria sașilor din Transilvania, în contextul politic, social și cultural specific acestei regiuni.
- ARS, G. L., *Tajnni užnik venskogo dvora: Aleksandr Ipsilanti v avstrijskih krepostiah*, în „Novaia i novejšaia istoria”, 1987, nr. 2, p. 125–146. Studiul conține materiale și informații noi, provenind din fostele arhive sovietice și noi izvoare grecești privind evenimentele de la 1821 din Principatele române, ca și date inedite despre ultimii ani din viața lui Alexandru Ipsilanti.
- BRIDGE, F. R., *The Habsburg Monarchy among the Great Powers, 1815–1918*. Providence, R. I., Berg, 1990, VIII + 417 p. Rec. în „American Historical Review”, vol. 97/1, February, 1992.
- McGAGG, Jr WILLIAM O., *A History of Habsburg Jews 1670–1918*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1989, XI + 289 p. Referințe la evreii din Bucovina. Rec. în „Slavic Review”, vol. 50, nr. 3, 1991.
- CERNOVODEANU, PAUL, *L'impact du livre révolutionnaire français sur la société roumaine (1782–1804)* în „Actes du 3^e Symposium Humaniste International de Mulhouse”, 25, 26 et 27 Janvier 1991, Mulhouse, 1992, p. 85–100. Analiză a impactului lecturii publicațiilor revoluționare franceze aflate în bibliotecile publice și particulare din Țara Româ-

- nească, Moldova și Transilvania asupra societății românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea.
- DAMIANOV, SIMEON, *Bălgaria dän frenskata politika: 1878—1918* (Bulgaria în politica franceză: 1878—1918), *Nauka i izkustvo*, Sofia, 1985, 557 p. Lucrarea prezintă evoluția relațiilor bulgare-franceze în anii 1878—1918. Se fac numeroase referiri și la relațiile româno-bulgare și româno-franceze în perioada sus-amintită. Rec. în „Vekove”, t. XIV, 1985, nr. 4, p. 83—85.
- DURMAN, KAREL, *Lost illusions. Russian Policies towards Bulgaria in 1877—1887*, Uppsala, 1988, 184 p. (Uppsala Studies on the Soviet Union and Eastern Europe, 1). Lucrarea discută tangențial și implicațiile românești ale politicii ruse față de Bulgaria, în timpul și după războiul din 1877—1878.
- HANDEL, PETER, *Das Hermanstädter Elektrizitätswerk, das fünfte Wasserkraftwerk in Europa*, în „Südostdeutsche Vierteljahres-Blätter”, 38 Jahrgang, 1980, nr. 3, München, p. 232—239. Articolul tratează un important moment din istoria tehnicii. Inaugurarea uzinei electrice din Sibiu (în iunie 1893), cea de-a cincea uzină electrică din Europa acționată cu forța apei.
- HÖSCH, EDGAR, *Planungen zur Verbesserung der Infrastruktur: die Russen in den Donaufürstentümern, die Bayern in Griechenland in den 30-er Jahren des 19. Jahrhunderts*, în vol. *Wirtschafts- und Kulturbeziehungen zwischen dem Donau — und dem Balkanraum seit dem Wiener Kongress*, Graz, 1991, p. 17—35. (Zur Kunde Südosteuropas, II/17). Politica Rusiei în principatele dunărene după pacea de la Adrianopol.
- MANCEV, KRASTIU, *Za istoriceskite predpostavki i motivi na voinite na Balkanite: 1878—1918* (Despre premisele și motivele istorice ale războaielor din Balcani: 1878—1918), în „Vekove”, t. XVI, 1987, nr. 2, p. 59—67. Sunt analizate cauzele războaielor desfășurate în Peninsula Balcanică în perioada 1878—1918. Se prezintă și rolul pe care l-a avut România în evenimentele respective.
- NAKOCINIŢKI, A. L., *Austrija među Franciji i Rossiji v 1811—1813 gg i russkaja diplomatiija*, în „Novaia i novejšaja istoria”, 1987, nr. 3, p. 39—50. Pe fundalul complexelor relații politice europene din ultima perioadă a dominației napoleoniene, în studiu apare tangențial și problema Moldovei și a Țării Românești considerate ca „obiect de compensație” în raporturile dintre marile puteri ale vremii, cu deosebire Rusia și Austr. a.
- NELSON, LINDA S., *The Bulgarian Intellectual Emigration in Rumania during the „Vuzrazhdane”*, în vol. *Migrations in Balkan History*, ed. Ivan Ninić, Belgrade, 1980, p. 97—107. Prezența în România în cursul secolului al XIX-lea a unui mare număr de intelectuali bulgari; organizațiile și instituțiile lor culturale și rolul pe care l-au avut în dezvoltarea culturii naționale bulgare. Sprijinirea lor de către statul român.
- PALOTAS, EMIL, *Die Rolle der Wirtschaftsbeziehungen zwischen Österreich-Ungarn und den Balkanländern in den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts*, în vol. *Wirtschafts- und Kulturbeziehungen zwischen dem Donau und dem Balkanraum seit dem Wiener-Kongress*, Graz, 1991, p. 65—81. Considerații însemnate între altele cu privire la tratatul comercial între Austro-Ungaria și România din 1875 și la urmările sale.
- PRESLENOVA, RUMYANA, *Probleme der Handelsbeziehungen Österreich-Ungarns zu den Balkanstaaten am Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts*, în vol. *Wirtschafts- und Kulturbeziehungen zwischen dem Donau und dem Balkanraum seit dem Wiener-Kongress*, Graz, 1991, p. 83—90. Sunt amintite și unele aspecte ale relațiilor comerciale dintre România și Austro-Ungaria la trecerea de la secolul al XIX-lea la secolul XX.
- RÖMER, DIETER, RÖMER, GUDRUM, *Der Zuckerinbenanbau und die Zuckerindustrie in Siebenbürgen in 19. Jahrhundert*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 1988, Heft 2, Köln, Wien, p. 186—192. Articol privind dezvoltarea industriei zahărului în Transilvania secolului XIX.
- SUGAR, PÉTER F., *Economic Considerations for political Decisions in Romania 1878—1883*, în vol. *Wirtschafts- und Kulturbeziehungen zwischen dem Donauraum und dem Balkanraum seit dem Wienerkongress*, Graz, 1991, p. 91—100. Sunt discutate antecedentele tratatului dintre România și Austro-Ungaria din 1883, antecedentele și implicațiile sale dunărene, marele succes obținut de I. C. Brătianu prin acest act.

V. ISTORIA CONTEMPORANĂ

- * * * *Arhivul raskrivaiut taint. Mejdunarodnie voprosi: sobitija i ljudi*, Moscova, Edit. pentru literatura politică, 383 p. Culegere de studii și articole privind evenimente și personalități din perioada interbelică și postbelică. De interes deosebit pentru istoria României, studiul despre activitatea serviciului militar de informații sovietic în ajunul declanșării „Operației Barbarossa” (Boris Stavkov).

- ALMOND, MARK, *Decline without Fall: Romania under Ceaușescu*, Institute for European Defence and Strategy Studies, London, 1988, 36 p. Regresul economic al României în ultimii ani ai regimului Ceaușescu.
- BRZELENSKI, ZBIGNIEW, *The Grand Failure. The Birth and Death of Communism in the twentieth Century*, Macmillan Publishing Company, New York, XIII + 307 p. Considerații și asupra declinului sistemului comunist în România în epoca Ceaușescu.
- BRITT, RICHARD W., *The Princess and the P.O.W.*, Pasadena, Comfort Texas, 1988, 279 p. Autorul, participant la raidul american din 1 august 1943 asupra Ploieștiului, relatează bombardamentul, captivitatea sa în România și asistența umanitară acordată de prințesa Ecaterina Caragea prizonierilor americani.
- BYSTRICKY, VALERIAN, *Der Organisationspakt, der Höhepunkt der Integrationspläne der Kleinen Entente*, în vol. *Wirtschafts- und Kulturbeziehungen zwischen dem Donauraum und dem Balkanraum*, Graz, 1991, p. 249—263. Încercările de a dubla alianța politică a Micii Înțelegeri cu un program de cooperare economică îndeosebi în deceniul 1930—1940. Rolul Franței în aceste încercări.
- CSALLNER, ALFRED, *Zur wirtschaftlichen und sozialen Lage der Siebenbürger Sachsen, 1910—1950*, Köln, Wien, 1989, 245 p. (col. „*Studia Transylvanica*”, vol. 15). Volumul cuprinde patru studii ale lui Al. Csallner, ajuns la venerabila vîrstă de 95 de ani, studii apărute sub îngrijirea lui Ernst Wagner. Contribuția volumului este notabilă în ceea ce privește cercetarea corelată a domeniului socioetnic și a celui economic fiind întregită și de statistici demografice pentru o perioadă mai largă decît cea abordată în studiile citate.
- ELLEINSTEIN, JEAN, *Goliath contre Goliath. Histoire des relations américano-soviétiques. 1. L'enfance des grands (1941—1949)*, Fayard, Paris, 1986, 550 p. O istorie a relațiilor diplomatice cu numeroase referiri la poziția României între cele două mari puteri.
- ELLEINSTEIN, JEAN, *La paix froide. Les relations États-Unis-URSS depuis 1950*. Londeys, Paris, 1988, 533 p. Istoria relațiilor diplomatice americano-sovietice între 1951—1987. Mai multe referințe la situația României.
- FEJTŐ, FRANÇOIS, (avea la colaboration d'ÉWA KULESZKA-MILT-KOWSKI), *La fin des démocraties populaires. Les chemins du post-communisme*, Édition du Seuil, Paris, 1992, 574 p. O sinteză asupra evoluțiilor complexe din țările Europei de răsărit din ultimii ani.
- FLEISCHHAUER, INGEBORG, *Diplomatischer Widerstand gegen „Unternehmen Barbarossa”*. *Die Friedensbemühungen der Deutschen Botschaft Moskau 1939—1941*, Hamburg, Ullstein, 1991, 416 p. Autoarea, folosind și izvoare inedite (între care arhiva contelui F. W. von der Schulenburg, ambasadorul german la Moscova), prezintă eforturile diplomaților germani din capitala sovietică de a evita un conflict militar germano-sovietic.
- GABANYI ANNELI UTE, *Rumänien zwischen Diktatur und Demokratie*, în „*Ost-Europa. Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens*”, 1990, sept. p. 793—801. Încercare de evaluare a evenimentelor din decembrie 1989 — iunie 1990, cu așezute accente critice privind viața politică post-revoluționară și șansele reale de democratizare a societății românești.
- DELETANT, DENNIS, *A balancing act. Romania, 1919—1940*, în „*History Today*”, 1992, June, p. 48—54. Viziune de ansamblu asupra politicii internaționale a României în perioada interbelică și asupra politicii externe a țării între imperialismul german și cel sovietic.
- EYAL JONATHAN, *Romania between Loyalty and Nationalism*, în vol. *The Warsaw Pact and the Balkans. Moscow's Southern Flank*, edited by Jonathan Eyal, London, Macmillan, 1989, p. 67—108 (RUSI Defense Studies Series). Culegere de studii incluzînd o privire amplă asupra politicii militare în timpul regimului Ceaușescu.
- GARDEV, KOSTADIN, *Ungaria i văzvrăstančo na Iujna Dobrudža kam Bulgariia* (Ungaria și retrocedarea Dobrogei de Sud către Bulgaria), în „*Veckove*”. t. XIV, 1985, nr. 2, p. 17—26. Se analizează relațiile bulgaro-maghiare în perioada septembrie 1939 — septembrie 1940. Este subliniată strînsa colaborare dintre cele două țări în vederea smulgerii Cadrilaterului și, respectiv, a Transilvaniei de Nord din trupul României.
- GILBERG TROND, *Nationalism Communism in Romania. The Rise and Fall of Ceaușescu's Personal Dictatorship*, Boulder, Westview Press, San Francisco Oxford, 1990, X + 289 p. Analiză a rădăcinilor naționalismului și marxismului în România cu accent pe perioada dictaturii ceaușiste.
- GILBERT MICHAEL, *The Holocaust. The Jewish Tragedy*, Collins, London, 1986. 959 p. Amplă istorie a Holocaustului, incluzînd numeroase referințe la persecuțiile evreilor sub regimul Antonescu și deportările în Transnistria, inclusiv pe baza unor documente inedite din arhivele britanice.

- HATSCHIKJAN, MAGARDITSCH A., *Tradition und Neuorientierung in der bulgarischen Aussenpolitik (1944—48). Die nationale Politik der Bulgarischen Arbeiterpartei (Kommunisten)*, R. Oldenbourg, München, 1988, 433 p. Sînt discutate și relațiile politice între regimurile comuniste din Bulgaria și România în primii ani după preluarea puterii.
- HOCHSTRASSER, GERHARDT, *Rund um die Banater deutsch-radikale Schwabengruppe des Jahres 1919*, în „Südostdeutsche Vierteljahres-Blätter”, 38 Jahrgang, 1989/4, München, p. 303—311. Se redă conflictul dintre gruparea „radical-germană” a șvabilor din Banat și gruparea pro-maghiară a aceleiași minorități (așa numiții „madjaronen”) la sfîrșitul primului război mondial. Se subliniază rolul pozitiv al grupării radicale pentru integrarea șvabilor în România Marc și lupta acesteia pentru a trezi conștiința națională și sentimentul unei identități culturale apropiate de cea germană la șvabii bănățeni.
- HOLDEN, GERARD, *The Warsaw Pact. Soviet Security and Bloc Politics*, Blackwell, New York, 1989, 227 p. O istorie a Pactului de la Varșovia, incluzînd raporturile militaropolitice ale României cu celelalte state membre.
- KOCHAVI, ARIEH J., *Britain versus Roumania and the Soviet Military Authorities 1945—1947*, în „Balkan Studies”, 29, 1988, nr. 2, p. 283—297. Problema emigrării evreilor din România în Palestina; politica P.C.R. și a Uniunii Sovietice în această chestiune.
- LEONHARD, PETER, *Individuelle Bodennutzung in Rumaniens Landwirtschaft. Rechtliche Grundlagen und ihre jungsten Änderungen*, în „Ost-Europé, Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens”, 1990, nov., p. 1084—1096. Articol bine documentat privind legislația agrară în România socialistă, situația gospodăriilor individuale în zonele necooperativizate și perspectivele unei noi reforme agrare, cu implicațiile ei sociale.
- LOFTUS JOHN, *L'Affreux secret. De Gehlen à Klaus Barbie. Quand les Américains recrutent des espions nazis*, Plon, Paris, 1985. (Titlul original *The Belarus Secret*). Menționează operațiunile OSS în România în timpul celui de-al doilea război mondial și recrutările ulterioare din rîndurile extremei drepte românești pentru „forțele speciale” anticomuniste, pe baza arhivelor SS-ului de la București.
- MARCOU LILY, *Les pieds d'argile. Le communisme mondial au présent 1970—1976*, Editions Ramsay, Paris, 1986, 490 p. Conține numeroase referințe la România și relațiile partidului comunist cu Uniunea Sovietică și China.
- MARGUERAT PHILIPPE, avec collaboration de L. JILEK, *Banque et investissement industriel. Paribas, le pétrole roumain et la politique française 1919—1939*, Faculté des lettres — Librairie Droz, Neuchâtel Genève, 1987, 115 p. (Recueil de travaux publiés par la Faculté des lettres, Université de Neuchâtel, 38^{me} fascicule). Studiu de istorie economică pe marginea implicării societății Paribas în exploatarea de petrol române (Steaua Română și Colombia) și a consecințelor politice în relațiile franco-române din perioada interbelică.
- MEDVEDEV, ROY, *Личности эпоха. Политический портрет Л. И. Брежнев*, vol. I, 1991, 335 p. În cadrul biografiei lui I. I. Brejnev, autorul prezintă și relațiile româno-sovietice în perioada cît acesta s-a aflat la conducerea U.R.S.S.
- MOURÉLOS, TANNIS, G., *Fictions et réalités. La France, la Grèce et la stratégie des opérations périphériques dans le sud-est européen (1939—1940)*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1990, 117 p. Informații și comentarii despre situația și politica României ca membră a Înțelegerii Balcanice, în anii 1939—1940.
- MIAGULOV, BLAGOVEST, *Визитът савел на Българите в Румъния (1927—1929)* (Consiliul suprem al bulgarilor din România, 1927—1929), în „Vekove”, t. XIX, 1990, nr. 1, p. 25—35. Se analizează formarea și activitatea Consiliului suprem al bulgarilor din România, care a funcționat în anii 1927—1929. A fost alcătuit mai ales din bulgari din Cadrilater și Constanța.
- PETROV, LIUDMIL, *Nastaniavanelo na severodobrudjanskite bălgari v Iujna Dobrudja prez 1940—1941 g.* (Instalarea bulgarilor din nordul Dobrogei în Dobrogea de Sud în anii 1940—1941), în „Vekove”, t. XVII, 1988, nr. 2, p. 5—16. Sînt înfățișate amănunțit problemele legate de strămutarea bulgarilor din județele dobrogene Tulcea și Constanța în Cadrilater, după cedarea acestei din urmă regiuni către Bulgaria în septembrie 1940.
- PUȘCAȘ, VASILE, *The Process of Modernization in Romania in the Interwar Period*, în „East European Quarterly”, vol. XXV, September 1991, nr. 3, p. 325—338. Compilație de texte pentru a ajunge la concluzia că „românii nu au copiat mecanic modelele occidentale” ci au adaptat civilizația românească „spiritului european”.
- REINERTII, M. KARI, CLOOS, FRITZ, *Zur Geschichte der Deutschen in Rumänien, 1935—1945. Beiträge und Berichte*, Bad Tölz, 1988, 261 p. Pe baza documentelor, a amintirilor și a opiniilor personale autorii încearcă să refacă, fără prejudecăți și false etichetări, istoria minorității germane din România, în perioada atît de zbuciumată a anilor 1935—1945, raportul acesteia cu Hitler și cu Antonescu.

- VOLKOV, VLADIMIR, *Grossmächte und Balkanländer während der politischen Krise in Europa im Sommer 1939*, în vol. *Wirtschafts- und Kulturbeziehungen zwischen dem Donauraum und dem Balkanraum*, Graz, 1991, p. 129–137. E prezentată și poziția României față cu politica marilor puteri în ajunul celui de-al doilea război mondial.
- WEGNER, BERND (ed.), *Zwei Wege nach Moskau. Vom Hitler—Stalin—Pakt zum „Unternehmen Barbarossa“*, Piper, München—Zürich, 1991, 664 p. Culegere de studii privind relațiile germano-sovietice în anii 1939–1941. De interes deosebit pentru istoricii români sînt cele privind politica militară a lui Hitler în anii 1940–1941 (Jürgen Förster) și Armata Roșie la începutul campaniei din Est (Anatole G. Horkov).

VI. ISTORIOGRAFIE, ȘTIINȚE AUXILIARE

- * * * Alexandru Ciorănescu. *L'Homme et l'oeuvre*, Fundacion Cultural Rumana, Madrid, 1991, 312 p. O biobiografie a istoricului, filologului și criticului literar Alexandru Ciorănescu.
- AMLACHER, ERWIN, *Zum 50. Todestag des Siebenbürgischen Historikers Albert Amlacher*, în „Südostdeutsche Vierteljahres Blätter” 38 Jahrgang, 1989, nr. 1, München, p. 60–63. Comemorarea a 50 de ani de la moartea istoricului transilvănean Albert Amlacher (m. 14 ianuarie 1939) prilejuiește autorului trecerea în revistă a activității publicistice și istorice a acestuia, enumerarea celor mai importante lucrări privind atât istoria germanilor cît și a dacilor și românilor din Transilvania.
- CERNOVODEANU, PAUL, *Romanian Researches on Environmental History*, în „Environmental Newsletter”, Mannheim, no. 3, 1991, p. 60–65. Studiu de sinteză asupra cercetărilor de istorie ecologică în România între 1970–1990.

VII. BIOGRAFII

- HOCHSTRASSER, GERHARDT, *Symon Guldennünzer, ein Hermannstädter Unternhändler und Münzammergraf des 15. Jahrhunderts*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 1988, Heft 2 p. 168–176. Încercare de a stabili biografia lui Symon Guldenmünzer sau „Simon de Cibinio” însărcinat cu baterea monedei în epoca lui Iancu de Hunedoara și Matia Corvin.
- HUTTMANN, ARNOLD, *Der Kronstädter Apotheker Paul Traugott Meissner als Vorläufer der modernen Nervenphysiologie*, în „Südostdeutsche Vierteljahres-Blätter”, 38 Jahrgang, 1989, nr. 3, p. 227–232. Biografia farmacistului Paul Traugott Meissner, precursor al neurofiziologiei moderne.
- MIESKES, HANS, *Joseph Copesius — „unser grösster Herbartianer“*, în „Südostdeutsche Vierteljahres-Blätter”, 38 Jahrgang, 1985, nr. 1, München, p. 53–49. Încercare de a reface biografia unuia dintre fruntașii școlii germane de pedagogie și psihologie, Joseph Copesius (1853–1918), originar din Transilvania.
- NEMOIANU, VIRGIL, *Un neoconservateur jeffersonien dans la Vienne de fin de siècle: Aurel C. Popovici*, în vol. *Le Génie de l'Autriche-Hongrie. Etat, société, culture, sous la direction de Miklos Molnár et André Reszler*, Presses Universitaires de France, Paris, 1989, p. 31–42. (Publications de l'Institut universitaire d'Etudes européennes Genève). O analiză pertinentă a concepțiilor gînditorului transilvănean.
- WAGNER, ERNST, *Der Wirtschaftsfachmann und Politiker Dr. Carl Wolff*, în „Südostdeutsche Vierteljahres-Blätter”, 38 Jahrgang, 1984, nr. 4, München, p. 314–320. Trecere în revistă a activității ilustrului economist și om politic, Carl Wolff, născut la Sighișoara la 11 oct. 1849, ale cărui scrieri au jalonat dezvoltarea științei economice în Transilvania și România pînă în anul 1939.

VIII. VARIA

- BORCESCU, DELIA, *Oriente e Occidente: la Romania e la sua immagine nell'opinione pubblica italiana (1905–1917)*, în vol. *La Stampa italiana e la „polveriera d'Europa” (1905–1917)* Edizioni Unicopli, Milano, 1988, p. 33–49. Viziunea despre România a diverselor direcții ale lumii politice italiene în lumina presei.
- BRUCKNER, WILHELM, *Luise Schiel und der Hermannstädter Kinderschutzverein*, în „Südostdeutsche Vierteljahres-Blätter”, 38 Jahrgang, 1985, nr. 1, München, p. 63–66. Scurtă retrospectivă a organizării instituțiilor de caritate pentru îngrijirea copiilor orfani, din rîndul comunității săsești, din secolul XVI pînă în secolul XIX cînd, în Sibiu, această activitate și-a legat numele de cel al Luisei Schiel.

- CUSTRED, GLYNN, *Eine soziolinguistische Untersuchung des Sprachgebrauchs der Siebenbürger Sachsen*, in „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 1989, Heft 2, p. 144—152. Interesantă analiză bazată pe o documentație sociologică și lingvistică, privind folosirea limbii române și a celei maghiare de către sașii transilvăneni, în funcție de epoca istorică, de mediul social și de necesitățile profesionale.
- DAMA, HANS, *Ada-Kaleb, vom Zauber einer Verschwundenen Donauinsel*, in „Südostdeutsche Vierteljahres—Blätter”, 38 Jahrgang, 1985, nr. 2, München, p. 137—141. Reconstituirea istoriei micii colonii turcești de pe insula Ada-Kaleb, cu întregul ei farmec, ce constituia unul din punctele de atracție a oricărei călătorii pe Dunăre.
- LAZAROV, ACHILLE, *Aroumain bana: est-il un héritage aborigène?*, in „Balkan Studies”, 29, 1988, nr. 2, p. 309—340. Argumente istorice și filologice în problema originii aromânilor.
- HEITMANN, KLAUS, *Das Rumänenbild im deutschen Sprachraum 1775—1918. Eine imagologische Studie*, Köln, Wien, 1985, 364 p. (col. Studia Transylvanica, vol. 12). Studiu de imagologie bazat pe un material documentar foarte bogat. Imaginea românilor în spațiul german, în secolele XVIII—XX, este refăcută după mărturiile călătorilor, ca și după dicționare, ghiduri de călătorie, manuale și descrieri geografice, de la mențiunile despre „Vlahi” — de la sfârșitul secolului XVIII pînă la relațiile diplomatice cu tînărul stat român, pînă la primul război mondial.
- PETRESCU, ȘTEFAN, ROMAN, CAROL, *Die Rumänische Revolution. Eine Foto-Dokumentation*, Weinheim, Basel, Beltz, 1990, 80 p. Utilă documentație foto a evenimentelor din decembrie 1989 din România.
- POPE, EARL A., *The Significance of the Evangelical Alliance in Contemporary Romanian Society*, in „East European Quarterly”, XXV, 1992, nr. 4, p. 493—518. Evoluția și rolul cultelor neoprotestante în România în secolul XX.
- VASCENCO, VICTOR, *Der slavische Einfluss auf den Wortschatz der rumänischen Sprache*, in „Zeitschrift für Balkanologie”, 1987, nr. 2, p. 203—210. Autorul împărtășește opinia lingvistului român Alex. Graur, potrivit căreia în diverse etape istorice și contacte culturale în fondul de bază latin al lb. române a intrat și un procent de aproximativ 20% de cuvinte slave. Acesta este rezultatul firesc al conviețuirii între popoare slave și al influenței culturale exercitate prin biserică și, nu numai pe această cale, de slavii sudici.
- WALNER, ERNST, *Das Nösnerländer Sachsenum ein regionaler Mikrokosmos*, in „Südostdeutsche Vierteljahres—Blätter”, 38. Jahrgang, 1989, nr. 1, München, p. 45—53. Articolul trasează universul cultural-etnic al zonei de nord a Transilvaniei locuită de sași, ocupîndu-se de aspecte de istoria arhitecturii și a creației spirituale din secolul XIV pînă în contemporaneitate.

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile intrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulația internațională.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Redacției, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

- Ostatecii în relațiile daco-romane.
Spaime milenariste și cruciada în evul mediu.
Un voievod al Transilvaniei și înrudirile sale.
Vlad Țepeș, lupta antiotomană și Veneția.
Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.
Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției.
O scrisoare inedită a lui Dimitrie Cantemir.
Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715 — 1785).
Mărturiile franceze privitoare la români în epoca de la 1821.
Tradiții și modernitate în gândirea și practica militară românească (sec. XIX).
Libertate de opinie și presiune socială în Țara Românească în 1838.
Armata, detronarea lui Cuza-vodă și Carol de Hohenzollern.
Aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.
Considerații privind structura capitalului în România 1864 — 1878.
Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.
Oamenii de știință și viața politică a României.
Convenții comerciale ale României cu statele din sud-estul european în ultimul sfert al secolului XIX.
Aspecte privind comerțul exterior al României în ajunul primului război mondial.
Tratative de pace în perioada primei conflagrații mondiale.
Cooperarea românească interbelică dintre deziderat și realități.
I. C. Filitti: Pagini de jurnal.
Poziția statelor europene față de războiul italo-etiopian văzută de diplomația S.U.A.

ISSN 1018-0443

43 356

S. C. UNIVERSUL S.A. c. 3593

Lei 100 pentru persoane fizice
Lei 200 pentru persoane juridice